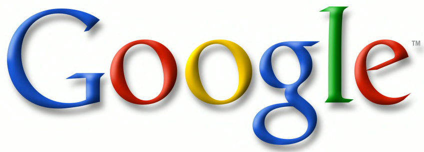
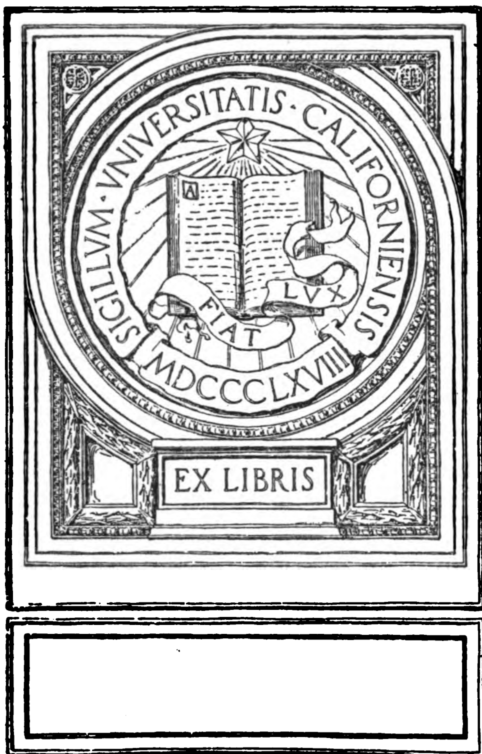
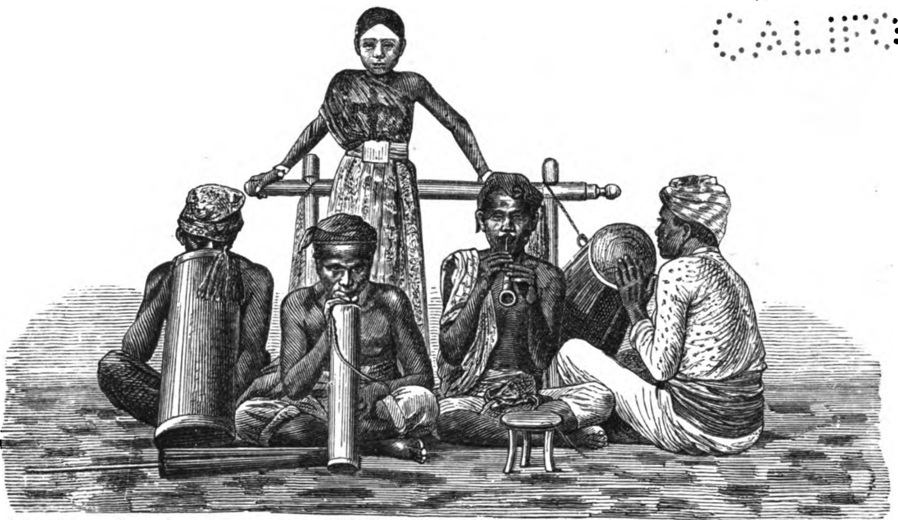

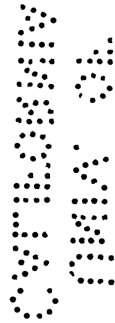

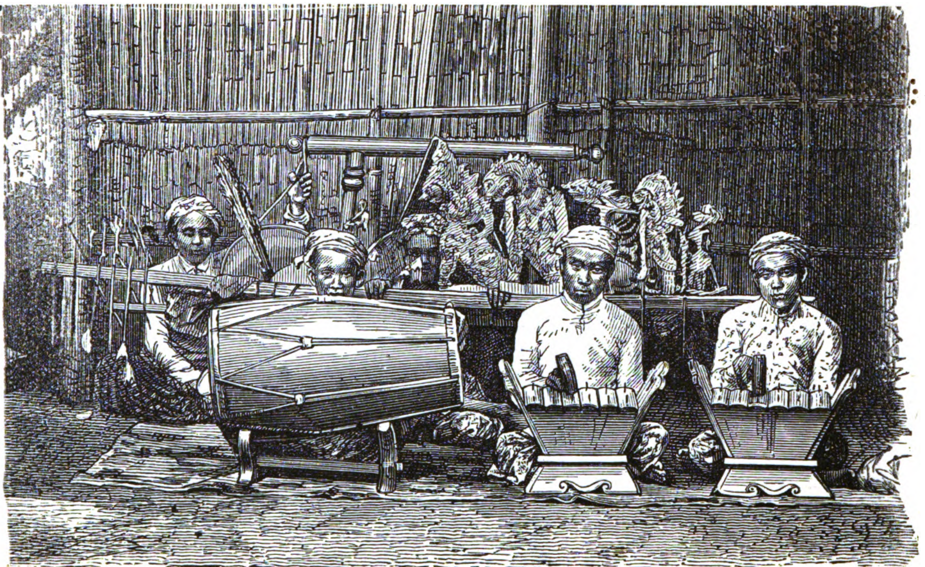

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
A
LVX
FIAT
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

1. JAVAANSCHE MUZIKANTEN.

(Naar eene photographie van ALEX. DAVIDS, te Scerabaja.)

2. JAVAANSCHE MUZIKANTEN.

(Naar eene photographie van ALEX. DAVIDS, te Soerabaja)

MEDEDEELINGEN

VAN WEGE HET

NEDERLANDSCHE ZENDELINGGENOOTSCHAP;

bijdragen tot de kennis der zending en der taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië,

UITGEGEVEN DOOR

BESTUURDERS VAN VOORNOEMD GENOOTSCHAP.

ZESTIENDE JAARGANG.

TE ROTTERDAM, BIJ
M. WYT & ZONEN,
Drukkers van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.
1872.

INHOUD.

Bladz.

ONZE EISCHEN

(DE TJAHAJA SIJANG).

Er is veel te leeren op het gebied der zending; en na ruim twintigjarigen arbeid onder de inlanders kan ik mij nog niet beroemen volleerd te zijn. Nog dagelijks doe ik nieuwe waarnemingen, die mij òf bevestigen in sedert lang gekoesterde meeningen, òf ook mij overtuigen, dat ik nog niet alle zijden van het terrein onderzocht heb, of naar eisch reeds ken. Met de kennis van het land, zijn planten- en dierenrijk, ook met de geschiedenis des volks, voor zoover die is na te speuren, kan men vertrouwd worden; van zijne godsdienst, zijne regerings-vormen vroeger en later, het raderwerk van zijn bestuur, de verpligtingen, werkzaamheden, vrijheden of druk, ook van zijne taal, kan men door gezet onderzoek en ijverige studie veel en zeker het meest wetenswaardige, binnen eenige jaren, genoeg magtig worden; maar voor de grondige kennis van het volk als volk, en als eene verzameling van individuen, heeft men aan ettelijke jaren niet genoeg: gedurig doen zich weder nieuwe verschijnselen voor, die vroeger uwe aandacht ontgingen, die u tot ernstig nadenken en verder onderzoek nopen, en waardoor u eindelijk weder een nieuw gezigtspunt voor de kennis van het inwendige leven en innerlijk gehalte des volks geopend wordt.

Ik zeg: het inwendig leven en het innerlijk gehalte des volks. Veel heb ik mij op de kennis daarvan toegelegd; menig verschijnsel, dat den ouingewijde een raadsel is, kan ik daardoor verklaren; vooral door de voortgezette studie der taal, is mij uit het eigenaardig volksleven, en de onderlinge betrekkingen, de dieper liggende voorstellingen, meeningen en gevoelens, veel duidelijk geworden, en toch doe ik nog voortdurend nieuwe ontdekkingen, die mij van groote waarde zijn, en die ik wel wenschte meer geregeld, ten nutte ook van anderen te kunnen aan het licht brengen. Mijne drukke werkzaamheden gedoogen echter niet, aan dat verlangen te voldoen. Een en andermaal gaf ik iets ten beste, zoo als o.a. laatstelijk in mijne beschouwingen over de Tjahaja Sijang in de Mededeelingen. (1)

Heeren Bestuurders onzes Genootschaps hebben mij uitgenoodigd, van tijd tot tijd iets van het blad, zijne ontvangst en werking te willen mededeelen. Gaarne voldoe ik, naar vermogen, aan dat verzoek, en dewijl ik mij voorstel daaraan bij dit schrijven gevolg te geven, wensch ik ook deze gelegenheid aan te grijpen, om mijne gedachten eens op schrift te brengen aangaande onze eischen bij dit volk en ons werk.

Eerst een woord over het materieel belang van het blad.

De tweede jaargang der Tjahaja Sijang begon zoo ongeveer met hetzelfde aantal inteekenaren, als waartoe het bij de eerste geklommen was. Enkelen hadden hun abonnement opgezegd, maar daarentegen was er een gelijk getal weder bij gekomen, en dat nam later nog toe, zoodat eindelijk het cijfer eene vermeerdering teekende. Meer dan twee honderd inteekenaars was voor mij vol-

(1) Zie: Deel XIII, blz. 367 e.v.

doening en aanmoediging genoeg, om op den ingeslagen weg voort te gaan, en naar de eischen en verlangens, die ik nu en dan vernam, het blad zooveel mogelijk aan den smaak der lezers te doen beantwoorden. Dat ik daarin geheel kon slagen, heb ik mij nooit voorgesteld, want ook hier geldt het teregt: „Vielen gefallen ist schwer." Naar aanleiding daarvan vond ik mij dan ook gedrongen in mijn voorwoord bij het eerste nommer van den derden jaargang (1871) tot mijne lezers het woord te rigten, dat het wel onmogelijk zou zijn aan aller verlangen te voldoen, omdat die inzigten en wenschen dikwijls zóó tegenstrijdig zijn, dat eene opsomming daarvan, bij wijze van tegenstelling inderdaad zeer vermakelijk zou zijn. Het resultaat echter, dat die derde jaargang weder eene vermeerdering van tientallen inteekenaars verkreeg, bewijst genoeg, dat ondanks „de gebreken, die het blad aankleven," de belangstelling eer is toegenomen dan verminderd. Het zal dus zeker den vrienden des Genootschaps, die tot de oprigting bijdroegen, aangenaam zijn, te vernemen, dat het blad zichzelf, zonder bezwaar van 'sGenootschaps kas kan staande houden, ook niettegenstaande wij in den laatsten tijd meer bladen bezorgden, dan bij den aanvang was vastgesteld. De uitvoering van het technische gedeelte was ongetwijfeld veel beter dan vroeger, en behoeft over het geheel, dank zij de zorg van Br. BETTINK en zijne élèves, niet onder te doen voor andere indische bladen.

Het aantal lezers is ongetwijfeld veel grooter dan dat der inteekenaars, al neemt men ook aan, dat er wel abonné's zullen zijn, die toch niet tot de lezers behooren. Immers behalve dat hier en daar enkelen zich vereenigen om te zamen de courant te bekostigen, wordt zij door anderen wel ter leen afgestaan, hoewel dit niet

veel geschiedt. Grooter wordt het aantal lezers daar, waar de courant in de negerij rondgaat of ook gemeenschappelijk gelezen wordt. Hiermede is echter het meeste genoemd, en over het geheel behoort men dus geen te groote voorstelling te hebben. Onze eischen, zegge onze verlangens strekken zich verder uit. Zoo gaarne zouden wij zien – ik deed dit reeds vroeger hooren – dat het volk las. Dat ik door lezen onmogelijk kan bedoelen een verslinden van rijp en groen, of ook een afrafelen van volzinnen, zonder den zin te vatten of er nut uit te trekken, zal men van mij wel willen aannemen. En dat het lezen nog maar al te vaak slechts een rabbelen is zonder verstand of begrip, is een mijner grootste grieven tegen het onderwijs op onze scholen; zelfs bij de kweekelingen der kweekschool, dus de toekomstige onderwijzers in de Minahasa, vereischt het al mijne zorg, dat zij zich niet zullen vergenoegen met het opdreunen van volzinnen, waarbij het uit den toon van het lezen, dikwijls maar al te duidelijk uitkomt, dat zij slechts woorden of klanken uitstooten, zonder naar den zin te vragen...... Zou het een misslag zijn dit anders te wenschen? Moet ons doel niet hooger liggen, en mogen wij daarnaar niet streven?

En toch moet ik toegeven, dat onze eischen in dit opzigt onbillijk kunnen worden. Zelf heb ik vroeger bij herhaling aangedrongen op eene beoordeeling van dit volk, zijne toestanden en zijne ontwikkeling, niet naar europeschen maatstaf, maar naar de werkelijkheid, d.i. in verband met zijne nog primitieve kennis en met een minimum van beschaving, wier aanvang nog slechts van ettelijke tientallen jaren dagteekent; en toch moet ik bekennen, soms ook al verleid te zijn geworden door, ja! gepaste wenschen, maar die nooit tot eischen mogen overgaan!

De eisch dat het volk reeds zou lezen is onredelijk. Tot eerste voorwaarde van degelijke leesgraagte wordt vereischt een hooger standpunt van ontwikkeling dan men in de Minahasa vindt, bij het algemeen, en dan men met eenige billijkheid zou mogen verwachten. Bij al den arbeid, die aan de Minahasa is te koste gelegd, is het niet te eischen, dat men hier thans toestanden zou moeten vinden, voor wier wording elders eeuwen zijn noodig geweest. De ontwikkeling van een volk geschiedt niet bij jaren, maar bij geslachten, en het eerste geslacht is nog niet eens voorbijgegaan! Wij zullen dus onze eischen bij dit volk wel moeten matigen, en onze bescheidene wenschen op de toekomst moeten overdragen. Maar hoe wij ons ook de toestanden goed mogen kunnen verklaren, wij kunnen toch onmogelijk vrede hebben met het bestaande, in den zin, dat wij genoegen nemen met den tegenwoordigen toestand, zonder pogingen aan te wenden, dat er verbetering kome. Daartoe dient men in de eerste plaats te onderzoeken langs welken weg, en door welke middelen er verandering kan gebracht worden; wij hebben te zoeken naar eenen degelijken grondslag voor ware volksontwikkeling, want alleen een hooger standpunt van ontwikkeling zal leeslust doen geboren worden. En hoe zouden wij beteren grondslag kunnen leggen, dan door een goed schoolonderwijs aan de jeugd, en eene verstandige leiding van het opkomend geslacht, dat de scholen verlaten heeft? Daar liggen de groote factoren voor eene hoogere en degelijke ontwikkeling. Het onderwijs vooral vereischt in de eerste plaats verbetering, het moet thans meer verstandelijk ontwikkelend worden, het onderwijzerspersoneel moet hooger staan, en van de school, moet het uitgaan, dat er meerdere

leeslust ontsta, die bij het ontluikend geslacht moet worden onderhouden en aangewakkerd. Dat de leesstof op de scholen daartoe ook dient vermeerderd te worden, ligt voor de hand; maar het moet daarbij vooreerst nog minder het doel zijn om op verrijking van kennis te letten, dewijl daarbij soms eene inspanning van den geest kan vereischt worden, waartoe de jeugd zich niet gevoelt aangetrokken; maar men trachte meer te geven wat geschikt is om haar aangenaam bezig te houden. Kan men nu het nuttige met het aangename verbinden, dan zal men zijn doel zeker te beter bereiken. Ons ideaal van eene degelijke volksontwikkeling moet hooger staan, en daaraan dient het streven evenredig te zijn.

Maar hier wordt het dan de cardinale vraag: door welke leesstof kan de leesgraagte bij het volk worden opgewekt? De ervaring door de verspreiding van het Maandblad opgedaan kan hierin zeker heilzame wenken geven, hoewel ik niet durf beweren, dat eene bijna driejarige verschijning van het blad reeds genoegzaam zekere gegevens heeft aan de hand gedaan. De wenken, waarop ik doel, verkrijgt men door het volk te polsen; zijne ongekunstelde uitingen, en het onderscheiden oordeel te vernemen; te luisteren, ongemerkt en omzigtig, welke gewaarwordingen worden te weeg gebragt, en waarvoor het al of niet eenige voorliefde aan den dag legt. Het oordeel van Europeanen, hunne voorliefde voor een of ander, ook van mijzelven daaronder begrepen, mag hier weinig tot rigtsnoer dienen, al mogen wij ook naar ons subjectief gevoel, of onze beredeneerde nuttigheidsredenen meenen, dat wij bijzonder wel de behoeften en neigingen van het volk weten te raden. In mijn voorwoord voor dit jaar, schreef ik: „de beste stuurlui staan aan wal"; dat was in betrekking tot mijzelven als Redacteur tegen-

over andere beoordeelaars. Maar te eerder moge de opmerking hier eene plaats vinden, dat het hier verkeerd is, elkanders werk min te achten, en te wanen zelf den besten weg te bewandelen. Afgezien dat hier eene meer dan gepaste eigenliefde in het spel kan zijn, is het dan nog altijd de vraag, of onze voorstelling niet geheel subjectief is, in dien zin, dat wij onze westersche begrippen raadplegen, maar geen rekening houden met de werkelijke toestanden van land en volk. Het veld is overigens te uitgebreid, de behoeften zijn te onderscheiden en veelvuldig, en bij het lezend publiek is te groote verscheidenheid in kennis, ontwikkeling en neiging, dan dat men anderer werk voetstoots zou kunnen aanmerken als van geringe waarde, of niet gewild. Daarbij dient vooral opgemerkt, dat wat hier in den smaak valt, elders de aandacht niet trekt, en omgekeerd; en dat dus een oordeel in het algemeen moeijelijk te leveren is.

Dat wij dus meermalen zullen mistasten, behoef ik wel niet te zeggen, en alleen eene voortgezette studie van het volk, zijne neigingen, zijne behoeften en zijnen aanleg, zal ons daarvoor langzamerhand kunnen vrijwaren. Eene beschouwing en waardering van het volk naar eigen opvatting, niet gegrond op de kennis van het innerlijk gehalte des volks en zijne levensuitingen, zal ons meer en meer van ons doel verwijderen. Even als onze opvatting van zijn bestaan verkeerd zal zijn, zullen onze eischen misplaatst zijn, en onze pogingen tot verbetering ijdel.

Opmerkelijk dat de doorgaande geschiedenis van die opvatting bij de meeste Europeanen, - en laat ik hier bepaaldelijk spreken van zendelingen, — bij de meesten dezelfde phasen doorloopt. De nieuweling, die pas zijne studie, of, zoo gij beter vindt, zijn' leertijd achter den

rug heeft, en nog riekt naar de studeerkamer en de leszaal, staat in zijne meening eenige sporten hooger, dan die lui, die daar reeds zoo lang in de Oost hun verblijf hadden, en van de nieuwere wetenschap wel weinig zullen vernomen hebben! Dit geldt het oordeel ten aanzien van zijns gelijken. Maar ten opzigte van het volk, welk een afstand scheidt hem van die onontwikkelden! Wat al vreemde toestanden en verhoudingen! Wat al verkeerds in alles! Het verwondert hem, dat zijne collegen dat nog nooit hebben ingezien! Hij hoort hen spreken; neen, dat is niet de toon, de vorm! Hij zal het beter doen! Op welken grond? Op grond van de opvatting der toestanden, die hij zich in zijn brein gevormd heeft, zonder eenige nadere kennis van het volk. Toch is er eene verklaring voor dit verschijnsel, jammer maar dat die voor hem verborgen is. Hij zelf verstaat niet, dan zeer, zeer gebrekkig, wat hij zijn collega hoort spreken of ziet doen, en gevoelt er niets van, of kan niet waarderen, wat er degelijks en gepast kan zijn in dat spreken en handelen. Bovendien hindert hem, dat het onderwijs veel te hoog, te diep, te ingewikkeld is! . . . . . . Niet vreemd, dewijl hij het zelf nog niet volgen kan, wegens gebrekkige kennis der taal! En naar die ervaring voor zichzelven, beoordeelt hij den invloed en de vruchten dier werkzaamheden. Hij zal het beter doen! Hij zal eens eene spreekbeurt waarnemen; hij zal spreken, zoo als hij meent dat het behoort te zijn: iets eenvoudigs voor die eenvoudigen; iets verstaanbaars voor die onontwikkelden! Hij brengt zijn opstel op schrift, en . . . . Ja, hij geeft werkelijk iets eenvoudigs: zijne geringe kennis van de taal zou hem ook wel niet toelaten eene of andere gedachte uit te werken; hij vertelt dus, en sluit met eene enkele karige opmerking of

enkele gemeenplaatsen tot opwekking. En de hoorders?! — — „Wat denkt die Mijnheer van ons? Dat verhaal kennen wij. Is dat eene preek? Hij heeft niets gezegd!”

Het is goed, dat hij dit alles niet hoort, want zijne ingenomenheid met zijn debut zou akelig vergald worden. Zal men het hem zeggen? Misschien, als hij het verdragen kan. Maar ook zonder hem wreed uit zijnen hemel van zelfbewondering te rukken, zal hij later anders gaan spreken als de vaardigheid in de taal hem dat toelaat. Dan zal hij voor zijne eigene behoefte om eenig denkbeeld te ontvouwen, zich laten verleiden om verder te gaan, misschien verder dan zijn collega, om later met schrik tot de ontdekking te komen, dat hij zijn' eersten eenvoud en zijne goede voornemens zoo schromelijk verloochend heeft!

Scylla en Charybdis!

Waar ligt de fout? In gebrek aan kennis van het volk: Gelukkig, wie dit bij tijds inziet. Hij zal zich op die kennis gaan toeleggen, door omgang met het volk, door de studie zijner taal, de landtaal, en gevoelt hij al het gewigt van deze rigting, dan zal hij de zangen en legenden, de godsdienst en zeden van vroeger en later bestuderen, en terwijl zijn blik verhelderd wordt, zal hij langs dien weg eerst werkelijk het gehalte, de neigingen, de idéën en behoeften des volks leeren kennen. Vraagt men of hij dan geene misvattingen meer zal begaan, geen fouten? Ik zou het niet durven beweren. Niettegenstaande grondige kennis van het volk kan men toch nog mistasten. Ook is het niet zoo gemakkelijk niet ter eene of ter andere zijde te falen, en is het zeer moeijelijk om zich van te groote eischen vrij te houden, omdat altijd de verleiding om naar eigene behoeften te spreken ons verder voert, dan men bij nuchtere overweging gepast zal vinden.

Misschien is het niet overbodig, dat ik hier doe opmerken, dat ik niet alleen, en zelfs niet bepaaldelijk het oog heb op godsdienstige onderwerpen, maar dat het boven gezegde evenzeer geldt van elk ander onderwijs of elke stof, waarmede men zich rigt tot het volk. Het geldt dus evenzeer van de stof, die in het maandblad de Tjahaja Sijang wordt opgenomen.

En hier wil ik voor mijn deel, en om de verantwoordelijkheid, die ik op mij genomen heb, voor mijn deel alleen, eene confessie doen, die ook later van nut kan zijn, wien voor anderen het afhouden van Scylla en Charybdis ook al moeijelijk mogt vallen.

Na een' terugblik op de beide eerste jaargangen der Tjahaja Sijang moet ik erkennen, dat de stof van de hoofd- of leading-artikels, over het geheel genomen, en naar het intellectueel gehalte van een groot deel van het lezend publiek beoordeeld, wel wat zwaar en moeijelijk te vatten is. Het is daarbij gebleken, dat men, met eenige bedrevenheid in de taal, ook in het Maleisch zeer wel afgetrokken, maar zeer zeker praktisch maatschappelijke en staathuishoudkundige onderwerpen kan behandelen. Hoe populair ik de zaken echter heb trachten voor te stellen, vrees ik toch dat de inhoud, zonder leiding en verklaring voor het grooter deel, ver boven het gewone niveau van ontwikkeling der lezers was. Dat wordt op de drie inrigtingen van meer ontwikkeld onderwijs in de Minahasa verholpen door de leiding der onderwijzers; maar voor de overige lezers, en zelfs voor vele meesters was de kost wat zwaar. En dat geldt niet alleen de hoofdartikelen, maar zelfs de geheele stof en rigting was, berekend naar den aard, het gehalte, en vooral de neiging des volks, te zeer gerigt op ontwikkeling in verstandelijk, maatschappelijk en godsdienstig opzigt. Het

is waar, dat die uitvoering geheel op den weg lag van het oorspronkelijke plan, maar ik erken, dat de consequentie in dezen wel wat streng is in het oog gehouden. Op de ontwikkeling te willen werken, is zeker goed en noodig, maar ik begin de overtuiging te koesteren, dat men dat voor het volk niet in het oogloopend moet doen, en dat voor zulk gemengd publiek enkele noties nu en dan beter geschikt zijn, dan de gezette behandeling van een of ander onderwerp. Voor jongelieden, die geregeld onderwijs ontvangen, acht ik als vroeger eene logische en methodische behandeling de beste, maar dit kan niet gelden voor het volk, dat zijne kennis liefst langs den weg plukt bij gelegenheid, als in het voorbijgaan. Wel is het waar, dat men om ontwikkeling te bevorderen, niet altijd laag bij den grond kan blijven, en voortdurend in den cirkel van het bekende rondloopen, en dat men het denkvermogen ook moet aanspreken, maar toch moet men zich wachten van het publiek eene grootere inspanning te eischen, dan het zich met gemak laat opleggen. En daar ligt de fout. Een welmeenend vriend schreef mij: „Het blad is degelijk genoeg, maar zou het ook te degelijk kunnen worden?" Te degelijk!? Ja, men kan te degelijk worden, al blijft men populair en verstaanbaar. Het is zeker: het publiek laat zich geen dwang tot geestesinspanning opleggen. Wil men dat dwingen, dan komt men tot een' eisch, die te zwaar is. Of ik mij hieraan alleen bezondigd heb, weet ik niet, maar wel vind ik voor die rigting bij mij eene duidelijke verklaring, hoewel daarom nog geen verontschuldiging, in het voortdurend geven van een meer ontwikkeld onderwijs aan de kweekelingen der kweekschool, waardoor ik gewoon ben mij op hooger standpunt te bewegen, dan dat wat bij het volk gevonden

wordt. Genoeg, ik constateer het feit, en hoop dit ook voor mijzelven niet zonder nut gedaan te hebben.

Een kort overzigt van de hoofdartikelen in 1870 zal mijne bedoeling ophelderen.

In het Januarij-nommer behandelde ik de koepokinenting. Zeker een populair onderwerp, en wel waard voor de inlandsche maatschappij, met hare vooroordeelen en onverschilligheid, behandeld te worden. Het stuk is gevolgd naar VIRCHOW. De meer ontwikkelden zullen dat zeer goed hebben kunnen verstaan, maar voor minder ontwikkelden ligt eene en andere redenering of verklaring daarin buiten het bereik van hun bevattingsvermogen. Later volgde een stuk over het uitroeijen van bosschen op de bergen, als schadelijk voor de gezette regenformatie. Het stuk diende vooral om de regering en hoofden op dit punt indachtig te maken. De verklaringen daarin gegeven, zijn uit den aard der zaak voor min ontwikkelden weder te hoog, hoewel ik toch vernam, dat men de hoofdstrekking hier en daar zeer goed begrepen had. Gemakkelijker was een volgend artikel te bevatten, dat handelde over het jagen naar het meestersambt, zonder aanleg daartoe! Het werd geschreven naar aanleiding van het toelatingsexamen voor kweekelingen op de kweekschool. Dat was niet te hoog voor de bevatting van wie het gold. Evenmin kan dit gezegd worden van een volgend opstel over het kaartspel, zoo als dit op de hoofdnegerijen aan het strand, en hier en daar in het binnenland in zwang is, en eigenlijk van chineschen oorsprong. Het zoogenaamde patoei, hier en vogue, is eigenlijk het chinesche topho, en ik schreef dat stuk om het bestuur op dien voortvretenden kanker opmerkzaam te maken. Het topho behoort onder de door de regering verboden spelen,

maar het schijnt, dat het hoofd van gewestelijk bestuur geen termen vindt om het patoei tegen te gaan, omdat die naam bij het Gouvernement niet bekend is! Dat het stuk echter door hen, die bedoeld werden, zeer goed begrepen is, heb ik genoeg vernomen uit de ergernis, die het verwekt heeft. Eene geschiedenis en verklaring van loterijën volgde, en daaraan knoopte ik eenige opmerkingen vast over het minder goede en verkeerde gebruik, dat er van gemaakt wordt. Dewijl het meest geschiedenis was, kon het niet moeijelijk zijn voor het begrip. Maar daarentegen hooger en moeijelijker voor eene volledige bevatting van de strekking er van, was een ander opstel over de roeping der vrouw, die men in de Minahasa nog volstrekt niet goed begrijpt. Daar is nog eene geringschatting en veronachtzaming, die zeer nadeelig terug werkt op de opvoeding der kinderen en het gehalte der maatschappij. Hoezeer ik dat onderwerp zoo populair mogelijk heb trachten te behandelen, vrees ik toch, dat het weinig invloed zal hebben gehad, en slechts enkele opmerkingen goed zullen gevat zijn. Dat geldt echter alleen voor de minder ontwikkelden. Het volgend opstel over de koffij in de Minahasa, als dadelijk wijzende op algemeen bekende zaken, zal beter begrepen zijn. Dat is een onderwerp voor de hoofden vooral, en die willen daarvan wel gaarne wat te praten hebben. Daarop volgde echter een onderwerp, dat alleen onder de leiding der onderwijzers op de drie inrigtingen van meer ontwikkeld onderwijs in de Minahasa zal begrepen zijn. Dat was ook ditmaal het doel, en de kweekelingen dier inrigtingen erlangen daar behartigingswaardige wenken. Het handelde over theorie en praktijk. Voor het algemeen, en populair behandeld, was een volgend stuk over tijd, met het motto: time is

money. Dat kan door de meesten begrepen zijn; het is echter de vraag, of men zich tot zulke onderwerpen getrokken gevoelt. Tijdverlies is de grootste maatschappelijke ergernis in de Minahasa, en daartegen was het gerigt. Eenigszins afgetrokken was een daarop volgend opstel over Bestuur; echter werden er praktische opmerkingen aan toegevoegd, die het abstracte weder konden vergoeden. Beter te verstaan, en zeker geschikt voor de tijdsaangelegenheden, het inzamelen van belastinggelden, was het volgende stuk over belasting. Eindelijk besloot ik dien jaargang met een opstel over het najagen van ambten. Die ambtenjagt is zoo algemeen, dat er wel eens eene stem tegen mag opgaan, te meer dewijl de groote fout niet zoo zeer ligt in het zoeken naar ambten zelf, maar in het najagen daarvan, zonder zich af te vragen, of men er de noodige geschiktheid toe heeft. Dat stuk was voor hen, die het gold, wel ad rem, en zal dan ook wel begrepen zijn.

Nog eens: ik moet bekennen, dat stof en vorm onwillekeurig minder berekend zijn voor het peil van ontwikkeling van vele lezers. Een paar opmerkingen mag ik echter, mogelijk tot eenige verschooning, niet achterwege laten. Vooreerst bedenke men, dat het gros des volks niet leest, en voor dat deel, den grooten hoop, is het blad dus niet bestemd, en daarvoor behoeft men ook vooralsnog niet te schrijven. Verder bedenke men, dat onder hen die lezen, p. m. tachtig jongelieden behooren, die lezen onder leiding, en voor wie de stof bepaald ontwikkelend dient te zijn, anders zou zij niet geschikt kunnen geacht worden tot leesstof voor inrigtingen van meer ontwikkeld onderwijs. Daarbij vindt men onder de meesters ook velen voor wie de stof zeker niet te hoog is. Nog bedenke men, dat vele hoofden

zich te zeer ontwikkeld (of te hoog) achten, en sommigen het ook werkelijk zijn, om den zoetsappig, keuvelenden, nederbuigenden kindertoon te kunnen verdragen. Daarenboven is eene zekere verheffing en waardering, zonder overschatting te worden of een over het paard tillen, zeker beter geschikt om een gevoel van eigenwaarde, en eenigen drang tot inspanning te doen geboren worden, dan het opdisschen van ligte kinderkost, die men beneden zich achten. Eindelijk zal men slechts moeijelijk voorwaarts kunnen streven, als men niet eenigermate tot inspanning des geestes gedrongen wordt.

Toch heeft juist de opmerking, die ik bij mijzelven gedaan had, aangaande den aard en vorm der onderwerpen, aanleiding gegeven, dat ik ten minste er mij op heb toegelegd de onderwerpen in dit jaar, het derde, hoe langer hoe meer populair te behandelen, populair voor den Minahaser, dat nog iets anders beteekent dan voor den Europeaan. Bovendien heb ik mij meer bepaald tot onderwerpen, die de algemeene belangstelling meer kunnen gaande maken. Ik schreef o.a. een' brief aan de lezers over de eischen en wenschen omtrent den inhoud van de T. S.; over het bewaren van de gezondheid; over bekende bijgeloovigheden; over spelen; meester of tuinman; gelukwensch aan de meesters (tractementsverhooging); het bewaren en onderhouden van bezittingen (kleederen, huis en tuin); „hoe bevelen worden opgevolgd"; enz. Het boven besproken gebrek van minder geschiktheid voor de bevatting van een deel der lezers, strekt zich echter niet alleen uit tot de hoofdartikelen, maar is in zekere mate ook van toepassing op andere stukken, hetzij van mijne hand of van anderen. Tot de eerste behooren eukele stukken over natuurkundige aardrijkskunde, alsmede overgenomen stukkken van

ABDOELLAH, als: hoe men te Philadelphia water bekomt; over de spaarbanken; en zijne reis van Singapoera naar Kalantan in vervolgstukken. Neemt men nu genoemde stukken van ABDOELLAH tot maatstaf, dus geschriften van een' inlander voor inlanders, dan is één van beiden waar: òf de lezers, die hij zich voorstelde, staan over het algemeen hooger, dan het gros der lezers te onzent, en dat is mogelijk, òf ook hij heeft naar stof en vorm nog te veel van zijne lezers geeischt. Het laatste mag ik van hem niet veronderstellen, omdat hij, als inlander uit de inlanders, hoewel verre boven zijne gelijken uitmuntende, toch zeer goed bekend kan zijn, en afgaande op den helderen blik, dien hij om zich heen sloeg, ook moet bekend geweest zijn, met den waren standaard van het bevattingsvermogen en de ontwikkeling zijner lezers. In de Minahasa verstaan velen hem niet bij het eerste lezen, en ook wel in het geheel niet. Hoewel dit nu voor een deel moet worden toegeschreven aan het Maleisch, dat hij bezigt, en hier niet goed begrepen wordt, hoe eenvoudig ook en verstaanbaar voor wie er meer mede vertrouwd is, moet ik toch aannemen, dat de inhoud voor velen niet zoo ligt te bevatten is, en dit kan genoegzaam blijken uit eene opmerking, die mij door iemand gemaakt werd, „dat de reis van ABDOELLAH niet beviel." Zoo stellig uitgesproken, zonder plaats te laten voor uitzonderingen, is overdreven (1); maar waarheid is, dat het verhaal voor velen nog niet smakelijk blijkt. Vreemd, zal men zeggen, een verhaal, werkelijk levendig genoeg medegedeeld, en gestoffeerd met beschrij-

(1) Een timmerman, inlander, die op het blad heeft ingeteekend, de courant onlangs ontvangende, knoopte een gesprek aan met den brenger, en bracht het zelf op ABDOELLAH, en vroeg: „waar is hij thans, d.i. met zijne reis, en hoe loopt het met hem af?"

vingen van plaatsen, zeden en gewoonten, anecdotes, snedig ter pas gebrachte gezegden, degelijke opmerkingen, kortom: een verhaal, waar ernst en luim elkander afwisselen, en dat ons zelfs eene aangename, ligte, oostersche lectuur aanbiedt! Wat is gemakkelijker te volgen, wat ligter te bevatten dan zulke reisbeschrijvingen? Wat mag de reden zijn, dat men ook die niet smakelijk vindt? Neen, de reden is, dat het lezen zelf nog niet in den smaak valt, ook en vooral omdat men nog niet goed kan lezen, in den zin, dat men van het gelezene rekenschap weet te geven. Daarom hooren zij dergelijke stukken nog liever voordragen, mits dit duidelijk geschiede, dan dat zij er zich toe zetten kunnen ze zelven te lezen.... Zij lezen ook liefst overluid, dan hooren zij het!

Maar ook de stof is nog .... Ja, wat zal ik zeggen? Van te degelijk gehalte! Het zijn geen wonderverhalen, geen geestverschijningen, geen aangrijpende scènes of geschiedenissen.

Welnu, geschiedenis dan: zullen zij die smakelijker vinden? Misschien, als men die kan stofferen met afwisselende legenden en bevattelijke anecdotes, waarmeê de geschiedenis van vroegere eeuwen, die nog niet aan de vuurproef der kritiek is onderworpen geweest, werd doorvlochten. Maar schrijft men nu eene geschiedenis, zoo als zij na eene kritische behandeling ons wordt aangeboden, en zoo als Br. TENDELOO de algemeene geschiedenis voor een deel behandeld heeft, (in den tweeden jaargang gaf hij de Egyptenaren en de Israëliten), dan schijnt die ook weder meest van nut te zijn, voor de jongelieden, die haar op de drie inrigtingen, boven genoemd, onder leiding kunnen lezen, en misschien voor de happy few onder de meesters en hoofden, die bij anderen vooruit zijn. Maar daarom heeft men nog het

regt niet de behandeling dier stof in het blad te veroordeelen. De lezers staan op te onderscheiden trap van kennis en ontwikkeling, dan dat men voor allen dezelfde stof zou kunnen bestemmen. Een deel der lezers moet wel degelijk tot meerdere kennis gebracht worden in directen zin, en zoo kan het volstrekt niet als eene zonde worden aangemerkt, dat voor hen iets expresselijks geleverd wordt.

Aanlokkelijker schijnt de vorm van novellen, en Br. WIERSMA deed wel, dat hij dien vorm in eenige stukken heeft toegepast. Hij gaf achtereenvolgend: „de magt der waarheid", uit de apocrijphe boeken; „Oom en geen oom", naar Ritter; Wirio en Samira", naar Multatuli; Pieter Erberfeld.

Er zijn werkelijk lezers, die behagen scheppen in die romantisch ingekleede geschiedenissen; echter geldt dit ook weder van meer ontwikkelden, en van hen wier smaak, hetzij door lezen, hetzij door eenigszins naauweren omgang met meer beschaafden, eenige verfijning heeft ondergaan. Voor het gros der lezers liggen de fijnere trekken buiten het bereik hunner bevattings- en gevoelorganen, en het volk, als zoodanig, kan ze nog niet waarderen. Ook heb ik de ervaring opgedaan bij de kweekelingen der kweekschool, dat zij den romantisch-verhalenden vorm, die voor ons vooral zooveel leven en beweging brengt in de voorstelling, niet genoeg vatten, en werkelijk bij een' dialoog niet weten aan te geven, wie aan het woord is, zoodat zij den gang van het verhaal verliezen, verward raken, en eindelijk niets hoegenaamd begrijpen. Daarop dient dus gelet te worden bij de bewerking. Men kan den vorm, bij ons in gebruik, hier niet met succès bezigen.

Uit alles blijkt, dat wij het bevattingsvermogen en de ontwikkeling des volks niet mogen overschatten, en dat

wij onze eischen moeten matigen. Door ze te hoog te stellen, zouden wij het lezend publiek willen dwingen tot eene geestes-inspanning, waartoe zich geen dwang laat bezigen. Behalve dat wij dus ons doel nooit zouden bereiken, om het volk tot lezen en tot onderzoek, en daardoor tot meerdere ontwikkeling te brengen, zouden wij nog de gelegenheid verliezen om langs langeren en nederiger weg hun ten nutte te zijn.

Maar wat mag dan toch meest in hun' smaak vallen; welke is die langere weg, langs welken zij toch nut kunnen trekken van ons geschrijf?

Er zijn bepaaldelijk twee categorien van leesstof, die de toovermagt schijnen te bezitten leesgraagte op te wekken. Zij liggen natuurlijk op een lager terrein, dan wat ik tot heden besprak, maar zij zijn desniettemin in staat om ons de hand te bieden ter bereiking van ons doel, bevordering van maatschappelijke, verstandelijke en zedelijke verbetering. De eerste is de behandeling van plaatselijke of persoonlijke aangelegenheden, die door opportuniteit dadelijk aller aandacht gaande maken, en daartoe behoort dan ook de opname van repliek en dupliek, die met klimmende belangstelling, of nieuwsgierigheid, gelezen worden; en ten tweede mededeelingen, die men kan rangschikken onder het gewone couranten-nieuws, de nieuwstijdingen.

Ja, Atheners zijn zij; zij worden bijna overal gevonden, in den zin, waarin hier de herinnering aan hen wordt ter sprake gebragt, maar zeker is, dat er welligt geen nieuwsgieriger volk is, belust op praatjes, chroniques scandaleuses, enz. als de Minahaser. Zij kunnen geen tien minuten bij elkander zijn, of zij hebben minstens reeds een half dozijn nieuwtjes vernomen. Daar komt een vreemdeling, of een medgezel van elders. Aanstonds

steken zij de hoofden bijeen; de kweekelingen der kweekschool laten pen en griffel liggen; de huisjongen slipt even heen; de vrouwelijke bedienden wachten al met ongeduld om te vernemen, wat nieuws er mag gekomen zijn. Chabar apa? Wat nieuws? is het eerste, en tweede, en derde woord, alleen voorafgegaan door de gewone begroeting: „salamat datang!" („Welkom!") vergezeld van zulk mild en joviaal handjes geven, of het eene gewoonte ware van eenige geslachten her.

Gij vindt die nieuwsgierigheid welligt een nadeelige trek in het volkskarakter, vooral als daarmede, even als hier, gepaard gaat, eene luchtigheid, die zich weinig afvraagt, waartoe men naar nieuws verlangt, en zoodra er degelijke opmerkzaamheid wordt gevorderd, liever het oor afwendt. Die nieuwsgierigheid is zeer weinig verwant aan weetgierigheid, en daarom is er niet veel op te bouwen. En toch meen ik hier eene aanwijzing te vinden, die wij niet mogen versmaden. Totale onverschilligheid ware toch nog vrij wat erger: liever nog een onbestemd leven, dan de dood. Waar nog bewegingskracht is, kan zij ten goede worden aangewend; waar alle leven en beweging ontbreekt, is geen hoop. In het besproken geval om het volk tot lezen op te wekken, zal men dus van de beide genoemde categoriën van leesstof een ruim gebruik moeten maken. Beide hebben sedert lang eene evenredig groote plaats in het blad ingenomen; maar het spreekt van zelf, dat wij in dit opzigt voor een groot deel afhankelijk zijn van de meerdere of mindere medewerking en den opgewekten public spirit, om hieraan mede te werken. Dat geldt vooral van plaatselijke belangen en voorvallen, die de belangstelling van anderen gaande maken. Bij herhaling is het gebleken, dat zulke artikelen epoque maken, en veler

gemoederen, zegge nieuwsgierige opgewektheid, in beweging brengen. Daartoe behoorde, om iets te noemen, het stuk over het kaart- (hasard) spel, patoei = topho. Dat trokken velen zich aan. Hebt ge 't gelezen? Wat heeft die Redacteur met onze zaken, ons doen en laten te maken? En nu ging het blad van hand tot hand. Dit gold voor Manado en omstreken. Verder was in hetzelfde nommer een stuk ter gedachtenis van AUTFORD JOHAN PELENKAHU, den overleden majoor van Tonsea, ook in Europa wel bekend om zijne indo-europesche beschaving, het eerste en tot heden eenige hoofd der Minahasa, die zoo goed was ingewijd in al de europesche aangelegenheden, dat hij hierin niet achter stond bij de Europeanen zelven. Ook dat stuk trok veler aandacht, en verwekte ook wel naijver en gekwetste ijdelheid.

Onder de ingezonden stukken waren er van inlanders, die werkelijk van pas waren. In het nummer van Februari, het eerste over straffen, die ergens waren toegediend aan lieden, die ontijdig koffij waren gaan plukken in eenen gemeentelijken (negerij's) koffijtuin, terwijl anderen niet gestraft werden. Dewijl dit bekende en meermalen voorkomende feiten geldt, werd het met graagte gelezen, en het niet noemen van plaatsen of personen, gaf aanleiding, dat men gissingen maakte ..... Het nut daarvan is van maatschappelijk belang. Daardoor worden dergelijke zaken later zeldzamer. Het andere gold de gebrekkige politie, en het niet afdoen van zaken, door de hoofden, waardoor zeer veel onaangenaamheden ontstaan. Daar werd het voorstel opgeworpen, of er geen onder-djaksa's konden zijn in elke afdeeling, die onder het toezigt van een' kontroleur staat. Dat stuk bracht menige pen in beweging. Eerst kwam er een stuk, dat den schrijver zeer deftig, maar tamelijk vinnig op de

vingers tikte, over zijn gering vertrouwen in het beleid der hoofden, en vooral het naauwlettend toezigt der kontroleurs; terwijl de schrijver eindigde met een verzoek aan de Regering (sic), dat alles bij het oude blijven mogt! Maar dat was velen, en daaronder zelfs een districtshoofd toch wat al te erg. Het bleek, dat hier inderdaad gold: royaliste plus que le roi, en dewijl er zoovelen zich over dat onderwerp lieten hooren, besloot ik het resultaat maar te zamen te vatten, en gaf ik in het nummer van Julij een verslag en mijn gevoelen. Het kwam er op neer, dat de gedachte aan onderdjaksa, voor de politie, tot hulp der kontroleurs door velen werd toegejuicht.

In het nummer van Augustus ('70) werd een stuk opgenomen – „Een afgeluisterd gesprek over de al of niet goede werking van de vrijheid in de Minahasa". Dat stuk werd ook met graagte gelezen, maar er kwam geen repliek. Het is voor velen zeker niet gemakkelijk om over zulk onderwerp te schrijven, en dus kan het ons niet verwonderen, dat er verder niet van gerept werd.

Meer beweging kwam echter onder de schrijvers door een ingezonden stuk over het berbori of vergiftigen van water, om visch te bedwelmen, ook wel te dooden, door een' wortel, akar bori geheeten. Men bezigt echter onder den naam van berbori onderscheidene soorten van boombast, bladeren, enz. Die wijze van vischvangst werd in dat stuk sterk gegispt, en aan het Bestuur onder de aandacht gebragt, dat het er tegen mogt waken. Bovengenoemde opposant tegen veranderingen deed zich weder gelden. Hij viel den schrijver over het berbori weder onzacht aan, zoodat hij, even als de vorige maal van mij eene teregtwijzing kreeg. Maar daarna schreef een districtshoofd over de zaak, en zette hem tamelijk wel neder. Op zulk over en weder schrijven, valt de aan-

dacht zeer: natuurlijk dat de animositeit in het geschrevene daartoe veel kan bijdragen. Dat is ook het geval, waar men regtstreeksche vragen doet aangaande vermeende onregelmatigheden in de toepassing van wetten en besluiten, vooral wanneer dit gepaard gaat met opgave van plaatsen en personen. Zulk eene vraag werd er ingezonden omtrent de toepassing van de schutterlijke dienst te Manado, en al weder werd het blad toen overal (te Manado) gelezen en herlezen.

De gedane mededeelingen hebben den lezer eenigszins kunnen verplaatsen in onze inlandsche Minahasa-maatschappij, en ik hoop, dat zij niet onwelkom zullen zijn. Het kan daardoor duidelijk worden, hoewel nog maar in geringe mate, met welke onderwerpen men zich bezig houdt, en hoe wij daarin eene aanwijzing erlangen, welke stof de belangstelling kan gaande maken. Zij moet echter uit den aard der zaak, meest uit de inlandsche maatschappij zelve voortkomen. Ter aanvulling hiervan wil ik nog kortelijk nagaan, wat er alzoo meer door inlanders werd ingezonden ook in dit jaar. Niet van alle onderwerpen echter, dit zij hier wel opgemerkt, kan het gelden, dat zij de aandacht trokken, meer dan dit het geval was, met stukken die van ons afkomstig waren. Men stelt zich daarvan ook wel nu en dan te veel voor! Behalve van elders overgenomen stukken, waaronder stukjes, die men in de Honderdtallen van SCHMIDT kan terugvinden, en die eerst door Europeanen in het Maleisch zijn overgebracht, maar toch de aandacht eenigszins schijnen te trekken, ontving ik toch ook een en ander oorspronkelijks, dat hier wel de vermelding waard is. Zoo zond een meester een stukje, met het opschrift „Hoe gevaarlijk het is zich niet goed te bezinnen,” doelende op een geval, dat een man zich

van een' grooten boom moest nederlaten, en daartoe zijn' buikband om den boom sloeg, en de beide einden aan zijne handen bevestigde, maar halverwege den boom gekomen, niet verder kon afdalen, en daar dus den dood vond. Een doctor djawa zond een stukje over het tijdig zorgen voor de toekomst door het planten van nuttig, winstgevend plantsoen: hij betitelde dat met: „een goed doel". Twee meesters schreven bij onderscheiden gelegenheden over de kennis in de Minahasa. De eerste, J. TIWOW sprak van de weinige kennis en kunst, die vroeger in de Minahasa gevonden werd. Hij wees daartoe op het gemis aan overblijfselen van bouwkunst, schrift, cijferschrift en geschikte werktuigen. Toch ging hij m.i. te ver, en wees ik er op, hoe men in de waardering van het verledene zoowel ter eene als ter andere zijde kan overdrijven: in geringschatting en overschatting, en dat er toch overblijfselen van primitief beeldhouw- en snijwerk gevonden werden. De andere S. U(MBOH) (1) wees op den tegenwoordigen trap van kennis, maar nam daaruit aanleiding om te zeggen, dat men zich thans met het verkregene te veel tevreden stelde, zonder naar meerdere ontwikkeling te streven, en beklaagde zich over de slechte opkomst der kinderen op school. Een ander L. M. (2) bereed hetzelfde stokpaardje van vermeerdering der kennis in de Minahasa, en hoe dit tot dankbaarheid stemt aan wie die gebracht hebben. Het onderwerp is thans wel wat afgezaagd, en ik hoop dat ik daarover niet veel meer krijgen zal. Wij weten het genoeg, dat er verschil is tusschen voorheen en thans; maar het wordt vervelend daarvan nog meer of liever bij

(1) In de Mededeelingen werd verkeerdelijk verondersteld S. U(LFERS).

(2) In de Mededeelingen verkeerdelijk aangevold met L(AMBERTUS M(ANGINDAAN); moet zijn L. MAUKAR.

herhaling te hooren, zonder dat men nog op iets nieuws kan wijzen,

Beter beviel mij een meester J. TIWOW, over amuletten, en eene verklaring, hoe men er toe kwam om daaraan geloof te hechten, waaraan ik mijne aanmerkingen toevoegde. Zulke stukken, die het bijgeloof op goede gronden bestrijden, zijn van veel waarde voor verheldering van denkbeelden, en daardoor ook tot ondermijning van het bijgeloof. Een leerling van de school te Tondano schreef over het landmeten, en gaf een kort exposé hoe daarbij te werk te gaan. Dat was waarschijnlijk meest een dictaat van zijn' onderwijzer, en ik betwijfel of wel iemand der lezers het landmeten daardoor zou kunnen in praktijk brengen. Trouwens dat geldt soms wel van expresselijk opgestelde „handleidingen." Om eene voorstelling te geven van den gang der handeling, was het voldoende. Een pakhuismeester (inlander) wijdde met zeer veel lof uit over de koffijcultuur aan gene zijde van de Rano-i-apo, maar toonde ook aan wat er nog gebrekkigs was. Dat is een onderwerp, dat zich beweegt op echt praktisch terrein, en dat dus wel zal gelezen zijn. Later schreef hij nog eens over schaduwboomen in de koffijtuinen, alsmede de behandeling van de geplukte koffij. Ook een nuttig onderwerp. Een leerling van de school te Tondano gaf eene fabel van een' vogel en eene schildpad, met de les, om ware vriendschap aan te kweeken, onderlinge hulp te verleenen, en niet op de aanmerkingen der menigte te letten. Een ander leerling, wien bij het ontslag van de school geen ambt was ten deel gevallen, gaf een gemoedelijk schrijven, waarin hij uiteen zette, dat men ook niet met dat bepaalde doel die inrigting moest bezoeken .... Hij ploegde met mijn kalf: ik had er

in een vorig nommer over gesproken in dien zin; maar het kon geen kwaad, dat dit ook van eenen belanghebbende zelf vernomen werd. Eindelijk leverde een meester een stukje over het planten van miloe op verlaten rijstvelden: het voordeel van minderen arbeid bij bijna gelijke producten.

N. GRAAFLAND.

(*Vervolg in 't volgende stuk.*)

MINAHASISCHE VERTELSELTJES.

Eenigen tijd geleden vroeg de Redactie der „Mededeelingen” voor dat tijdschrift, verhalen onder het volk in omloop, zoo als die meer en meer van alle volken en stammen aan ’t licht komen.

Dat dergelijke verhalen ook in de Minahasa te vinden zijn, toonden reeds enkelen mijner oudere broeders aan, en vooral Br. WILKEN, was in staat door zijne kennis van ’t Alfoersch vele vertellingen, fabelen en raadsels te geven en te verklaren.

Ik heb naar vermogen getracht ook eenige te verzamelen, die ik hoop, later nog door andere te kunnen doen volgen. Het schijnt mij toe, dat de bekendheid met fabelen en verhalen vermindert. Had men vroeger nog al vermaak, in ’t vertellen, als in wachthuizen, in de tuinen, waar men vroeg at, en dan het schemeruurtje daarmede veraangenaamde, of ook wel bij de kehetan (1), thans schijnt dit op vele plaatsen minder in zwang te zijn.

Deze verhalen worden meestal gedaan door bejaarden, doch niet ieder is daartoe in staat. Wij zouden zeggen: ’t zijn die eenig doorzigt bezitten, wien het niet aan levenswijsheid ontbreekt, die zulke verhalen doen. Men brengt die te berde naar omstandigheden, waar dan ook. Eigenlijk zal men zelden gaan zitten met het doel om elkaar eens te vertellen; doch er gebeurt iets, en naar

(1) Loods, waar men sagoweer drinkt. G. K. N.

aanleiding daarvan doet men een verhaal. Bijv. ziet men jonge lui, die ondankbaar zijn, dan toont men door een verhaal aan, hoe leelijk ondankbaarheid is, en hoe menigmaal dit ten nadeele van den ondankbare kan werken.

Intusschen zijn alle vertellingen niet geschikt voor iedere plaats. Zoo zal men bijv. van de nevensgaande, N°. 1 en 6 nooit vertellen tusschen den zaai- en oogsttijd der rijst, omdat er in gesproken wordt van eene muis, en deze dieren moeten dan ontzien worden. N°. 3 verhaalt men slechts in sterfhuizen, niet in den tuin.

Verhalen, waarin eene slang voorkomt, worden zelden in huis gedaan, maar in den tuin, in het bosch, enz. Men vreest deze dieren, want heeft men er eene in huis, dan moet dit huis drie dagen verlaten, en wêer op nieuw ingewijd worden (pasang lampo).

Andere verhalen, zoo als N°. 2 en 4 kunnen ten allen tijde gebruikt worden.

1. De kat en de muis. (1)

Men verhaalt, dat de kat en de muis vroeger zeer bevriend waren. Nu echter zijn zij elkander zeer vijandig. Deze verandering geschiedde op de volgende wijze. De kat, die een vriend van de muis was, wilde een sterk, groot en fraai huis bouwen. Daartoe kocht hij groote, harde en scherpe hakmessen en bijlen. Toen hij alles, wat noodig was, had, ging hij naar een groot bosch, om hard en groot hout te vellen en te kappen. Intusschen vond hij een' grooten en hoogen seho (sago-

---

(1) In het oorspronkelijke is het geslacht der kat en der muis niet aangeduid. Hoewel kat en muis in onze taal vrouwelijk zijn, heeft de vertaler hen hier als personen van het mannelijk geslacht beschouwd. hetgeen voor de hand lag, om de wijze waarop van beiden in dit verhaal gesproken wordt *Red.*

weerboom), die een' majang (tak met bloesem) had. Hij maakte die majang schoon, en klopte die dagelijks tweemaal. Na eenigen tijd sneed de kat die af, en kreeg sagoweer.

Maar helaas! wat gebeurde? Des avonds ging hij batifar (1), en hij was zeer verheugd, toen hij zag, dat de gata (2) vol sagoweer was. Maar toen hij den volgenden morgen ging kloppen, ach! toen hing de bamboe niet aan de majang, maar lag op den grond, en de sagoweer was uitgestort.

Daarom keerde de kat zeer bedroefd terug, want hij had gedacht, dat die sagoweer hem zou helpen, (kracht zou geven), om zwaar hout te vellen en te kappen.

Wie had zulks gedaan? Zijn vriend de muis, want die was nijdig, omdat de kat een sterk, groot en fraai huis wilde bouwen. De kat echter wist niet, welk dier dezen boozen streek uitgevoerd had. Daarom zeide hij: „ik zal dezen nacht de wacht houden, ten einde te weten, welk dier dat doet." Hij ging dan en verborg zich in een' grooten boom, digt bij den sagoweerboom. En ziet, des middernachts kwam zijn vriend muis, om sagoweer te stelen. Nu keerde de kat stilletjes terug zoodat de muis hem niet zag. Maar toen nam de kat ook voor, zich te wreken op zijn' vriend, en niet alleen op zijn' vriend, maar ook op al diens makkers.

De kat maakte zijn huis spoedig klaar. Na eenigen tijd ging hij in dat fraaije huis wonen, en maakte toen een groot feest. Niet lang daarna, maakte hij ook een groot feest of fosso (mahawalian). Bij dat fosso noodigde

(1) Kloppen van den sagoweergevenden tak.

(2) Bamboe zoo als ook gebruikt wordt om water te halen, en die aan den sagoweergevenden tak wordt gehangen, om het druipend vocht op te vangen.

hij vele walians (om te helpen). En hij zond ook boden om zijn vriend muis en diens makkers te noodigen.

Volgens de uitnoodiging van zijn' vriend kat, kwam de muis en zijne makkers met groote vreugde en pracht. Toen zij kwamen zongen zij aldus: „Geef lampen, heer des huizes! aan ons vreemdelingen, die gij uitgenoodigd hebt!"

Toen de kat hoorde, dat zijne vrienden aankwamen, kleedde hij zich feestelijk, en ging zijn' vriend muis te gemoet, zeggende: Welkom, mijn geliefde vriend! Vervolgens bracht hij zijn' vriend en diens makkers in zijn fraai huis, en gaf hun overvloedig te drinken en te eten. Daarna liet hij hen plaats nemen in de rondte (langs de wanden) van het voorhuis. En de kat zeide tot zijn' vriend: „Vriend! gij zult een mooi lied hooren, dat ik zal zingen, en mijne walians zullen antwoorden." (Muisje zou dus onthaald worden op een' beurtzang). De muis antwoordde zijn' vriend: „Zeer verpligt voor uwe goedheid, vriend!" (Maar o wee! de muis wist niet wat zijn vriend zou zingen.)

Nu begon de kat dus te zingen: „Doet de deur toe! sluit de vensters! stopt de gaten digt!"

De walians antwoordden: „Alles is gesloten!"

De kat zeide: „Doodt allen, en eet ze op!"

Aldus was het loon van de muis voor zijn' diefstal!

2. De garnaal, de zoetwater-(meer)slak en de vuurmier (boschmier?). (1) (Een verhaal uit den ouden tijd.)

Men verhaalt, dat op zekeren dag deze drie verschil-

(1) Bisi api, letterlijk vertaald, is: vuurmier. Naar het geen ik er van hoorde kan het niet anders zijn dan de roode boschmier (Formica rufa).

lende dieren mapaloes hadden. (1) Toen zij wilden beginnen, werd door hen bepaald, dat de garnaal in het tuinhuisje (hutje) zou blijven, om het eten te koken. Terwijl de garnaal het eten kookte, stond zij te digt bij 't vuur, haar ligchaam werd rood, en aldus stierf zij.

Doch toen het etensuur verstreken was, zeide de slak tot haar kameraad mier: „Komaan! ik zal eens naar het tuinhuisje gaan, en zien, waarom vriendin garnaal ons nog niet geroepen heeft, om te eten!" „Dat is goed," zeide de mier. Nu kwam de slak in de hut, en zag dat de garnaal vlak bij het vuur gestorven was. De slak hield veel van hare vriendin garnaal, daarom begon zij te weenen. Terwijl zij weende, wilde zij haren neus snuiten, en al snuitende, kwam haar geheele ligchaam uit de schelp. Zoo stierf ook deze.

De mier, die niet wist, wat met hare beide vriendinnen gebeurd was, wachtte nog wat op de plaats, waar zij werkten, maar dacht bij zich zelve: „Wat voeren toch mijne beide vriendinnen in de hut uit? Welaan! ik ga er ook heen." Daar gekomen, zag zij, dat hare beide vriendinnen dood waren. Uit liefde voor hare beide vriendinnen, wilde zij ze naar huis brengen, maar toen zij de eene op hare schouders had genomen, en ook de andere wilde optillen, brak zij hare lendenen. Zoo stierf ook zij.

In deze geschiedenis wordt aangetoond, waardoor deze drie dieren ligt sterven. Want de garnaal kan volstrekt niet digt bij het vuur komen, of zij sterft. De slak kan niet uit hare schelp gaan, of zij sterft. De boschmier heeft zeer dunne lendenen, en kan geen zware lasten tillen, zonder te breken.

---

(1) Elkander wederkeerig in het werk hielpen. (Zie over de Mapaloes, GRAAFLAND. De Minahasa Deel I bl. 49 vgg.)

3. De twee vrienden. (Verhaal uit den ouden tijd).

Op zekeren dag gebeurde het eens, dat twee jongelingen elkander ontmoetten, op eene plaats waar gespeeld wordt. De een zag den ander aan, met oogen vol blijdschap, zoodat beiden elkander omhelsden en van vreugde weenden. Vervolgens sloten zij een verbond, zeggende: „Wij zullen eendragtig leven in alle zaken, ja tot in den dood zullen wij niet scheiden."

Zij leefden dan ook in liefde te zamen: was de een bedroefd, dan was ook de ander verdrietig, en evenzoo was hun gedrag in ieder ander geval. Beiden waren zeer vlijtig; bij dag dreven zij handel, of arbeidden in den tuin, of deden ander werk, maar bij nacht gingen zij uit op de vischvangst.

Eens gingen zij weer uit om visch te vangen, maar helaas! de een werd erg ziek, en zij keerden spoedig naar huis terug. De zieke zeide nu: „Geliefde vriend! ik gevoel, dat ik stellig in dezen nacht zal sterven. Ik bid u! wees niet bedroefd om mij; doch geef mij uwe hand, om die te kussen." Hierop stierf hij.

De andere viel nu op het lijk van zijn' geliefden vriend, en weende al roepende: „Ach, mijn geliefde! in alle andere zaken heb ik u kunnen helpen, maar over den dood heb ik geen magt. Meer nog, ik kan u den adem niet weergeven, maar ach! als gij nog hoort, vergeet mij niet, doch kom morgen of overmorgen om mij te roepen." Daarop werd zijn geliefde vriend begraven, en hij bleef erg bedroefd van wege zijn' vriend.

Eenigen tijd na den dood van zijn' vriend, maakte hij zijn schuitje gereed; want tegen den avond wilde hij gaan visschen. Des avonds, ongeveer acht uur, ging hij

naar het schuitje, en ontmoette in het schuitje zijn' overleden vriend. Hij ontstelde, en zeide: „Waarom, terwijl gij weer leeft, zijt gij niet naar huis gegaan?" De ziel antwoordde: „Wel, dat kan niet geschieden, mijn vriend! want ik heb geen ligchaam! Niet waar? Mijn lijk is begraven? Gij kunt mij slechts zien, doch mijne ouders, mijne verwanten en andere menschen kunnen mij niet zien. Wegens onze verbindtenis kunt gij mij zien, en ook daarom heb ik vrijheid verkregen, om u heden te bezoeken."

Maar, helaas! beider kennis verschilde. Wanneer het dag was, zeide de gestorvene: het is nacht; kleinen visch noemde hij grooten. Zij hadden veel visch gevangen; tegen den morgenstond zeide de overledene: „Vriend! het wordt avond, laat ons terugkeeren, opdat ik niet onderweg door den avond worde overvallen." De levende verdeelde de visschen; de groote gaf hij aan zijnen vriend, maar de overledene zeide: „Vriend! geef de groote aan mij!" Nu begreep de levende, dat hunne kennis werkelijk verschilde.

Op een' anderen nacht kwam de gestorvene bij zijn' vriend, en zeide: „Als mijn vriend lust heeft, kom dan overmorgen in mijn land; want te beginnen op genoemden dag is daar een groot feest, een groot fosso, om het oude jaar te sluiten en het nieuwe jaar te beginnen. Ik zal u den weg toonen; aan den voet van den berg Makalansouw (1) ten zuidwesten is een weg; zoo gij een gat hebt gevonden onder een' grooten steen, ga dan daar in. En als gij in de stad zijt gekomen, let op, draai uw hoofd vooral niet om, zie niet links, loop regt door naar het oosten, ik zal u tegen komen."

---

(1) Westelijke arm van het gebergte Lembean bij Papekelan.

Op den bepaalden dag ging de levende, ingevolge de uitnoodiging. Toen hij aan genoemden berg was gekomen, zag hij het gat onder genoemden steen, en ging daarin.

Niet ver van de opening zag hij eene zeer groote stad, die zich in de lengte oostelijk uitstrekte, met duizenden menschen. Hij verwonderde zich zeer, en zag links en daar zag hij duizenden, die geen hoofd hadden, maar in plaats daarvan op hunnen hals eene halve kokosschaal. Men zegt: dit zijn door het zwaard gestorvenen, moordenaars hebben hun hoofd genomen.

Vol schrik en vrees keerde hij zich om, en vlugtte terug. Zijn vriend achtervolgde hem, al roepende: „Hei, vriend, sta stil, wacht op mij.” Al weenende riep zijn vriend hem om stil te staan, maar hij vlugtte regelregt terug. Van dien tijd zagen zij elkander nooit weer.

4. Het kind vraagt eten aan zijne moeder.

De oude lieden verhalen, dat eens tien menschen mapaloes hadden, om in den padituin te werken. De regel omtrent het eten bij de mapaloes (1) is niet bestendig. Den eenen tijd toch bepaalt men, dat er varkens zullen gedood worden, dat is: degeen, bij wien men gaat werken moet een varken slagten; er wordt vastgesteld, bijvoorbeeld, dat het spek twee of drie vingers dik moet zijn. Anderen nemen kippen, en weder anderen spreken af, geen vleesch te gebruiken (d. i. te geven) zoolang de mapaloes duurt.

Nu hadden genoemde tien menschen bepaald, dat hij, bij wien gewerkt werd, een varken moest slagten, van twee vingers dik spek. Deze tien menschen waren echter

---

(1) Zie boven, blz. 31.

niet even rijk: de een bezat wat meer, de ander wat minder.

Een van hen, dacht er weinig aan, dat op den zevenden dag bij hem mapaloes zou zijn. Op den zesden dag ging de moeder met haar kind naar den tuin, en toen zij aldaar aankwamen, begon het kind te vragen: „Moeder! geef mij jonge mais!" en de moeder antwoordde: „Zult gij, door de mapaloes gegeten worden in plaats van jonge mais?" (1)

Het kind vroeg wederom: „Moeder! geef mij biraro? (2) en de moeder antwoordde: „Zult gij door de mapaloes gegeten worden in plaats van biraro?"

Nu vroeg het kind om sago, en de moeder zeide: „Zult gij in plaats van sago, door de mapaloes gegeten worden?"

Het kind vroeg: „Geef mij vleesch, moeder!" En de moeder zeide: „Zult gij in plaats van vleesch door de mapaloes gegeten worden?"

Ten laatste zag het kind goed rond; de forno (3) stond op het vuur en gloeide. Het keerde die forno om, en ging er op zitten; het brandde zich deerlijk, en terstond veranderde het kind in een' aap, en sprong rond op den zolder en in de hut en riep: „nok! nok!" zoo als de apen.

De moeder nu, die zoo hardvochtig was, en haar

(1) De moeder is blijkbaar knorrig, dat zij morgen voor zooveel gasten zal te zorgen hebben. J. C. N.

(2) Biraro is eene peulvrucht, ongeveer een span lang, twee vingers breed en een halven vinger dik. Jong wordt ook de schil door de bevolking als sajor (groenten, toespijs bij de rijst) gegeten. De boontjes worden gebruikt voor toespijs of geroosterd, eigenlijk gebrand als koffij, maar niet te hard; zij zijn zwart, rood of wit van kleur.

(3) Eene soort van aarden pan in hokjes verdeeld, gelijk onze poffertjespannen.

kind geen eten wilde geven, begon te roepen: „Ach! mijn kind! kom en eet rijst en vleesch!” Maar het kind dat een aap geworden was, riep: „Nok! nok!” En de moeder hield niet op te roepen: „Ach! mijne dochter! kom! kom! kies uit naar uw' zin en neem en eet!” Doch de aap was geklommen in een waringinboom en sprong lustig op de takken rond.

Op dien dag kwamen vele menschen zien, naar de vrouw, die schreeuwde, omdat haar kind een aap was geworden, en de vader van dit kind kreeg ook tijding van dit ongeval. Deze gansche zaak bedroefde dien vader zeer, zoodat hij besloot zijne gierige vrouw fijn te hakken. Echter wilde hij geduld hebben tot na de mapaloes; maar toen kon hij ook zijne droefheid niet langer bedwingen, dat zijn geliefd dochtertje een aap was geworden. Hij doodde zijne vrouw, hakte haar des avonds fijn en verbrandde het haksel.

5. Van zekeren wildezwijnenjager en eene groote slang. (Verhaal uit den ouden tijd.)

Het gebeurde eens, zoo verhaalt men, dat een jager met zijne vijf honden naar het bosch ging, om wilde zwijnen te zoeken. Toen hij in het bosch was, hoorde hij een droevig geschreeuw, als van iemand die om hulp riep. De jager ging naar die plaats. Daar zag hij eene groote slang, door zand en steenen dermate gedrukt, dat zij bijna stierf. De slang verzocht den jager, het zand en de steenen, die haar drukten, weg te ruimen.

De jager hielp haar, en nam zand en steenen weg, zoodat de slang bevrijd werd. Toen verzocht de slang den jager eenen hond om te eten, want zij had grooten honger, omdat zij in verscheidene dagen niet gegeten had. De jager gaf haar een' hond; doch dewijl de slang

ergen honger had, en nog niet verzadigd was, ging zij voort te vragen, tot die vijf honden op waren. Ten laatste, toen de honden verdwenen waren, wilde de slang den jager, die haar uit zoo groot gevaar gered had, opeten. Daarom zeide de jager: „Dit kan in het geheel niet gebeuren! Denk eens, o, slang, uit hoe groot gevaar ik u gered heb!"

Maar de slang antwoordde: „Dat is zoo, doch hoe zal het anders gaan, daar ik nog zulk een' honger heb?"

De jager zeide: „Welaan, laat deze lansaboom voor ons beslissen in deze zaak." De man en de slang verhaalden aan den lansaboom, wat er gebeurd was. De lansaboom besliste: „De slang moet den jager opeten, want dit is volgens de gewoonte der menschen jegens ons, lansaboomen; want let slechts op, o, mensch! gij plant en kweekt ons op, tot dat wij vruchten geven, en gij eet van onze vruchten. Ten laatste, als wij geene vruchten meer geven, dan velt gij ons, en gebruikt ons als brandhout."

De jager was niet tevreden met die uitspraak en vroeg beslissing van de wilde koe. Deze zeide ook: „De slang moet den jager opeten, want dus is de gewoonte der menschen; zij kunnen ons niet alleen zien, of altijd willen zij ons dooden en eten." Ook deze uitspraak wilde de jager niet aannemen.

Nu kwam er onverwachts een groote aap. De jager en de slang vroegen, dat hij zou beslissen. De jager verhaalde aan den aap, hoe de zaak zich had toegedragen; maar de aap wilde zijn verhaal niet aanhooren; doch hij wilde zien hoe het geschied was.

Daarom verzocht de aap de slang te toonen, hoe het zand en de steenen op haar gedrukt hadden, toen de jager haar geholpen had. Toen nu de slang weder

op die plaats was, en de jager haar weer met zand en steenen bedekt had, zoodat de slang andermaal gedrukt werd als te voren, en de slang weder begon te schreeuwen, zeide de aap: „Dit is mijne uitspraak: blijf nu in dien toestand! Kunt gij u zelven redden, dat is goed, dan zult gij leven, zoo niet, dan zult gij hier sterven."

De verstandigen onder de oude lieden vertellen dit, wanneer zij hooren of zien, dat iemand hulp van anderen heeft ontvangen, en dit niet weet te vergelden of dankbaarheid te toonen. Zij zeggen: „Slechte kinderen gelijken dikwijls op de slang, die niet weet dankbaar te zijn!"

6. Een ander verhaal van eene rijke maar gierige weduwe, met zes andere wezens, namelijk: eene muis, een' doornachtigen rotanboom, (1) een' soewekovogel, (2) een' duizendpoot, eene paling en een' steen.

Dus luidt het verhaal. Eene rijke weduwe leefde geheel alleen in haar eigen huis, zij bezat geene kinderen. Zij leefde dag aan dag tevreden en matig. Maar zij gaf

(1) Pohon katoe rotan jang berdoeri vertaalde ik alleen door rotanboom. De schil alleen is doornachtig, doet men die er af, dan houdt men de dikke rotan over, hier gebruikt om stoelen te maken, of bij het slepen van houtwerken. Op plaatsen waar weinig sehoboomen zijn, en dus gebrek aan katoe is, worden de takken met bladeren gebruikt tot dekking van huizen, enz. Men noemt dit in het Maleisch katoe hoetan, (boschkatoe), in het Alfoersch der Toumboeloe en van Tonsea kalèskès, van de Toumpakĕwa en Tondano kalèkès. (Volgens de mij gedane opgave; als nieuweling geef ik dit gaarne voor beter.)

(2) De soewekovogel behoort tot de steltloopers, is kleiner dan de ooijevaar, wordt veel gevonden op sawahs, en vooral bij kudden runderen, die zij overal volgen. Menigmaal zitten ze op den rug dier dieren, die dat geduldig toelaten. Men zegt: zij eten de wormpjes op, die dikwijls gevonden worden bij de runderen aan het uiteinde des endeldarms.

zich geene moeite voor, noch verleende hulp aan hare medemenschen, veel minder nog voor eenig ander wezen. De bovengenoemde wezens leefden dagelijks met moeite. Dikwijls ontmoetten zij elkander in het huis der rijke weduwe, om iets te vragen tot hun levensonderhoud. Maar de rijke weduwe, die gierig was, gaf niet aan hen wat zij vroegen, al had zij dit ook in overvloed. Dag aan dag waren deze zes wezens bedroefd, omdat de weduwe al te gierig was, zoodat zij, toen zij elkaar weêr eens ontmoetten in het huis der weduwe, overlegden, hoe haar te dooden.

De muis regelde het aldus, en zeide: „Van nacht als de weduwe de lamp heeft uitgedaan, en in hare slaapplaats gaat, om te rusten, zal ik gaan zitten op het wokablad digt bij hare slaapplaats. Gij, doornachtige rotan! gaat leunen tegen den muur vlak bij hare regterhand. Gij, soewekovogel! gaat zitten op de asch van den vuurhaard. Gij, duizendpoot! kruipt in den mond der kele (waternap). (1) Gij paling, gaat zitten op de tweede trede van boven, en gij steen gaat zitten op den grond waar de trap geplaatst is. Allen vonden die regeling goed, en deden alzoo.

Toen nu de weduwe was gaan liggen, begon de muis leven te maken, door aan het wokablad te knabbelen, zoodat de weduwe niet kon slapen. Zij klopte op den muur om de muis bang te maken of te doen stilhouden, doch bezeerde hare hand aan de dorens van den rotan! Nu stond zij op, en ging naar den haard, ten einde vuur te zoeken om de lamp aan te steken. Maar de soewekovogel begon te slaan met zijne vleugels, zoodat

(1) Kele is eene bamboegeleding, (Mal. roewas), met een omgebogen handvatsel van dezelfde bamboe er aan, hier gebruikt als bij ons de waterblikken.

de asch opvloog en in hare oogen kwam. Zij tastte nu rond, om de waternap te zoeken om haar gezigt te wasschen. Toen zij echter water over haar gezigt goot, stak de duizendpoot haar. Thans bedacht de weduwe zich, en wilde naar een ander huis gaan, om hulp te vragen. Toen zij aan den trap kwam, om naar beneden te gaan en op de tweede trede haren voet zette, trapte zij op den gladden paling; zij viel, en kwam met haar hoofd teregt op den steen aan den voet van den trap. Aldus stierf de weduwe.

Dit verhaal zijn de oude lieden gewoon te doen, wanneer zij zien of hooren, dat welgestelde menschen, slechts voor zich zelf leven, en geene liefde toonen jegens hunne medemenschen. Zij zeggen: „Allerlei moeiten kunnen iemand treffen gedurende zijn leven. Kleine ongedachte zaken kunnen de oorzaak worden van iemands dood!"

J. LOUWERIER.

VARIA.

In het Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek voor 1870 (Deel 28, bl. 237) zegt de redacteur (Mr. SLOET TOT OLDHUIS): „In Nederland theologiseert men in het oneindige; de strijd tusschen orthodoxen en modernen is zoo levendig mogelijk, maar waarom niet liever gewerkt in den geest van CHRISTUS, dan getwist? Waarom beijvert zich niet elke gezindte het gering aantal zendingen onder de Alfoeren op de verschillende eilanden te vermeerderen? Men verlange maar niet te spoedige uitkomsten." Reeds vroeger, in den jaargang van 1869 van hetzelfde tijdschrift sprak de redacteur als zijne overtuiging uit, dat „geen zedelijke vooruitgang onder de inlandsche bevolking mogelijk is, zonder dat zij het Christendom omhelst."

In Trübner's American and Oriental Literary Record voor 1871 (N°. 65) leest men onder de rubriek, „Oriental literary intelligence": „Professor G. W. LEITNER te Lahore (in het NW. van Voor-Indië) zal binnen kort uitgeven: „Sinin ul islám", eene schets der mohammedaansche geschiedenis en letterkunde, ten gebruike van mohammedaansche regtsgeleerden, waarvan de voorrede dus luidt: „Deze verhandeling zal om de volgende reden het licht zien. In Julij laatstleden examineerde ik een aantal

regtsgeleerden in het Arabisch, die naar scholarships (1) aan de universiteit van Lahore stonden. Ik bevond dat in de Pandjáb veelal op engelsche wijze Punjab geschreven, (dat gedeelte van NW. Indië, waarvan Lahore de hoofdstad is), evenals elders, eenige regtsgeleerden wel is waar uiterst bedreven waren in de kennis van bijzonderheden omtrent woorden en spraakkunst, maar dat allen meer of minder onkunde toonden van eenige der voornaamste feiten van arabische geschiedenis en letterkunde. Om eenigszins in dit gebrek van hun onderwijs te voorzien, schreef ik eene chronologische schets van de arabische geschiedenis en daarop eene andere van de arabische letterkunde .... Ik begreep echter, dat het noodig was aan mijne lezers de overtuiging te geven, dat de geschiedenis van hun land, hun geloof en hunne letterkunde slechts een deel was van de Algemeene Geschiedenis van menschelijke gebeurtenissen en gedachten. Daarom verlangde ik in het licht te stellen, hoe de arabische geschiedenis zich tot die van het Mohammedanisme had ontwikkeld, en welken invloed de letterkunde van den islam op de verschillende bevolkingen, die deze godsdienst beleden, had uitgeoefend. Ik trachtte ook aan te toonen, welke plaats de geschiedenis van den islam in de algemeene geschiedenis der beschaving heeft. Het resultaat dezer pogingen is de tegenwoordige verhandeling. Het is mij niet onbekend, dat de letterkundige waarde van dit product gering is; maar het zal ten volle aan zijn doel beantwoorden, indien het bij een der lezers den wensch opwekt tot meerdere kennis en kritisch

(1) Scholarship is de staat van scholar aan Engelsche universiteiten; zulke scholars zijn personen, die veelal reeds een zekeren graad verkregen hebben en eene toelage genieten uit de fondsen der universiteit om zich verder te bekwamen.

onderzoek van de geschiedenis van zijn eigen land of die van andere streken, die hier zoo haastig en schetsgewijze ter sprake zijn gebragt. Ook hoop ik, dat deze verhandeling andere en bekwamere schrijvers moge aansporen geschriften in het Hindostani over nuttige onderwerpen, naar een dergelijk plan ingerigt, te bewerken. Ik moet mijn' dank betuigen voor de hulp, die Maulwi MOHAMMED HOESAIN mij verleend heeft bij de bewerking van dit geschrift. Schoon onbekend met het Engelsch, bezit hij het gepolijste van een uitstekend geleerde. Aan hem is deze verhandeling de gedeelten verschuldigd, die betrekking hebben op de geschiedenis van den islam in Indië en Perzië en alle sierlijkheid, waarop haar Hindostanistijl welligt mag bogen. Ik maak van deze aanleiding gebruik om in het licht te stellen, dat algemeen geachte werken over wetenschap en letterkunde, in de eene of andere europesche taal geschreven, niet in het Hindostani vertaald behoorden te worden, maar voor het weergeven in die taal bewerkt. Het blijkt, dat europesche schrijvers, misschien in het bijzonder die van onzen tijd, behagen scheppen in generaliseren en in het abstracte en onpersoonlijke, terwijl de geest van bijna alle oostersche talen persoonlijk, bijzonder, concreet en dramatisch is. De gewone moeijelijkheden eener vertaling zijn groot genoeg, zelfs als men van de eene europesche taal in de andere vertaalt, om het twijfelachtig te maken of SHAKESPEARE naar eisch vertaald kan worden in het Fransch, BÉRANGER in het Engelsch of DICKENS in het Italiaansch. Bij oostersche talen nemen de moeijelijkheden in zulk eene mate toe, dat de bewering bijna geregtvaardigd wordt, dat de meeste europesche boeken volstrekt niet daarin vertaald kunnen worden, maar op nieuw moeten worden geschreven. Zelfs bij de vertaling van het N. T., welks

taal en geest zoo geheel oostersch zijn, in zulke talen als Arabisch, Turksch en Hindostani, wordt de volle zin van het oorspronkelijke (of onze uitlegging daarvan) zelden weergegeven. Als een voorbeeld zou ik Matth. 24 willen aanhalen in de Turksche vertaling van TOERABI, die 108 fouten tegen spraakkunst en zin bevat. In het Hindostani hebben wij geen vertalingen noodig, wij moeten bewerkingen hebben. Zoo verlangen wij bv. geen vertaling van MILL's staathuishoudkunde, maar het onderwerp van dat boek in populairen vorm in Hindostani overgebragt. Hetzelfde is van toepassing op geschiedenis, philosophie en in het algemeen op letterkunde, waarbij wij noodig hebben, dat de onderwerpen op eenvoudige wijze en overeenkomstig het taaleigen behandeld worden en geen vertalingen van schrijvers over deze onderwerpen behoeven. Hetgeen ik de vrijheid neem hier voor te stellen is, naar ik meen, een nuttiger werk dan bloote vertaling. Voor vertalingen van dien aard als tot nog toe verschenen zijn, schijnen in den regel slechts een woordenboek en een leergierig leerling vereischt te worden, maar voor vertalingen zoo verstaanbaar, dat een veertienjarige knaap ze volkomen zou kunnen verstaan, is het een vereischte, dat de schrijver het onderwerp waarover en de taal, waarin hij schrijft, volkomen magtig is. Men moet de gedachtenverbindingen nagaan, die zich aan het een of ander woord vastknoopen, en als men in de vreemde taal geen naauwkeurig equivalent kan vinden, dan moest de vertaler zelf die gedachtenverbindingen mededeelen en als 't ware hunne geschiedenis in zijne vertaling opbouwen, waarbij de proef op de som bestaan zou in een voldoend antwoord op de vraag: „zou een inlander, die met het onderwerp bekend is en het aan andere inlanders, voor wie het geheel nieuw is, op de eenvoudigste

wijze wenschte mede te deelen, zich aldus uitdrukken?" Bij wetenschappelijke terminologie is het natuurlijk, practisch beschouwd, van geen belang, door welke combinatie van klanken het een of ander feit of de eene of andere zaak (waarvoor een bepaalde term in gebruik is) bekend wordt gemaakt. Zonder eenige verbeeldingskracht en zonder vermogen tot assimilatie mag evenwel niemand, hoe groot zijne linguistische bekwaamheden ook mogen zijn, de hoop voeden, dat hij over een onderwerp van letterkundigen of wetenschappelijken aard zóó voor de inboorlingen van Indië zal kunnen schrijven, dat men hem werkelijk verstaat." Met dezen laatsten volzin zal wel bedoeld zijn, dat men zich geheel op het standpunt der lezers moet weten te plaatsen, en achtgeven op hetgeen hun geest en smaak medebrengt.

Wij deelen dit uittreksel mede, omdat het niet alleen alleszins behartiging verdient met betrekking tot Engelsch Indië, maar evenzeer of eigenlijk in nog hoogere mate, van toepassing is op geschriften in talen van Nederlandsch Indië.

Nieuw Guinea, voor een gedeelte althans in naam onder Nederlandsch oppergezag, is tot nog toe zeker het minst bekende gedeelte van Nederlandsch-Indië gebleven. Wel is waar hebben wij aan sommige reizigers in meerdere of mindere mate belangrijke berigten te danken, en zond ook de regering wetenschappelijke expedities tot onderzoek van dit eiland, doch alle mededeelingen bepalen zich slechts tot enkele kuststreken, terwijl het eigenlijk binnenland nog door geen Europeaan onderzocht werd. Reeds voor een aantal jaren sprak de beroemde geograaf Dr. PETERMANN de hooge wenschelijkheid uit van een nader onderzoek; eerst in onze

dagen is er eenig uitzigt gerezen op verwezenlijking van zijn' wensch. In 1867 vernamen wij, dat de natuuronderzoeker THENAU, toen te Brisbane (Nieuw Holland), voornemens was eenige eilanden van Nederlandsch Indië, o.a. ook Nieuw Guinea, te bereizen; sedert hebben wij echter niets verder van hem gehoord. (1) In December 1870 vertrok de russische reiziger NICOL. VON MICHLUSKO MACLAY van Petersburg, met het oogmerk eene veeljarige reis te doen; eene russische stoomkorvet zou hem naar Nieuw Guinea brengen, dat hij zich voorstelde in twee jaren geheel te doorreizen. (2) Waarschijnlijk zal hij daar nu reeds aangekomen zijn, en wij zien zijne mededeelingen met groote belangstelling te gemoet. De zending is intusschen niet in gebreke gebleven, zich het lot der bevolking aan te trekken, voor zooveel hare kleine krachten dit gedoogden. Het Utrechtsch zendelinggenootschap vestigde posten te Doreh en in de omstreken; zijne zendelingen maakten eenigszins nadere kennis met land en volk (3) en waren de eerste gezette beoefenaars der taal van hunne omgeving, waarin zij reeds enkele geschriften lieten drukken. (4) Hetgeen hier tot dusverre gezegd is, kan in het algemeen reeds voor tamelijk bekend gelden; minder bekend evenwel is de bijzonderheid, dat thans ook een ander genootschap bezig is eene zending op Nieuw Guinea te vestigen. Wij bedoelen het Londensche.

---

(1) PETERMANN, Mittheilungen 1867, N°. 1..

(2) Ibid. 1871 N°. 1.

(3) Een berigt omtrent de zending aldaar komt voor in N°. 2 der Maandberigten van ons genootschap 1872.

(4) Namelijk het evangelie van Markus en de Bijbelsche geschiedenis van ZAHN, beide door GEISSLER vertaald en nog een gezangboek door denzelfde bewerkt. Reeds vroeger gaf de zendeling VAN HASSELT een boekje uit, van 33 pag. 12° »Allereerste gronden der Papoesch Mefoorsche taal. Utr. 1868. Ook mag men de verschijning van een Papoesch Nederduitsch woordenboek te gemoet zien.

In het Januari N°. van de Chronicle of the London Miss. Soc. lezen wij dienaangaande, dat de zendelingen MURRAY en MACFARLANE den 30 Mei 1871 van den zendingpost Lifoe, op de Loyalty-eilanden, naar Nieuw Guinea stevenden, vergezeld door acht inlandsche leeraars met hunne vrouwen en vier kinderen. Den 29 Juni kregen zij het eiland in het gezigt, nabij Keppelpoint, op 10′ 11″ Z.B. en 148° O.L. Den 1 Juli deden zij Darnley-island (1) aan, dat eene bevolking heeft van 150 personen, uit verschillende streken afkomstig en waar zij twee der genoemde leeraars lieten. Den 5 Juli zeilden de zendelingen naar het 50 mijlen van daar gelegene Warrior-island, waar zij onverwachte vrienden vonden in kapitein BANNER, die daar aan het hoofd stond van een station voor parelvisscherij en in zijn' inlandschen assistent JOE. De laatste is een inboorling van de Tonga-eilanden, die hij sedert dertig jaren verlaten heeft; sedert diende hij lang op de Engelsche vloot, maakte den Krim-oorlog mede, en woonde eene poos te Londen. Hij is vooral goed bekend met de eilanden der Torresstraat en kent ook vele kuststreken van Nieuw Guinea; op de eilanden en aan de kust is hij beter bekend en heeft hij meer invloed dan iemand anders. De zendelingen leerden hem als een man van verstand en groot voorstander der evangelisatie kennen. In zijn gezelschap bezochten zij vervolgens in eene boot van Kap. BANNER twee nabij Nieuw Guinea gelegene eilanden, Tauan en Saibai. Op het eerste werden zij zeer goed ontvangen; het opperhoofd drukte zijn' wensch uit dat inlandsche leeraars zich op zijn eiland mogten vestigen en gaf hun dadelijk een

(1) Dit eiland ligt in de Torresstraat op de kaart van MELVILL VAN CARNBÉE. De overige hier vermelde eilanden ontbreken op de kaarten.

stuk grond om te beplanten en eene woning op te bouwen. Hij zelf ging met de zendelingen mede naar Saibai, dat ongeveer vier (Eng.) mijlen van Tauan ligt. Daar ankerde men voor een aanzienlijk dorp. Eene groote volksmenigte van beide seksen en kinderen was aan 't strand verzameld en ontving hen zeer vriendelijk. Het gezigt van het hoofd van Tauan en JOE was genoeg om hun vertrouwen in te boezemen. Dat hoofd vertoonde zich in een rood merinohemd, 't eenig kleedingstuk dat hij droeg, en gevoelde zich ongetwijfeld een man van niet weinig gewigt, terwijl hij rondwandelde en het wonderbare doen der vreemdelingen op den vorigen avond vertelde. — Men geleidde ons bij de hand van het strand, onder het luidruchtig maar vriendschappelijk gemeend geschreeuw der menigte, voor wie wij blijkbaar voorwerpen van groote bevreemding waren. Wij herinnerden ons de verbazing, die de verschijning van MUNGO PARK in Midden-Afrika veroorzaakte, toen hij daar onderzoek deed naar de bronnen van den Niger. Alles aan ons gaf aanleiding tot verwondering, maar voornamelijk onze blanke huid. Het was niet genoeg, dat men onze handen en aangezigten kon zien, wij moesten onze borst en beenen ontblooten, als of de inlanders twijfelden of wij wel werkelijk overal blank waren. Blootstelling aan zon en weder had onze handen en gelaat bijna zoo donker gemaakt als die van JOE. Vandaar was het alleen door het zien van andere ligchaamsdeelen, dat zij een' juisten indruk kregen. De eene troep kwam na de andere, om de wonderbare blanke huiden te zien. Van lieverlede werd hunne aandacht van ons afgetrokken en op de paraplui gerigt, die een van ons bij zich had, waarvan 't gebruik hunne verwondering wekte. Een horologie beschouwden zij met een' hoogen graad van verbazing, niet onvermengd

met vrees. Toen de opgewondenheid een weinig bedaard was, werd het doel van ons bezoek aan hoofd en volk medegedeeld en met warmte door hen goedgekeurd." Op Saibai waren eigenlijk twee hoofden, waarvan het een op de vischvangst was. Hij was een broeder van NUDAI, het hoofd van het eiland Tauan. „Het uiterlijk", dus gaan de zendelingen voort, „van het volk beviel ons zeer. (1) Zij staan ver boven de inboorlingen van Darnley en Warrior-island. Zij zijn echte Papoes, zeer donkerkleurig; hun haar is een weinig gekruld, maar niet wollig. Zij zijn lang en wel geëvenredigd van ligchaamsbouw, en velen van hen hebben een zeer goed gelaat. Velen zijn 5 vt. 10 duim lang, misschien nog iets langer, en gespierd naar evenredigheid. Zij hebben geenszins het bevreesd en neergedrukt voorkomen der Darnley-eilanders, maar integendeel een air van vrijheid en onafhankelijkheid, dat er toe leidt hen als een mannelijk en onafhankelijk ras te beschouwen. Het is te hopen, dat de verbasterende omgang met zekere klasse van vreemdelingen hen niet moge doen dalen tot hetzelfde peil als andere stammen, waar zij nu boven staan. Zij droegen geene kleederen en slechts weinige sieraden, en het schijnt ook niet, dat zij zich beschilderen, zoo als de inboorlingen der Nieuwe Hebriden en vele andere donkerkleurige stammen. Hunne sieraden zijn armringen, stukjes parelmoer, die gepolijst en in den vorm eener halve maan gebogen zijn en van den hals op de borst hangen, en eene soort van koralen, waarmede zij de ooren versieren. Hunne wijze van versiering der ooren is van anderen aard dan die men op de oostwaarts gelegene

(1) Eene groep van drie inboorlingen van dit eiland is afgebeeld in dit N°. der Miss. Chronicle.

eilanden aantreft. Als zij jong zijn wordt de lel van het oor doorboord en allengs uitgerekt. Dit is algemeen bij alle inboorlingen van West-Polynesie. Hier evenwel is het vreemde, dat men overal in den rand van het oor gaatjes maakt, in ieder van welke een stukje rood koord wordt gestoken met een koraal aan het uiteinde. Deze tooi moet hevige en langdurige pijn veroorzaken.' Hij is op verre na niet algemeen, maar wij zagen er een sprekend staaltje van bij een' der jonge lieden, die ons van Warrior-island naar Tauan en Saibai vergezelden. De armbanden zijn voorwerpen van zeer weinig belang; zij zijn eene soort van vlechtwerk van riet en loopen ongeveer van den elleboog tot aan de hand. — De vrouwen zien er veronachtzaamd uit, zij schijnen zeer ver beneden de mannen te staan. Polygamie bestaat op groote schaal. Het opperhoofd van Tauan heeft twaalf vrouwen, zijn broeder, het hoofd van Saibai, tien. Haar toestand gelijkt zeer op dien van dienstmaagden, slavinnen ware misschien eene meer gepaste benaming. Zij doen het ruwe en zware werk, terwijl de mannen op hun gemak leven en al dan niet werken, naar het hun bevalt. Zij dragen een' gordel van bladeren." — Na de inlandsche leeraars op die eilanden geplaatst te hebben, bezochten de zendelingen Kaap York (op Nieuw Holland), ongeveer 20 uren van daar gelegen. Hier vonden zij weder warme voorstanders van hunne nieuwe poging tot evangelisatie in JARDINE, agent van het gouvernement van Queensland (benaming van een gedeelte van Nieuw Holland) en luitenant CHESTER, vroeger beambte der politie. Deze heeren magtigden de broeders aan de leeraars mede te deelen, dat zij, ingeval er moeijelijkheden mogten ontstaan, zich terstond tot hen om raad en hulp konden wenden. Bij hunne terugkomst op Warrior-island bevonden de zendelingen,

dat door het wangedrag van eenige blanken, die met een schip van Sydney gekomen waren, de veiligheid der leeraars eene poos in gevaar was gebracht. Alles was echter goed teregtgekomen en de broeders maakten zich voor hunne terugreis gereed. Terwijl zij langzaam langs de kust voeren, troffen zij, op een' afstand van twintig Eng. mijlen (ruim zes uren) van Tauan eene schoone rivier aan; zij voeren die een eindweegs op, en ankerden tegenover den post Katau. „Bij önze eerste nadering", zeggen de zendelingen, „zagen de inlanders er schuw en mistrouwend uit. Zes of zeven van hen kwamen vóór den dag en sloegen ons behoedzaam gade, toen wij naderbij kwamen en het was slechts toen JOE en de jonge man van Warrior-Island herkend werden, dat zij ons hun vertrouwen schonken. Naar het aanzien dergenen, die zich vertoonden, te oordeelen, voelden wij ons verzekerd, dat wij niets te vreezen hadden; wij brachten dus onze boot zoo nabij het strand als mogelijk, om de inlanders in staat te stellen ons te bereiken. Zoo spoedig als wij dit gedaan hadden, waadden zij naar de boot, en wij waren weldra warme vrienden. Onder hen, die bij ons kwamen, waren het opperhoofd MAINO, (een vriend van JOE) en nog een ander man van gewigt. Het vertrouwen werd al ras algemeener, en eene talrijke menigte verscheen aan den oever. Vrouwen, kinderen en bejaarden hielden zich op een' afstand; allen waren nogtans ongewapend, en wij konden dadelijk zien, dat er geen gevaar te vreezen was. Nadat wij geland waren bespeurden wij, dat de inlanders groene takken voor hunne woningen hadden gehangen, toen zij ons van verre zagen, ter aanduiding van hun verlangen naar vriendschappelijk verkeer. Een der voornaamste lieden, die naar de boot kwam, droeg een korf over zijn' schouder, waarin drie of vier stukken gekookte taro (een hoofdvoedsel van

vele eilanden der Zuidzee, in Nederlandsch Indië onder den naam kĕladi bekend), lagen. Hij bood ons die aan, daar hij waarschijnlijk dacht, dat wij honger hadden en zich vriendschappelijk gezind wenschte te toonen. Nadat wij bij de boot een weinig met elkander verkeerd hadden, gingen wij aan wal en hadden de aangename voldoening den voet te zetten op Nieuw Guinea en met het volk op zijn' eigen grond om te gaan. En die omgang was belangwekkend genoeg. Weinigen van hen, die wij ontmoetten, hadden vroeger een' blanke gezien. Luit. CHESTER en kapt. BANNER bezochten deze plaats in den loop van het vorige jaar; maar zij landden gewapend en het gevolg was dat de inlanders, op 20 of 30 na, in het bosch vlugtten. In ons geval bestond er een volmaakt vertrouwen. De mannen drongen om ons heen, om hunne nieuwsgierigheid te bevredigen en de vrouwen keken naar ons van de bovenverdiepingen der huizen. De huizen zijn, om dit in het voorbijgaan te zeggen, zeer merkwaardig. Een dat wij zagen en maten was over de 100 voet lang, en dat was vergelijkenderwijs nog klein, zoo als het volgend uittreksel uit een geschrift van Luit. CHESTER bewijst: „Eenige huizen waren meer dan 300 voet lang, en zagen er uit als onmetelijke tunnels, als men ze van binnen beschouwde." Wij vonden de menschen hier al zeer gelijk aan die van Saibai en Tauan, zoodat hetgeen van dezen gezegd is ook op genen van toepassing zal zijn. Het is een zachtaardig volk, dat er vreedzaam uitziet en vlijtig, te oordeelen naar den overvloed van voedsel, dien men schijnt te bezitten. Toen men hun te verstaan gaf, dat men een weinig handel zou drijven, kwamen er weldra taro, bananen en kokosnoten voor den dag, en in korten tijd hadden JOE en de heer ORMISTON zooveel gekocht als wij gevoegelijk konden vervoeren.

Wij maakten er natuurlijk bijzonder ons werk van aan het opperhoofd en het volk eenig denkbeeld te geven van het doel van ons bezoek bij hen en hunne naburen. Wij vertelden hun van de leeraars, die wij te Tauan en op Darnley-Island hadden achtergelaten en van ons bezoek op Saibai, waarbij wij poogden hun eenig begrip te geven van de voordeelen, die uit de tegenwoordigheid en werkzaamheden der leeraars zouden voortvloeijen. Het opperhoofd sprak zijne goedkeuring uit en gaf zijn' wensch te kennen, leeraars bij zich te hebben; hij zeide, dat hij naar Tauan wilde gaan en degenen, die daar achtergelaten waren, wilde zien en dat hij hen, wanneer zij ooit zijn land mogten bezoeken, zou ontvangen en in hunne behoeften voorzien. Zoo hebben wij dan een open deur op Nieuw Guinea verkregen, en wie kan de groote resultaten voorspellen, waartoe dit kan leiden? Tot het dorp, dat wij bezochten, behooren ongeveer 600–700 menschen, en er is nog eene andere vestiging iets verder de rivier opwaarts, aan denzelfden kant, en ongetwijfeld is er eene groote bevolking aan de oevers, die zich tot ver in het onbekende binnenland uitstrekt." In het volgende zegt de zendeling MAC FARLANE dat naar zijn gevoelen, twee zendelingen voorloopig genoeg zullen zijn voor deze nieuwe zending, mits een goed deel van het werk aan inlandsche leeraars toevertrouwd wordt. „Er is", merkt hij op, „overvloed van arbeid voor ons, dien inlandsche leeraars niet kunnen doen, laat hen de leeraars en schoolmeesters worden, terwijl wij tot onze taak nemen te vertalen, (1) meer geschikte inlandsche helpers op te leiden en toezigt over hen te houden. Wij hebben naar eene geschikte plaats uitgezien voor het hoofdkwartier der zending. Het is

(1) Omtrent vertalen vgl. de denkbeelden van Dr. LEITNER hier boven vermeld.

wenschelijk, dat die bij de hand, gezond en veilig zij, waar eene goede ankerplaats en goed water is. Kaap York (op Nieuw Holland) schijnt juist de plaats te zijn. Daar behoort een sanitarium en eene kweekschool te wezen, als een toevlugtsoord voor de polynesische leeraars en inrigting tot opleiding voor inboorlingen van Nieuw Guinea, om op zijn' tijd hunne plaats van vestiging te betrekken, met eene kleine stoomboot of een flinken schoener, die steeds gebruikt zou moeten worden om leeraars, door de „John Williams" (het zendingschip van het Londensch genootschap in de Zuidzee) op het een of ander punt, bv. de Loyalty-groep of de kust van N. Holland, achtergelaten, af te halen, naar hunne bestemming te brengen en te bezoeken en nieuw terrein te openen. Zoo zou de zending, althans voor een' tijd lang, met twee zendelingen zeer krachtig en zuinig gedreven worden. Het ongezond klimaat evenwel, vele andere redenen daargelaten, vordert dat wij ten minste op de eene of andere dergelijke wijs, de proef behooren te nemen, om deze nieuwe zending door inlandsche helpers aan den gang te brengen. Het was ons aangenaam te bevinden, dat de „John Knox" behouden bij Darnley-Island was aangekomen. In de hoop van ons bij de Louisiaden-groep te ontmoeten, begaf Mr. THORNGREN zich naar die streek; maar door tegenwinden en sterke stroomen, geraakte hij te ver noordelijk, en zeilde langs de kust van Nieuw Brittanje, dat hij eenigen tijd ten onregte voor Nieuw Guinea hield. Ware hij niet daar rondgedreven, dan zouden wij in het geheel geen narigt omtrent de inboorlingen in die streek erlangd hebben, en ik zou de belangrijke curiositeiten niet gekregen hebben, die hij voor mij heeft verzameld, en die een onbetwistbaar bewijs zijn van de meerdere beschaving der inlanders in dien hoek."

Wij hebben deze mededeelingen in haar geheel, met weglating van slechts enkele regels, uit genoemd Engelsch tijdschrift overgenomen, omdat zij enkele bijzonderheden van geographischen en ethnographischen aard bevatten, hoe weinige die ook mogen zijn. Alles toch moet ons welkom zijn, dat maar eenigszins kan bijdragen tot de kennis van een eiland als Nieuw Guinea, waarvan zelfs de kusten op de beste kaarten nog niet overal konden worden aangegeven, waarvan men gerust kan zeggen, dat geen ander groot eiland der wereld, met uitzondering van enkele in de poolstreken, minder bekend is. De laatste alinea uit den brief van MACFARLANE is niet zeer klaar, daar in het voorafgaande nergens iets gezegd is van een schip dat de „John Knox" heette, zoomin als van Mr. THORNGREN. Er blijkt intusschen genoeg uit, dat wij hier te doen hebben met een' verkenningstogt van een gedeelte van Nieuw Guinea, waaromtrent het bestuur van het Londensch Genootschap goedgevonden heeft ons niets naders mede te deelen, reden genoeg om de passage hier niet onvertaald te laten.

Men heeft meermalen gevraagd naar oorsprong en beteekenis van het woord Alfoeren. (1) Zooals men weet, wordt het gebezigd als algemeene benaming van de heidensche bewoners van het binnenland in het oosten van den Indischen archipel, van Celebes tot Nieuw Guinea, in tegenoverstelling van de mohammedaansche kolonisten aan de kust der eilanden. (2) Volgens CRAWFURD (Descriptive dictionary of the Indian Islands s. v. Alforas), zou het aanduiden, hen, die buiten het Portugeesch ge-

(1) Ook Halfoeren, Harafora's, Alfores, Alforias, Alifoeren geschreven.

(2) Ook leest men van Harafora's in het binnenland van Magindanao, o.a. bij Forrest, Voyage aux Moluques et à la Nouvelle Guinée.

zag leefden, namelijk de wilde stammen der binnenlanden, die niet door de Portugezen onderworpen waren, van het arabisch lidwoord al en het Portugeesch fora buiten. Prof. VETH in de aanteekeningen op zijne vertaling der zoo belangrijke reis van WALLACE Dl. II bl. 403, oordeelt teregt, dat zulk eene hybridische afleiding eigenlijk de vermelding niet waardig is, tenzij als een voorbeeld van de zotte invallen, waarvoor etymologen blootstaan. Nu weet ik wel is waar geen opheldering te geven omtrent de beteekenis van het woord, maar misschien kan de volgende gissing, die ik aan Prof. VETH mededeelde en door hem in genoemde aanteekening is overgenomen, ons toch eenigszins op het spoor brengen. „In het binnenland van Doreh", schreef ik, „woont een stam, die onder den naam Arfoeren onderscheiden wordt van de Arfakkers, andere bewoners van het binnenland, terwijl de kustbewoners van deze streek Miforen of beter Meforen heeten. (1) De naam van een' stam, die het binnenland van een zeker eiland bewoont, kan wel allengs een volksnaam geworden zijn tot aanduiding van de bewoners der binnenlanden van alle of de meeste eilanden in het oosten van den archipel. Verder westwaarts dan Celebes reikt de benaming niet. Ik vermoed, dat zij door Ternatanen en Tidorezen, die vroeger en menigvuldiger dan de Europeanen, Nieuw Guinea's kusten bezochten en ook veel met Europeanen in aanraking kwamen, verbreid zal zijn. De Alfoeren der Minahasa hebben het woord Alfoer eerst door de Europeanen of Ternatanen leeren kennen. Zij zeggen steeds Alifoeroe, welke vorm blijkbaar slechts eene verzachting of welluidender uitspraak is,

(1) Bij Jhr. GOLDMAN in het Tijdschr. v. h. Bat. Gen. Dl. 15 en 16 en hier en daar in de Berigten der Utrechtsche zendingsvereeniging.

overeenkomstig den aard hunner taal. (1) De letter *f* is vreemd aan het Alfoersch der Minahasa, ofschoon de Alfoer haar zeer goed uitspreekt, daarentegen wordt zij veel gebruikt in papoesche dialecten, terwijl verscheidene papoesche woorden met de lettergreep a r beginnen. Ook vind ik een eilandje Arfoe in de Geelvinksbaai." (2)

Het bovenstaande was juist in het licht verschenen, toen ik in de 5e aflevering der Zeitschrift für Ethnologie (Berlin 1872) een' brief vond van den Heer RIEDEL, assistent-resident van Gorontalo, waarin hij als zijn gevoelen mededeelt, dat het woord Alifuru (Alifoeroe) zamengesteld zou zijn uit a l i, een praefix van het dialect der Toumboeloe's, een stam der Alfoeren van de Minahasa en het overal in de Molukken bekende woord furu (foeroe) dat „wild, ungezähmt" beteekent, evenals het spaansche f u r o. De zendeling WILKEN evenwel, die het Toumboeloesch dialect zoo grondig bestudeerd heeft, heeft mij nooit iets omtrent een praefix a l i, als in dat dialect aanwezig, medegedeeld, schoon hij het niet aan zeer uitvoerige mededeelingen over alle Toumboeloesche affixen enz. heeft laten ontbreken. Het woord f o e r o e, hoewel het thans het burgerregt heeft in het Maleisch der Minahasa, in den zin van wild, namelijk van dieren, (3) is een spaansch woord en in die taal heeft furo de ge-

(1) Volgens H. VON ROSENBERG, Reis naar de eilanden Misool, Salawati, Batanta en Waigeoe (Natuurk. Tijdschr. van Nederl. Indië Dl 24) noemen de mohammedaansche strandbewoners van Waigeoe de Papoes van het binnenland Hindoes, terwijl zij op Misool Alifoeren heeten. Ook in de Molukken, de Zuidwester-eilanden, enz. worden de heidensche bewoners veelal Hindoe's genoemd, in tegenstelling der Christenen en Mohammedanen.

(2) Op de kaart van MELVILL V. CARNBÉE. Op het kaartje in »Goudswaard, de Papoewas aan de Geelvinksbaai" komt eene negeri Arfoe voor tusschen Doreh en Amberbaki.

(3) Vgl. de woordenlijst van den Heer DE CLERCQ. Tijdschrift voor Nederlandsch Indië Mei 1870.

noemde beteekenis van „wild, ungezähmt." Zulk eene zamenkoppeling van een Toumboeloesch praefix, waarvan de beteekenis niet eens vermeld is, met een oorspronkelijk Spaansch woord zou dus wel vreemd mogen heeten, en hoe komt het dan dat zich dit woord Alifoeroe met verschillende klankwijzigingen uit het binnenland der Minahasa zoo wijd en zijd en dat zoo vroeg reeds verbreid heeft? Wij hopen, dat nader onderzoek tot het een of ander meer bevredigend resultaat moge leiden.

G. K. NIEMANN.

DE WAJANG.

De volgende bladzijden hebben ten doel, den lezer bekend te maken met een belangrijk onderwerp uit het gezellig leven der Javanen; zóó belangrijk, dat het met reden zelfs onze bevreemding mag wekken, dat wij in onze literatuur over Java en de Javanen betrekkelijk nog zoo weinig daarover kunnen vinden. En toch verdient de wajang, meer dan menig ander onderwerp, eens naauwkeurig beschouwd en onderzocht te worden in al hare deelen, hare beteekenis en strekking, hare licht- en schaduwzijden. Eene juiste beoordeeling en waardeering toch kan ons eene belangrijke schrede voorwaarts helpen in onze kennis van het javaansche volk, en daarom is 't ons leed door gebrek aan tijd en gelegenheid, middelen en bronnen, niet wat digter het ideaal te hebben kunnen naderen, dat wij ons van eene behandeling der wajang voorstellen. Mogt 't ons intusschen gelukt zijn, voor een' enkelen lezer nog iets te hebben geschreven wat als eene bijdrage tot de kennis van het volk kan strekken; en deze of gene schrijver, door omstandigheden beter dan wij in staat en in de gelegenheid, een vollediger en grondiger beschrijving te leveren, er door opgewekt worden zich eens meer gezet tot de behandeling van dit onderwerp te zetten, - dan zouden wij ons daarin zeer verblijden, en onze moeite aan het zamenstellen der volgende bladen – voor ons in ieder geval niet zoo geheel gering – rijkelijk beloond achten!

Wij behandelen in een eerste hoofdstuk de plaats, de bestanddeelen, het personeel, de kosten en

soorten der wajang in vier achtereenvolgende paragraphen. Een tweede hoofdstuk geeft eene beschrijving van eene wajang-voorstelling en eene proeve van voordragt bij zoodanige gelegenheid. Het derde hoofdstuk bevat eenige beschouwingen over den oorsprong, de geschiedenis en bedoeling der wajang. Een vierde hoofdstuk – dat nog niet gereed is en later zal volgen – moet een overzigt geven van den inhoud der wajang-verhalen.

De afkortingen hier en daar in den tekst, worden hier onder aldus verklaard:

[A] Het Jav. Ned. Woordb. van J. F. C. GERICKE, uitgegeven door Prof. T. ROORDA.

[B] Het supplement op [A].

[C] Vervolg op [A] door P. JANSZ.

[D] Het boek Adji-Saka [Amsterd. 1857].

[E] De wajang-verhalen, door Prof. T. ROORDA uitgegeven.

[F] Séwaka. Een jav. gedicht enz. door J. A. WILKENS.

[G] De Oost-Indische Archipel door J. CRAWFURD. Holl. vertaling.

[H] Land- en volkenkunde v. d. O. Ind. archipel door Dr. J. DE HOLLANDER.

[K] Brata-Joeda door A. B. COHEN STUART.

[L] Soendaneesch woordenboek door J. RIGG.

[AIII] Een bundeltje van 224 anecdoten.

[Z] Jav. zamenspraken door C. F. WINTER, SR.

[1001 N.] De Jav. vertaling der 1001 nacht door C. F. WINTER, JR. (1)

---

(1) De uitspraak der a als ô, ongeveer als in t' Engelsche water, duiden wij in dit tijdschrift voortaan niet meer door een bijzonder teeken aan, hetgeen trouwens ook meer en meer in onbruik geraakt. De tongletters d en t zijn door gebrek aan typen niet van de gelijknamige tandletters onderscheiden.

G. K. N.

Hoofdstuk I.

Plaats, Bestanddeelen, Personeel, Kosten en Soorten.

§ 1.

Om den lezer al dadelijk op de hoogte van ons onderwerp te brengen, en door het geven van eene aanschouwelijke voorstelling het volgen en begrijpen gemakkelijker te maken, noodigen wij hem uit zich in gedachten met ons naar de desa te begeven, ter plaatse waar eene wajang-voorstelling zal gegeven worden, om wat daar te zien is eens naauwkeurig op te nemen.

Wij merken dan al aanstonds op, dat de Javaan voor het geven van deze en andere voorstellingen er geen publieke gebouwen op na houdt. Eenen schouwburg heeft of kent hij niet. Uitgezonderd zijn mĕsdjid en langgar of pĕsantréan, zooveel als zijne kerk en school, heeft de inlander geen publieke gebouwen. Zoo er voor het een of ander doel eene openbare bijeenkomst moet plaats hebben, geschiedt zulks aan het paleis van den vorst of de woning van zijne hoofden; ook wel in een poststation; en anders ten huize van den belanghebbende. En zoo is ook zijne eigen woning de plaats voor het spelen der wajang.

De algemeene type der fatsoenlijke of deftige huizen komt hierop neer: het eerste gedeelte, dat onmiddellijk grenst aan het erf, of platarran, waar de bewoner zijne gasten ontvangt, is eene pandapa, d.i. een dak, rustende op verscheidene pilaren of palen, wier grondslag in eene bevloering is, gewoonlijk meer of minder boven den beganen grond verheven. Zijt ge deze pandapa doorgegaan, dan komt ge onder een langwerpig vierkante ruimte, met eigen dak, eene soort van korten overdekten

gang, die u den weg wijst naar het eigenlijke woonhuis met gaanderij of zoo iets. Vóór ge dat nu binnentreedt, dus tusschen de pandapa en het woonhuis, in den zoo even beschreven overdekten gang, bevindt ge u op de plaats waar de wajang gewoonlijk vertoond wordt. Van daar ook haar naam: Pringgitan d.i. de plaats waar de ringgit, (het krama van wajang dat ngoko is), vertoond wordt. (1) De dalang (de vertooner), de poppen, en de muziekinstrumenten met het meewerkend personeel zijn aldaar aan die zijde van een langwerpig-vierkant wit doek of zeil, kĕlir genaamd, over de breedte der pringgitan gespannen, waarover zoo aanstonds nader. Aan de andere of huiszijde der kĕlir bevinden zich het vrouwelijk personeel van den gastheer en bijzondere vriendinnen of kennissen. Alleen bij uitzondering en als bewijs van bijzondere genegenheid en vertrouwen is het te beschouwen als het behalve den heer des huizes aan een' vreemde wordt toegestaan daar binnen te komen.

Wij moeten hier echter opmerken, dat er van deze oude gewoonte der plaats, meer bepaald aangewezen voor het spelen der wajang bij aanzienlijke inlandsche hoofden, door onderscheidene oorzaken, dikwijls wordt afgeweken. Zoo merkten wij onlangs bij een hoofd op, dat hij de wajang liet spelen aan de vóórzijde zijner pandapa die onmiddelijk aan het erf grensde. Een van gevlochten bamboe aangebracht dak in horizontale rigting, op bamboezen stijlen rustende, breidde zich over den toestel en het personeel uit. Deze en dergelijke wijzigingen, wij

---

(1) Krama, de beleefde taal, de taal die door geringen tot meerderen of aanzienlijken en door deze onder elkander gebezigd wordt; ngoko, de taal die geringe lieden onder elkander spreken en waarin zij door meerderen toegesproken worden. G. K. N.

zeiden 't reeds, zijn intusschen als afwijkingen van den regel en de gewoonte te beschouwen, waartoe eene meer europesche bouworde ook al eens aanleiding kan geven.

In de desa zal men echter te vergeefs naar deftige huizen zoeken. Wel woont er soms een bemiddeld man, die zich misschien zelfs wel eene steenen woning zal laten bouwen, doch de weinige steenen huizen, die wij zagen, waren allen navolgingen onzer europesche woningen. Trouwens, steenen huizen in de desa zijn altijd nog maar uitzonderingen. In den regel is er geen zóó ingerigt als de boven bedoelde woningen in javaanschen stijl, reden waarom er dan ook geen pringgitan te vinden is. Als de desabewoner een wajangpartij wil geven, zal hij dikwijls daar nog eerst een ligt en digt gebouwtje voor moeten optrekken, hoewel altijd vóór aan zijn huis en onmiddellijk daaraan verbonden. Des avonds wordt dit verlicht door eenige lichtjes in bier- of waterglazen met olie gevuld, of brandende pitjes in met olie gevulde aarden bakjes, aan wanden en stijlen bevestigd. Toch moeten wij hierbij nog opmerken, dat de dalang bij deze inrigting, even als in de bovenbedoelde deftiger huizen, altijd met het gelaat naar de woning gekeerd behoort te zitten, zoodat hij de kĕlir tusschen zich en de deur van het woonhuis heeft. Doch ook van dezen regel hebben wij afwijkingen bijgewoond; zelfs hebben wij wel eens een' dalang met den rug naar het woonhuis gekeerd, zien zitten. En andere dalangs zijn er weer op gesteld, om altijd met het gelaat naar het westen gekeerd, te zitten spelen. Doch hoe dit ook moge zijn, de vrouwen zullen in den regel de tegenovergestelde zijde der kĕlir dan die waar de dalang zit, innemen. De zoogenaamde tijang-sĕpoeh-sĕpoeh, d.i. de mannen, behooren aan de regterzijde van den dalang te

zitten, en de laré-laré d.i. de jongere personen en kinderen, aan zijne linkerzijde. Zij hebben dus den dalang, de poppen, en de muziekinstrumenten steeds vóór zich en in het gezigt, dat met het vrouwelijk personeel aan de andere zijde der kĕlir, niet het geval is. Dezen zien niets, dan de schaduwen der poppen op de kĕlir; namelijk bij een bepaald soort van wajang waarover beneden nader.

Door kennisgeving en het verschijnen van de muziekinstrumenten en wajang-toestel is het al spoedig door de geheele desa, en ook daar buiten, bekend, dat er des avonds hier of daar eene voorstelling zal plaats hebben. De jeugd is al in gespannen verwachting; en als men een paar uur vóór den aanvang der voorstelling zich naar het erf begeeft, waartoe de toonen der muziek uitnoodigen, dan kan men zeker zijn, er reeds heel wat drukte en beweging te vinden van gaande en komende of blijvende personen.

Bij het binnentreden valt ons oog, onder al den toestel, het eerst op een langwerpig vierkant perpendiculair-gespannen wit doek of zeil, gĕbĕr, met rooden rand rondom, en dat de kĕlir heet. Soms loopt er over de lengte onder de bovenzijde van den rooden rand nog een blaauwen, met eenige ruimte (wit) tusschenbeiden, waardoor onze vlag nagebootst wordt. Het is de kĕlir der wajang-poerwa, (waarover beneden nader). Derzelver hoogte en lengte is niet bepaald. Gemiddeld is het van een manshoogte of iets meer of minder, bij eene lengte van ± 30 voet.

De kĕlir der wajang-poerwa is altijd wit, van gebleekt katoen, montĕn, of wel, zoo als eigenlijk behoort, van inlandsch weefsel, tĕnoenan. De rand, dien men rondom ziet, en altijd rood (djingga) is,

ter breedte van één span, (sa-kilan) heet plipid. In het midden, digt onder den rooden bovenrand, ziet men op de kĕlir wel een rood half maantje geteekend, dat er ook wel los aan bevestigd wordt, dikwijls met aan weerszijden een rood sterretje, soms er nog wel een derde beneden. Ook ziet men wel eens de enkele halve maan zonder sterren, en ook het een noch het ander. De kĕlir der wajang-poerwa behoort altijd aan den eigenaar der wajang.

Dit laatste is niet het geval bij eene andere wajang, genaamd de wajang-karoetjil. Bij deze wajang zorgt de gastheer voor een kĕlir, als hij die daarbij verlangt, waarvoor hij alles, kaïn, saroeng, katoen, enz., gekleurd of wit, kan gebruiken, mits het maar nieuw is. Deze laatste voorwaarde is wet. De kĕlir van deze wajang noemt men dan ook: kĕlir-dadaq'an. Zij bestaat niet als de kĕlir der wajang-poerwa uit één stuk. Integendeel: in het midden een open vierkant bolong, ter weerszijde waarvan en daarboven, het goed opgehangen of uitgespannen is (boentoe). Het geheel laat zich, wat vorm betreft, niet beter vergelijken, dan bij een' muur met eene deur, doch die er voor deze gelegenheid uitgenomen is.

Wij moeten nu eerst nog eens gaan onderzoeken, hoe die kĕlir bevestigd en uitgespannen wordt. Aan de boven- en beide staande zijden der roode randen (plipid) zien wij op gelijke afstanden van elkander stukjes leder met gaten er in (djala-djala) over den rand uitsteken, of soms ook wel eenvoudig onze koperen gordijnringen, waardoor een touw van lawé (garen) gehaald wordt, dat tegelijk om een raam van twee staande en een daarop horizontaal rustende bamboe's loopt, en alzoo het doek spant. Zeer dikwijls zal men dit echter maar alléén aan de hori-

zontale bovenzijde zien. De beide staande zijden hebben dan een schuif, waardoor de houten of bamboezen, die men alsdan gligèn noemt, liefst van den stam van den pinangboom, poetjang geheeten, gestoken worden. De boveneinden van de gligèn steken in gaten, die in de horizontaal op haar rustende bamboe gemaakt zijn. Deze bamboe is de pikoellan'é-kotaq, d.w.z. de bamboe, waaraan de kist der wajangpoppen gedragen wordt.

Nu rest ons nog de onderzijde der kĕlir te bezien. Soms wordt die wel als de andere zijden met een touw gespannen. Meer ziet men er op onderling gelijke afstanden geel koperen of ijzeren plaatjes of lipjes aan bevestigd, die al of niet spits en omgebogen, bij wijze van haak, uitloopende, in den weeken, vezelachtigen stam van een' pisangboom, gadĕbog, gehaakt of gestoken worden. Men zal echter altijd twee zulke pisangboomen zien, welke in dit geval te zamen den naam larap'an dragen. De ééne is dan ook iets hooger achter de andere geplaatst. Ook is de onderste-voorste boom iets korter dan de bovenste. Aldus bij de wajang-poerwa. Bij de wajang-karoetjil gebruikt men tot het zelfde doeleinde en van dezelfde afmetingen twee latten van djatihout.

De larap'an dient voornamelijk om er de wajangpoppen in te steken, gelijk wij zoo aanstonds zullen vernemen. De bovenste en langste stam of lat dient om er de grootste en voornaamste poppen, die goden, hemellingen, koningen, enz. voorstellen in te steken; in de onderste plaatst men soldaten, bedienden, wapenen, enz. Bij de wajang-poerwa worden de figuren in den stam gestoken, daar die week genoeg daarvoor is. In de larap'an der wajang-karoetjil zijn gaten gebeiteld voor dit doel.

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat de larap'an en daarmêe de geheele kĕlir op een paar voetstukken rust, die men djrodjog noemt. Wij teekenen daarbij nog aan, dat de djrodjog verbonden is aan de larap'an bij de wajang-karoetjil, beiden van djatihout gemaakt. Bij de wajang-poerwa is de djrodjog ook van hout, maar wordt los onder de larap'an, die van gadĕbog is, geplaatst.

Vóór den aanvang, nu en dan gedurende de voorstelling, en aan het einde van eene wajang-vertooning, ziet men in het midden en tegen de kĕlir aan de zijde waar zich de dalang bevindt een peervormig figuur in de larap'an gestoken, dat in ngoko: goenoeng, goenoeng'an, pagoenoeng'an, of kajon heet, en rĕdèn, parĕdèn of kakadjĕng'an in krama. Ter weerszijden van dit figuur staan de wajangpoppen, ook tegen de kĕlir aanleunende, in de larap'an gestoken. Het geheel aldus opgesteld maakt een niet onaangenaam effect. Het doet ons onwillekeurig aan de groote en kleine vrijers en vrijsters op ons St. Nikolaas bij den koekbakker uitgestald, denken.

Dit plaatsen der poppen vóór de kĕlir in de larap'an geschiedt door middel van pennen, die tijdelijk als handvatsels moeten dienen voor den dalang, als hij de poppen in beweging brengt. En daar die poppen niet allen even groot zijn, plaatst men ze liefst zóó, dat de grootste in het midden en de kleinste aan de uiteinden der larap'an komen. Daar het aantal poppen echter te groot is, om ze precies naast elkander te plaatsen, laat men de een den anderen geheel of voor een deel bedekken, terwijl men nog een groot aantal in de kist of op den grond bij den dalang ziet liggen.

Deze poppen, op zich zelven ook wajang geheeten,

worden gesneden, of liever: gebeiteld (katatah) uit bereid buffelleder, dat zeer dik en stijf, en doorschijnend-geelachtig-graauw van kleur is. Dit zijn de poppen voor de wajang-poerwa. Bij de poppen der wajang-gĕdog zijn alleen de handen van dit leer; het overige ziet er wel even als dit leer uit, doch is niets anders dan dun hout, waarvoor men gewoonlijk kĕdjaran, mĕntaös, poelé of wangon gebruikt, ja, 't schijnt wel, dat men hier en daar ook de poppen der wajang-poerwa op deze wijze van hout vervaardigt; gelijk omgekeerd, zoowel bij de eene als de andere wajang de poppen geheel van buffelleer worden gemaakt. Ook de poppen der wajang-karoetjil worden altijd van hout gemaakt, doch hebben handen van leer. Toch bestaat er een belangrijk onderscheid tusschen de poppen van deze wajang en die der voorgaande. Terwijl de poppen der voorgaande wajang's plat (gèpèng) zijn, zijn die der wajang-karoetjil rond (gilig). Even als de voorgaande worden ook deze poppen gekleurd en verguld, doch zelden zoo mooi, en men geeft ze dan nog bovendien soms een heel leelijk hoofd met haar, waarvoor zoowel menschenhaar, als arènbast-vezels en dergelijke worden gebruikt. In den regel zal men echter ook bij deze wajang de grootste en voornaamste poppen liefst van leer maken.

De armen en beenen dezer leeren poppen zijn in de gewrichten (atiq-atiq'an) beweegbaar, en daar bevestigd met garen, dun touw, buffelleer, been of pennen van andere stof gemaakt, die men gĕgĕl of pantèq noemt. De soesoehoenan te Soerakarta bezit een stel poppen, in welke deze pennen van massief goud zijn. Deze pennen of bindsels ziet men ook in het vlakke (èpèq-èpèq) der handen, om de hoornen, doch meestal bamboezen

stokjes toeding genaamd, waarmee de handen en armen in beweging worden gebracht, te bevestigen. En eindelijk ziet men ze ook in het midden der ligchamen van de poppen om hunne handvatsels tjĕmpoerit genaamd, gewoonlijk van hoorn, te bevestigen, en die dienen zoowel om de poppen op te nemen en te bewegen, als ze in de larap'an te steken. Zulk een Tjĕmpoerit noemt men ook wel: gapit; en van daar: gapit-rĕmpah als benaming van eene grover en steviger soort van Tjĕmpoerit, dienende als handvatsel voor de parampog'an d.i. de benaming van een vierkant figuur van buffelleer, waarin gewapende krijgslieden zijn gebeiteld, en dat moet dienen bij het verhaal van legers in den oorlog; ook dieren, als paarden, olifanten, tijgers, slangen, enz. worden op deze wijze voorgesteld.

De poppen zijn soms met fraaije bogen en figuren gebeiteld, met allerlei kleuren beschilderd (poelassan) en al of niet, meer of minder, dikwijls sommigen geheel, verguld (praössan) of verzilverd. Dit laatste wordt echter meestal door witte verf voorgesteld. De beelden geven in het geheel niet, of zeer slecht, het beeld van het menschelijk ligchaam weder. Alléén Batara-goeroe (1) heeft vier armen; de overigen altijd maar twee. En onder de laatsten heeft deze een' buitengewoon langen hals, hellende, als van een dier; gene een' afschuwelijk grooten buik; een ander weêr een' misvormden rug. De gezigten zijn allen spits uitloopende als bij de vogels, met langwerpige naauwe of zeer groote ronde oogen, of wel afgerond met vervaarlijk groote neuzen en leelijke slagtanden. De armen en handen zijn altijd lang

(1) Een oudtijds op Java en nog heden bij de Bataks en sommige stammen der Dajaks vereerde god; hij wordt thans gewoonlijk voor denzelfden gehouden als de god Sjiwa der Hindoes. G. K. N.

en dun; de laatste altijd van een' vorm zonder voorbeeld. Genoeg, geen figuur bevredigt onzen smaak, en de kunst bestaat meer in het vervaardigen van de javaansche type, dan in het beeldende navolgen der natuur.

De gelijke poppen van verschillende wajang's zijn niet altijd van dezelfde grootte. Men onderscheidt voornamelijk vier soorten, die men met de kleinste beginnende, alit, dara, agĕng en kakang-ing-agĕng noemt. Zijn de poppen van de kleinste soort, de alit, gedeeltelijk geschilderd, gedeeltelijk verguld, dan noemt men die kidang-kantjan'an, dan draagt het grootste stel den naam: djoedjoetan, in Midden-Java. Hier is dit minder bekend.

Als nu deze poppen opgesteld zijn vóór de kĕlir, ziet men in het midden de boven reeds genoemde goenoeng'an staan. Zoo als wij reeds zeiden: het is een naar boven spits toeloopend, peervormig stuk leer, waarin boomen, bloemwerk, wilde en tamme dieren en vogels uitgebeiteld zijn, en dat een' tuin of boschachtigen berg moet verbeelden. Nglorod noemt men het opnemen van deze goenoeng'an door den dalang.

De beschreven goenoeng'an behoort aan de wajang-poerwa en gĕdog. De wajang-karoetjil heeft een' geheel anderen vorm, namelijk eene soort waaijer van paauwestaart (badaq) gemaakt, aan welke van onderen bij het handvatsel, de tjĕmpoerit, iets als een gelaat, is geschilderd, waaruit rondom de veeren voortkomen.

Digt bij de kĕlir aan de zijde waar de dalang zit, en boven diens hoofd, ziet men altijd eene groote lamp hangen. Men noemt die: blèntjong. Deze lamp is meestal van geel koper, soms wel van plaatijzer of aarde, met een' wijden tuit voor de pit, en hangt tegen een met snijwerk voorzien stuk hout of plankje. Uit de tuit

komt eene dikke pit van gedraaid katoen, (oetjĕng-oetjĕng), die door olie, namelijk: dĕmpĕl-klĕntiq-katjang- of kĕmiri-olie gevoed wordt, en de schaar (soepit), hoog noodig maakt. Tot groote ergernis der behoudsgezinden wordt bij dezen en genen tegenwoordig wel eens petroleum gebrand, dat als eene grove afwijking van de adat beschouwd wordt, en altijd ten nadeele des dalang's moet komen, daar hij des morgens de overgebleven olie mag meênemen, wat ten eerste minder goed gaat met petroleum, omdat de lamp den gastheer toekomt, en hij ten tweede in zijn aarden bakje t'huis wel javaansche olie, maar geene petroleum gebruiken kan.

Aan de linkerzijde des dalang's ziet men eene langwerpig vierkante kist staan, de kotaq, met een los deksel. Bij de wajang-karoetjil wordt die met een slot gesloten; anders rust het deksel in een gleuf of schuif op de kist. Deze kist is van binnen in twee zeer ongelijke deelen verdeeld, van welke het kleinste deel anaq'an genoemd, en tot het bergen van wapenen en dergelijken gebruikt wordt, terwijl het grootste vak voor het bergen der poppen bestemd is.

Aan de naar den dalang, ook tjrĕma of tjarma geheeten, toegekeerde langste zijde der kotaq ziet men aan een kettingje met een' haak over den rand dier zijde van de kist een voorwerp hangen, in den vorm van een trapezium en dat kĕpjaq heet. De kĕpjaq bestaat soms uit drie gelijke houten plankjes, los van elkander, doch aan één ring hangende, die het uiteinde van het kettingje vormt; dikwijls zijn echter de beide buitenste plankjes ijzeren plaatjes, en het middenste van hout; ook ziet men wel alleen twee of drie ijzeren plaatjes. Dit figuur wordt door den dalang met zijn' regtervoet aangeslagen, als hij in den loop van zijne voordragt aan de beschrij-

ving van eenen oorlog is gekomen, en het geweld en rumoer van het gevecht wil nabootsen.

De dalang heeft voortdurend in de hand de tjĕmpala, een voorwerp, ter lengte van ± 10 duim, draaijerswerk, gewoonlijk van hout of hoorn. Hij gebruikt dit ding onophoudelijk om er mede tegen de kotaq te slaan gedurende zijne voordragt; de hoeveelheid en de meer of mindere kracht der slagen zijn aanwijzingen voor het spel der muziekanten en zangers, of om de aandacht der hoorders te wekken.

Nog twee merkwaardige voorwerpen zien wij in de onmiddellijke nabijheid des dalang's op den grond staan. Het ééne heet: de padoepan, zijnde eene soort van aarden platten kom of deksel, een lajaq, lèmpèr of tjowèq, waarvan de eerste het grootst en de derde het kleinst is, en dat ook gebruikt wordt om de sambal voor de rijst er in fijn te wrijven; of ook wel wordt een kĕkĕb, een soortgelijk aarden voorwerp gebruikt. In één dezer voorwerpen wordt het reukoffer bij den aanvang der voorstelling ontstoken, dat uit mĕnjan of ratoes (benzoe of dergelijk reukwerk) bestaat. Daar het laatste veel fijner en duurder is, wordt het ook zeldzaam gebruikt.

Het tweede zoo even bedoelde voorwerp is de kom, doorgaans een geel koperen bokor, waarin de sadjèn, die wij beneden nader moeten beschrijven. De sadjèn is ook een offer in den vorm van spijzen en dergelijke artikelen, dat bij de wajang-poerwa en gĕdog door den muziekant die de gĕndèr (zie beneden) bespeelt, en bij de wajang-karoetjil door den dalang meê naar huis wordt genomen. Hoewel dit offer dus wezenlijk in het voordeel van genoemde personen komt, wordt dit toch niet als zoodanig beschouwd; wis ilang rasané, zegt men: de kracht en smaak zijn er af, en 't heeft eigen-

lijk geen waarde meer; desniettegenstaande passen belanghebbenden wel ter dege op, dat alles compleet en van goede qualiteit is. Als merkwaardigheid zij hier aangeteekend, dat wij slechts van één dalang hebben hooren spreken als genegen zonder reuk- of spijsoffer te spelen, mits hem daarvoor ter vergoeding geld wordt gegeven. Anders is altijd het gewone antwoord gereed in geval men er naar informeert: koela botĕn koewawi manawi botĕn wontĕn sandingannipoen; ik ben niet in staat de wajang te vertoonen, als er geen sandingan is.

Een wajangtoestel vertegenwoordigt voor den inlander altijd een belangrijk kapitaal. Een ieder zal echter terstond gevoelen, dat de waarde moeijelijk juist op te geven is. Een enkele maal worden hier wel eens op de pasar poppen van buffelleer verkocht, zonder eenige kleuring of verguldsel à 10 ct. en meer per stuk. Deze zijn echter nog zeer klein, en niet altijd even goed en juist. Onlangs verkocht een dalang zijn wajang-poerwa met de muziekinstrumenten, maar alles oud en versleten, voor *f* 200. Dezer dagen zagen wij bij een anderen dalang nog een completen toestel, dien hij zeide hem *f* 1200 gekost te hebben. De Heer WINTER verhaalt ons, (maar dit is van meer dan 25 jaar geleden) de volgende bijzonderheden van Soerakarta. Voor een goed bewerkt en volledig stel, alleen geschilderd (poelassan) zonder eenig goud of verguldsel, betaalt men al ligt *f* 150 à *f* 200. Zijn de poppen verguld (pradan) dan klimt de prijs wel tot *f* 650 à *f* 700; terwijl een stel, gedeeltelijk poelassan, gedeeltelijk pradan, op ± *f* 350 komt te staan; terwijl zonder het een of het ander, dus enkel naakt leer, de prijs wel *f* 120 kan

zijn. (1) Doch de prijzen zullen nog al kunnen verschillen, of men een stel uit de hand overneemt, of bepaaldelijk voor zich laat vervaardigen. Zoo verhaalt de Heer WINTER ons ook van eenen pangeran, die zich zulk een stel poppen voor de wajang-poerwa liet maken, en door elkander per pop *f* 3,— betaalde, zonder verwen en vergulden; en daar hij voor genoemd stel ± 200 poppen noodig had, kwam hem dat op ± *f* 600 te staan, dus ongeveer vijfmaal het zoo even genoemd cijfer. En zoo wordt het ook aannemelijk, dat de soesoehoenan te Soerakarta een compleet stel bezitten kan, waarvan al de pennen der geledingen, enz. van de poppen van goud zijn, welks waarde geschat wordt op meer dan *f* 3000.

In het uit het „Tijdschrift voor Nederlandsch-indië" overgedrukte en in 1856 door Dr. W. R. VAN HOËVELL afzonderlijk uitgegeven artikel: „Garĕbĕg-moeloed" wordt p. 10 vermeld, dat binnen den kraton van den sultan te Djogjokarta „eene fabriek van figuren voor de wajang" gevonden wordt.

Voor zoo ver wij weten, is de wajang over heel Java bekend, en wordt zij allerwege vertoond. Alleen het Cheribonsche distrikt Salam maakt op dezen regel eene uitzondering. Daar wordt de wajang nooit vertoond. Zij mag daar niet vertoond worden. Dit verbod rust op eene oude overlevering, uit de tijden toen Cheribon nog zijne sultans had. Daar er destijds eenige keeren achter elkander ongeregeldheden, met moorden gepaard, bij de vertooning der wajang plaats hadden, ging er een verbod van den sultan uit, dat in dit distrikt nooit meer eene wajang mogt vertoond worden. En dit verbod is ten huidigen dage nog van kracht!

---

(1) Jav. Zam. I p. 302 v.v.

§ 2.

Wij moeten thans over de muziek spreken, die steeds iedere wajangvertooning begeleidt. De daartoe vereischte instrumenten zien wij daar achter den dalang staan. De geheele verzameling dezer instrumenten, even als ieder orchest of stel instrumenten, bij welke gelegenheid ook gebruikt, noemt de inlander in Ngoko: Gamĕlan, en in Krama: gongsa; en bestaat uit strijk-, blaas- en slaginstrumenten. Het verschil tusschen het een en het ander orchest bestaat zoowel in het aantal als de soort van instrumenten. De gelegenheid bepaalt welke soort en aantal instrumenten het door de gewoonte bepaalde orchest moeten vormen; terwijl het vermogen des bezitters natuurlijk de hoedanigheid en ook wel het al of niet compleet zijn der instrumenten uitmaakt.

Ieder orchest, d.i. gamĕlan, heeft zijn' eigen naam. De volgende orchesten of gamĕlan's leerden wij òf persoonlijk òf alleen door berigten kennen:

1.	Gamĕlan	Salendro.	11.	Gamĕlan	Kjaï-Sĕkar-Dalima.
2.	»	Pélog.	12.	»	Tjara-bali.
3.	»	Laras-miring.	13.	»	Katopraq.
4.	»	Bonang-rèntèng.	14.	»	Soerabajan.
5.	»	Mataram'an.	15.	»	Sroenèn.
6.	»	Miring.	16.	»	Kĕmplong.
7.	»	Panĕngah.	17.	»	Kodoq-ngorèq.
8.	»	Sakatèn.	18.	»	Srĕbĕggan.
9.	»	Sĕnèn.	19.	»	Kĕmagan.
10.	»	Monggang.	20.	»	Saklatan.

Om den lezer nu nader met al deze orchesten bekend te maken, zullen wij in de eerste plaats van ieder orchest afzonderlijk eenige bijzonderheden omtrent gelegenheden en zamenstellingen der verschillende instrumenten mêedeelen; vervolgens het een en ander omtrent het toonstelsel der javaansche muziek bespreken; en eindelijk de verschillende instrumenten ieder op zich zelf beschouwen.

In de eerste plaats noemen wij:

1. De **Gamĕlan-Salèndro.**

Dit orchest speelt bij de wajang-poerwa, wajang-wong en topèng. Met zekerheid het aantal instrumenten op te geven, waaruit dit orchest behoort zamengesteld te zijn, is niet gemakkelijk. Van de verschillende ons geworden opgaven geven wij de volgende drie hier een plaats:

A.	B.	C.
a. Kĕndang.	*a.* Kĕndang.	*a.* Kĕndang.
b. Pĕnoentoeng.	*b.* Pĕnoentoeng.	*b.* Rĕbab.
c. Rebab.	*c.* Rĕbab.	*c.* Bonang of Krama.
d. Bonang.	*d.* Bonang.	*d.* Saron–Pĕnĕroes of Saron–Pĕnĕrĕt.
e. Pĕnéroes.	*e.* Saron-Pénĕroes.	*e.* Kĕnong.
f. Poenggang. (Soerab.) Panemboeng (Kediri?)	*f.* Kénong.	*f.* Kĕtoeq.
g. Kĕnoeng.	*g.* Kĕtoeq.	*g.* Kémpoel.
h. Kĕtoeq.	*h.* Kémpoel.	*h.* Gong.
i. Kĕmpoel.	*i.* Gong.	*i.* Gambang-Gongsa.
j. Goeng.	*j.* Gambang.	*j.* Gambang-Kajoe.
k. Gambang.	*k.* Saron-Baroeng (2 st.)	*k.* Saron-Babon.
l. Saron.	*l.* Gĕndèr.	*l.* Gĕndèr.
m. Gĕndèr.	*m.* Kĕmanaq.	*m.* Slĕntém.
n. Slĕntĕm.	*n.* Kĕtjèr.	*n.* Dĕmoeng of Gĕdĕmoeng.
o. Dĕmoeng.	*o.* Soeling.	*o.* Kĕtjèr of Kĕntjèr.
p. Kĕtjèr.		*p.* Soeling.
		q. Kĕtipoeng.
		r. Bĕdoeg.
		s. Tjalĕmpoeng.

Deze laatste opgave C ontleenen wij aan Dr. DE HOLLANDER's „Handleiding tot de Land- en Volkenkunde enz. I p. 379, 380. Wij weten niet op te geven, van welke plaats op Java dien schrijver deze lijst geworden is; doch het is duidelijk, dat dit orchest, zóó als het daar opgenoemd wordt, niet bij de wajang speelt. De bĕdoeg bijv. speelt nooit bij eenige wajang.

De lijst B gewerd ons van iemand ter hoofdplaats Kediri, die zelf een gamĕlan bezit, en voorts gewoon

is bij de voornaamste hoofden te spelen. Door afstamming en familie is hij beter dan iemand anders in staat over dit punt te oordeelen. Verschillende andere personen, allen Nijaga (gamĕlanspelers) waren het met deze opgave éëns.

De lijst A gewerd ons van iemand uit de residentie Soerabaja. Hoewel gewoon desaman, bezit hij toch veel kennis van de wajang en gamĕlan en wordt zijn oordeel door allen, die hem kennen, zeer op prijs gesteld.

De instrumenten, zoo als lijst B die opgeeft, worden echter nooit of zeer zeldzaam compleet in de desa's of kampoeng's dezer streek aangetroffen. 't Is voornamelijk alleen bij de aanzienlijkste hoofden het geval. Zelfs wordt ook bij hen tegenwoordig de Bonang (*d*) zeer zeldzaam er bij gezien. Meer bejaarde personen, die deze residentie nog hebben gekend vóór de Compagnie, (d. w. z. het Nederlandsch Indisch Gouvernement, ruim 40 jaar geleden), hier het gezag in handen nam, verhalen, dat destijds dit instrument nooit ontbrak bij dit orchest. De Poengganga (Soerabajasch, die in de Kĕdiri, Panĕmboeng schijnt te heeten) (*f*) van lijst A, zeggen zij, behoort in het geheel niet bij de wajang-poerwa. Zij wordt alléén bij de gamĕlan bespeeld, als 't moet dienen ter eere van de komst van een hooggeplaatst persoon (als: hormat). Ook de Pĕnoentoeng van A en B wordt nooit bij deze wajang in de desa bespeeld. Alleen de regent zal die gebruiken. In het Soerabajasche schijnt, ook volgens dezelfde zegsmannen, dit instrument wel bij deze wajang bespeeld te worden. En ook van de slĕntĕm (*n*) en dĕmoeng (*o*) van A moet deze zelfde opmerking gelden.

2. De Gamĕlan-Pélog.

Deze gamĕlan speelt altijd bij de wajang-gĕdog;

met dien verstande echter, dat twee noten, de nĕm en tĕngah geheeten, van het octaaf dezer gamĕlan, dat eene andere opeenvolging van toonen dan de gamĕlan-salèndro heeft, en waarover wij beneden nader zullen handelen, niet bespeeld worden. Het aantal instrumenten voor deze wajang blijft overigens het zelfde, als dat voor de wajang-poerwa. Alleen zou volgens sommigen, de kĕmanaq (*m*) van B er niet bij behooren. De inlander zegt daarom: „Gangsannipoen ringgit gĕdog inggih andèrèq datĕng salèndro inggih-datĕng pélog!" De toonaard helt naar de salèndro zoowel als naar de pélog, waarom men haar: laras-miring noemt.

Volgens eene andere opgave uit Soerabaja behooren bij deze wajang de in lijst A genoemde: *a*, *c*, *h*, (2 stuks), *i*, *j*, *k*, *l*, te spelen.

Nog vermelden wij hier, dat in de Bra-martani, eene courant in de javaansche taal, die te Soerakarta wordt uitgegeven, (N°. 4 van 3 Februarij 1871), een gamĕlan-pélog te koop wordt aangeboden, bestaande uit de volgende 13 instrumenten, van welke enkele een paar uitmaken, zoo als hier mede opgegeven wordt:

a.	1	Rantjaq-Bonang.		*h*.	1	Rantjaq-Gĕndèr.	
b.	1	»	Panĕroes.	*i*.	1	»	Kĕtoeq.
c.	1	»	Slĕntĕm.	*j*.	1	»	Kĕnong.
d.	2	»	Dĕmoeng.	*k*.	2	»	Gongsa-agĕng.
e.	2	»	Saron.	*l*.	1	»	Kĕmpoel.
f.	2	»	Paniti.	*m*.	2	»	Kĕndang.
g.	1	»	Kĕpjang				

Hoogstwaarschijnlijk zullen dit nog nieuwe instrumenten zijn, die door een gamĕlan-maker (gĕnding) te koop worden gesteld.

3. De gamĕlan-laras-miring.

Onder deze benaming duiden wij de gamĕlan aan,

die bij de wajang-karoetjil wordt bespeeld. Al hetgeen wij onder sub 2. voor de gamĕlan der wajang-gĕdog hebben opgemerkt, geldt ook voor deze gamĕlan; alleen het aantal instrumenten verschilt.

De volgende der in lijst B genoemde instrumenten spelen bij deze wajang: *a*, *c*, *f*, *g*, *h*, *j* en *k*; volgens een ander ook nog *i*.

De Soerabajasche opgave is in zoover gelijkluidend met deze opgave, dat zij de *k* of saron-baroeng weglaat, maar overigens geheel hetzelfde is.

4. De gamĕlan-bonang-rèntèng.

Deze gamĕlan speelt nooit bij een wajang. Zij wordt alleen gebruikt, voor partijen, bijv. mĕlèq'an, kopjoq'an of boewoean, waar geene danseressen bij te pas komen; en verder voor geleide, als bijv. om de bruid of bruidegom over straat te begeleiden, of een jongen naar de Soerambi, om besneden te worden.

Mijn Soerabajasche berigtgever noemt weer de volgende lijst, die onderscheiden is van de Kedirische:

A.

a. Kĕndang.
b. Bonang-rèntèng.
c. Kĕnong.
d. Empoeq.
e. Goug (2).
f. Saron (2).
g. Pĕging.
h. Kĕtjer.

B.

a Kĕndang.
b. Pĕnoeutoeng (2 stuks)
c. Saron-panĕroes (gelijk de: Saron-pĕging).
d. Rĕbab.
e. Kĕtoeq.
f. Kĕmpoel.
g. Dĕmoeng.
h. Slĕntĕm.

Bij huwelijken, die met eenigen luister gevierd worden, wordt de Pĕngantèn over straat ook begeleid van personen, die tusschen de beenen een van gevlochten bamboe (képang) nagemaakt plat paard (kapal'an) houden, en een piek in de hand, als waren zij zoovele

ruiters, vergezeld van acht personen, die de volgende instrumenten bespelen:

a. Gĕdoeg (2 stuks).
b. Dodog (2 stuks).
c. Kèplèq (2 stuks).
d. Trèntèng (2 stuks).

Deze worden verder voorafgegaan of gevolgd van zes andere personen, die bespelen:

a. Kĕndang (1 stuk).
b. Angkloeng-agĕng (2 stuks).
c. Angkloeng-alit (2 stuks).
d. Tĕrbang (1 stuk).

Men noemt dit: Réjog. Vergelijk Jav. Zam. I p. 151 en 306.

5. De gamĕlan-mataram'an.

Ook deze gamĕlan speelt nooit bij een wajang, maar bij andere feestelijke gelegenheden, bij welke ook danseressen (talèdèq) kunnen te pas komen; zij bestaat volgens A in Soerabaja uit de volgende instrumenten:

a. Kĕndang.
b. Pĕnoentoeng.
c. Rĕbab.
d. Bonang.
e. Pĕnĕroes.
f. Ponggang.
g. Kĕnong (3 stuks).
h. Kĕtoeq (2 stuks).
i. Kĕmpoel.
j. Gong (2 stuks).
k. Gambang.
l. Saron (2 stuks).
m. Slĕntĕm.
n. Dĕmoeng.
o. Pĕging.
p. Kĕtjèr (2 stuks).

Volgens Kĕdirische inlanders is de gamĕlan-mataram'an niets anders dan eene andere benaming voor de gamĕlan-pélog, met dien verstande echter, dat de kĕmpjang er nooit bij bespeeld wordt, en de kĕtoeq, die bij pélog met de noot nĕm overeenstemt (bij mataram'an met de goeloe (ook pĕnanggap, pĕnggoeloe en djongga geheeten) overeenstemt, en de kĕnong overeenstemt met een noot, gelegen tusschen de goeloe en tĕngah, waarin zij overeenkomt met die van de gamĕlan-tjara-bali.

Deze gamĕlan kan bij allerlei feestelijke gelegenheden gebruikt worden, als bijv.: het boven reeds genoemde

mĕlèq'an of kopjoqan, bij een huwelijk (maar niet tot geleide over straat), vervulling van eene gelofte, besnijdenis, het feest gegeven voor eene vrouw, die voor de eerste maal in de zevende maand harer zwangerschap is, bij 't javaansch nieuwjaar, of het bekende brĕsidésa.

6. De gamĕlan-miring.

Reeds CRAWFURD vermeldt deze gamĕlan, en zegt dat zij zoo als uit den naam af te leiden is, eene zamenstelling is van de gamĕlan-salèndro en pélog, en in gebruik bij de wajang. En Dr. DE HOLLANDER (H. I p. 380) beschrijft haar als „uit zware instrumenten te bestaan, en bij de wajang-kalitiq, (dat dezelfde als de wajang-karoetjil is) gebruikt te worden." Blijkbaar hebben beide schrijvers dezelfde gamĕlan bedoeld, die wij boven sub. 3 de gamĕlan-laras-miring hebben genoemd.

7. De gamĕlan-panĕngah.

Van deze gamĕlan wordt Meded. V. p. 127 opgemerkt, dat zij „nĕnĕngah (?) of panĕngah heet, dat zooveel zegt, als: middelste soort, naar omvang en grootte gerekend, en dient, even als elke andere gamĕlan tot begeleiding van zang en declamatie." Deze gamĕlan zag de schrijver ten huize van het desahoofd te Kĕpandjèn in het Malangsche, waar zij ter gelegenheid van het javaansche nieuwjaar speelde, hetwelk in dat jaar 1859 op den 5den Mei inviel, namelijk de 1e sawal. Een paar bladzijden verder (p. 134) zegt hij, dat „hij bij dit spel geen danseressen zag. Misschien was 't de tijd nog niet, om die af te halen van hare woning, dat altijd met zeer veel eerbewijzing geschiedt. Mogelijk, maar niet waarschijnlijk, vergenoegde men zich met de muziek der schoone tĕmbang of die der gĕnding." Ter verklaring dezer beide woorden werd reeds vroeger (p. 127) opgemerkt, dat „tot den eigenlijken zang de

tĕmbang behoort, terwijl gĕnding eene declamatie is."

Deze gamĕlan was een gamĕlan-salèndro, en bestond uit de volgende instrumenten: 1. Rĕbab. 2. Bonang of krama. 3. Gong 2. 4. Kĕnong. 5. Kĕtoeq. 6. Kĕndang. 7. Gambang-kajoe; terwijl opgemerkt wordt, dat tot een volmaakt javaansch orchest nog tamboerijns, slagbekkens, triangel en trommels behooren.

Daar de benaming dezer gamĕlan hier aan niemand bekend was, kunnen wij er geene nadere bijzonderheden over mêedeelen.

8. De gamĕlan-sakatèn.

Ook deze gamĕlan kende CRAWFURD reeds. „De sĕkatèn" zegt hij, „is alleen de pélog, door het nog grooter maaksel en sterker geluid van de speeltuigen onderscheiden. Het wordt alleen bij plegtige gelegenheden in tegenwoordigheid van den vorst gespeeld, zoo als bij groote feesten van hun eeredienst" of (volgens H. I p. 380) „bij plegtige gelegenheden slechts, zoo als de garĕbĕg-moeloed. In het boven reeds meermalen aangehaald artikel „garĕbĕg-moeloed" zegt de schrijver (pag. 15): „De sultan te Djokjokarta" (en ook de soesoehoenan te Soerakarta) „heeft, boven al zijne onderdanen alleen het regt een stel javaansche muziekinstrumenten van bijzondere grootte, veel grooter dan de gewone „gamĕlan" te bezitten, en te laten bespelen. Dat stel muziek-instrumenten heet „sĕkatèn." Reeds acht dagen vóór het feest was deze „sĕkatèn" onder veel plegtigheden en ceremoniën gebracht naar de voorhoven der groote moskee, die zich aan de westzijde van de aloen-aloen, binnen de kraton, verheft. Nacht en dag wordt ze daar bespeeld, en klinken de welluidende, maar eentoonige en melancholische toonen op verren afstand de geloovigen in de ooren."

9. De gamĕlan-sĕnèn.

Alleen vermeld bij Dr. DE HOLLANDER. Zij wordt gebruikt „bij tournooispelen en militaire optogten, bevattende behalve de gewone instrumenten nog een bijzonder soort van gong's en trompetten (sĕlomprèt)."

10. De gamĕlan-monggang.

Dit is zeker de bij CRAWFURD (Holl. vertaling Dl. I p. 330) vermelde gamĕlan-manggang, van welke hij zegt: „Het is het oudste en eenvoudigste stel of orchest; eenige der opgenoemde speeltuigen worden daartoe niet gebruikt, en wordt bij openbare omgangen gespeeld." De Heer WINTER vermeldt (Jav. Zam. I p. 265) ook deze gamĕlan, die aan het hof van den Soesoehoenan van Soerakarta bij plegtige gelegenheden wordt bespeeld.

Men gebruikt deze gamĕlan ter eere van de hoogst geplaatste ambtenaren, bij rampog'an enz.; zij bestaat uit:

a. Gambjong, 3 stuks. } = 6 Bonang's.
b. Klènang, 3 stuks. }
c. Kĕndang.
d. Gong (1 of 2 stuks).
e. Kĕmpoel.
f. Kĕnong.
g. Pĕnontong.
h. Kĕtjèr.
i. Tiwoel.
j. Bĕdoeg.

11. De gamĕlan-kjaï-sĕkar-dalima.

Deze wordt ons door den Heer WINTER (Jav. Zam. I p. 265) beschreven, als aan het hof te Soerakarta gebruikelijk, waar zij bij plegtige gelegenheden wordt bespeeld.

12. De gamĕlan-tjara-bali of tjara-wangsoel.

„Deze gamĕlan" zegt CRAWFURD (Dl. I p. 331) „of het orchest op de wijze van Bali, gebruikt de rĕbab of viool niet, welke zij van de Mohammedanen gekregen hebben, en in welke plaats gebruikt wordt de fluit of klarinet. In andere opzigten gelijkt het de salèndro; het heeft de speeltuigen zoo groot en luid als de pélog."

Volgens B., i. v. Bali is deze gamĕlan door de Balinezen uitgevonden, bestaat „uit zware instrumenten, doch

is niet volledig" en wordt te Soerakarta o.a. bij gelegenheid van het huwelijk der vorsten daar bespeeld.

In Kediri hebben wij deze gamĕlan onderscheidene malen gehoord bij gelegenheid der garĕbĕg-sijam. Zij diende dan o.a. om den dans te begeleiden der tamènggelèng, zijnde vier opgeschoten knapen, die, bijzonder uitgedoscht, een' dans uitvoeren. In vroeger jaren, zoo verhalen inlanders ons, was er ook een dalang bij deze uitvoering tegenwoordig, die, volgens hen, tot de Ringgit-tijang behoort.

De volgende instrumenten vertegenwoordigen deze gamĕlan:

a. Gambjong.
b. Klènang.
c. Kĕndang.
d. Gong (groote)
e. Kĕmpoel.
g. Pĕnontong.
h. Kĕtjèr.
i. Tiwoel.
j. Rodjèh.
f. Kĕnong (Deze was er vroeger bij in gebruik, nu niet meer).

Ook bij andere gelegenheden, bijv. ter eere van een hooggeplaatst persoon, wordt deze gamĕlan bespeeld. (Hormattan). Alleen wordt dan van *a.* en *b.* slechts drie stuks bespeeld, en er er de bĕdoeg aan toegevoegd; alsdan is zij gelijk aan de gamĕlan-monggang.

13. De gamĕlan-Katopraq.

Deze is ons alleen door het woordenboek bekend, waar van haar gezegd wordt „dat zij van zelf (?) geluid geeft, zonder bespeeld te worden.

14. De gamĕlan-soerabajan, of soerapringgan, wordt door Dr. DE HOLLANDER (H. I p. 380) beschreven als „onvolledig, waarin tevens de instrumenten kleiner zijn."

15. De gamĕlan-sroenèn.

CRAWFURD schrijft (Dl. I p. 331): „De sroenèn is de krijgsmuziek van het land; bij dezelve zijn trompetten gevoegd, of eenige blaasinstrumenten, die er gelijkenis

mêe hebben." Doch volgens DE HOLL. (I p. 381) „bestaat zij slechts uit de kĕndang, kĕnong, kĕmpoel en sĕlomprèt, en wordt bij huwelijksoptogten en feesten door den geringen Javaan gebruikt."

16. De gamĕlan-kĕmplong en gamĕlan-goembĕng.

Volgens Jav. Zam. I p. 307 is de eerstgenoemde de naam van „een soort van gamĕlan van hout, in Bagĕlèn bij publieke danseressen in gebruik."

Den eerstgenoemden naam kende men hier niet; maar die schijnt hetzelfde te bedoelen, als wat hier onder den naam goembĕng bekend is. Zij bestaat dan uit één of twee goembĕng, die de dans en het gezang van publieke danseressen begeleiden. Ook gebruikt men voor dat doel wel een instrument, bestaande uit een bamboe, waarin eenige gaten op eene rei zijn gemaakt, en waarop men met een stokje slaat; het instrument rust daarbij dan op den schoot des spelers. Nog was er iemand, die eens een paar instrumenten zag, het een iets grooter dan het ander, beiden volkomen op een gambang gelijkende, doch met toetsen (wilah) van lĕngki-hout gemaakt. Ook deze instrumenten moesten voor hetzelfde doel dienen.

17. De gamĕlan-kodoq-ngorèq.

Reeds CRAWFURD (Dl. I p. 330) was het bestaan dezer gamĕlan bekend, die (volgens Jav. Zam. I p. 236–240) aan het hof te Soerakarta bij plegtige gelegenheden wordt gebruikt.

Hier schijnt men deze gamĕlan ook te bespelen bij een rampog-partij, als de gandèq zich naar het tijgerhok begeeft om dat te openen, of als hij zich daarna wêer verwijdert. Alsdan worden bespeeld:

a. Kĕndang.
b. Gong.
c. Bonang-tjara-bali.
d. Kĕtjèr.
e. Bĕdoeg.

Overigens is de naam dezer gamĕlan, als benaming eener gĕnding algemeen bekend, die bij de wajang gewoonlijk tegen den morgen, den tijd van scheiden, gespeeld wordt, in de desa.

18. De gamĕlan-srĕbĕggan.

In het wajangverhaal, getiteld: Palasara, pag. 12 r. 1 komt deze benaming voor; en wordt in de „Aanteekeningen" p. 396 verklaard, te zijn „volgens Radèn-Mas Ismangoen de benaming van eene javaansche muziek; en die bestaat volgens den Heer RHEMREV uit de bĕndé de kĕtjèr en bĕdoeg." Bedriegen wij ons niet, dan is bij de wajang, srĕbĕggan een zware, driftig gespeelde muziek, die het gedruisch van eenen strijd begeleidt.

Deze zelfde muziek, maar langzaam, bedaard geslagen geleidt de legers naar het oorlogstooneel, en wordt dan sampaq'an genoemd. Tegen het einde van eene wajangvertooning in de desa behoort de gamĕlan ook veel gedruisch te maken, hetgeen men noemt: di-srĕbĕg'aké. Hier kende men srĕbĕggan alléén als een pĕnaboeh'an even als sampaq'an, doch niet als gamĕlan.

19. De gamĕlan kĕmagan.

In de zoo even reeds genoemde „Aanteekeningen" p. 396, achter de „Wajangverhalen" teekent Prof. ROORDA aan, dat „men eene bijzondere benaming, kĕmagan voor een gamĕlan heeft, die alleen bestaat uit de rĕbab, gĕndèr, gambang, kĕtoeq, kĕnong en gong," terwijl de kromong en saron weggelaten worden." Ook deze gamĕlan kent men hier niet. Het wekte sommiger bevreemding dat de kĕndang ontbrak in de opgave.

20. De gamĕlan-saklatan.

Deze gamĕlan schijnt altijd salèndro te zijn, en draagt dezen naam, wijl zij uit één volledig stel (sarantjaq), maar zonder bonang, bestaat. Alleen aanzienlijke hoofden

laten haar spelen, bij gelegenheden van eene speelpartij en dergelijken ten hunnent, en zij bestaat dan uit:

a. Rĕbab.
b. Kĕnong.
c. Kĕtoeq.
d. Goug.
e. Gambang.
f. Dĕmoeng.
g. Slĕntĕm.
h. Kéndang.

Hoewel wij nu niet kunnen zeggen, dat buiten de opgegevene geene andere gamĕlan's op Java zullen gevonden worden, kunnen wij wel verzekeren, dat de zamenstelling van iedere gamĕlan op zich zelf niet voor iedere plaats of streek op Java gelijk is, gelijk wij ook een enkele maal al hebben te kennen gegeven. En gelijk het zeker is, dat de stijl der javaansche muziek belangrijk verschilt van de westersche, is het ook even zeker, dat die over geheel Java dezelfde is. Haar aard en karakter verloochent zij nergens. CRAWFURD heeft dit reeds opgemerkt, en het is niet zoo geheel en al onjuist als hij (Dl. I p. 331) schrijft: „De instrumenten zijn allen op denzelfden als de zwarte sleutel van de pianoforte, in welken toon zoovele van de Schotsche, Iersche, al de Chinesche, en eenige van de Oost-indische en Noord-Amerikaansche liederen en gezangen van de grootste oudheid gecomponeerd waren." Had deze schrijver echter verder kunnen onderzoeken, dan zou hij niet gezegd hebben: „de instrumenten zijn allen op denzelfden als de zwarte sleutel van de pianoforte gecomponeerd" want dit geldt slechts voor ééne soort, namelijk de salèndro. De lezer dient namelijk te weten, dat enkele der boven reeds gemelde benamingen, als: salèndro, pélog enz. niet alleen als benamingen van zoovele gamĕlan's gelden, maar ook benamingen van bijzondere toonsoorten of stelsels zijn. In de Mededeelingen V p. 127-134 werd reeds op dit onderscheid gewezen, even als zulks

ook door RAFFLES „History of Java" I p. 469 e.v. en J. A. WILKENS in zijn „Voorberigt" vóór de „Séwaka" gedaan werd.

Al „de instrumenten, die op denzelfden als de zwarte sleutel van „de pianoforte zijn gezet" d. w. z. al de instrumenten, die een octaaf van vijf intervallen hebben, van welke de onderlinge afstanden gelijk aan die der zwarte toetsen onzer piano's zijn, noemt de inlander „salèndro". Laat ons nu eens een instrument onderzoeken! Zietdaar een gĕndèr met een salèndro-octaaf! Het is een langwerpig-vierkante houten bak, die niet breeder is dan noodig om er een' bamboe-koker, van een spleet of gat boven en onder in de geleding voorzien, gemakkelijk, regtopstaande, in te plaatsen. De lengte van dezen bak wordt bepaald door het aantal dier bamboe-kokers, daar er twaalf naast elkander in staan met geringe speling of tusschenruimte. Boven ieder dier bamboe-kokers ziet men eene geelkoperen plaat geplaatst, die van de beide langste zijden oploopende, over de geheele lengte in het midden eene inbuiging, bijna vlak, heeft, ongeveer in dezen vorm: /‿\. Deze platen of toetsen, wilah noemt men ze, hangen boven de bamboe-kokers, ook twaalf in getal. Iedere toets heeft aan de beide einden een gaatje waardoor een sterk, gedraaid koord loopt, dat die twaalf toetsen naast elkander moet spannen, en juist boven die kokers doen hangen. Daartoe is aan de einden dier koorden een houtje, om ze vast te zetten. In deze houtjes zijn een paar gaatjes, en boven in den rand der smalste zijden van den bak een paar pennen, waarop die gaatjes juist passen. Daar die koorden nu precies afgemeten zijn, worden zij van zelf gespannen, tengevolge waarvan zulk eene koperen toets juist boven een' bamboe-koker komt te hangen. De bak staat

op den grond; de muziekant gaat er op zijne hurken bij zitten, en bespeelt de toetsen met twee hamertjes, namelijk stokjes van ± 2½ à 3 Ned. palmen lengte aan wier einde een rond plankje, van ± 6 duim middellijn, met laken of zoo iets omwoeld, of omnaaid, is bevestigd. Hij slaat met den rand van dit ronde plankje op het midden der toetsen, daarbij altijd zorg dragende, de neventoets met zijne pols of pink neêr te drukken, om het doorklinken te voorkomen. Daarvoor zijn ook om elke twee toetsen aan het koord koperen plaatjes bevestigd, die op de beide randen der langste zijden van den bak rusten en in een insnijding bevestigd worden.

Laat ons nu den klank dier twaalf toetsen eens hooren!

Die twaalf toetsen vertegenwoordigen twaalf bepaalde klanken, laat ons zeggen noten, die de inlander aldus benoemd:

Barang, nĕm, lima, tĕngah, goeloe, barang-gĕdé, nĕm-gĕdé, lima-gĕdé, tengah-gĕdé, goeloe-gĕdé, barang-gĕdé en nĕm-gĕdé.

Daar zijn alzoo:

3 toetsen die de noot barang voortbrengen;

3 〃 〃 〃 〃 nĕm 〃

terwijl de overige, lima, tĕngah en goeloe, tweemaal voorkomen. En dit wil zeggen, dat de gelijknamige toonen een octaaf in toonshoogte van elkander verschillen. Zoodat wij tot de conclusie komen, dat het salèndro-octaaf uit vijf intervallen of zes noten bestaat, in deze volgorde:

Barang, nĕm, lima, tĕngah, goeloe en barang.

De barang zullen wij Fis van ons octaaf noemen; laat ons dan eens nagaan welke afstanden wij krijgen:

BARANG,	NĔM,	LIMA,	TĔNGAH,	GOELOE	en BARANG.
Fis	Dis	Cis	Ais	Gis	Fis.

Een naauwkeurig onderzoek van dit instrument heeft ons de overtuiging van het overeenstemmende dezer beide reeksen gegeven, die de volgende afstanden vertegenwoordigen:

– $1\frac{1}{2}$ – 1 – $1\frac{1}{2}$ – 1 – 1,

waaruit blijkt dat CRAWFURD's omschrijving niet zoo ver mis was, wat de toonafstanden betreft.

Bij ons onderzoek der bovenbedoelde gĕndèr stemde de barang-gĕdé in toon overeen met de C (Naturel) van ons octaaf, en kregen wij:

BARANG,	NĔM,	LIMA,	TĔNGAH,	GOELOE,	BARANG-GĔDÉ.
c	a	g	e	d	c.
–	$1\frac{1}{2}$ –	1 –	$1\frac{1}{2}$ –	1 –	1

of dezelfde intervallen als boven.

Verdere onderzoekingen hebben ons tot de overtuiging geleid, dat deze reeks de becijfering is van het salèndro-octaaf, en standvastig voor alle instrumenten van dit zelfde octaaf, waarbij de kĕnong in een volledig stel door drie exemplaren vertegenwoordigd wordt, waarvan

één in toon overeenstemt met de lima.

één 〃 〃 〃 〃 〃 nĕm.

één 〃 〃 〃 〃 〃 barang.

Men zegt, dat de eerste altijd des middernachts behoort bespeeld te worden, en de beide anderen des avonds en tegen den morgen.

Welk octaaf dan bij andere instrumenten weêr aangetroffen wordt? Zietdaar wederom een instrument! Men noemt het: dĕmoeng. Dit instrument heeft een ander octaaf dan de zoo even beschreven gĕndèr. Men noemt dit het pélog-octaaf.

Wat is nu het onderscheid tusschen een salèndro – en een pélog-octaaf?

De Javaan antwoordt: „Larassipoen salèndro,

inggih, tètèh; larassipoen pélog, inggih, pélo."

En wat beteekenen de woorden: tètèh en pélo?

De Javaan: tètèh, inggih, bĕning swantĕnnipoen; pélo, inggih, boetĕq swantĕnnipoen."

En wat wil dat nu in het hollandsch zeggen?

Dat het geluid der salèndro helder, en dat der pélog, troebel, dof klinkt. Want, ziet ge! het onderscheid tusschen beide octaven bestaat niet alleen in het verschil der toons-intervallen, maar ook in het geluid zelf; in dezer voege, dat een salèndro-octaaf niet op een pélog instrument, of omgekeerd, kan gespeeld worden.

Om dit op te helderen zullen wij een paar voorbeelden aangeven, om daarna ons instrument te onderzoeken.

Onze javaansche onderwijzer plaatste op zijn balé-balé ter eene zijde een vingerglas en een wijnglas, ter andere zijde de geelkoperen bakjes van een sirihdoos. Hij nam een, juist bij de hand zijnd, zilveren theelepeltje, verzocht ons goed te hooren, en sloeg tegen de glazen. Heeft u dit geluid goed gehoord? Ja! Nu, hoor dan nu het geluid dezer koperen bakjes! Heeft u het onderscheid van klank tusschen beiden gevat? Het ééne geluid, dat der glazen namelijk, is tètèh, en dat dezer koperen bakjes is pélo! Onze lezer kan nu zelf de proef nemen! Het verschil van geluid tusschen een glas en een of ander dik gegoten koperen voorwerp zal hem de soort van geluid onmiddellijk vertegenwoordigen. Op de viool brengt de inlander deze verschillende klanken voort door de beide snaren meer of minder te spannen en de vingers geheel of gedeeltelijk op de snaren over het halsgedeelte te brengen.

Maar wij zouden een dĕmoeng beschouwen! Welnu, zietdaar het zelfde beginsel toegepast. De toetsen van onze salèndro-gĕndèr waren van geel koper; de zeven

toetsen dezer pélog-dĕmoeng zijn van gongsa, d.i. een mengsel van koper en tin, naar men zegt. Maar gij kent de dĕmoeng nog niet? Welnu, laat ons dit instrument dan eerst beschrijven, en daarna het onderscheid van een salèndro en pélog-octaaf onderzoeken.

Alleen Dr. DE HOLLANDER (H. I p. 380) heeft dit instrument vermeld als dĕmong of gĕdĕmong. De dĕmoeng bestaat uit eene langwerpig vierkanten bak. De beide korte zijden steken een weinig boven de beide langste uit, op welke laatsten zeven, los naast elkander liggende, uitgebogen toetsen rusten, die los door een gaatje in pennen, op die beide langste zijden bevestigd, steken. Deze toetsen, grooter dan die der gĕndèr, zijn, zoo als wij reeds zeiden, van eene compositie, gongsa, gemaakt. Een gewone houten hamer gebruikt men bij het bespelen, waarbij men dan met de andere hand de neventoets van die welke juist geslagen wordt aandrukt, om het doorklinken te voorkomen.

De zeven toetsen van dit instrument vertegenwoordigen ons weêr zeven noten, in deze volgorde:

Barang, nĕm, lima, pélog, tĕngah, goeloe, manis.

Twee noten, de pélog en manis, alzoo, zijn in dit octaaf, die wij niet bij het salèndro-octaaf vonden.

Bij de vergelijking van deze pélog-dĕmoeng met de salèndro-gĕndèr bevonden wij, dat de

nĕm der gĕndèr overeenstemde met de goeloe der dĕmoeng.
tĕngah » » » » » nĕm » »
goeloe » » » » » pélog » »

Wij krijgen alzoo de volgende vergelijking:

Pélog: BARANG, NĔM, LIMA, PÉLOG TĔNGAH GOELOE, MANIS.
fis (?) e. dis (?) d. te hoog voor ais a gis (?)
te laag voor *b* »
– (1(?)) – (½) – (½(?))– 2½ (?) – (½)
Salèndro: ..... tĕngah ...... goeloe, barang-gĕdé, nĕm-gĕdé, lima-gĕdé.
(1½) (1) (1) (1½) (1) (1½)

Wij moeten hier terstond opmerken, dat wij de barang, lima, tĕngah, en manis van deze dĕmoeng niet zuiver kunnen weêrgeven door fis, dis $\overset{b}{ais}$, en gis, en dus ook de afstanden alleen bij benadering 1–½ – ½ – ? 2½ ? – ½ worden, hoewel deze becijfering echter zoo goed als naauwkeurig is te beschouwen, in ieder geval nog zoo veel niet verschilt als de vergelijking der benamingen van ons octaaf. Dit alles neemt echter niet weg, dat, voor ons doel genoeg, uit deze berekening blijkt, welk en hoe belangrijk onderscheid er tusschen een salèndro- en pélog-octaaf bestaat. Tevens zal men erkennen, dat de vergelijking van salèndro- en pélog-octaaf met onze majeur en mineur al zeer onvolkomen en gebrekkig is.

De heer WILKENS heeft (in zijn „Voorber. v. d. Séwaka") ook eene berekening der afstanden van een salèndro- en pélog-octaaf mêegedeeld. Volgens hem zijn de afstanden der salèndro: 1 – 1½ – 1 - 1 = 4½, dat ook wij boven tot uitkomst verkregen. In het pélog-octaaf verschillen wij. De Heer WILKENS verkreeg:
1 – 1 - 1 – ½ – 1 – 1 = 5½ afstand; en wij slechts:
1 – ½ – ½ – 2½ – ½ = 5 afstand. Hoewel wij natuurlijk nu niet willen uitmaken, welke uitkomst de meest naauwkeurige is, gelooven wij toch digter aan de waarheid te zijn; niet zoo zeer omdat ons instrument er vrij goed geconserveerd en nog niet oud uitzag, dat op zich zelf niets beslist, te meer niet wijl de Heer WILKENS aan de hoven in de vorstenlanden zeker wel meer en betere zal gezien hebben; maar veel meer wijl deze afzonderlijke becijfering der afstanden minder bedraagt dan die van den Heer WILKENS; en dit in overeenstemming met den aard van het pélog-octaaf, waarvan de toonen onderling

děkět z.v.a. digt bij elkander liggende, behooren te zijn, in onderscheiding van het salèndro-octaaf, dat men rěnggang z.v.a. ver van elkander liggende, noemt; namelijk in vergelijking met het pélog-octaaf.

Deze beide octaven nu vormen den grondslag van alle inlandsche muziek. Wel heeft men nog andere octaven geformeerd, doch deze berusten allen op de beide beschrevene. Zoo bv. berust het miring-octaaf, hetwelk men bij de wajang-karoetjil bezigt, op het pélog-octaaf. Het verschil bestaat hierin, dat men de toonen něm en těngah niet bespeelt, waardoor de lima de plaats der pélog inneemt. Men bespeelt dus dan alleen de: barang, lima, pélog, goeloe, manis.
– ($1\frac{1}{2}$) – ($\frac{1}{2}$) – ($2\frac{1}{2}$) – ($\frac{1}{2}$)

Bij al het gezegde gelieve de lezer echter wèl in gedachten te houden, wat ook al reeds door den Heer WILKENS werd opgemerkt: „Niet alle gamělan's komen echter in de verhouding van de eene noot tot de andere met elkander volkomen overeen, ofschoon de stijl van de muziek dezelfde is. Een verschil van een kwart toon brengt bij den Javaan nog geen wanklank te weeg; bijv. bij deze gamělan is de manis gelijk aan *f*, en bij de andere gelijk den toon tusschen *f* en fkruis, terwijl bij beiden de noot, waar de manis op volgt, met de *e* overeenkomt. Evenzoo verschilde de gamělan van den Pangéran-koesoema-di-laga van die van den Pangéran-adipati-Mangkoe-nagara, bij wien de salèndro nog een noot had, de manis. Men wil dit verschil toeschrijven aan bijzonderen smaak; aan dezen zou deze verhouding, en aan genen zouden andere nuances in de toonreeks beter bevallen. Ik voor mij houd het echter voor een gebrek in de instrumenten zelve gelegen, want de ketels en toetsen moeten toch van de juiste dikte

of dunheid zijn, wil men, dat zij overal in dezelfde verhouding van toon tot elkander staan; en aangezien de Javaan niet op de hoogte is van de mechanica, die er toe vereischt wordt om ze zoodanig te maken, zoo moet bovengenoemd gebrek zijn werk wel aankleven, terwijl het van den anderen kant als van zelf spreekt, dat die ketels en toetsen van een gamĕlan, waar het meest op geslagen wordt, door het slijten langzamerhand ook dunner van toon moeten worden. Het gehoor gewent er zich echter ongemerkt aan; en daaruit moet die verschillende smaak zijn ontstaan."

Men bedenke hierbij, dat de schrijver van instrumenten spreekt, die hij bij de voornaamste inlanders en vorsten van midden-Java heeft onderzocht. Er behoeft naauwelijks op gewezen te worden, van hoedanig gehalte die instrumenten dan wel zullen zijn, welke in de kampoeng of desa t'huis behooren, gedurig bespeeld, soms slecht bewaard, en onophoudelijk van de eene plaats naar de andere vervoerd worden.

„Niettegenstaande de Javaan hoegenaamd geen denkbeeld heeft van noten, (uitgenomen die inlanders, die tot de muziekanten behooren voor de europesche muziek), zou hij omtrent 300 soorten van muziek hebben, die de muziekanten uit het hoofd spelen; allen komen echter uit gebrek aan verscheidenheid van klanken en door eenvoudigheid van stijl bijna met elkander overeen." (Wilkens, Ibid.) En houdt men in gedachte het boven gezegde, dan zal men al het bezwarende en onbevredigende er van gevoelen, om die javaansche muziek op schrift te brengen. Bij den inlander leert de een die van den ander. Vooral gevoelt de westerling het eigenaardige van stijl en toonstelsel der javaansche muziek, als hij eene inlandsche melodie poogt na te zingen. Die menigvuldige keel-

trillingen, eigenaardige overgangen en moeijelijke intervallen zijn wezenlijke bezwaren voor onze organen, die aan iets dergelijks niet gewoon zijn. Zoo zijn wij ook gewoon, zelfs bij het spreken, maar vooral het zingen, den mond goed open te doen; de inlander daarentegen sluit bij het spreken en ook zingen, zooveel mogelijk zijn mond met meestal afgevijlde of afgebroken tanden. De zangeres houdt er nog wel een zijden sjerp of slèndang op na, die zij onder het zingen glad over den mond houdt, daar 't al zeer onwelvoegelijk zou zijn, die te laten zien, wijl 't zingen toch altijd noodzaakt tot eenig openen van den mond; en men weet 't, dit is niet het prachtigste gezigt dat men hebben kan, al vergelijkt de poëzij dien mond ook met eenen opengebroken granaatappel!

Laat ons nu de onderscheidene instrumenten, wier namen wij boven al reeds leerden kennen, nader beschouwen, en daartoe beginnen met de strijkinstrumenten, van welke ons slechts een door eigen aanschouwing, en de andere alleen bij name bekend zijn.

1. De rĕbab.

Dit is de benaming van de inlandsche viool, die twee snaren heeft welke een kwint verschillen, en (volgens G. I p. 328) de inlanders van de Perzen ontvingen; of (volgens ibid p. 331) „van de Mohammadanen." Meded. V p. 128 werd reeds eene breedvoerige beschrijving van haar gegeven.

Als dit instrument bespeeld wordt, rust het al of niet op een voetstuk, dat men plangkan noemt. De zooeven aangehaalde beschrijving in de Meded. V p. 128 volgende, hebben wij de volgende benamingen der onderscheidene deelen:

het ligchaam (batoq.)

de daarover strak gespannen blaas van de buffelpens (babad.)

de hals (watangan.)
de strijkstok (kosoq of tjĕngkoq.) Doch volgens Woordenb.: tjongkèng en volgens G. BRÜCKNER, in zijn: „Een klein Woordenb. in de Holl. Eng. en Jav. talen" p. 95, gĕsriq. De beide laatste namen kende men hier niet.
het houtje (de kam?) waarop de snaren rusten (santĕn.)
Dit instrument wordt ook bij de wajang-poerwa, gĕdog, en karoetjil bespeeld.

2. De tarawangsa, kĕtjapi.

De tarawangsa wordt bij de Soendanezen, de kĕtjapi bij de Maleijers aangetroffen. Zij zijn ons onbekend. CRAWFURD (G. p. 328) zegt, dat „de Tarawangsa naar de guitar gelijkt, en dezelfde soort van luit is, die bij de Maleijers onder den naam van katjapi bekend is." H. I p. 381, schrijft, dat „de Tarawangsa een soort van viool is, met drie snaren van koperdraad bespannen en met een' strijkstok bespeeld wordt. De katjapi is een soort van guitar met snaren van koperdraad, die met de vingers getokkeld worden." Doch volgens Dr. PIJNAPPEL (Woordenb. i.v.) is „de kĕtjapi een soort van viersnarige luit, die met de vingers bespeeld wordt." En Rigg (Woordenb. i. v. trawangsa) zegt, dat de trawangsa is „a native musical instrument, a lute, an oblong box with 3 or 4 cords on it like those of a fiddle, but which are played with the fingers."

In de „Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-indië" 3e. volgreeks, 4e. deel, 2e. en 3e. stuk, in de „Reisaanteekeningen van Mr. D. KOORDERS" lazen wij p. 317: „Te Lĕbak werden wij vergast op een muziekgezelschap uit Karang, bestaande uit twee zingende jongens, geakkompagneerd van een tarawangsa en een soeling wèl melodieus en het meest europeesch

klinkende, dat ik nog van inlandsche muziek gehoord heb." Merkwaardig kwam ons ook de volgende aanteekening (p. 330) voor omtrent de badoeï's, toen Koorders te Tji-samodor was: „Van muziekinstrumenten zijn de tjaloeng" (welke benaming hier ook niet bekend is) „en soeling (zie Rigg. i. v.), boejoet" (= door de godsdienst verboden); „daarentegen de angkloeng (die ik ook later te Tji-béo in de balé waar we sliepen, boven mijn hoofdeinde op een balk zag liggen) zeer geliefd; de tarawangsa, ofschoon in de kampoeng (Tji Samodor) niet aanwezig, niet verboden, en de kĕtjapi dagelijks bespeeld."

En pag. 334: „Een toekang-pantoen, een jongen van hoogstens 20 jaar, zong uit volle borst, onder begeleiding van zijn kĕtjapi (een soort van inlandsche gitar, waaraan hij zeer melodieuse toonen wist te ontlokken,) een van die diep weemoedige liefdesgeschiedenissen, enz."

3. De tjalĕmpoeng, sĕloekat.

Dit instrument, bij de Maleijers ook onder dien naam bekend, bestaat uit een raam, in den vorm van een trapezium, dat met snaren bespannen wordt, die door sleutels aan de langste zijde gespannen worden, en getokkeld met beide handen. Als het bespeeld wordt, rust het hellende vóór den speler op vier pootjes. CRAWFURD (I p. 328) schrijft, dat „zij tien tot vijftien metalen snaren heeft, en als een harp bespeeld wordt." (Zie ook: H. I p. 380 en PIJNAPPEL Woordenb. i. v.). Het wordt soms bij de gamĕlan bespeeld. De alleen bij Dr. PIJNAPPEL (Woordenb. i. v.) vermelde sĕloekat, en beschreven als „een soort van muziekinstrument, thans niet meer in gebruik" kende men niet; zij wordt echter in de woordenlijst achter Adjisaka, i. v. beschreven als „een instrument bespannen met koperen snaren, die ge-

tokkeld worden, ook tjalĕmpoeng." In A. III N°. 144 werd het gegeven voor ons: harp.

Wij teekenen hier in 't voorbijgaan aan, dat de inlander geen triangel bezit. Wel heeft men een javaansch woord tingtingan, dat ook in de javaansche bijbelvertaling (1 Sam. 18: 6) voor „muziekinstrumenten", doch dat volgens anderen eigenlijk „triangel" moet zijn, wordt gebezigd; doch dit woord heeft in javaanschen zin alleen de beteekenis van: „iets waarmee men rinkinkt of tingelt." Alleen bij europesche muziek is op Java een triangel te zoeken. (Vergel. echter Meded. V p. 130, 12).

4. De rodjèh.

Dit min bekende en ook weinig in gebruik zijnde instrument is vergelijkbaar, maar ook niets meer, met onze turksche schel. Men stelle zich een van gongsa gegoten voorwerp in den vorm van een schoteltje onder een drinkkopje, voor, maar grooter, soensoen genaamd; rondom aan den rand hiervan hangen kogelvormige, van onderen een weinig afgeplatte busjes, met hagel of dergelijke gevuld, die klinting genoemd worden.

Een grooter soort heeft drie soensoen boven elkander, en rondom aan iedere soensoen honderd schelletjes (gĕnta) hangen. Aan het boveneinde van een' stok is een dwarsijzer, waaraan deze soensoen hangen.

Door schudding der eerstbedoelde, of door aan den rand te stooten bij de tweede soort, brengt de rodjèh muziek voort. Het instrument is in gebruik bij de gamĕlan-tjarabali en moenggang.

5. De angkloeng. Sĕntir.

Dit oorspronkelijk inlandsche instrument wordt zoowel bij de Javanen, als Soendanezen gevonden, en wordt geheel van bamboe vervaardigd. Men heeft ze van verschillende grootte, die vaak door eigen benaming onder-

scheiden worden. . Zoo wordt bijv. eene kleine soort steeds s ĕ n t i r genoemd. De gewone inrigting is aldus: in een raam heeft men eenige, aan het boveneinde schuins-afgesneden bamboezen pijpen, van gelijkvormig afnemende lengte, regtop, evenwijdig naast elkander staande; het best vergelijkbaar met de pijpen onzer kerkorgels. Door deze bamboezen buizen of pijpen gaan houten staven, door middel waarvan het bovenste gedeelte van het raam met het benedengedeelte in verbinding is gebracht; deze staven brengen door het aanslaan in de veel wijdere buizen de toonen voort, indien het raam, dat met beide handen wordt vastgehouden, op de maat ginds en herwaarts wordt bewogen. JUNGHUHN spreekt ergens van „het zachte, liefelijke geluid des angklong's. A. i. v. en Dr. DE HOLLANDER (H. I p. 381) noemen 't echter „een schel geluid."

Bij de g a m ĕ l a n - g o e m b ĕ n g heeft men eene grooter soort, dat op den grond rust, doch ook door schudding geluid voortbrengt.

Gelijk de laatste altijd publieke danseressen begeleidt, komt de eerste, zoomin als de laatste, ooit bij de wajang voor, maar dient alleen bij het geleide, waarvan wij boven sub 4. g a m ĕ l a n - b o n a n g - r è n t è n g en sub 17. g a- m ĕ l a n - k ĕ m p l o n g en g o e m b ĕ n g spraken.

Dr. DE HOLLANDER noemt ook nog de t j a l o n g, als voornamelijk in West-Java bekend. Wij konden geen nadere berigten omtrent haar verkrijgen. „Zij bestaat uit 12 stukken bamboe, van welke het langste „3 voet en het kortste ½ voet groot is, die door een klimoprank aan elkander verbonden worden met tusschenruimten van één half voet; uit dezen toestel, aan een' boom opgehangen, en van onderen met de knie vastgehouden, worden door het slaan met stokjes van eenig zacht hout niet onwelluidende toonen voortgebracht.

6. De goembĕng.

Dit is zoowel de benaming van een instrument als van eene gamĕlan, bij welke dit instrument bespeeld wordt; men noemt dit instrument dan ook wel de gong der gamĕlan-goembĕng (zie boven sub 4 en 17 der gamĕlan's). Men maakt dit instrument van een zeer dikke bamboe, van ruim ¾ Ned. el lengte, en wel langer. Aan de onderzijde is zij gesloten door de geleding (en vormt dus een boemboeng). De bovenzijde is open, waaruit men een' bamboekoker (van woeloeh) ziet steken, die de lengte van ééne geleding (sa-kloewoeng) heeft, en geheel open (dus een woengwang) is. Deze is bevestigd in de grootere bamboe. De man, die dit instrument bespeelt, zit daarbij op den grond, en heeft het hellende vóór zich; door te blazen (njĕboel) in de kleinere bamboe brengt hij afgebroken, zware of doffe geluiden voort, die de angkloeng begeleiden.

Men heeft grooter en kleiner soort van goembĕng. Vaak wordt zij ook voor hetzelfde doel als wij boven aangaven (doch dan zonder angkloeng) met de kĕndang en sĕlomprèt gebruikt.

Het laatst beschreven instrument maakt ons den overgang tot de blaasinstrumenten gemakkelijk, en noemen wij

7. De soeling.

De soeling is eene soort van fluit, bij de meeste inlandsche stammen van den archipel bekend. De Javanen, althans naar men zegt, in het Soerabajasche, gebruiken haar ook bij de wajang; de hoofden in de Kediri ook wel; doch in de desa is 't ons onbekend of zij wel ooit voorkomt, (bij de wajang namelijk). CRAWFURD kende haar ook, en noemt haar in één' adem met de sĕrdĕm (volgens PIJNAPPEL i. v. een fluit) als „eene soort van fluiten, bij de Maleijers in gebruik...... De fluit

zijn: zij verschuldigd aan de Hindoe's, zoo als uit den sanskritschen naam bangsi blijkt." Volgens Dr. PIJNAPPEL is bangsi een bamboezen fluit (van het sanskritsche wansi.) Rigg (Woordenboek i. v. soeling) beschrijft haar bij de Soendanezen, als „a clarionette, blown from the end." En dit is zij ook bij de Javanen; niet „een dwarsfluit" zoo als bij PIJNAPPEL Woordenb. i. v. te lezen is. Zoover ons bekend is, hebben de Javanen geen dwarsfluit, wel de Chinezen, die er menigvuldig gebruik van maken.

De soeling, die wij gezien hebben, had de lengte van ééne geleding van eene fijne bamboe-soort. Het mondstuk is een weinig schuins bijgesneden met een gelijkvormig stukje hout er in, en tusschen beiden is eene naauwe opening gelaten. Een ring, die om dat einde sluit, bedekt het schuins bijgesnedene. Digt hierbij is, aan de onderzijde, in de bamboe een gaatje gemaakt. Het ondereinde der soeling is open. Over de lengte der bamboe zijn op de bovenzijde eenige gaatjes gemaakt; vier gaatjes bij een salèndro-soeling, en zes bij een pélog-soeling. Onder het bespelen worden zij al of niet met de vingers gesloten.

8. De salomprèt.

Dit is een blaasinstrument, (naar ons „trompet" benoemd, doch daarom niet gelijk; de laatste komt dan ook alleen maar bij Europesche muziek voor); vervaardigd van djatihout en andere houtsoorten, waaronder vooral van sambodja of nongkahout; en als zoodanig bij Maleijers, Soendanezen en Javanen bekend. De laatsten gebruiken haar wel bij de wajang-karoetjil, maar nooit bij de wajang-poerwa of gĕdog. Overigens wordt zij bij onderscheidene gelegenheden gebruikt, gelijk wij boven reeds hebben aangegeven.

De salomprèt heeft een mondstuk, (drĕmĕnnan

ook tjĕtjĕp'an) genaamd, in vorm vergelijkbaar met dat van onze instrumenten; aan de onderzijde, niet ver van het mondstuk, is een gaatje, waartegen de bespeler den duim houdt, terwijl de vingers al of niet op gaatjes, zes in getal, in de bovenzijde, rusten. Het ondereinde loopt wijd uit, als ook bij onze fluiten wel het geval is.

De nafiri bij de Maleijers ook voor trompet, is de perzische eene soort van staatstrompet van zilver. Bij de Javanen is deze naam niet bekend.

9. De sroeni.

Of dit instrument van de eigen vinding der inlanders is (G. I p. 328) weten wij niet; maar wel dat de benaming van perzische origine is, in welke taal (volgens VULLERS, Lexicon Persicum) er eene soort van fluit meê aangeduid wordt. Wij hebben dit instrument nog niet gezien, en het schijnt ook in deze streken althans minder bekend te zijn. CRAWFURD (ibid p. 328) noemt 't „een trompet;" PIJNAPPEL (Woordenb. i. v.) „eene soort van klarinet;" ROORDA VAN EIJSINGA (Mal. Woordenb. i. v.) eene soort van hobo;" de „djoeroe-batawi (H. M. VAN DORP, Batavia 1868 i. v.) eene soort van hobo of clarinet;" en Rigg (Woordenb. i. v.) „a musical wind instrument; a sort of pipe."

En hiermêe hebben wij de ons bekende blaasinstrumenten afgehandeld. Wij gaan nu over tot de slaginstrumenten, in belangrijkheid en vooral aantal, de voorgaande verre overtreffende.

Bij deze klasse hebben wij te onderscheiden: 1°. slaginstrumenten met toetsen, 2°. met gong's, en 3°. trommels. Wij beginnen met de eerste soort; en wel

10. De gambang-kajoe.

Volgens onderscheiden inlanders kon het bijgevoegde „kajoe" (d. i. hout) wel weggelaten worden; want, zoo

zeggen zij, als die toetsen niet van hout zijn, krijgt het instrument een' anderen naam. De benaming: gambang-gongsa geeft niet anders dan de saron te kennen, over welke beneden nader.

Van de „gambang" dus, werd Meded. V p. 131 eene goed gelijkende afbeelding gegeven. De daarbij gevoegde beschrijving mag voldoende geacht worden; alleen geven wij hier nog de verschillende inlandsche benamingen der deelen op:

de bak, groboggan. Ook meenen wij in het Soerabajasche dien wel glodoggan te hebben hooren noemen; doch hier kende men dien naam niet.

de toetsen, wilah. (De plaat in de Meded. geeft 15 toetsen te zien; doch teregt werd in den tekst opgemerkt, dat zij 16 à 18 in getal zijn. Wij zagen ze met 18 toetsen. En behalve dezen, heeft men nog de zoogenaamde soroggan d. w. z. 5 andere toetsen, die in de plaats van een gelijk aantal der eerstgenoemden treden, als men het instrument voor begeleiding van een orchest met ander toonstelsel wil gebruiken, dus zoo veel als wisseltoetsen.)

Aan de beide einden der toetsen is een gaatje, dat juist boven den bovenrand der langste zijden van den bak komt, in welke pennen zijn, die juist met die gaatjes overeenkomen, en dienen om het verschuiven der toetsen te voorkomen. Deze pennen noemt men: tratjaq. Om die pennen heeft men nog een vlechtwerk in den vorm van een kluwen geplaatst, waardoor de toetsen niet op den rand der bak, maar als op kussentjes, rusten. Deze noemt men: soempillan of tawonnan, en zij worden gemaakt van rotan. Van „gespannen koorden" is dus bij de gambang geen sprake; maar, zoo als wij later zullen zien, hebben dergelijke instrumenten die.

Men bespeelt de gambang met twee taboeh's, zijnde ronde plankjes aan de randen met laken, flanel of iets dergelijks omnaaid, en in het midden van dit plankje is een stokje bevestigd, dat tot handvatsel dient. Men raakt de toetsen alzoo met de omkleede randen.

Men bespeelt de gambang zoowel bij iedere wajang, als ook bij verschillende andere gelegenheden, gelijk wij boven reeds aanteekenden.

Crawfurd (I pag. 330) merkt op, dat dit instrument bij alle eilanders vooral bij de Maleijers in gebruik is. „Het wordt meest alleen bespeeld," wat bij de Javanen niet het geval is.

11. De gĕndèr.

Van dit instrument gaven wij boven, in deze zelfde paragraaf, reeds de beschrijving.

12. De saron-baroeng.

Deze en de verder te vermelden saron hebben allen metallieke toetsen, en komen in vorm volkomen overeen met de gambang, reden waarom men de saron zeker gambang-gongsa zal genoemd hebben. Iedere salèndro-saron heeft zes toetsen; en de pélog-saron zeven toetsen. Wij zagen een saron-baroeng, die acht toetsen had. Zij was een salèndro-saron, die dus maar zes toetsen heeft. De twee andere toetsen waren soroggan, waaromtrent men boven zie, sub 10 (gambang.)

De soempillan en tratjaq zijn volkomen gelijk aan die van de gambang. De bak heet: groboggan, als die van planken gemaakt is; en tĕlapaq'an, als die uit één stuk hout bestaat, dat men uitgebeiteld heeft. De taboeh is geheel van hout, en heeft den vorm van een' hamer, waarom zij ook wel: taboeh-gandèn wordt genoemd. Men gebruikt slechts één taboeh om dit instrument te bespelen.

13. De saron-pĕnĕroes, of pĕging, of tètèl-

Dit zijn drie benamingen voor één en hetzelfde instrument. Het is niets anders dan de saron N°. 12 boven beschreven, maar kleiner. De taboeh zal men echter liefst van buffel- of koehoorn maken, maar toch het handvatsel van hout.

14. De saron-babon.

Deze benaming kennen wij alleen van Dr. DE HOLLANDER (H. I. p. 379) en kunnen dus alleen den naam vermelden. Wij vermoeden echter, dat de sub 12 boven genoemde saron zal bedoeld zijn.

15. De dĕmoeng.

Van dit instrument hebben wij boven in deze zelfde paragraaf reeds de beschrijving gegeven.

16. De slĕntĕm.

Dit instrument is geheel gelijk aan de dĕmoeng, met dit onderscheid alleen, dat de toetsen in het midden van hunne oppervlakte een' ronden knop of verhevenheid hebben, pĕntjoe genaamd. (Koetjoe kende men hier niet). In het Soerabajasche schijnt men meer algemeen de taboeh te gebruiken in den vorm van een stokje met een' ronden, zachten bal aan het einde bevestigd. Als salèndro heeft de slĕntĕm zes, en als pélog zeven toetsen.

17. De bonang-agĕng; pĕnĕroes; en rèntèng.

Met deze instrumenten openen wij de reeks der slag-instrumenten, die allen de grondtype der gong hebben.

Wat is een gong?

In Meded. V p. 129 vindt men er tien tegelijk afgebeeld, en in den tekst nader beschreven. Zij worden gemaakt van eene metallieke compositie, gongsa genaamd, en hebben den vorm van ketels of bekkens, die „zeer wel kunnen vergeleken worden met onze oud-modische heerehoeden, zijnde boven iets breeder dan beneden," mits

men zich den rand er maar afdenke. Boven, midden op hare oppervlakte, hebben zij een' ronden knop of verhevenheid, de pĕntjoe genoemd, waarop met de taboeh geslagen wordt.

Alle gong's herkent men aan dezen grond- of typevorm. Het onderscheid tusschen de eene en de andere gong bestaat in het geluid, de grootte en den meer of minderen omvang. Die gong's, welke minder omvang en een weinig hoogere zijden of randen hebben, noemt men: wangoen-lanang, d.w.z. mannelijken vorm; terwijl die welke grooter van omvang en minder hooge zijden of randen hebben: wangoen-wadon of wangoen-dépoq d.w.z. vrouwelijke vorm, genoemd worden.

Slechts ééne soort gong's behoudt dien naam, namelijk gong. Al de overige hebben als bepaald instrument ieder haren eigen naam. En als zoodanig behooren wij in de eerste plaats de bonang's te vermelden. Doch als men over een bonang spreekt, behoort men altijd te zeggen, welke men bedoelt, want men heeft er drie van elkander verschillende.

Wij noemen dus eerst de bonang-agĕng of groote bonang. Bij deze rusten de gong's, beter gezegd, de bonang's, in een' houten bak, tĕlapaq'an-bonang geheeten; met dien verstande echter, dat men er zich ééne dan wel beide de langste zijden van wegdenkt, en dus, al of niet met ééne lange zijde, alleen de beide smalste zijden overblijven, die aan de boveneinden een weinig naar buiten uitgebogen of wel hellende zijn. Deze smalle zijden noemt men: tèbèng. De bak heeft een' bodem van latwerk, waarover in de lengte onder iedere bonang twee koorden, ploentoer genaamd, van touw, leder of rotan, etc. gespannen zijn. De bonang's zijn in twee rijen geplaatst, van welke de achterste rij wangoen-

lanang en de voorste rij wangoen-wadon is. Een salèndro-bonang-agĕng heeft tien bonang's, en als pélog veertien stuks.

Één man bespeelt deze bonang met twee taboeh's, zijnde een hout, waarvan het gedeelte, dat in de hand gehouden wordt, dunner is dan het overige, dat tevens met katoen en daarover een hars of wel vlechtwerk van touw, bekleed is. Ook gebruikt men wel een taboeh als die van de kĕmanaq. (Zie beneden N°. 26).

Boven hebben wij reeds de gelegenheden vermeld, waarbij deze bonang bespeeld wordt.

De bonang-pĕnĕroes is alleen hierin van de voorgaande onderscheiden, dat zij van geringer afmeting is, en minder zwaar geluid geeft.

De bonang-Rèntèng komt in twee vormen voor. Gelijk de benaming reeds te kennen geeft, komt zij eerstens voor, zoo dat al de bonang's op ééne rij in de tĕlapaq'an geplaatst worden, soms wel tot een getal van twintig bonang's. Waar men echter dezen vorm niet heeft, en dat komt dikwijls voor, neemt men eenvoudig een dubbel exemplaar van de voorgaande bonang-pĕnĕroes. De bonang-rèntèng wordt alleen gebruikt bij feestelijk geleide over straat.

18. De moenggang.

Deze bestaat uit drie gong's, of liever gezegd: bonang's, op ééne rij geplaatst. De vorm der Tĕlapaq'an is gelijk aan dien der bonang-agĕng, mits men zich ook de beide smalle zijden, (tèbèng) wegdenke. De bonang's zelve zijn grooter dan van de bonang-agĕng, maar overigens in vorm gelijk. De man, die de moenggang bespeelt, gebruikt daarvoor twee taboeh's, gelijk de bovenbeschrevene der bonang-agĕng, maar grooter. Bij eene gamĕlan behooren altijd

twee moenggang's te zijn, waarvan de eene iets grooter is dan de andere. Boven hebben wij reeds vermeld, bij welke gamĕlan dit instrument bespeeld wordt.

19. De kĕnong en kĕnong-bangkongan.

De kĕnong bespeelt men bij de gamĕlan-salèndro en –pélog. De kĕnong-bangkongan bij de gamĕlan-tjara-bali en –moenggang.

De tĕlapaq'an is bij beiden gelijk van vorm, en bevat maar één bonang. De tĕlapaq'an is een vierkante houten kist zonder deksel of bodem van ± ½ Ned. el hoogte, meestal is het echter een schuin-vierkant raam op vier pootjes. Waar dan de bonang op rust? Ook wêer op een paar kruiselings gespannen koorden, ploentoer genaamd, die de plaats van bodem innemen.

De bonang's bij beide soorten van kĕnong zijn van elkander in klank en grootte onderscheiden; hoewel in vorm gelijk aan die der moenggang, mits men ze zich iets hooger denke. De bonang der kĕnòng is wangoen-lanang; en die der kĕnong-bangkongan wangoen-wadon.

Als salèndro komt de kĕnong overeen met de noten nĕm, lima en barang; als pélog met nĕm, lima, barang en barang-miring.

Bij beide soorten gebruikt men slechts één taboeh, maar grooter bij gelijken vorm dan die der Moenggang.

Bij een gamĕlan-salèndro behooren drie stuks.
〃 〃 〃 pélog 〃 vier 〃
〃 〃 〃 tjara-bali behoort een 〃
〃 〃 〃 moenggang 〃 een 〃

20. De kĕtoeq.

De vorm der kĕtoeq is volkomen gelijk aan die der kĕnong sub 19, maar zij is kleiner; en wangoen-wadon of dépoq. Als salèndro komt zij overeen met de noot goeloe; en als pélog met nĕm.

21. De Èmpoeq.

Deze is volkomen gelijk aan de kĕtoeq, sub 20, maar heeft een tĕlapaq'an van anderen vorm; namelijk een laag, uitgehold voetstuk. Wij kennen haar alleen door berigten uit het Soerabajasche. Den naam zelfs kende men hier niet.

22. De kĕmpjang.

In vorm volkomen gelijk aan de bonang-agĕng, sub 17, doch heeft 2 gong's, of liever: bonang's in de tĕlapaq'an; is altijd wangoen-lanang, en behoort bij de gamĕlan-pélog, behalve wanneer deze bij de wajang-gĕdog speelt.

23. De gambjong.

Deze heeft vier gong's, beter gezegd: bonang's, in de tĕlapaq'an, in twee reijen geplaatst, die grooter zijn dan bij de bonang-agĕng; en altijd wangoen-wadon. Zij behoort bij de gamĕlan-tjara-bali.

24. De klènang.

Deze is de onafscheidelijke gezellin en gelijke van de gambjong, met dit verschil dat zij wangoen-lanang is.

25. De panĕmboeng; pĕniti; ponggang.

De panĕmboeng, die in het Soerabajasche ponggang schijnt te heeten, is in vorm de gelijke van de klènang, speelt nooit bij de wajang, en is zwaar van toon. Zij heeft als salèndro zes bonang's, en zeven als pélog; zij wordt bij de gamĕlan-moenggang en tjara-bali gebruikt, doch is niet als sub 23 en 24 noodzakelijk.

Wat in de boven meêgedeelde advertentie der bramartani onder de pĕniti te verstaan is, weten wij niet.

26. De kĕmanaq.

Dit geheel eigenaardige, ook van gongsa gemaakte, slaginstrument, dat alleen bij de gamĕlan-salèndro

speelt, vergeleek een inlander wat den vorm aangaat, bij een pisang. Het heeft eene lengte van ± 22 Ned. duim, is inwendig hol, heeft overlangs een gleuf op de ronde zijde, de rug kan men zeggen, wordt met de linkerhand aan een handvatsel van hetzelfde metaal vastgehouden, en het ligchaam van dit instrument rust al of niet op de linkerdij des op den grond gezeten spelers, die op den rand der zoo even beschreven gleuf slaat met een taboeh (als die van de bonang-agĕng) in de regterhand. Onder het spelen wordt bij het opheffen der taboeh de duim der linkerhand op de aangeslagen plaats gelegd, en bij het neêrdalen der taboeh weêr opgeheven.

27. De kĕtjèr.

De kĕtjèr bestaat uit twee paar of vier stuks aan elkander gelijke bekkens, van gongsa; zij zijn bolvormig zonder eenige afplatting of verhevenheid: een bolvormig segment. Twee dezer bekkens zijn naast elkander in een tĕlapaq'an, een uitgehold stuk hout, geplaatst en bevestigd; de beide anderen hebben aan de buitenzijde een band (kokot), in het middenpunt, waardoor de speler ze kan opnemen en er meê slaan op de beide andere, in de bak bevestigde, bekkens. Aldus als de kĕtjèr bij de wajang speelt.

Wordt de kĕtjèr bij de gamĕlan-moenggang of -tjara-bali bespeeld, dan worden de vier bekkens hol liggende in de telapaq'an, paarsgewijze in elkander sluitende, bevestigd, door een' band, (kokot), in het middenpunt, die ze tevens aan den bak verbindt. Het bespelen geschiedt dan door met een taboeh op den rand der bekkens te slaan.

28. De gong.

Dit, en de vier volgende gongvormige slaginstrumenten, hangen met een touw (kokot), in of aan een, soms fraai

bewerkt, houten gestel of rak, dat men de gajor noemt.

Binnen in het midden der gajor hangt altijd de grootste, die men gong noemt. Deze kan van aanzienlijke grootte zijn, soms wel tot een el middellijn. De gong, die men bij de gamĕlan-sĕkatèn te Soerakarta en Djogjokarta bespeelt, moet van buitengewoon groote afmeting zijn, en haars gelijke nergens vinden.

De gong wordt met één taboeh bespeeld; ook wel taboeh-karèt genoemd, naar het hars van den karètboom, dat het kogelvormige uiteinde van de taboeh omgeeft, waarmeê men op de pĕntjoe in het midden der gong slaat.

Men zie over de gong verder: Meded. V p. 129.

29. De kĕmpoel.

Deze hangt aan het verlengde van de gajor (zie boven, sub 28), en is kleiner dan de gong, sub 28. Overigens geldt van haar al het bovengemelde.

30. De pĕnontong; tiwoel.

Deze beide instrumenten zijn daarin van de kĕmpoel onderscheiden, dat de randen of zijden veel langer zijn; ook is de rand of zijde der pĕnontong langer dan die der tiwoel. Overigens geldt van beiden het sub N°. 28 opgemerkte.

31. De bendé; gĕmbrèng.

Hoewel veel kleiner is de bendé overigens volkomen gelijk aan de kĕmpoel. Bij de wajang schijnt zij nooit gebruikt te worden. Bij het schieten met pijlen, (djĕmparingan,) door prijaji's ontbreekt zij nooit.

Een dergelijk instrument, gĕmbrèng, gebruiken de omroepers.

En hiermede zijn wij, ten slotte, aan de trommelvormige slaginstrumenten gekomen, waarvan wij de reeks openen met de belangrijkste, namelijk:

32. De kĕndang.

Het ligchaam van de kĕndang, dat men liefst van nongka-hout maakt, is inwendig uitgehold, in het midden een weinig uitgebogen, aan de eene bespannen zijde van eenigen meerderen omvang dan de andere, en draagt den naam: Oeroeng. Om de kĕndang te overspannen, gebruikt men meest eene bereide schapenhuid; zelden eene bokkenhuid. De blĕngkĕr of wĕngkoe is een aangebrachte rand om welke het vel gespannen, (mangkis) wordt, waarin door gaten de banden van rotan djangĕt loopen, die in de lengte over het ligchaam der kĕndang liggen, en dienen om het vel te spannen; het meer of minder spannen wordt verkregen door ringen, soeh geheeten, waardoor twee der zoo even genoemde djangĕt's gaan op het midden der kĕndang, en die verschoven kunnen worden.

De kĕndang rust op een voetstuk plangkan, in vorm een dubbele driehoek, als onder vaten wel gebruikt wordt.

Men bespeelt haar met de hand aan weêrszijden.

Vergelijk verder: Meded. V p. 130.

33. De pĕnoentoeng.

Deze is volkomen gelijk aan de kĕndang, maar iets kleiner, en wordt op de grootste zijde met een kleine taboeh, en op de kleinste of linkerzijde met de linkerhand bespeeld. Zij rust daarbij op een voetstuk, (plangkan) of op den schoot des spelers.

34. De kĕtipoeng.

Ook deze is in vorm gelijk aan de kĕndang, maar kleiner dan de pĕnoentoeng. Bij het bespelen wordt de grootste zijde op den grond gezet vóór den zittenden speler, die de kleinste zijde met ééne hand, of liever, met de toppen der vingers, bespeelt.

35. De bĕdoeg; tĕtĕg.

De bĕdoeg is over geheel Java bekend, zijnde een zeer groote trom. Zij wordt nooit bij de wajang gebruikt; haar plaats is in de moskee en pesantréan, waar zij dient om de gebedsuren aan te kondigen.

Alleen bij de gamĕlan-moenggang wordt zij bespeeld; en overigens in zamenstelling met eenige andere instrumenten bij plegtige gelegenheden, zoo als wij boven sub 11, 13 en 18 der gamĕlan's reeds vermeldden. Bij deze laatste gelegenheden geeft men haar gewoonlijk den naam: tĕtĕg, als of dit een meer wereldsche benaming ware dan bĕdoeg, dat zoo gewijd en kerkelijk klinkt. Zij wordt met één taboeh bespeeld, wier bolvormig uiteinde met bereid buffelleêr overtrokken is.

36. De tĕrbang.

De tĕrbang is eene soort van tamboerijn. De oeroeng, het ligchaam, of liever de rand, is ruim één hand breed, en aan ééne zijde met een trommelvel overspannen, dat met de regterhand bespeeld wordt; de linkerhand houdt haar dan in de hoogte, door haar aan de andere zijde der oeroeng vast te houden; zij rust hellende op den grond als de speler er bij zit.

Bij de wajang komt zij nooit voor. Men gebruikt haar in gezelschap, als één der aanwezigen zingende of verhalende eene voordragt houdt, en daarbij begeleid wordt door de tĕrbang, hetgeen men djĕmbloengan noemt:

Bij optogten (djaran'an) en eenige godsdienstige handelingen, voornamelijk bij sekten van den islam, zoo als Meded. VIII p. 227 en elders werd berigt, is zij steeds in gebruik. Ook bedelaars op pasar's gebruiken haar dikwijls.

37. De gĕdoeg, dodog en kèplèq, trèntèng.

Boven onder N°. 4 gamĕlan-bonang-rèntèng hebben wij van deze vier trommelvormige instrumenten reeds gesproken. Hunne grootte is in volgorde hunner opsomming, zoodat de gĕdoeg de grootste, en de trèntèng de kleinste is. In vorm zijn zij onderling volkomen gelijk aan de kĕndang. Alleen wordt de linker of kleinste zijde niet bespannen maar opengelaten, en de grootste zijde der twee eerstgenoemden met de regterhand, en die der beide laatsten met een stokje bespeeld, waarbij zij dan tegen de heup of iets meer naar voren gebracht door de linkerhand gedragen wordt. Zij dienen alleen bij geleide (réjog) over straat.

C. POENSEN.

(*Het vervolg in een volgend stuk*).

Zie ommezijde.

NB. Ten gerieve der beoefenaars van het Javaansch zijn de in het woordenboek ontbrekende woorden, waarin een of meerdere der tongletters *d* of *t* voorkwamen, hier in javaansch schrift gegeven, hetgeen niet geschied is ten opzigte van woorden met deze letters, die in het woordenboek vermeld zijn of waarin de *d* en *t* als tandletters zijn te beschouwen.

G. K. N.

[illegible] . . . . zie pag. 85
[illegible] . . . . " " 109
[illegible] . . . . " " 99
[illegible] . . . . " " 106
[illegible] . . . . " " 102
[illegible] . . . . " " 107
[illegible] . . . . " " 114
[illegible] . . . . " " 91
[illegible] . . . . " " 104
[illegible] . . . . " " 76
[illegible] . . . . " " 114
[illegible] . . . . " " 96
[illegible] . . . . " " 105
[illegible] . . . . " " 99

GEZONDHEIDSREGELEN VOOR EUROPEANEN IN ENGELSCH-INDIË.

(Uit John Murdoch's Indian Missionary Manual.)

Ziek zijn is nooit aangenaam, ziek zijn zonder een' geneesheer te kunnen raadplegen, en zonder zelf eenig begrip te hebben van wat ons scheelt en van wat tot ons herstel kan dienen, is akelig; maar dierbare betrekkingen door ziekte aangegrepen te zien, geen hulp te kunnen inroepen en zelf geen raad te weten, 't moet een toestand zijn, zoo jammerlijk, als men zich slechts voor kan stellen.

Het is genoeg bekend, dat geneeskundige hulp in Indië zeer moeijelijk te verkrijgen is; dat daarom ook elk ambtenaar op een' afgelegen' post zijne medicijnkist heeft, waarin tot gebruik van de daarin voorkomende middelen enkele algemeene voorschriften zijn geplaatst. Ook elk zendeling heeft zijne medicijnkist, en is meer of min in staat daarvan een goed gebruik te maken, door het geneeskundig onderwijs, dat hij genoot.

Maar meer waarde dan de medicijnkist, die men meer of min gebruiken kan, heeft de kennis van de voorzorgen, die men te nemen heeft, om in Indië zijne gezondheid te bewaren.

De volgende regelen zijn geschreven voor den Europeaan in Engelsch-indië, waar het klimaat en de toestanden nog veel verschillen van die op de eilanden en

dus in onze bezittingen. Er is echter zeker veel in, dat overal, vooral in tropische gewesten van toepassing is.

De Heer MURDOCH is indisch agent van de maatschappij voor christelijk onderwijs onder de inlanders in Indië (Indian agent of the christian vernacular education society for India.) In die betrekking heeft hij al tienmaal Voor-indië doorreisd en Ceylon bezocht. Hij heeft er zijn werk van gemaakt, bekwame personen én goede boeken te raadplegen, en terwijl hij zich doorgaans vergenoegt met het leveren van aanhalingen en uittreksels, treedt ook meestal zijn eigen gevoelen op den achtergrond. Zijn doel is, bespreking uit te lokken van de onderwerpen, die hij aanroert, opdat daardoor veler personele opinie gevestigd worde.

Het doel nu, waarmede ik dit opstel hier plaats, is om deskundigen uit te lokken, hunne waarnemingen, voor zoo ver die door het groot publiek kunnen worden begrepen en op prijs gesteld, ons mede te deelen, en zoo mede te werken tot het verspreiden van hygiënische voorschriften, die vooral den pas in Indië aangekomene van nut kunnen zijn. Het volgende is van Murdoch.

De gezondheid vordert overal oplettendheid, maar vooral in Indië behoort men haar bijzonder in waarde te houden. Het klimaat drukt neder, en als eene ook maar geringe ligchamelijke ongesteldheid daarbij komt, dan wordt men bijna ongeschikt tot alles. De versterkende lucht in Engeland herstelt dikwerf spoedig de gezondheid, die verstoord is; maar in Indië gaat het herstellen langzaam, en vordert dikwijls een verblijf in hoogere streken of eene reis naar het vaderland. Daarbij is de sterfte van Europeanen in Indië dubbel of driemaal zoo groot als in Brittanje. Intusschen is ten

volle bewezen, dat de vermeerderde sterfte hoofdzakelijk is toe te schrijven aan overtreding van de gezondheidsregelen. Gedurende het eerste jaar moet men de meeste zorg gebruiken.

In welk jaargetijde men moet aankomen. De vreeselijke sterfte onder de europesche troepen in Indië, voor eenige jaren waargenomen, was gedeeltelijk toe te schrijven aan den tijd van vervoer, waarbij niet in 't minst gelet werd op den tijd van aankomst. Alle secretarissen van zendelinggenootschappen behoorden naauwkeurig onderzoek te doen op dit punt. Door onverschilligheid te dien aanzien kan het gebeuren, dat een jong zendeling te Madras landt, als de verschroeijende winden van Carnatic beginnen te waaijen; of ook, dat hij te Calcutta voet aan wal zet, als geheel Bengalen een dampend moeras is. Het begin van November is een geschikte tijd voor de aankomst.

Voorzigtigheid in het gebruiken van geneesmiddelen. Sommigen bederven hun gestel door geneesmiddelen te gebruiken tegen kleine ongesteldheden. Vele levens zijn te loor gegaan door het gebruik van zout-purgatieven in tijden van cholera. De Hindoes, wel is waar, gebruiken geneesmiddelen als zij volkomen gezond zijn, om ziekten te voorkomen! De natuur zelve is de beste arts. Zij alleen zal, bij een weinig rust en behoorlijk toezien op diëet, in de meeste gevallen van ligte ongesteldheid de gezondheid herstellen.

Beter voorkomen dan genezen. Gedurende de laatste dertig jaren is het sterftecijfer onder europesche troepen in Indië ongeveer de helft verminderd. Deze verbeterde toestand is vooral toe te schrijven aan het beter opvolgen van gezondheidsmaatregelen. Eenige voorschriften willen wij hier geven onder verschillende rubrieken.

Woning. In de meeste gevallen zal een zendeling een huis voor zich gereed vinden. Als hij echter bouwen moet, dan mag hij niet verzuimen den raad van bevoegden, ter plaatse aanwezig, in te winnen.

Ligging van het huis. Hieromtrent zijn verschillende zaken in acht te nemen. Een huis in de stad zal het gemakkelijkst te bezoeken zijn en het meest bekend worden. Als evenwel het erf niet eenigszins ruim is, kan de gezondheid zóó zeer benadeeld worden, dat deze voordeelen er niet tegen op wegen. Dikwijls kan men eene geschikte woning vinden in eene buitenwijk. Dan moet men zóó digt in de nabijheid van de stad blijven, als de gezondheid toelaat. Waar het huis des zendelings een groot half uur van de stad ligt, verliest hij veel van zijn' invloed.

Men kieze een hoog en droog erf. De gezondste terreinen zijn die, waar, of wegens de helling of door den aard van den grond, het vocht niet aan de oppervlakte blijft. Zelfs waar de oppervlakte droog en dor is, maar de ondergrond vochtig, moet men de plek vermijden. Voor dat men een terrein kiest, moet men het hebben bezien in of onmiddellijk na den regentijd, als wanneer men zich gemakkelijk kan overtuigen van de gebreken in het opdroogen.

Men vermijde moerassige gronden en de zoodanige, die in de onmiddellijke nabijheid van moerassen liggen, of die blootgesteld zijn aan winden of luchtstroomen, die over moerassen heen gaan. Een huis moet niet bij een' vijver staan. Daar het water in het drooge jaargetijde verdampt, ontstaat er eene strook modder. Inlanders, die zich in de vijvers komen baden, verontreinigen de oevers daarenboven.

Boomen verleenen eene heilzame schaduw en verlustigen

de oogen. Men zegt, dat eene rij boomen rondom het huis tegen malaria beschut. Maar de boomen mogen den heerschenden luchtstroom niet onderscheppen; zij moeten niet in de onmiddellijke nabijheid van woonhuizen staan of daarover heen hangen, en de uitgespreide takken moeten tot op zeven à acht voet van den grond worden weggenomen.

„Kreupelhout is bijna altijd schadelijk, en moet weggeruimd worden. Moedar-gras (?), reusachtige convolvulaceae met haren walgelijken geur, allerlei soorten van cactus moeten worden uitgeroeid. Waar die voorkomen, is dikwijls een vochtige bodem; als zij verrotten wordt malaria geteeld, die den dampkring besmet, en in die verrottende stoffen houden zich tal van insecten en kruipende dieren op, die leven, sterven en vergaan onder hare stengels.” (1)

Sir JOHN LAWRENCE wees in de verklaringen door hem afgelegd voor de gezondheidscommissie op eene zaak van aanbelang. „In Indië is eene belangrijke zaak, waarvan de gezondheid afhangt, goed water; ons volk let zelden op het water, maar de inlanders letten er altijd op, als zij eene plaats tot vestiging kiezen.” De inlanders kunnen het water uitstekend beoordeelen. Raadpleeg hen over de hoedanigheid.

Plan. Het is niet zelden gebeurd, dat een jeugdig zendeling, onbekend met het land, en geheel onervaren in de bouwkunde een huis voor zich zelven moest bouwen. Daardoor zijn vaak groote, noodelooze kosten gemaakt en zonderlinge staaltjes van bouwtrant zijn daarvan de vrucht geweest. Als de bouwmeester alleen daarvan het ongerijf te dragen had, zou de zaak betrekkelijk van

(1) MOORE'S, „Health in the Tropics.”

weinig beteekenis zijn, en kon men zich naar zijnen smaak schikken. Maar iedere volgende bewoner is er in betrokken. Om zulke gevallen te voorkomen, heeft de Amerikaansche zending in Madoera, eene der best georganiseerde in Indië, eene bouwcommissie. Na langdurig onderzoek heeft men een grondplan vastgesteld, waarnaar, onder raadplegen met de commissie, gebouwd wordt, en waardoor vele fouten vermeden worden.

Verschillende streken van Indië vorderen een' gewijzigden bouwtrant. Voor iedere streek moest een geschikt plan ontworpen worden. Een huis moet met den voorgevel naar de zijde van den heerschenden wind staan. Gedurende het heete jaargetijde is een huis, waarin de wind niet kan doordringen, nacht en dag benaauwd. Ook moet men op de zon letten. De zon moet niet op den hoofdmuur staan.

De vloer moet hoog liggen, om vrij te zijn van vocht. In districten, die voor koortsen bloot liggen, zijn bovenkamers te verkiezen. De bovenkamers zijn meer veilig tegen malaria, en 's nachts koeler; de benedenkamers zijn koeler overdag. Afwezigheid van zonlicht is nadeelig voor de gezondheid; het dak moet niet te laag zijn. De bestendige terugkaatsing van wit pleister is schadelijk voor de oogen. Dit kan voorkomen worden, door de binnenmuren ligt geel of blaauw te kleuren. Overbevolking. van het huis is zeer nadeelig voor de gezondheid. De indische gezondheidscommissie beveelt aan, in kazernen voor ieder man 100 vierkante en 1500 kubiek voet te nemen.

Stallen, enz. moeten zóó geplaatst worden, dat de heerschende wind niet van daar naar het huis waait.

Terwijl men alle uiterlijk vertoon zorgvuldig vermijdt, is het welbegrepen zuinigheid, voor goede zending-

huizen te zorgen. Het feit, dat ieder europeesch soldaat 100 £ (*f* 1200) kost eer hij aan land is, heeft beteekenis voor de bevordering van hygiënische maatregelen. Maar een gehuwd europeesch zendeling zal, eer hij de taal volkomen verstaat, aan het genootschap, dat hem uitzond eene uitgave van 1000 £ (*f* 12000) veroorzaakt hebben. Hij vertegenwoordigt dus eene aanzienlijke waarde, die wel eenige zorg vereischt.

Kleeding. De kleedij moet los en ligt zijn. Linnen is niet geschikt voor de tropische gewesten. Het is te zeer onderworpen aan verandering van temperatuur, en wordt na uitwaseming als lood. Katoen is voortreffelijk, omdat het de warmte langzaam geleidt. In het heete jaargetijde overtreft de temperatuur in de open lucht dikwijls die van het ligchaam aan de oppervlakte. Dan is katoen koeler dan linnen, als slechter warmtegeleider van de buitenlucht tot ons ligchaam. Omgekeerd, wanneer de temperatuur van den dampkring plotseling daalt beneden die van het ligchaam, onttrekt katoen de warmte niet zoo snel. Dan wordt verder de uitwaseming door het katoen met grooter gemak, dan door linnen, opgenomen, en bij eene windkoelte wordt de warmte door katoen meer gelijkmatig onderhouden, terwijl door het dragen van linnen eene gevaarlijke huivering wordt te weeg gebracht.

Wollen en katoenen kleeding is werkelijk koeler in hooge temperatuur dan linnen, 't geen men gemakkelijk kan waarnemen, als men van twee bedden in de zelfde kamer geplaatst, bij eene temperatuur van 90°, het eene 's morgens met een paar dekens en het andere met een paar linnen lakens gedekt heeft. Als men beide des avonds wegneemt, dan zal men bevinden, dat het bed door dekens gedekt koel, het andere warm is. Dit

volgt uit de omstandigheid, dat wol een slechte, linnen een goede geleider der warmte is.

In zekere jaargetijden of in bepaalde streken, waar de thermometer dikwijls in korten tijd zeer varieert, is flanel een gezonder dragt dan katoen, en daarom wordt het door vele Europeanen van ervaring gedragen. Sir GEORGE BALINGALL zegt, dat hij, in Indië zijnde, een doorslaand bewijs had voor het nut van flanel in het bestrijden van den voortgang eener hevige dyssenterie. Gewoon engelsch flanel is te dik en prikkelend voor Indië. Merinos van eene dikte geëvenredigd naar het jaargetijde is aan te bevelen. Men kan, zoo noodig, een dun katoenen of zijden hemd onder het flanel dragen.

De inboorlingen van Indië bedekken over het geheel zorgvuldig twee hoofddeelen van het ligchaam, – daar de dikke tulband het hoofd beschermt tegen den dadelijken invloed van de sterke zonnestralen en de dikke vouwen van het onderkleed rondom den middel de ingewanden beschutten tegen de schadelijke invloeden der koude. De Europeaan behoorde deze voorzorg na te volgen.

De slapen en de nek zijn de teêrste deelen van het hoofd. Engelsche zwarte hoeden zijn zoo ongeveer de ongeschiktste, die men dragen kan. Het gebruik daarvan, dikwijls in weerwil van goeden raad, heeft menigen Europeaan een zonnesteek veroorzaakt, waardoor hij het land heeft moeten verlaten. Een pith-hoed (1), met nekkap is het best gedurende het heetste gedeelte van den dag. MOORE keurt gaten rondom het geheele hoofd af, omdat

(1) De pith-hoed is vervaardigd van de ligte pit of het merg van sommige boomen. De stof kan, daar zij uiterst ligt is, zeer dik genomen worden, waardoor de warmtegeleiding vermindert. Onder in den kap zijn pijpvormige openingen, naar boven loopende, die, in verband met eene opening in den bol, de ventilatie onderhouden. (J. C. N.)

de heete lucht daardoor invalt, en zoo eene snelle uitwaseming van het hoofd wordt veroorzaakt. Hij beveelt aan een' kleinen ventilatie-toestel van boven en kleine, daarmede in verband staande nestelgaatjes van onder. De rand moet gebogen zijn, om te verhinderen, dat de schuinsche stralen van de morgen- en avondzon op het hoofd vallen. Eene bekleeding van buiten met wit doek is verder eene bescherming tegen de hitte.

Een dubbele flanellen gordel, acht (engelsche) duimen breed, om den buik gedragen, is nuttig in het koude jaargetijde en als epidemische ziekten heerschen. Dit kleedingstuk is vooral aan te bevelen voor den nacht en bij blootstelling aan koude winden.

Voedsel. Er zijn geen gezondheidsvoorzorgen, waarop de nieuweling meer heeft te letten, dan op matigheid en eenvoudigheid in diëet. Eene neiging tot algemeene of plaatselijke plethora (volbloedigheid) kenmerkt den Europeaan en zijne ziekten, ten minste gedurende eenige jaren na zijne aankomst in tropische gewesten; en daarom tracht de natuur tegen het kwaad te waken door verminderden etenstrek. De nieuw aangekomene moet dus de gevaarlijke prikkels van wijn en bier vermijden.

Een doel bij de voeding is de ligchamelijke warmte te bevorderen. Het is daarom duidelijk, dat het verbruik van carbonium voor dit doel veel minder gevorderd wordt onder eene tropische dan onder eene gematigde luchtstreek. Dit is vooral zoo gedurende het heete jaargetijde. Als men dan veel olieachtige of vette zelfstandigheden gebruikt, is het niet te verwonderen, dat daaruit ziekte voortvloeit.

Over het geheel eten en drinken Europeanen te veel; zij worden ziek en het klimaat krijgt daarvan de schuld.

Het is beter een' keer meer te eten, maar dan altijd matig; maar vele Europeanen eten dikwijls en zwaar. Vooral is te veel dierlijk voedsel nadeelig. Varkensvleesch behoort men geheel te vermijden. Het gezigt daarvan alleen zal een' afkeer wekken bij iedereen, die weet, hoe varkens in Indië vet worden. Zeekrabben zijn onverteerbaar. De visch uit vijvers is dikwijls slecht. Eenige ervarene geneeskundigen bevelen aan, slechts ééne soort van dierlijk voedsel aan eenen maaltijd te gebruiken. Rijst en kerri, een voortreffelijk voedsel, is te ontraden na het gebruik van eene groote hoeveelheid dierlijk voedsel.

Plantaardig voedsel is, over het algemeen, beter geschikt voor een tropisch klimaat dan dierlijk voedsel, vooral voor Europeanen, die nog niet geacclimateerd zijn; niet dat het sneller of gemakkelijker verteert, integendeel, maar het werkt niet zoo krachtig op het gestel gedurende de digestie, en brengt later geen plethora te weeg. De chapatis of dunne ongerezen koeken van noordelijk Indië zijn voedzaam en ligt te verteeren, als men ze versch en warm gebruikt. Koud en taai geworden, zijn zij ongezond.

Men moet zorgen voor eene goede bereiding van de spijzen. Slecht bereid voedsel is nadeelig en verwekt zwakte en ziekte.

Elk maal moet geregeld en flink gebruikt worden. Thee of koffij met geroosterd brood is in den vroegen morgen, voor men uitgaat, aan te bevelen. De Europeaan, die zijne gezondheid op prijs stelt, zal zich in de Oost van late en krachtige diners onthouden. Het hoofdmaal moet men omstreeks twee of drie uren na den middag gebruiken. Dan zal thee ten zeven ure eene gezonde verfrissching geven, en dan kan men ook verwachten, goed te zullen slapen.

V r u c h t e n. De nieuweling moet zeer voorzigtig zijn bij het gebruik en de keus van vruchten. Wat men van dien aard gebruikt, moet goed gerijpt zijn aan den boom, mag evenwel niet overrijp zijn. De pisang (banaan), oranje-appel en pompelmoes (shaddock) zijn over het algemeen aangenaam en gezond. Ananassen en vooral groene komkommers deugen niet. Bijzondere soorten van voedsel hebben eene bijzondere uitwerking op sommige gestellen. Ieder moet voor zich zelven zorgvuldig nagaan, wat hem best bekomt. Slechts ééne soort moet men te gelijk nemen. De voormiddag is de beste tijd om vruchten te eten. Wat dan straffeloos kan gebruikt worden, kan na den eten een' aanval van cholera te weeg brengen.

D r a n k e n. De groote physiologische regel tot behoud van de gezondheid in heete landen is h e t l i g c h a a m k o e l t e h o u d e n. Het gezond verstand leert reeds, dat men het gebruik van verhittende dranken moet vermijden, om dezelfde reden, die ons als bij instinct tegen eene hooge temperatuur op onze hoede doet zijn. Als men zich gedurende de twee eerste jaren van zijn verblijf in Indië, zoo na mogelijk, uitsluitend bij w a t e r houdt, zal men te meer kans hebben, van ziekten te ontgaan, en hoe langzamer men later van dezen regel afgaat, zooveel te meer verzekerd zal men zijn van dien onschatbaren zegen, de g e z o n d h e i d. Dit is het gevoelen van Dr. JAMES JOHNSON, bevestigd door Sir RANALD MARTIN, de meest uitstekende autoriteiten op dit gebied. De getuigenissen afgelegd voor de jongste indische gezondheids-commisie hebben ook bewezen, dat de pas uit Europa aangekomene best doet, zich tot zuiver koud water te bepalen.

Zonder te ontkennen, dat het matig gebruik van geestrijke dranken door velen zeer wordt aanbevolen, schijnt het toch aanbeveling te verdienen, dat zendelingen in

Indië zich daarvan zooveel mogelijk onthouden. Inlanders gaan zoo ligt van het eene uiterste tot het andere over. Spiritualia schijnen even gevaarlijk voor de Hindoes als het „vuurwater" voor de Amerikaansche stammen te worden. Het dagblad „Friend of India" toont aan, dat gedurende de laatste vijftien jaren de opbrengst der accijnsen verdubbeld is. „Door gansch Indië is, gedurende het meest verlichte gedeelte van ons bestuur, het getal dronkaards en medicijngebruikers met de helft toegenomen, en dezulken, die vroeger reeds dronken en zich vergiftigden hebben hun verbruik aanzienlijk vermeerderd." Een schrander inlandsch schrijver zegt: „Zou ons land zijne afgoderij slechts voor dronkenschap hebben te verwisselen?" De Khair-Khwah I Hind (een dagblad) merkt op: „Het kan niet anders dan eene oorzaak van veel droefenis zijn voor alle opregte Christenen, dat dit kwaad zich als eene aanstekelijke ziekte onder de inlandsche Christenen verspreidt. Dit gaat al zóó ver, dat vele Hindoes en Mohammedanen, het als een bijna onvermijdelijk gevolg beschouwen van den overgang tot het Christendom. Zoo wordt het voor velen een struikelblok." Het volgend droevig voorbeeld haalt de schrijver aan uit eigen ervaring. De zoon van een zeer achtingswaardig inlandsch hoofd op Ceylon genoot eene engelsche opvoeding, en drukte later den wensch uit om gedoopt te worden. De vader, ongeveer zeventig jaar oud, verklaarde zich er niet tegen, mits zijn zoon geen dronkaard werd. Maar de jongeling verviel niet alleen zelf tot het gebruik van bedwelmende dranken, maar bracht er zijn' vader ook toe. De oude man stierf ten gevolge van dronkenschap, terwijl de jonge man daardoor tot het bedrijven van een misdrijf geraakte, dat hij met verscheidene jaren gevangenisstraf moest boeten.

Eenige goede inlandsche zendelingen zijn te gronde gegaan door den drank. Ongetwijfeld bracht het matig gebruik van wijn en bier door europesche zendelingen hen er soms toe, eene gewoonte te volgen, die voor hen ten slotte noodlottig werd. Het is erkend, dat onder zekere omstandigheden het occasioneel gebruik van wijn en bier voor den Europeaan goed is, vooral na een langdurig verblijf in Indië. Maar men behoorde de reden hiervan voor inlandsche helpers bloot te leggen. Het is eene zeer goede gewoonte, van tijd tot tijd inlandsche voorgangers aan zijnen disch te noodigen, maar de europesche zendeling moest hun geen wijn of bier presenteren. Integendeel moest men hun zeggen, waarom zij zich daarvan behooren te onthouden. De „Khair-Khwah I Hind" heeft de volgende juiste opmerkingen:

„Wij begrijpen niet, waarom de menschen, als zij Christenen geworden zijn, het noodig achten spiritualia te gebruiken. Het is zeker, dat er geen noodzakelijkheid daartoe voor hen bestaat; want vóór zij Christenen werden, hadden zij er geen behoefte aan, en waarom dan later? Zijn zij, na hunnen overgang, zooveel zwakker geworden, dat zij daardoor dien prikkel behoeven? Of achten zij het een essentiëel gedeelte van de christelijke godsdienst, zoodat zij daar niet buiten kunnen? Waarom gebruiken Europeanen, wier voorbeeld verdient nagevolgd te worden soms sterken drank? Doorgaans uithoofde van zwakte, door den invloed van het klimaat te weeg gebracht. Dit is niet het geval bij onze inlandsche Christenen, en daarom bestaat er voor hen geen reden, om het voorbeeld van Europeanen te volgen. En bij welke gelegenheden volgen onze inlandsche Christenen doorgaans dit voorbeeld? Als zij ziek worden? Neen, doorgaans als zij bijeen komen, bij een huwelijk of op

een' feestdag. Sommigen schijnen te meenen, dat zij geen genot kunnen hebben zonder te drinken. Anderen volgen de gewoonte der Europeanen na, om bij die gelegenheden elkanders gezondheid te drinken, alsof voorspoed of gezondheid daarvan afhingen.

„Niet overal op het zendingveld is het even slecht gesteld. Over het geheel zijn zij het ergst, die beweren de meeste vorderingen gemaakt te hebben in „Europesche beschaving".

Men zorge vooral goed drinkwater te verkrijgen. Dr. LETHEBY, medisch inspecteur (health officer) voor de City van Londen, neigt tot het denkbeeld, dat onzuiver water, nog meer dan onzuivere lucht, een der grootste oorzaken is van ziekten. Men heeft alle reden om aan te nemen, dat de diarrhée der bergen dikwijls veroorzaakt wordt door water, bezwangerd met verrotte plantaardige zelfstandigheden. „De Heer HARE heeft dikwijls zijne patiënten verhinderd ander dan regenwater te drinken, verzameld in eene tobbe door een laken op vier staken daarover heen te spannen, en altijd met het gevolg van de diarrhée te stoppen." (1) Waar het water slecht is, kan men het regenwater van het dak in een' regenbak verzamelen. Maar zelden is zulks noodig.

Het water van de meeste vijvers is gevuld met diertjes, en kan niet gedronken worden, dan na gekookt of op andere wijze gezuiverd te zijn. Men kan troebel water helder maken door er eene kleine hoeveelheid aluin in te doen of door „the clearing nut" (?) door de inlanders gebruikt. Drinkwater kan gefiltreerd worden door aarden potten, waarin eene laag grove houtskool, neergehouden door eene laag zand. Dit zal echter de on-

(1) Report of the sanitary commissioners, p. 242.

reinheden niet wegnemen, welke de koorts veroorzaken. Daartoe is koken noodig. Misschien kan slecht water het minst kwaad, als men het gebruikt om thee te zetten. Als men vermoeid is, is thee de meest verfrisschende drank. Men kan water vrij koel maken door het in een poreus vat in de schaduw en op den togt te plaatsen. Door middel van salpeter kan men de temperatuur nog verlagen. Men kan tegenwoordig op sommige posten ijs verkrijgen. Dit is zeer verfrisschend en werkt tonisch.

Als men veel drinkt neemt de uitwaseming toe. De dorst wordt dan slechts voor kort gestild. Van daar dat een mondvol koud water, nu en dan gebruikt, bijna even veel zal uitwerken als een even groot aantal groote glazen. Hoe minder men onder het eten drinkt, hoe beter, en hoe minder men ook, als men er aan gewoon is, hinder heeft van den dorst.

Beweging. Vele zendelingen die het langst geleefd en het meeste werk verrigt hebben, schrijven hunne goede gezondheid, naast God, voor een groot deel toe aan geregelde beweging. Deze is meer noodig hier dan in Engeland, hoewel zij over het geheel, wegens de verminderde veerkracht, niet van hevigen aard behoort te zijn. Men moet beweging nemen gedurende het koele gedeelte van den dag, vóór zonsopgang en omstreeks zonsondergang. De morgen is verreweg te verkiezen, daar de lucht dan frisch en de grond koel is door den dauw; terwijl beide des avonds dikwijls te zeer verwarmd zijn, om iemand te verfrisschen. Om dus uwe gezondheid te bewaren en uzelven geschikt te houden voor gewigtig werk, moet gij altijd met den dageraad uit zijn, en zoo mogelijk weer te huis, voor dat de zon lang op geweest is. De mate en de aard der beweging, die men neemt, moeten zich regelen naar ieders gestel.

Over het algemeen is de beste beweging paardrijden, en na deze wandelen. Het is goed dit afwisselend te doen, het eene 's morgens en het andere 's avonds. Begin en eindig de beweging bedaard. Maak beweging, zooveel zulks kan, met een of ander doel, als, b.v. het bezoeken van scholen of het houden van toespraken op dorpen.

Voor dames, die niet sterk zijn, is rijden in eene koets meest geschikt. Een zacht drukken en wrijven over de oppervlakte van het ligchaam, maar vooral over de ledematen, bevordert den bloedsomloop na vermoeijenis, zoo goed als na langdurige rust. Gedurende het regenachtig jaargetijde kan men zijn' toevlugt nemen tot den schommel binnen 's huis, als het weder geen rijden toelaat. Bij chronische ingewandsongesteldheden, is dit aangenaam en heilzaam.

Laat u nooit door bloote lusteloosheid van de gewone beweging terughouden. Werkeloosheid maakt zich ongemerkt van iemand meester; zij is dikwijls niet een gevolg van te groote vermoeijenis, maar van den bijzonderen aard van het luchtgestel. In plaats nu van daaraan toe te geven en traag te worden, behoort gij uzelven tot inspanning op te wekken.

Werkzaamheden, die belang inboezemen, strekken zeer om de gezondheid te bewaren. Het onbedrijvige leven der meeste europesche dames in Indië, is eene der redenen, waarom hare gezondheid lijdt. Als zij zich moeite gaven, om hare hindoesche zusters, – bevallig al heeft de zon ze beschenen, – te verlichten, dan zouden zij in allen deele goed doen en goed varen.

Blootstellen aan de zon. Ten aanzien van het blootstellen aan de zon bestaat groot verschil van meening. Sommigen vervallen in het eene, anderen in het andere uiterste. Veel hangt ook hier af van het gestel, volgens

het dagelijksch spreekwoord „den eenen zijn brood is den anderen zijn dood." Het is den nieuweling aan te raden voorzigtig te zijn. Een zonnesteek of andere hevige ziekteverschijnselen zijn dikwijls het gevolg geweest van onvoorzigtig blootstellen aan de zon. De vreemdeling gevoelt aanvankelijk de hitte niet zeer, en is geneigd oudgasten als verwijfd te beschouwen. Men luistert soms niet naar raad, tot de ervaring duur gekocht is. De zon is een verraderlijk vijand, daar zij dikwijls iemand eensklaps treft op een' weg, dien hij meermalen te voren ongestraft scheen te hebben afgelegd. De zonnesteek komt niet zelden voor op die kalme, zoele dagen, wanneer de zon overdekt is met ligte wolken.

Zet altijd een' pith-hoed op, als gij gedurende de hitte des daags moet uitgaan. Gebruik ook een parasol, met wit doek overtrokken. De hitte van den bodem is dikwijls grooter dan de regtstreeksche stralen der zon. De oogen worden ligt aangedaan. Brillen van draadgaas, met groote, groene of blaauwe glazen in het midden, zijn het beste behoedmiddel tegen sterk terugkaatsend licht. Draag zorg, dat de loodregte stralen van de zon, u niet op de slapen of in den nek vallen.

Blijf gedurende de hitte van den dag zooveel in huis, als overeen te brengen is met uwe werkzaamheden. Als gij eenigen afstand moet afleggen, ga dan in een bedekt voertuig. Hough merkt op: „Een gang van twintig minuten onder eene tropische zon, als de hitte u van den grond tegenstraalt en uwe voeten verbrandt, terwijl zij u van boven verschroeit, zal doorgaans de ligchaamskrachten uitputten en diensvolgens de werking van den geest zoo ver onderdrukken, dat men buiten staat is het werk te verrigten, waarvoor men zich op weg begaf."

Stil staan in de zon is veel nadeeliger, dan zich te

bewegen, terwijl de geest bezig is. Goed voedsel is zeer bevorderlijk aan 't onderhoud van de gezondheid. Een zendeling in Travancore, had de gewoonte, als hij 's Zondags dorpsgemeenten bezocht, den geheelen dag van kouden proviand of slecht toebereide rijst met kerri te leven. Des avonds keerde hij dikwijls met zware hoofdpijn en geheel uitgeput terug. Later nam hij de gewoonte aan, zijn' bediende 's Zaterdags vooruit te sturen, om zijn eten voor hem gereed te maken. Zijne hoofdpijnen verdwenen, en hij keerde, 's avonds betrekkelijk frisch, huiswaarts.

Als men sterk aan de zon is blootgesteld, is het goed eenige groote, versche, groene bladeren in den hoed te doen. Een natte doek in of rond den hoed gedaan, kan ook dienen. Witte overtrekken, doorstikt met katoen, verminderen zeer de hitte in palankijns en rijtuigen.

Zonnesteek. Bij de eerste verschijnselen van duizeligheid, opstijging van bloed naar het gelaat, volbloedigheid in het hoofd of verduistering van het gezigt, moet men koud water over het hoofd gieten en het gedurende eenige uren (met de muts op) nat houden. Men kan ook groote hoeveelheden koud water drinken. Dit zal dikwijls verder onheil voorkomen. Als iemand op den grond geslagen is, is het beste geneesmiddel koud water te gieten over hoofd en borst. Men moet niet lang vol houden met het gieten, maar het gedurig met tusschenpoozing van eenige minuten herhalen, tot dat blijkbaar beterschap volgt.

Togt, enz. Als gij u verhit hebt, pas dan op voor het liggen in togt. Als men ergens tatties (1) gebruikt

(1) Matten van khâskhasgras (andropogon muricat.), die in deur- en vensteropeningen gelegd en steeds vochtig gehouden worden. (H. VON SCHLAGINTWEIT SAKÜNLÜNSKI. Reisen in Indien und Hoch-Asien u. s. w. Jena 1869–71. I bl. 186, of BROWN Zillah-Dictionary, Madras, 1852 s. v.) G. K. N.

gedurende het heete jaargetijde, ga er dan niet te digt bij zitten: dit veroorzaakt dikwijls verkoudheden. Houd niet langer dan eenigszins noodig natte kleederen aan. Is men nog in beweging, dan is dit minder gevaarlijk, maar door te gaan liggen met vochtige kleederen aan, doet men ligt rheumatisme, koorts, dyssenterie of leverziekte op. Kan men geen drooge kleederen krijgen, dan zal wrijving van het ligchaam of beweging kunnen dienen, om de nadeelige gevolgen te verhoeden.

Een schrijver in de „Calcutta Review" zegt: „Laat ieder, die onder een tropisch klimaat woont, zich boven alles wachten voor koude. De verslapping, die het gevolg is van de verhoogde temperatuur, maakt het ligchaam zoo bijzonder vatbaar voor de indrukken van koude, dat men de grootste zorg moet dragen, om zich aan den invloed van die nadeelige atmospherische afwisselingen te onttrekken. Er zijn weinige van de gewone ziekten in Indië, die men, in de meeste gevallen, niet moet toeschrijven aan de werking van koude op het ligchaam, dat verslapt is door voorafgaande hitte."

Baden. - Koude baden, met verstand gebruikt, werken tonisch en versterkend. Zij beveiligen grootelijks tegen de uitwerkselen van plotselinge veranderingen van temperatuur. De beste soorten zijn stortbaden. Het afdalen in het bad leidt wel eens tot congestie. Het water wordt veel kouder, als men de potten gedurende den ganschen nacht buiten 's huis aan den wind bloot stelt, en ze tegen het opgaan van de zon binnen brengt. 's Morgens vóór het ontbijt is de beste tijd om te baden. Men behoeft niet koel te zijn, aleer men in het bad gaat. Het tegendeel is waar; het kan zelfs kwaad doen, als men wacht tot men koud en huiverig wordt. Intusschen is een koud bad ligt gevaarlijk na groote uitput-

ting. In zulk een geval is het laauwe of warme bad te verkiezen. Als men te lang in 't water blijft, zal het koude bad ligt kilheid, flaauwten en kramp in de beenen te weeg brengen. Het is gevaarlijk bij elke soort van buikaandoening. De inlanders halen zich dikwijls vernieuwde koortsaanvallen op den hals, als zij te druk baden na hunne beterschap.

Als men eenigen tijd aan de zon is blootgesteld geweest, zal een koud bad zeer dienstig zijn, om aan het ligchaam zijn' toon terug te geven.

Europeanen, die 's avonds het middagmaal gebruiken, doen best met vóór het kleeden te baden. Zij die vroeg het middagmaal nemen, zullen het zeer verfrisschend vinden, als zij een of twee potten water over zich uitstorten, als zij naar bed gaan. Dit bevordert ook den slaap.

Altijd moet men na het baden zich met een' groven doek laten wrijven. Men kan dikwijls met voordeel gebruik maken van borstelen.

Het beste bewijs, dat het koude bad goed doet, is spoedig opvolgende reactie, die zich openbaart door het gloeijen van de huid en een gevoel van kracht en geneugte. Wanneer men dit niet ondervindt, dan moet men zijne toevlugt nemen tot het laauwe bad. Het warme bad dient om het gestel te calmeren en de poriën van de huid te openen, als bij koorts en buikziekten.

Baad u niet na den eten, daar dit ligt de spijsvertering belemmert.

Slaap. Het is veel moeijelijker onder de tropische luchtstreek gezond te slapen, dan onder de gematigde, terwijl men er toch daar nog meer behoefte aan gevoelt. Vermijd des avonds, zooveel mogelijk werk van opwekkenden aard of dat ernstig nadenken vordert. Ga op

zijn laatst ten tien ure naar bed en sta vroeg op, om den koelen morgen te genieten. Dit is van groot aanbelang.

De slaapkamer moet goed gelucht worden, maar het kan niet als regel worden aanbevolen, onmiddellijk in den wind te gaan liggen. In sommige streken van Indië kunnen Europeanen in het heete jaargetijde in de opene verandah of op het dak van het huis slapen, niet alleen zonder gevaar maar ter bevordering van de gezondheid. Hieromtrent moet men de plaatselijke ervaring raadplegen. Sommige winden, zoo als de zeebries, zijn balsemgeurig en onschadelijk; andere verwekken koorts en rheumatisme.

„De inlanders kennen zeer goed het gevaar van togt bij nacht, want Dr. JULIUS JEFFREYS zegt, dat de inlander, als hij 's nachts een' tuin bewaakt, naar de windzijde eene mat plaatst vóór zijn bed, om de onmiddellijke werking van den luchtstroom op zijn ligchaam te voorkomen. Dit is zegt hij, eene zaak van het hoogste belang; want het zal er dikwijls maar van afhangen, of iemand al dan niet een' aanval van rheumatisme of intermitterende koorts ontsnapt. (1)

Leg alle kleederen af, die gij overdag gedragen hebt; wrijf het gansche ligchaam goed; en trek nachtkleederen aan, los, ligt en goed gelucht. Ga op een hard bed liggen, met het hoofd zóó laag, als gij het velen kunt. Gebruik zooveel dek, als gij velen kunt, zonder uitwaseming te veroorzaken. Houd een dek bij de hand, om te kunnen gebruiken, als gij 's nachts wakker wordende koû gevoelt.

In sommige streken zijn muskieten-gordijnen noodig.

(1) Report of Sanitary commissioners," p. 105.

De stoffaadje van deze moet niet zóó digt zijn, dat daardoor de luchtdoorstraling belangrijk belemmerd wordt. Door ze van binnen goed na te zien, en de gordijnen voor zonsondergang te sluiten, kan men zich geheel tegen die lastige insecten beveiligen. Sommigen meenen, dat muskietengordijnen miasma weren, alhoewel misschien het eenige voordeel is, dat men luchtstroomen weert.

Wacht u 's avonds iets te gebruiken, dat u niet goed bekomt. Verzuimt men hierop te letten, dan haalt men zich ligtelijk nachtmerrie of erger op den hals. Als het zeer heet is, kan men met voordeel van de pangka (punka) (1) gebruik maken, hoewel nieuwelingen doorgaans daar buiten kunnen. Tegen een nadeel daarbij moet men op zijne hoede zijn. Het gebeurt niet zelden, dat de punkatrekker in slaap valt. Dan geraakt de slapende sterk bezweet. Als dan de punka weer in beweging gebracht wordt, houdt de uitwaseming plotseling op. Hieruit zijn gevaarlijke ziekten voortgekomen.

Dr. MC COTH merkt op: „Niets is meer bevorderlijk voor een spoedig inslapen, dan het wrijven van het geheele ligchaam; en bij ongesteldheid heb ik gezien, dat dit den slaap te weeg bracht, wanneer slaapmiddelen geen uitwerking hadden. Kan men dit zelf doen, des te beter; maar bij een' zieke moet natuurlijk een helper het doen." In sommige gevallen is een koud bad daarbij aan te raden.

„De siësta," zegt Dr. CALDWELL, „is nu bijna buiten gebruik. Het klein getal Engelschen, dat in Indië is, en op wie alle verwachting van betere toestanden in Indië gebouwd is, hebben te veel te doen, om over dag

(1) Groote luiken, die voortdurend door een' bediende op en neer getrokken worden, en dus in eene kamer het effect doen van een' grooten waaijer. J. C. N.

te slapen." Voor zwakken kan echter een weinig slaap over dag zijn nut hebben.

Uitspanningen. De zendeling heeft als ieder ander mensch zijne tijden van uitspanning noodig. Indië levert een uitgestrekt veld van studie op, waarbij ontspanning en het verwerven van nuttige wetenschap hand aan hand gaan. Carey bracht een paar uren daags te midden van zijne planten door, waarvan hij eene kostbare verzameling bezat. Zelfs gedurende zijne laatste ziekte, toen hij niet langer in zijn' tuin kon gaan, liet hij zich eene of andere geliefkoosde plant in zijn vertrek brengen, waarop hij gedurende eenigen tijd met genoegen het oog vestigde. Lacroix was een groot minnaar van de natuurlijke historie. Men moet alleen zorg dragen, dat liefde tot de wetenschap ons niet van ons eigenlijk werk aftrekt.

Jagen wordt afgekeurd zelfs in het vaderland. „Voorzeker", zegt Bridges, „de geestelijke kan zich dan niet vertoonen in zijne gepaste levitische kleeding. Zou niet de overgang wat al te groot moeten geacht worden, als men zieken en stervenden ging bezoeken, terugkomende van de jagt? Zou een jagtgewaad niet veeleer iemand afstooten dan aantrekken, die met een verontrust geweten goeden raad uit onzen mond verwacht; of wel iemand met een ontwaakt gemoed, die met belangstelling antwoord wacht op de hoogst gewigtige vraag: „„Wat moet ik doen om zalig te worden?"" In Indië vooral is het aanstootelijk, een' evangeliedienaar in jagtgewaad te ontmoeten." (1)

(1) Ofschoon ik het met den schrijver op het punt van 't gewaad, vooral van 't levitisch gewaad, niet eens zou zijn, zoo komt mij toch ook voor, dat de zendeling niet anders dan uit behoefte aan het noodige voedsel, op de jagt moet gaan. Als hij geen „geweldig jager" wordt, baat het hem niet veel, en om een goed jager te worden, moet men dikwijls het geweer hanteren. Men kan zijn' tijd beter besteden. Vooral komt mij voor, dat het

Ziekten in Indië. De tabellen door den Heer EWART geleverd in zijne „statistiek van den levensduur in het Indische leger", doen zien, dat de sterfte ten honderd onder europesche soldaten in Indië is in ronde cijfers als volgt: dyssenterie, 30 percent, koortsen 20; cholera 18; leverziekten 8; alle overige ziekten 24 percent. De zelfde ziekten, met toevoeging van de pokken, zijn bijna even noodlottig onder de inlanders.

Waar een zendeling, die geen medische studiën gemaakt heeft, de hulp van een' geneeskundige kan inroepen, is het zeer dwaas van hem, als hij óf over zichzelven, óf over zijn huisgezin óf over zijne bedienden practiseert. Hij moet dan ook geen apotheek voor de inlanders openen. Er kunnen zich echter gevallen voordoen, waarin hij genoodzaakt is als geneeskundige op te treden. Hij kan op reis zijn, en óf hij zelf óf iemand van zijne bedienden kan ziek worden. De ziekten hebben in Indië dikwijls een snel verloop; medicijnen, zullen zij veel uitrigten, moeten spoedig worden toegediend. Onder zulke omstandigheden kan een verstandig man, die zich eenigszins met de geneeskunde heeft afgegeven, veel goeds doen. Wij willen hier enkele wenken geven.

Diarrhée en Dyssenterie. Bij eenvoudige diarrhée is er ontlasting zonder pijn. Snijdende pijn in de ingewanden, ontlasting van bloed en mucus, met persingen zijn kenmerken van dyssenterie. Op den buik drukken veroorzaakt pijn.

Oorzaken zijn: Plotselinge veranderingen van temperatuur, waardoor belemmering in de uitwaseming wordt te

---

jagen een' zeer nadeeligen invloed heeft op 't gemoed van de kinderen. Ik heb bij kinderen, die in de bosschen waren opgebracht, eene zeer onaangename onverschilligheid omtrent het lijden en leven van dieren opgemerkt; ja wat meer is een waar genoegen in dierenmartelen. J. C. N.

weeg gebracht, het gebruik van ongaar, slecht toebereid, onverteerbaar of op andere wijze ongezond voedsel, het gebruik van onzuiver water, vermoeijenis en ontbering, besmetting door epidemiën en malaria en voorafgegane ziekten.

Behandeling. – De eenvoudige diarrhée wordt dikwijls te weeg gebracht door prikkelende stoffen in de ingewanden, en wordt dikwijls weggenomen door eene dosis castor-olie. Drie greinen pulvis Doveri worde twee of driemaal daags toegediend. Het diëet besta in sago, gekookt in melk, arrowroot, wittebrood, enz. Men vermijde alle gezouten vleesch en onverteerbare spijzen. Is er geen prikkelende zelfstandigheid aanwezig, dan stoppe men de diarrhée met 20 of 30 droppels laudanum en een weinig water. Men neme zich in acht, als men meer dan twee of driemaal daags ontlasting heeft zonder geneesmiddelen te hebben gebruikt; want dit kan het eerste stadium zijn van cholera.

Liggen, zóó dat de ingewanden rusten en gesteund worden, is van veel aanbelang.

Is er reden om te vermoeden, dat de ziekte door malaria is te weeg gebracht, dan is de toediening van chinine aan te bevelen.

Eene dergelijke behandeling wordt gevorderd voor dyssenterie. Als Europeanen bij dyssenterie veel bloed ontlasten, met pijn en koorts, dan kan men in de eerste stadiën van de ziekte enkele bloedzuigers zetten op de meest pijnlijke plaatsen. Mooije bloedzuigers kan men vinden in de padivelden. Inlanders kunnen niet tegen bloedaflaten. Bij Europeanen is het ook niet zelden gebeurd, dat de ziekte daardoor week, maar dat de dood te weeg gebracht werd door uitputting. Men moet daarom zeer voorzigtig zijn met latingen, en de krachten moeten zooveel mogelijk onderhouden worden door goed voedsel.

Een heet zitbad tweemaal daags, is dikwijls van goede uitwerking. De patiënt gaat dan zitten in eene kleine tobbe met tamelijk warm water, en dan wordt er langzamerhand heet water bij gegoten, tot het zoo heet wordt, als hij het slechts verdragen kan. Als het bad is afgeloopen, wrijve men spoedig droog en dekke het ligchaam dadelijk goed toe. Men kan wat heet zand in een kussensloop over den buik leggen. Een flanellen band kan met veel voordeel gebruikt worden. Verminder de geneesmiddelen langzamerhand van vier tot driemaal, tot tweemaal en tot eenmaal daags. Als men er dadelijk mede ophoudt komt de ziekte doorgaans terug.

De grootste voorzigtigheid ten aanzien van het diëet is noodig na een' aanval van dyssenterie. Bij geen ziekte bestaat meer gevaar voor instorten (recidive).

Constipatie. „In den regel moeten de ingewanden dagelijks geheel ontlast worden; als dit niet het geval is, dan kan men aannemen, dat er neiging is tot verstopping (costiveness). Het is zeer noodig op den toestand der ingewanden te letten, zoowel om gezond te blijven, als om bij ziekte te herstellen. Zorg voor geregelde ontlasting.

Constipatie kan dikwijls worden bestreden door het eten van grof, bruin brood of door vruchten. 's Morgens bij het opstaan een pint koud water drinken, is in sommige gevallen een voortreffelijk middel. Levendige beweging in de open lucht en dagelijksche wrijvingen in de streken van maag en ingewanden is zeer dienstig. Wacht u voor het veelvuldig gebruik van purgeermiddelen. Dit werkt verzwakkend en is zeer nadeelig. Als bovengenoemde middelen het gewenschte gevolg niet hebben, dan behoort men tot warmwater-klisteeren over te gaan.

Koorts. Er zijn twee hoofdsoorten: de intermit-

terende en de remitterende. De eerste heeft drie stadien: het koude, het heete en het zweet-stadium. Het koude stadium vangt aan met huiveringen en pijn in den rug en in de groote gewrichten. Na eenigen tijd wordt de huid heet, de pols snel en de patient klaagt over hoofdpijn en dorst. Dit stadium duurt doorgaans eenige uren. Ten laatste breekt het zweet sterk uit, en gevoelt de patient zich wel, met uitzondering van een gevoel van zwakte. De koorts kan den volgenden of daaraanvolgenden dag terugkeeren. Bij de remitterende koorts bestaan geen afzonderlijke stadiën, ofschoon op zekere tijden eene verflaauwing in symptomen zich openbaart. Zij is van veel bedenkelijker aard.

Oorzaken. Malaria oefent hier den meesten invloed. Zij is het product van hitte, vocht en de ontbinding van planten. Het schijnt, dat zij in groote hoeveelheid door den grond opgenomen wordt en daarin in rust blijft, tot dat zij na de eerste regens of bij het omwerken van den grond zich verspreidt en vooral bij personen, die vatbaarheid daarvoor hebben, ziekten te weeg brengt. In streken, waar zij reeds in de lucht opgenomen is, wordt de nadeelige invloed verhoogd door alles wat de vrije doorstrooming der lucht belemmert, zoo als kreupelgewassen (jungle), bosschen, hooge muren of andere soortgelijke belemmeringen. En aan den anderen kant verhoogt alles, wat strekt om den doorgaanden gezondheidstoestand van het individu te verminderen, zijne vatbaarheid voor den invloed van malaria.

Malaria kan niet in de lucht worden opgenomen voor dat het land te voorschijn komt en opdroogt, of op andere wijze vatbaar is voor afwisselingen van droogte en vocht. Als een moeras onder water staat, dan stijgt geen malaria op. Waarschijnlijk wordt zij door het

water geabsorbeerd. Het drinken van stilstaand water heeft malaria-koorts ten gevolge.

„Malaria komt voornamelijk voor aan de oevers van moerassen, of als de grond moerassig is en opdroogt; op vlakten, die onder water hebben gestaan; op alluviale stranden; op de delta's en lage rivieren, die aan het getijde onderworpen zijn; op de drooge beddingen van rivieren in tropische gewesten; op vlakten en in lage landen, die niet droog gelegd kunnen worden; in de rotsige holten en alluviale terreinen van bergvalleijen; en in 't algemeen in alle bodems welke de geschiktheid bezitten om vocht op te houden. (1)

Het slapen in vochtige kleederen, het blootstellen aan uitersten van hitte en koude, zware dauw en mist, verandering van jaargetijde en groote vermoeijenis zijn dikwijls oorzaken van koorts.

Behandeling van de koude koorts (Ague). Twintig droppels ammonia-water en twintig droppels laudanum in een half wijnglas water, breken dikwijls de koude koorts. In het heete stadium geve men eene dosis castor-olie. Als de koorts af is, en als de ingewanden behoorlijk gewerkt hebben door een purgatief, diene men om de vier uur drie grein chinine toe. Als de smaak van de chinine zeer tegen staat, dan kan men ze in een pil geven van wat broodkruim of gekookte rijst.

Als de huivering en hoofdpijn zeer hevig zijn bij het begin van den aanval, zal een emeticum van een halven theelepelvol ipecacuanha, of een theelepel mosterd in water verligting geven. Bevorder de braking door het drinken van groote hoeveelheden warm water. De maag moet goed tot rust gekomen zijn, aleer het purgeermiddel wordt toegediend.

---

(1) Moore's „Health in the Tropics," p. 32.

Arsenicum wordt soms gebruikt in plaats van chinine; maar het vordert de grootste voorzigtigheid, en moet alleen gebruikt worden, als de chinine niet baat. Men gebruike dan FOWLER's oplossing van arsenicum. De dosis is vijf droppels driemaal daags, in water, bij of onmiddellijk na den eten. (1)

Daar chinine zeer kostbaar is, kan men, doch als minder voldoend hulpmiddel chiretta (duizendgulden kruid?) (2) gebruiken, dat overal tegen geringen prijs te verkrijgen is. „Neem van chiretta, fijn gesneden, een vierde van een ons; water van 120° Fahr., tien (vocht) onsen. Laat dit in een gesloten vat gedurende een half uur trekken en giet het door een zeef. Dosis: van een tot twee (vocht) onsen, twee of driemaal daags.

Behandeling van remitterende koorts. Daar deze veel gevaarlijker is, dan de koude koorts, en verschillende typen aanneemt, die verschillende behandeling vorderen, moet men, indien slechts eenigszins mogelijk, daarbij geneeskundige hulp inroepen. Maar waar die niet te verkrijgen is, handele men als volgt. Vier of vijf grein kalomel, met evenveel extract van coloquint, tot twee pillen gemaakt, worden in eens gegeven, gevolgd door een drachme van het zamengestelde poeder van jalappe, binnen een paar uur daarna. Als er ruimschoots ontlasting ontstaan is en de koortsverschijnselen iets verminderen, kunnen de volgende poeders om de drie of vier uur worden toegediend: sulphas chininae drie grein, James-poeder drie grein, pulvis nitri vier grein. De inge-

---

(1) WARING's „Pharmacopoeia of India."

(2) Chirayita, gentiane de l'Amérique, stomachique, fébrifuge. (Boiste Nomenc. comp. d'histoire naturelle et supplément à celle de médecine, s. v.). Chiretta, a name applied to the bulb and root of Agathotes chirayta, used in medecine as a bitter tonic. (Ogilvie Dict. s. v.).

wanden moeten worden opengehouden door zamengestelde rhabarberpillen of Seidlitz-aftreksel.

Als de hoofdpijn hevig is, kan men doeken met koud water voortdurend op het hoofd laten liggen. Bij sterke Europeanen kan men een paar bloedzuigers op iedere slaap zetten. De dorst kan men te gemoet komen door limonade, gerstewater en dergelijke.

Als de maag zeer geprikkeld wordt, legge men er eene mosterdpap op. Bij groote ingezonkenheid geve men essenz van kamfer, gedroppeld op een weinig suiker.

Boschkoorts (jungle-fever) gaat vergezeld met groote uitputting en wordt gevolgd door delirium. Zoek daartegen dadelijk geneeskundige hulp. Stimulantia geve men, als de patient zeer min wordt.

Warburgh's koortstinctuur wordt door sommigen als een specifiek middel tegen hevige koortsen beschouwd. Men moet daarbij echter zorg dragen, het echte te krijgen, want er zijn valsche namaaksels, die gevaarlijk zijn. Gebruiksaanwijzing vindt men bij het geneesmiddel.

Na aanvallen van koorts, is verandering van lucht zeer aan te bevelen; 't is soms genoeg, als men zich op kleinen afstand van zijne woonplaats begeeft.

Voorzorgen tegen koorts. Als de koorts epidemisch heerscht, let dan vooral op uwe voeding; neem een gezond diëet aan, en ga 's morgens niet uit, zonder iets gebruikt te hebben. Wacht u voor dauw. Zit 's avonds niet in de open lucht. Houd de deuren en vensters gesloten aan de zijde van waar de wind het miasma kan medevoeren. Slaap in een bovenvertrek. Malaria strijkt doorgaans langs den bodem. Bijzondere zorg wordt vereischt gedurende den slaap, daar het ligchaam wegens verminderde veerkracht minder weerstand kan bieden aan miasma. Zorg voor goed drinkwater, als gij door eene

koortsige streek reist. Als gij eene wel vindt, waarvan de inlanders zeggen, dat zij goed water geeft, neem er dan een' voorraad van mede. Als gij genoodzaakt zijt slecht water te drinken, kook het dan en zet er thee van. Wacht u voor te groote inspanning. Drie grein chinine, met een kop heete koffij, iederen morgen, is een uitstekend voorbehoedmiddel. Moore beveelt aan, een zijden doek om mond en neus te dragen, als men bijzonder aan malaria is blootgesteld.

Cholera. Dit is met nadruk „de pestilentie, die in de duisternis woont.” De aanval komt veel voor omstreeks twee uur in den morgen. Hij kan plotseling beginnen of na pijnlijken stoelgang. Men gevoelt krampachtige knepen in de ingewanden, die spoedig gevolgd worden door ontlasting en braking. Deze ontlastingen gaan snel over tot reukelooze uitwerpselen met het voorkomen van rijstwater, terwijl te gelijkertijd hevige kramp in armen en beenen ontstaat. Een hevige dorst en een gevoel van branding in de maag, onderdrukte urineloozing zijn verdere kenteekenen. Neemt de ziekte verder toe, dan staan de oogen gezonken en omringd door eenen donkeren kring, de gelaatsstrekken staan scherp, de extremiteiten (handen, voeten, neus enz.) worden koud.

Oorzaken. De oorsprong van de cholera ligt nog in 't duister. De volgende oorzaken kunnen als aanleidende beschouwd worden: onmatigheid in 't gebruik van vruchten, voornamelijk onrijpe of in andere opzigten moeijelijk te verteeren spijzen, onzuiver drinkwater, onreinheid, ophooping van menschen, blootstelling aan nachtdauw, vermoeijenis, besmetting. Al wat de levenskrachten verzwakt vermeerdert den aanleg voor cholera.

Behandeling. De genezing is voor een groot deel afhankelijk van de vroegtijdige behandeling der waar-

schuwende diarrhée. Deze is somtijds zoo weinig met pijn gepaard, dat men haar niet telt. Een jong zendeling had een' aanval daarvan des nachts. Zij scheen zoo gering, dat hij weigerde medische hulp te gebruiken. Toen ten laatste een geneeskundige werd ingeroepen, was het te laat. Binnen zes weken na zijne aankomst in Indië had hij zijne loopbaan geëindigd. En dit is de geschiedenis van menigen doodelijken afloop. Noodelooze drukte, die zeer nadeelig werkt, moet vermeden worden. Maar toch, vooral wanneer cholera epidemisch heerscht, moet men dadelijk maatregelen nemen. En men moet nooit zich verwaarloozen, want sporadische gevallen van cholera komen niet zelden voor. Dertig droppels laudanum in warmen brandewijn en water zullen de waarschuwende diarrhée beteugelen. Vijftig droppels chlorodine met brandewijn is welligt nog beter. Kamfer opgelost in alcohol en gedroppeld op wat suiker is een voortreffelijk geneesmiddel.

Inlanders geven voor geneesmiddelen doorgaans aan den vorm van pillen de voorkeur. Deze blijven dikwijls in de maag, wanneer geneesmiddelen in den vloeibaren vorm worden uitgeworpen. Als de cholera epidemisch is, verschaft het gouvernement te Madras de noodige hoeveelheden Paterson's cholera-pillen, waarvan het zamenstel en gebruik wordt opgegeven. (1)

Men moet vooral den patient liggende trachten te houden. Het ligchaam worde warm gehouden. Het braken wijkt soms voor een' theelepel carbonas sodae, in heet water opgelost en zoo heet mogelijk gedronken. Wordt het uitgebraakt, dan herhale men de dosis.

Een groote mosterdpap worde op de maag gelegd,

---

(1) Bleeker's drank is het middel, dat in N. Indië van gouvernementswege, meen ik, verschaft wordt. J. C. N.

gedurende 10 of 15 minuten. Het ligchaam worde gewreven met heete flanellen, uit terpentijn gewrongen. Het wrijven is nuttig voor het wegnemen van kramp en het herstellen van warmte. Men kan heet zand in kussensloopen op het ligchaam leggen, heete flesschen water aan de voeten. Zout, zemelen of asch kan gebruikt worden, als zand niet baat.

De inlanders maken zwarigheid water te geven aan den patient, die doorgaans hevigen dorst lijdt. Europesche geneeskundigen meenen, dat men met voordeel koud water in matige hoeveelheden kan toedienen.

Het ontlasten van urine is een gunstig teeken.

Bij het begin eener hevige cholera-epidemie hebben vele gevallen een' doodelijken afloop. Dan heeft, behalve welligt in het eerste stadium, geen geneesmiddel veel uitwerking. Een vermeerderd getal herstellenden is een teeken, dat de epidemie afnemende is.

De ziekte neemt verschillende typen aan, en vordert dan eene eenigszins gewijzigde behandeling. De ervaring zal leeren, welke geneesmiddelen het best in ieder geval werken.

Middelen om de cholera te voôrkomen. Als de cholera epidemisch is, moet men bijzondere voorzorgen nemen. Men lette op goede afvoering van water en ververwijdering van onreinheden. Men late de huizen witten. Men vermijde het eten van onrijpe vruchten en van alle voedsel, dat moeijelijk te verteeren is. Men gebruike 's avonds geen zwaar eten. Men verzwakke het ligchaam niet door vasten, vermoeijenis of het blootstellen aan schadelijke invloeden. Het is van belang, dat men zich 's nachts goed warm houde. Een flanellen gordel om den buik is een goed preservatief. Geef uwe bedienden cholerapillen, en maan hen aan, ze stipt in te

nemen. Tracht uw volk op te beuren, want vrees maakt hen dubbel vatbaar.

Carbolzuur is uitstekend tot desinfectie. De uitwerpselen van cholera moeten zoo mogelijk gedesinfecteerd en begraven worden. Werpt men ze op de gewone plaats uit, dan kan daardoor de ziekte zeer verspreid worden. Goede levende kalk kan gebruikt worden, waar men zich van carbolzuur niet bedienen kan.

De lever. Pijn in de regterzijde en den regterschouder is het gewone kenteeken van leveraandoening. Gebruik zoute laxeermiddelen; broei de zijde met heet flanel; houd een flink (generous) diëet, maar vermijd wijn en bier. Vindt gij geen verligting, zoek dan medische hulp.

Hoofdpijn. Sommige menschen lijden veel aan hoofdpijn. Deze ontstaat uit verschillende oorzaken, als indigestie, blootstelling aan de zon, geestesinspanning. Soms is zij van gemengden aard. Men moet de oorzaken zoo na mogelijk opsporen en die vermijden. Men houde het haar kort. Bij gebrek aan medische hulp kan men raadplegen: Wright's „Headaches, their causes and their cure".

Weekte van de keel. Hieraan lijden zendelingen soms. Een gorgeldrank bestaande uit een mengsel van chilly-vinegar (1), met viermaal zooveel water en een weinig suiker, kan vaak met voordeel gebruikt worden. Het gorgelen met eene oplossing van aluin is ook goed.

Inlandsche oogziekte (zeere oogen). Los zes grein nitras argenti in een ons water op. Droppel elken morgen twee droppels van dit vocht in de oogen, zorgdragende, dat het goed tusschen de oogleden inkome Men kan ook oogwater van aluin of sulphas zinci gebruiken, maar zij zijn niet zoo goed. Heeft men vol-

(1) Chilly-vinegar is waarschijnlijk, een aftreksel van spaansche peper op azijn.

strekt geen middelen, dan is afspoelen met water aan te bevelen.

Zweeren. Gedurende de heete maanden worden Europeanen soms gekweld met zweeren. Verschillende middelen zijn daartegen aangewend met verschillende uitwerking. Liquor potassae 16 of 12 droppels tweemaal daags is een nuttig middel. Doorgaans heeft een uitstapje naar de heuvelen het beste gevolg. Zoodra de algemeene gezondheidstoestand verbetert, verdwijnen de zweeren.

Houwen en wonden. Wasch alle vuil uit, en verbind, maar niet te vast; en begin na een paar dagen met koud water te bevochtigen. Leg er verder een compres op van gevouwen doek, nat gehouden met koud water of met water, waarin een weinig loodsuiker is opgelost, over alles heen een pisangblad of een ander groot blad leggende, om het deel vochtig te houden. Als de wond zuiver is, toegebracht met een scherp werktuig, breng dan de randen met de vingers bijeen en leg er eene reep kleefpleister over heen. Pas op, de randen niet zeer digt bij een te halen.

Voor gestoken, gekneusde en gescheurde wonden, zoeke men geneeskundige hulp. Men moet alle wonden goed gesloten houden, om te voorkomen, dat vliegen daarin hare eijeren leggen. Worden de wonden pijnlijk, dan is het waarschijnlijk, dat er maden in zijn; gebruik in dat geval calomel, waardoor zij gedood worden, zonder de wond te prikkelen. Hebt gij geen calomel, gebruik dan tabak en datura stramonium fijn gestooten.

Beten van slangen en dolle honden. Vergiftige slangen onderscheiden zich door eene enkele rij tanden. Slangen, die niet vergiftig zijn, hebben eene dubbele rij tanden.

Als de beet aan hand of voet is, bind dan iets zeer

stevig boven de wond, om de opneming van het vergif in de algemeene circulatie te voorkomen. Dit moet men verscheidene uren vast laten. Bij zeer gevaarlijke slangen, zoo als de cobra, is het eenige afdoende middel het deel er uit te snijden, zorg dragende, dat men goed doordringe tot het diepste gedeelte van de wond door beide giftanden gemaakt. Neem de huid met de nagels of met eene speld op. Wees niet bang. In den regel liggen geen slagaderen aan de oppervlakte. Het bloeden moet onderhouden worden met warm water. Het uitzuigen van de wond is zeer goed. Daardoor zal geen leed geschieden aan den persoon, die het verrigt, mits hij geen wond aan den mond hebbe. Daarna kan de wond goed worden uitgewreven met liquor ammoniae, en daarvan kan men dertig droppels in brandewijn om de twee uur innemen. Wordt de patiënt koud en ongevoelig, dan moet men mosterdpleisters leggen.

De pijn veroorzaakt door den steek van schorpioenen of duizendpooten wordt zeer spoedig weggenomen door een pap van ipecacuanha-poeder in water. (1) Een doek in azijn gedoopt levert, er op gelegd, veel verligting. Men kan ook beproeven, het gestokene met eene oplossing van zout in water te betten. Dezelfde behandeling kan men volgen tegen steken van wespen. Men kan doorgaans den steek doen verdwijnen, door er boven te drukken met de pijp van een' kleinen sleutel.

Muskieten zijn lastig voor nieuwelingen, vooral in Bengalen. Limoensap, zout en water, wieken met olie en eau-de-cologne verminderen de prikkeling door de beet te weeg gebracht.

Het gebeurt, dat de beten van muskieten ontstoken

---

(1) Ammonia-water wordt ook aanbevolen.

worden en gaan zweeren aan de beenen, vooral wanneer bij het aftrekken der kousen de roven worden afgerukt. Men kan dit voorkomen door een pleistertje nat papier op de plek te leggen, en daarop te laten zitten, of wanneer het er afvalt door een ander te vervangen. Gaan de beten zweeren, behandel ze dan met compressen als bij wonden.

De guinea-worm. Deze worm is lastig in sommige streken van Indië. Zindelijkheid en vooral het gebruik van zeep en water zijn de beste middelen om te verhoeden, dat zij door de huid heen dringe; en het gebruiken van gekookt of gefiltreerd water het beste behoedmiddel tegen het opnemen bij het drinken.

Gezondheid der vrouw. Dames hebben over het geheel in Indië meer last van ongezondheid dan Heeren. Vele zendelingen waren genoodzaakt naar het vaderland terug te keeren, omdat hunne vrouwen tegen het klimaat niet bestand waren. Men behoort dus voor de vrouw bijzonder zorg te dragen. (1)

Geneesmiddelen. De volgende zijn eenige van de meest nuttige: cholera-pillen, chlorodine, chinine, calomel, castor-olie, ipecacuanha, pulvis Doveri, laudanum, liquor ammoniae, eene oplossing van nitras argenti (lunar caustic), tartarus emeticum, kamfer, engelsche mosterd en terpentijn. Het is altijd verstandig, als men op reis is, een pakje meê te nemen, waarin ten minste het volgende is: brandewijn, chlorodine, pillen en chinine.

---

(1) De volgende werken worden door den schrijver aanbevolen:

Bull's Hints to Mothers on the Management of their health. Longman 5 s.

» Maternal Management of children. Longman 5 s.

Chavasse's Advice to a Wife on the Management of her own health. Churchill, 2 s. 6 d.

id. Advice to a Mother on the Management of her Children. Churchill 2 s. 6 d.

Goodeve's Hints on the Management of Children in India. Medical Hall Press. Benares 12 As.

Het krankbezoek. Ga nooit naar personen met besmettelijke ziekten, als gij zeer vermoeid zijt of even voor den eten. Dan is uw ligchaamsgestel zwak, en veel minder geschikt, om weêrstand te bieden aan vergiftige invloeden. Houd u zooveel mogelijk aan de windzijde van den kranke. Slik uw speeksel niet in, maar spuw het in uwen zakdoek. Het ademen door een' katoenen zakdoek weert veel af.

Acclimateren. Europeanen hebben soms in het eerste jaar veel van ongesteldheid te lijden en zien er mager en bleek uit. „Zijn zij eenmaal goed geäcclimateerd”, zegt WEITBRECHT, „dan krijgen zij hun vleesch weêr terug, en verkrijgen een gezond voorkomen, al keert ook de frischheid en bloei der jeugd niet meer terug.”

Sanitaria (gezondheidsverblijven). Lord CANNING, zelf gewoon hard te werken, merkte op:

„Ik heb door ervaring geleerd, zoo zeer de diensten van de bekwame mannen, die onder mijn bestuur staan, op prijs te stellen, dat ik weet, dat niets wijzer is in de politiek of meer waar in de staathuishoudkunde, dan op gezette tijden gezonde rust te verleenen aan hen, die hard werken, 't zij hun arbeid voor den staat of voor particuliere belangen zij – en dat engelsch bloed en engelsche longen van tijd tot tijd vernieuwd moeten worden door een gezonder atmospheer dan de verslappende dampen of verschroeijende winden van Hindostan”.

De amerikaansche zending in Madoera heeft twee of drie huizen op de Pulney-heuvelen, waar iedere familie jaarlijks gedurende zekeren tijd kan logeren en daarbij reiskosten geniet. Dit plan heeft zeer voordeelig gewerkt. Eenige andere zendingen beginnen langzamerhand dezelfde methode te volgen. Het is waar, dat Dr. ANDERSON opmerkt: „Zulke inrigtingen zijn moeijelijk onder goeden

regel te brengen. Zij ontaarden zoo ligt in badplaatsen."

Sanitaria dienen hoofdzakelijk tot voorbehoeding tegen, of tot herstel van ziekten van geen' ernstigen aard. Voor personen, wier gezondheid veel geleden heeft, geven zij slechts tijdelijke verligting; deze storten weêr in, als zij naar de vlakten terugkeeren.

Eene zeereis naar het vaderland is dan het eenig afdoend geneesmiddel.

Het reizen met tenten blijkt dikwijls zeer voordeelig voor de gezondheid. (1)

Verbreiding van hygiënische kennis. De indische steden worden beschreven, als volgt:

„De steden en bazaars (markten) in de nabijheid van reiswegen verkeeren in den jammerlijksten gezondheidstoestand, zonder rioolstelsels, ongeplaveid, slecht gereinigd, dikwijls overvloeijende van schadelijke en gevaarlijke stoffen; met vijvers, poelen en slecht vervaardigde goten aan de oppervlakte, vol onreinheden en vuil water; een groot aantal huizen, zonder orde of regelmaat als daarheen geworpen, met belemmering van de ventilatie van buiten, overbevolkt; zonder openbare privaten, zoodat elke open plek overdekt is met onreinheid; geen watervoorraad, dan uit slechte, ondiepe putten en ongezonde of half uitgedroogde vijvers. Deze steden en bazaars zijn de eerste zetels van epidemiën, vooral van cholera." (Report of sanitary commissioners p. 101).

Men ziet hieruit, hoe noodig het is, nevens andere pogingen, gezonde kennis onder het volk te verspreiden. De leesboeken van het „Genootschap voor christelijk

(1) Zulk reizen is in Voor-indië, ten minste bij de zendelingen gebruikelijk. Men reist een gedeelte van het land door, met een' wagen en vindt men een geschikt punt, dan slaat men daar voor korter òf langer' tijd zijne tent op. (Zie o. a. Missionary encouragements in India, by WM. CLARKSON).

inlandsch onderwijs" (Christian Vernacular Education society) bevatten lessen over het zamenstel van het ligchaam en de middelen om de gezondheid te bewaren, ingerigt naar de ontwikkeling van de lezers. Het gebruik van zulke boeken is een krachtig middel om het beoogde doel te bereiken. (1)

J. C. N.

---

(1) Bij het zamenstellen van dit gedeelte van zijn werk werd de schrijver geholpen door belangrijke wenken van de volgende medische zendelingen: Dr. PATERSON (Madras), Dr. GREEN (Jaffna) en Dr. ELMSLIE (Kasjmir). De bouwstof is hoofdzakelijk getrokken uit eenige werken over het onderwerp, die de schrijver in een' appendix afzonderlijk vermeldt.

EEN SEMINARIE VOOR INLANDSCHE VOORGANGERS TE BATAVIA.

(Brief aan Bestuurders van het Genootschap voor in- en uitwendige zending, te Batavia).

Hooggeachte Heeren!

Uit uwe toelichting tot het broederlijk woord van Ds. SCHUURMAN, „dat alle eilanden zich verblijden”, zie ik, dat gij de zendelingen in de Minahasa eenigszins hebt misverstaan. Wel juichen wij allen de hoofdgedachte toe, maar tegen de wijze van uitvoering hebben de meesten onzer nog al bedenkingen.

Toen wij die brochure in onze conferentie bespraken en er opmerkingen gemaakt werden, zeide een der broeders: „dat plan zal later wel gewijzigd worden.” De brief, die u door de Vereeniging gezonden is, werd door mij op verzoek der broeders, als praeadvies opgesteld, en toen rondgezonden en door allen, met enkele geringe wijzigingen, goedgekeurd. In den geleidebrief aan mijne medebroeders schreef ik het volgende:

„Veel weet ik op deze brochure niet te antwoorden. Over het algemeen juich ik dat plan toe; er komen echter punten in voor, waarop ik aanmerkingen zou willen maken, maar die worden niet gevraagd en zullen daarom ook niet gewild zijn. Doch uwe aandacht (nl. die van mijne medebroeders), vestig ik op pagina 8, 9,

17, 19 en 24. Naar mij voorkomt moet aan Ds. SCHUURMAN ongeveer het volgende worden geantwoord. – Dit antwoord werd u door Br. BOOKER met een' geleide brief gezonden. – Aangezien ik nu uit uwe nadere toelichting ontwaar, dat gij, mijne Heeren, eenigen prijs stelt, op het oordeel der zendelingen, ben ik zoo vrij, omtrent boven bedoelde punten, in verband met de nadere toelichting, mijne aanmerkingen te maken.

Op pag. 8 en 9 verheft de zendelingleeraar BEUKHOFF bovenmate de geschiktheid en den ijver van den inlander. Op het daar gezegde wordt nog al gebouwd in de brochure, zoowel als in de toelichting. Volgaarne beaam ik, dat inlandsche helpers, onder goede leiding, hoogst nuttig, ja onmisbaar voor de evangelisatie zijn. Hiervan hebben wij in de Minahasa, in vele schoone resultaten, onwederlegbare bewijzen. Ook stem ik toe, dat de inlander beter tegen het reizen te voet bestand is, dan de Europeaan. Hij is er, van der jeugd af, aan gewoon geraakt, en beweegt zich in het klimaat, waarin hij geboren is. Maar daarmede is nog volstrekt niet gezegd, dat hij in 't algemeen den Europeaan inderdaad zou overtreffen. Tusschen kunnen en doen bestaat een groot verschil. Ook gaat de Heer BEUKHOFF te ver, wanneer hij vraagt: „Wie der Europesche zendelingen is in staat de vermoeijenissen, aan eene getrouwe evangelisatie in deze gewesten verbonden, te dragen? enz.” De oefening, mijne Heeren, maakt den meester. Ik ken hier een' zendeling, die op gevorderden leeftijd, jaren achtereen zijne reizen te voet deed, en weg noch weêr ontzag. Gedurende zijn lang verblijf in de Minahasa heeft hij zich zeker geen 6 keeren door guur weêr en slechte wegen laten terughouden, en elke week gaat hij minstens eens op reis. Meer dan eens liep hij zijne schoenen uit elkander, die in den

modder bleven steken, zoodat hij op gescheurde kousen te huis kwam. Maar niet alleen hij doet zulke vermoeijende reizen, al de zendelingen in de Minahasa doen zoo, al is het dan ook te paard, en te paard verdient verre de voorkeur, omdat men alsdan zijne krachten spaart, en sneller zijn doel bereikt, hoewel het paardrijden bij slechte wegen en guur weêr ook zijne bezwaren heeft. Maar hoe dit ook zij, te paard of te voet, wat een europeesch zendeling doet, doet geen inlander uit zichzelven. De Europeaan gaat, omdat zijn pligt, zijne roeping, zijn geweten hem dit gebieden. De inlander, indien hij niet gezonden wordt, stelt uit. Een zendeling werkt, (al loopt hij niet), zeker zooveel als twee evangelisten, dit bewijst hier de dagelijksche ondervinding. En hierbij vergete men niet, dat onze helpers, het zij evangelist of meester, onder ons oog en op onze aansporing werken. Hoe weinig nu zal het werk van den inlander in vergelijking met dat van den Europeaan zijn, indien hij zelfstandig staat en op eene plaats woont, waar hij zelden door zijnen zender kan gadegeslagen worden? Strookt deze opmerking niet geheel en al met de dagelijksche ervaring? Maakt slechts eene vergelijking tusschen uw werk en dat van uwen bediende.

Zegt nu niet: de evangelist is bekeerd, is vernieuwd door de werking des heiligen Geestes en heeft al de verkeerdheden afgelegd. Ik hoop, dat hij bekeerd is, maar daarmede zijn al de natuurlijke gebreken nog niet uitgeroeid. De geheele vernieuwing van den enkelen gaat langzaam, mede omdat die in het naauwste verband staat met de ontwikkeling van het geheele volk. Zoo lang hij de gebreken met de moedermelk inzuigt, weet hij naauwelijks anders of dit en dat behoort zoo, al is hij ook aanvankelijk vernieuwd en volgens zijn standpunt een

vroomer en opregter christen dan menig Europeaan. Het lust mij niet, hier verder over het karakter en den aanleg van den inlander uit te weiden. Volmondig echter beaam ik, wat de Heer BARGER op pag. 19 zegt: „De uitvoering zal schipbreuk lijden op het gebrek aan zelfstandigheid bij den inlander," alsmede hetgeen de Heer NEURDENBURG pag. 23 beweert: „dat men zich vergist in de voorstelling van de energie der inlanders". Beide genoemde Heeren kennen den inlander genoegzaam uit de berigten der zendelingen. Men make zich toch geene illusiën van de geestkracht van den inlander. Zijne brutaliteit en koppigheid, die hij soms wel tegen Europeanen, die hem niets te bevelen hebben, kan toonen, beschouwe men niet als blijken van geestkracht, maar veeleer als gebreken, ja als zwakheid. Tegenover die boven hem staan, zal hij kruipen en tegen minderen nu en dan despotisch zijn. Dit is een groot gebrek in een' evangelist en onderwijzer. Hoe zal hij alleen staande de waarheid handhaven tegenover inlandsche hoofden en vijandig gezinde Europeanen? Ook bezit hij geene volharding genoeg om in tegenspoed standvastig te kunnen blijven voortwerken. Gedurig heeft hij opwekking en aansporing noodig. Uit gebrek aan volharding zullen ook de meesten de studie verwaarloozen, slechts eenigen zullen het geleerde onderhouden, en hoogst enkelen hunne kennis trachten uit te breiden. Deze bewering wordt gestaafd door de algemeene ervaring in de Minahasa. Ook de lust tot studie moet opgewekt en aangekweekt worden; maar ook hierin wachte men veel van den tijd, aangezien ook dit gelijken tred blijft houden met de ontwikkeling van het geheele volk.

Volgens pag. 24 en 25 wil Ds. SCHUURMAN een' inspecteur aanstellen, die al de zendingsposten zal bezoeken.

Ik hoop, dat hij van dit voornemen zal terugkomen. Naar mijn inzien is het niet alleen kostbaar en ondoelmatig, maar tevens een groot struikelblok voor de missie. Het is kostbaar, want reizen, vooral in Indië, kost veel geld. Ware nu de zending met de inspectie nog maar wezenlijk gebaat, dan zou dit tegen de uitgaven opwegen. Maar wat beteekent een inspecteur voor den geheelen archipel? Vergis ik mij niet, dan stelt Ds. SCHUURMAN de reis van den Inspecteur op ± 4 maanden, maar men mag daarvoor even vele jaren plaatsen, aangezien eene goede inspectie veel tijd vordert; en bovendien zal de Inspecteur op vele plaatsen maanden naar gelegenheid moeten wachten. Gedurende al die jaren staan de evangelist en onderwijzer alleen, zonder raad, zonder opwekking, zonder bescherming, en de gemeenten zonder doop en avondmaal. Dit laatste zou men wel kunnen voorkomen door de evangelisten te ordenen, doch dit schijnt mij vooralsnog ongeraden toe. Door de ordening zou men al ligt den hoogmoed aankweeken. Deze vijand toch schuilt in het hart van den mensch, en de inlander is nog te zwak om dien te bestrijden. Men leide hem derhalve niet in deze verzoeking, liever vermeerdere men het getal zendelingen. De tijd, dat de evangelisten kunnen geordend worden, zal wel eens komen, en ik hoop, dat die voor de Minahasa, waar reeds zoo lang het evangelie is verkondigd, waar men den evangelist kan gade slaan, en waar men keuze heeft voor evangelisten, spoedig kome.

Brengt met het onderwerp, omtrent den Inspecteur, in verband de taal van het volk, waaronder gewerkt zal worden. Gaarne geloof ik, dat de evangelist en onderwijzer praktisch die vreemde taal zullen kunnen leeren, zoodat zij, al is het dan ook gebrekkig, er in kunnen

onderwijzen; maar men verwachte niet van hen, dat zij de regels der taal kunnen opsporen en boeken schrijven. En de Inspecteur heeft daartoe geen' tijd noch genoegzame kennis van die talen. Hoe zou hij in den korten tijd, dien hij op elke plaats kan vertoeven, al die talen grondig leeren? En nogtans is deze kennis voor het welslagen der missie van groot belang.

Ofschoon in het algemeen de methode der zending in de Minahasa, naar mijne overtuiging, goed is, en hoewel wij overvloedige redenen hebben tot dankbaarheid voor den rijken zegen, dien de Heer der gemeente op ons werk geschonken heeft, hebben wij toch eenen grooten misslag begaan, door de invoering der maleische en door wering der landtaal in de scholen. Deze bekentenis doe ik met berouw en schaamte, omdat ik mij mede krachtig tegen de inlandsche taal verzet heb. Al wat daarvoor en tegen gezegd is, is gedrukt in de „Mededeelingen" van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, 2den jaargang blz. 170-194 en 219-308 en 3den jaargang blz. 40-110. Ook nu nog beaam ik al de daar geopperde bezwaren, maar zij zijn thans voor mij niet meer voldoende. Had men van den beginne af aan de Alfoersche taal in de scholen ingevoerd, dan zou thans de Minahasa, wat christelijke kennis en christelijk leven betreft, hooger staan, dan nu wezenlijk het geval is, hoewel die alle verwachting overtreffen. Wel houd ik mij ook overtuigd, dat, nu het Maleisch de taal van de school geworden is, de Minahasa over nog een 30 tot 40tal jaren beter en grondiger zal zijn ontwikkeld, dan met het gebruik van de landtaal zou zijn geschied, omdat de lectuur, hoe gebrekkig dan ook nog, in het Maleisch altijd rijker zal zijn, dan die ooit in het Alfoersch zou kunnen worden. Dit stoot echter het groote belang van de invoering der

landtaal in de scholen niet omver; wenschelijk ware welligt, dat de maleische of hollandsche taal mede ingevoerd werd. – De inlandsche talen zijn voor abstracte denkbeelden meestal arm aan woorden. Door het schrijven nu van boeken en het vertalen van den bijbel in die talen, worden ze aan woorden rijker en wordt de beteekenis der woorden vaster. De nieuw gevormde woorden zullen, omdat zij in het inlandsch kleed verschijnen en in verband met andere woorden voorkomen, spoedig verstaan worden en het burgerregt verkrijgen. Het kind leert die reeds van lieverlede in de school, en brengt die nieuwe woorden en denkbeelden naar huis over; wel geschiedt dit ook met de maleische taal, maar toch gebrekkig. Ook zal het kind spoediger leeren lezen en begrijpen in zijne eigene dan in eene aangeleerde taal. Maar niet alleen voor het kind en, door het kind, voor de familie, is de inlandsche taal op school van groot gewin, maar ook voor den evangelist en zendeling. Door het schrijven van boeken en het vertalen van den bijbel, waarbij zeker veel zorg en taalkennis behooren te worden aangewend, wordt de taal niet alleen verrijkt met woorden, maar krijgt ook vaste bepaalde woorden, vormen en termen, terwijl in het tegenovergestelde geval dat gebruik onzeker blijft. Dit is voor den zendeling en evangelist, al kennen zij de landtaal ook goed, een groot ongerief. Wij ondervinden dit maar al te zeer. Daarom door schade geleerd, roep ik u en alle bestuurders van zendelinggenootschappen toe: voert toch van den beginne af aan, waar het maar eenigszins mogelijk is, de landtaal op de scholen in. Doch tot dat einde heeft men boeken noodig. Wie zal die schrijven? Deze taak kan aan geen' evangelist worden toevertrouwd? En even-

min aan den inspecterenden zendeling, omdat hij die talen, wegens zijn kort verblijf in de gemeenten, niet grondig kan leeren. Men vermeerdere dan liever met het getal evangelisten en onderwijzers ook dat der zendelingen. Is de bevolkig te gering voor het plaatsen van eenen zendeling, dan moet men zich, wat scholen betreft, behelpen met de maleische taal.

Ook moet de verkondiger van het evangelie met zeden en gebruiken alsmede met de godsdienstige denkbeelden van het volk, waaronder hij werkt, grondig bekend zijn. Deze kennis is niet zoo gemakkelijk te verkrijgen, als men wel denkt. Het vereischt eene aanhoudende en oplettende studie, en daarvoor is de inlander, zonder leiding, niet geschikt. Van kindsbeen is hij aan zulke en soortgelijke daden en bijgeloovigheden gewend, voor hem behoort dat zoo, en de inspecterende zendeling is te kort op eene plaats, om zich die kennis grondig eigen te kunnen maken. Blijkt nu uit al het aangehaalde niet duidelijk het ondoelmatige van eenen inspecterenden zendeling?

Doch niet alleen kostbaar en ondoelmatig is het zenden van eenen Inspecteur, maar buitendien nog een groot struikelblok voor de missie. De Heer SCHUURMAN schrijft: „De verhouding, waarin deze Inspecteur tot de verschillende zendelingen, met wie hij in aanraking komt, staat, zal natuurlijk niet moeten zijn als die van een' meerdere tot zijne ondergeschikten, maar geene andere dan eene broederlijke, enz." Dat is mooi en broederlijk op het papier, en in den beginne ook wel uitvoerbaar. Maar de duivel des hoogmoeds zal spoedig alles bederven. Wij allen toch, Bestuurders, Inspecteurs, Zendelingen, Evangelisten en Onderwijzers zijn min of meer met deze kwaal

behebt. Ja, ik zie het hoofd van dien booswicht reeds hier en daar in de toelichting, bij sprekers en schrijver, achter het gordijn te voorschijn komen. Gij moogt nu vrij zeggen, dat men zijne trekken ook in dit schrijven bespeurt. Nu ja, ik ontken niet, dat die verleider mij menige poets speelt, dat ik hem dagelijks moet bestrijden. Maar juist daarom waarschuw ik uit alle magt tegen hem. De Heer JEZUS leerde ons bidden: „leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van den booze." Is dit onze ernstige bede, dan mogen wij ook de verzoeking niet opzoeken, maar moeten haar ontvlieden. Maar door zulk eenen Inspecteur aan te stellen, daagt men de verzoeking tot hoogmoed en twist uit. Hoe menigvuldig geeft een Inspecteur op het gebied der zending aanleiding tot hoogmoed en daaruit voortvloeijende verderfelijke twisten. Verschillende methode, zendelingen van verschillende genootschappen, verschillende inzigten en begrippen kunnen maar al te dikwijls daartoe aanleiding geven. Men stelle zich slechts voor, de plaatselijke zendeling heeft het werk van evangelisten en onderwijzers naar zijne beste overtuiging geregeld; maar nu komt de inspecterende zendeling, onder wien hoofdzakelijk de evangelisten en onderwijzers staan. Hij brengt een vlugtig bezoek, kent taal noch volk; hij ziet de evangelisten en onderwijzers werken; de wijze van dat werken bevalt hem niet; hij maakt wijzigingen en schrijft voor, hoe zij voortaan werken moeten. Met deze veranderingen heeft hij het vertrouwen bij evangelist en onderwijzer omtrent den zendeling ondermijnd en hem daardoor beleedigd; en dewijl hij niet boven den zendeling staat, is de deur van twist en tweedragt geopend. De Inspecteur geeft hiervan berigt aan zijne bestuurders te Batavia, en de zendeling aan de zijne in Europa. In

het begin is dit eene kleinigheid, maar dat zaad zal ontkiemen en wassen tot verwijdering en oplossing. Neen, zulk eenen Inspecteur, die mijne ondergeschikten komt inspecteren en teregtwijzen, zou ik in mijnen werkkring niet willen dulden. Ik kan dit gerust zeggen, aangezien in de Minahasa reeds kweekscholen voor onderwijzers en evangelisten bestaan, zoodat wij geene helpers van Batavia behoeven, en daarom ook voor de komst van eenen Inspecteur niet behoeven te vreezen. Vreezen! ben ik dan bang voor eenen Inspecteur? Gewis niet. Laat de respective genootschappen van tijd tot tijd eenen Inspecteur, maar geenen inspecterenden zendeling, zenden: met opene armen en met geheel mijn hart zal ik hem ontvangen. Hij inspectere het werk van den zendeling, dat ook het werk van evangelisten en onderwijzers is. Met den zendeling bespreke hij alle wijzigingen en veranderingen, die hij noodig acht. Zulk eene inspectie zou veel nut kunnen stichten. Het gevaar van twist en tweedragt schijnt Ds. SCHUURMAN wel voor den geest gezweefd te hebben, daarom schreef hij ook: „Hij zou een broeder zijn moeten, van wien men naar waarheid kan getuigen: hij is niet bekrompen, heeft een' ruimen blik, heeft liefde tot ongelukkigen, heeft tact om met inlanders om te gaan, enz.” Helaas! dat al deze eigenschappen bij de keuze niet op het voorhoofd te lezen staan! En al bezat hij die en nog meer, toch zou ik voor hem bevreesd zijn.

Geachte Heeren, telt dit struikelblok, niet te gering, weegt het op de schaal, die de volkomene onpartijdigheid eener opregte waarheidsliefde u in de hand geeft. Doet gij dat, dan houd ik mij overtuigd, dat gij gaarne den inspecterenden zendeling over het geheel, zult laten slippen, maar in plaats van hem het getal zendelingen vermeerderen.

Op de vraag pag. 18 van den Heer VAN TOORENENBERGEN: is dan onze wijze van arbeiden in de zending zoo geheel verkeerd, enz."? antwoordt men van Batavia eenparig: „Ja". Voorwaar een stout antwoord. De methode, mijne Heeren, die gij zoo stout verwerpt, rust op eene ondervinding van meer dan 70 jaren. Dat ze niet volmaakt is, zal een ieder u gaarne toestemmen; doch bestuurders en zendelingen streven er naar, om haar hoe langer zoo meer te volmaken. En zou het dan aangaan voor u, mijne Heeren, die pas eene vereeniging vormt tot evangelisatie, en nog op geene ondervinding bij dat werk zelf opgedaan kunt wijzen, om al dadelijk met eene veroordeeling van de oude, met zooveel vrucht reeds bekroonde methode te beginnen? Wel zijn er personen onder u, die den inlander kennen, en die voor de missie gewerkt hebben, maar wier taak het niet was noch is, regtstreeks er in te werken. Hoe ijverig, hoe onderzoekend, hoe belangstellend en hoe geleerd gij ook moogt zijn, ontbreken u toch de gegevens, om een grondig oordeel te kunnen vellen. Heeft de oude methode hare gebreken, uw plan draagt reeds de kiem van ontbinding in zich, zoo als boven aangetoond is. Maar wat spreekt gij, mijne Heeren, de aanstelling van een' inspecteur daargelaten, van eene nieuwe methode? In mijnen brief d.d. 18 October 1870, schreef ik u: „Het denkbeeld, inlanders door inlanders tot den eenigen Middelaar te brengen, juichen wij van ganscher harte toe; doch voor onze missie is dit geen bloot denkbeeld meer. Sedert het begin dezer zending werd ze op velerlei wijze in praktijk gebracht, enz." Uw beweren, dat de oude methode verkeerd is, zoo zonder voorbehoud uitgesproken, mag dus wel raadselachtig heeten; immers wij hier in de Minahasa, (deze zending kwam toch ook in aan-

merking), hebben van den aanvang af meer veelzijdig door inlanders gewerkt, dan in uw plan ligt.

De Heer VAN GRIETHUIJSEN betuigt pag. 20, dat het plan van Ds. SCHUURMAN eerst groote belangstelling bij hem heeft opgewekt, maar dat later groote bezwaren bij hem gerezen zijn. Ik vrees, dat dit bij velen, en vooral bij vele zendelingen, het geval is of worden zal. Dat plan schijnt zoo mooi, zoo groot, zoo voortreffelijk, en wij zijn in Indië zoo bitter weinig van dien aard gewoon, dat wij er door weggesleept werden. Maar wanneer het Seminarium met zijnen inspecterenden zendeling en andere gebreken in werking treedt, dan zullen de illusiën voor een groot deel vervliegen. Doch hiermede behoeft de hoofdgedachte niet verloren te gaan. Wie weet, wanneer het plan goed gewijzigd wordt, of dan niet de belangstelling in grooter en algemeener mate terugkeert. Zoo als het plan daar ligt, is het te veelomvattend en te uitsluitend. De Zendelinggenootschappen in Europa, die de hoofdzaak moeten zijn en blijven, treden hier geheel op den achtergrond. Dit is eene verkeerde beschouwing, en rust op te hooge verwachting van Evangelisten en onderwijzers.

Wat de Heer FRANCKEN pag. 8 en 9 omtrent de plaats van het Seminarium zegt, verdient wel, dat het naauwkeurig gewogen worde. Met deze opmerking van den Heer FRANCKEN breng ik in verband, hetgeen de Heer WESTHOFF pag. 24 beweert, dat het Rijnsche genootschap voor plaatselijke opleiding van evangelisten is. – Het behoeft dunkt mij geen betoog, dat de geest der omgeving van grooten invloed niet alleen op kweekelingen maar ook op onderwijzers is. Ook de gelegenheid voor den kweekeling om zich praktisch te oefenen, is van groot belang. Hoeveel de gelegenheden te Batavia of Depok

zijn, weet gij mijne Heeren, beter dan ik; maar ik geloof niet, dat ze in de verte kunnen halen, bij die in de Minahasa. Vergunt mij, dat ik u omtrent die van hier een en ander mededeel; zulk eene mededeeling kan licht verspreiden over dit onderwerp.

Vooraf stip ik aan, dat Tomohon, waar de kweekschool voor evangelisten is, op eene hoogte ligt van ruim 2460 voet Rijnl. (772 met.), het is hier daarom koel en gezond, en tevens geschikt om, zonder te groote vermoeijenis, den geheelen dag door te kunnen werken. In de Minahasa hebben meer dan $\frac{2}{3}$ der bevolking het Christendom omhelsd. Er valt hier dus te werken onder christenen en heidenen. Dit is voor den kweekeling van groot belang. Wat hier van de Minahasa gezegd is, geldt van Tomohon inzonderheid. Deze negerij telt 3467 inwoners, hiervan zijn 2069 gedoopt en 1398 nog Heidenen. En dewijl het getal Christenen van jaar tot jaar toeneemt, spreekt het van zelf, dat de mate hunner kennis ver uit een loopt. In het onderwijs moet hierop acht gegeven worden. Drie keer in de week geef ik des avonds aan doop- en lidmaat-katechisanten onderwijs. Dit onderwijs wonen de kweekelingen, zoo veel mogelijk, geregeld bij. In hun eerste jaar, (men vergete niet, dat zij vroeger als onderwijzers reeds eenige jaren in de gemeente werkzaam zijn geweest), beginnen zij bij beurten met mij onderwijs in de bijbelsche geschiedenis te geven; in het tweede jaar houden zij mede bijbellezing, en in het derde jaar ook katechisatie over geloofs- en zedeleer. Dit hun onderwijs wordt door mij en de overige kweekelingen bijgewoond, en den volgenden morgen bespreken wij het; dan geeft elk der kweekelingen zijne opmerkingen, en ten slotte deel ik mijne goedkeuring of afkeuring mede. In de beide laatste jaren

preeken zij bij beurten, om de drie weken, voor de gemeente te Tomohon en te Sarongsong. Ook die preek wordt den volgenden morgen op dezelfde wijze gekritiseerd, als bij het onderwijs is opgegeven. Voorts preeken zij nog van tijd tot tijd in de omliggende gemeenten, maar alsdan zonder zendeling of medekweekeling. Hiervoor is Tomohon bijzonder gunstig gelegen, aangezien op een' afstand van 2–7 palen rondom deze plaats 14 gemeenten liggen. In al deze gemeenten zijn ook scholen. Van deze gunstige gelegenheid maakt de zendeling LOUWERIER een nuttig gebruik, om met de kweekelingen van tijd tot tijd die scholen te inspecteren. Ook deze inspectie is voor hunne opleiding van wezenlijk belang, aangezien zij, als evangelist in functie zijnde, ook scholen te inspecteren en te leiden hebben. Hierbij komt nog, dat de zendelingvereeniging in de Minahasa, met toestemming van Heeren Bestuurders, besloten heeft voortaan door evangelisten en onderwijzers ook buiten de Minahasa te evangeliseren. Welk een verlies zou het voor het christelijk leven van den Minahaser zijn, indien de beide kweekscholen voor onderwijzers en evangelisten van hier naar Batavia verplaatst werden.

Nu, mijne Heeren, vraag ik u in gemoede, kan het seminarium al deze voordeelen vergoeden? Moet gij niet beamen, dat plaatselijke kweekscholen de voorkeur verdienen boven een algemeen seminarium? En bemerkt gij niet, dat deze scholen onmogelijk kunnen opgeheven en met eene algemeene versmolten worden, zonder groot verlies voor de zending?

Reeds sprak ik over het gebruik der landtalen in scholen; hier moet ik op de talen nog eens terugkomen. Stelt u voor, dat de aanstaande onderwijzer en evangelist op jeugdigen leeftijd voor geruimen tijd van zijn

volk verwijderd wordt, zal hij terugkomende niet grootelijks zijne taal vergeten hebben? En al leert hij die ook spoedig weder aan, zal het hem dan niet moeijelijk vallen, om de juiste woorden en vormen te kiezen? Hier op de kweekschool wordt, om bekende redenen, in het Maleisch onderwijs gegeven, doch bij de behandeling der maleische taalregels worden die der alfoersche taal vergeleken; en voor de gemeente wordt bijkans alles in de landtaal herhaald, zoodat de kweekelingen in hunne taal geen vreemdelingen worden, maar daarentegen een' schat van juiste woorden opdoen, en zich in het vertalen en preeken in het alfoersch oefenen. Dit is echter nog meer het geval in die zendingen, waar alleen de landtaal gebruikt wordt. Is dit niet weder een nieuw bewijs voor het wenschelijke van plaatselijke kweekscholen? In het seminarium zal men deze praktische taaloefeningen in de verschillende landtalen onmogelijk kunnen geven of slechts eenigszins vergoeden.

Vergis ik mij niet, dan stelt gij den cursus van opleiding op 2 à 3 jaren. Die tijd, mijne Heeren, is veel te kort, ten zij gij alleen jongelieden met veel voorbereidende kennis opneemt. Zulke jongelieden zijn echter schaars te krijgen. Kweekelingen zult gij in overvloed kunnen krijgen; maar alle hout is geen timmerhout, en zoo zijn ook niet alle jongelieden, die zich komen aanbieden, voor het werk des Heeren bruikbaar. Met bevreemding lees ik in de toelichting, dat gij eenig gewigt hecht aan de vraag der inlandsche Christenen: „Hebben de vrienden van het Godsrijk ook werk voor ons?" Welk inlander zou zulk eene eervolle en winstgevende betrekking niet begeeren? Doch meestal zijn dat de regte broeders niet, die zich aldus komen aanbieden. Vroeger boden ook hier zich jongelieden op die

wijze, met eene lange, christelijke redevoering als moerid (huisjongen) bij ons aan. Maar wat antwoordde ik zulke en soortgelijke personen? „Ofschoon ik nog wel eenen moerid noodig heb, zoo wil ik toch u en uws gelijken niet, omdat gij door uwe taal het Christendom ten toon stelt." Den 30sten Januarij 1856 schreef ik HH. Bestuurders breedvoerig over dit onderwerp.

Personen, die reeds veel voorbereidende kennis bezitten en waren christelijken zin hebben, zullen zich niet in overvloed aanbieden, en daarom is een cursus van 2 à 3 jaren voor opleiding tot evangelisten niet toereikend. Vergunt mij u hier onze methode mede te deelen. Wij wekken in 't algemeen de meesters op, om deel te nemen aan het vergelijkend admissie-examen. De meesten van hen hebben reeds eene opleiding van 3 jaren tot inlandsche onderwijzers bij onzen bekwamen broeder GRAAFLAND genoten, en hebben daarna als onderwijzer eenige jaren in school en kerk dienst gedaan. Voorts genieten zij nog 3 jaren onderwijs voor opleiding tot evangelisten, en nogtans hebben wij HH. Bestuurders verzocht, den cursus aan de kweekschool voor evangelisten tot 4 jaren te verlengen. Deze verlenging hebben wij trouwens voornamelijk verzocht met het oog op het aanleeren der hollandsche taal. Doch het vereischt ook tijd om den inlander goed in de Heilige schriften in te leiden, zoodat zij uit den schat van hun hart oud en nieuw kunnen mededeelen. Ook mag hier niet vergeten worden, dat de inlander, niet aan het zittend leven gewoon zijnde, door het vele zitten dikwerf aan ongesteldheid onderhevig is. Bij onze kweekelingen ten minste was dit het geval. Nu is het wel waar, dat vele Minahasers zwak van borst zijn; want bloedspuwing komt onder hen betrekkelijk menigvuldig voor. Maar hoe dit ook zij 2 à 3 jaren

zijn, naar onze ondervinding, tot opleiding van evangelisten te min. Over het algemeen toch geloof ik niet, dat gij te Batavia personen met meer voorkennis krijgt, dan hier het geval is. Hier kan men eene keuze doen uit ruim 150 meesters. Daarbij hoe zal het onderwijs te Batavia belemmerd worden, door de verschillende ontwikkeling en den graad van kennis der leerlingen! Wij kunnen toch wel aannemen, dat bijv. de Minahaser hooger in kennis zal staan dan de Papoe, en ook meer vatbaarheid tot leeren zal hebben. In antwoord op de brochure van Ds. SCHUURMAN zeiden wij: „Een ieder van ons zal volgaarne een' kweekeling willen zenden. Aangezien echter hier reeds opleidingsscholen voor onderwijzers en evangelisten bestaan, durft niemand van ons beloven, een' zijner beste leerlingen te zenden," en nog minder, (dit voeg ik er thans bij), een' van de meesters, die opleiding te Tanawangko genoten hebben. Krijgt gij nu van hier kweekelingen, dan zullen het personen zijn, die niet meer dan de gewone schoolkennis bezitten, al munten zij dan ook onder hunne medescholieren uit.

Blijkt nu niet weder, mijne Heeren, uit de ruime keuze, die deze en andere zendingen hebben, dat plaatselijke kweekscholen de voorkeur verdienen boven een algemeen seminarium? De bedenking van meerdere uitgaven weegt niet zwaar; ze zou zwaar wegen, indien de plaatselijke kweekscholen zoovele uitgaven vereischten als het seminarium te Batavia.

Te Batavia zullen, volgens begrooting, de uitgaven jaarlijks zijn *f* 27,380; doch hiervan moeten worden afgetrokken *f* 2000 voor den inspecteur en *f* 2400 voor evangelisten en onderwijzers te zamen . . . . . *f* 4,400

Dus voor opleiding totaal. . . *f* 22,980

Ds. SCHUURMAN stelt in zijne berekening het aantal kweekelingen op 36; ofschoon hier thans nog maar 10 zijn, zal ik ook 36 stellen, een ieder van hen kost maandelijks met schoolbehoeften *f* 11,— dat geeft eene maandelijksche uitgave van *f* 396, of 's jaars. . *f* 4,752

Te Tomohon geven twee zendelingen onderwijs aan de kweekelingen, maar beiden doen als zendeling tevens dienst in de gemeenten; bestond hier de kweekschool niet, dan moest hier even als vroeger voor de 16 gemeenten toch een zendeling zijn, zoodat men het traktement van slechts een' zendeling voor de school in rekening mag brengen. Deze geniet na vijf jaren dienst, *f* 150 in de maand, dat is jaarlijks . . . . . . " 1,800

Hij ontvangt ter gemoetkoming voor het bouwen of koopen van een huis *f* 1200; dat geeft tegen 7 pCt. interest gerekend 's jaars. . . . . " 84

Het schoolgebouw, dat in aanbouw is, (voorloopig geven wij onderwijs in ons huis en in de kerk), zal ± *f* 2000 kosten; dat geeft tegen 7 pCt. interest en nog 3 pCt. onderhoud 's jaars " 200

Voegt hierbij nog onvoorziene uitgaven 's jaars " 200

Zoodat de opleiding van 36 kweekelingen hier in het jaar zouden kosten . . . . *f* 7,036

terwijl die, volgens begrooting, te Batavia zal bedragen. . . . . *f* 22,980

Stijgt het getal kweekelingen te Tomohon tot 36 en daarboven, dan ware welligt een derde zendeling noodig, vooral wanneer de kweekelingen, zoo als thans, niet gelijktijdig worden aangenomen, zoodat er verschillende klassen moesten gevormd worden. Het werk voor en in de gemeenten is niet weinig, en dat mag geenszins worden verwaarloosd.

Vatten wij nu alles te zamen; de betrekkelijk geringe uitgaven, de ruime keuze van kweekelingen, de praktische gelegenheden, de landtaal, de natuurlijke en geestelijke atmosfeer, dan, dunkt mij, zal een ieder moeten beamen, dat plaatselijke kweekscholen de voorkeur verdienen boven een algemeen seminarium.

Doch al hetgeen voor bijzondere kweekscholen gezegd is, neemt geenszins weg het wenschelijke en doelmatige van een seminarium te Batavia. Ja, Batavia behoort het brandpunt van indische evangelisatie te zijn, daar toch komen de meeste zendelingen uit Europa aan, van daar zijn de meeste gelegenheden naar elders, en daar vindt men eene vereeniging van personen, die vrij algemeen het vertrouwen bezitten, en wier positie in de maatschappij het medebrengt te besturen. Te betreuren echter is het, dat, vooral hier in Indië, alles zoo wisselvallig en onbestendig is. Er behoeven slechts twee of drie hoofdpersonen uit te vallen, en het bestuur te Batavia loopt gevaar van kwijning en eindelijke oplossing. Ter voorkoming van zulk een gevaar zou het wenschelijk zijn, dat het hoofdbestuur zich in Nederland vormde, uit leden van alle zendelinggenootschappen in het vaderland, alsmede van het Rijnsche. Mogten dan te Batavia onverwachts een of meer hoofdpersonen uitvallen, dan zou dat hoofdbestuur in Holland zorg kunnen dragen, dat die waardig werden vervangen.

Op verschillende wijzen zou nu het genootschap te Batavia werkzaam kunnen zijn.

Ten eerste hebbe dat genootschap zijn eigen zendingsgebied met zendelingen, evangelisten en onderwijzers, en, waar het terrein voor een' zendeling te klein is, daar worde van tijd tot tijd een inspecterend zendeling gezonden, om het werk der evangelisten en onderwijzers te

regelen en de verbondszegelen te bedienen. Waar een zendeling werkzaam is, daar worden hem 2, 3 of 4 evangelisten met 20 tot 30 onderwijzers toegevoegd. Dit meerder of minder getal is geheel plaatselijk. De zendeling hebbe het toezigt over den geheelen werkkring, die naar het getal evangelisten in 2, 3 of meer deelen verdeeld is. Over elk deel staat een evangelist die preekt, onderwijst en scholen inspecteert, en die hiervan als ook van zijn eigen werk verslag geeft aan den zendeling. Het getal onderwijzers stel ik zoo groot, omdat het onderwijs van het grootste nut voor de zending is, vooral onder volken, die nog niet lezen kunnen. En dewijl de onderwijzers vast op eene plaats wonen, kunnen zij, de noodige kennis en gaven bezittende, beter en grondiger werken, dan de evangelisten, omdat deze slechts kort op eene plaats vertoeven, en meestal reizende zijn. De onderwijzers geven des morgens aan kinderen, des avonds aan volwassenen onderwijs, en gaan des Zondags de gemeente bij de godsdienstoefeningen voor. Ook bezoeken zij Heidenen en Christenen in hunne huizen.

Ten tweede ondersteune men van Batavia genootschappen, wier zendinggebied niet groot genoeg is voor eene kweekschool, en die zulks begeeren, met evangelisten en onderwijzers. Deze staan regtstreeks onder den zendeling; de zendeling geve van hun werk gelijktijdig verslag aan bestuurders te Batavia en in Europa; maar de evangelisten en onderwijzers corresponderen ook met HH. bestuurders te Batavia.

Ten derde ondersteune men genootschappen met geld, tot oprigting en onderhouding van plaatselijke kweekscholen. De zendelingen zijn gehouden HH. Bestuurders te Batavia gelijktijdig berigt te geven van den bloei der school en van het werk der evangelisten en onderwijzers.

Ten vierde ondersteune men die zendingen, welke naar buiten wenschen te werken, met raad, geld, boeken, schrijfbehoeften enz. Boven zeide ik reeds, dat de zendelingvereeniging in de Minahasa, met goedkeuring van hare Bestuurders in Holland, besloten heeft naar buiten te evangeliseren. Wij hebben het oog op de omliggende plaatsen en eilanden. O, hoe gaarne zouden wij veel willen doen, maar helaas! wij hebben slechts eene kleine kracht. De bevolking van de Minahasa is, even als overal in den archipel, betrekkelijk arm en kan dus weinig doen. Uwe hulp zou voor ons een groote steun zijn; dit moest natuurlijk met goedkeuring van onze Bestuurders geschieden. In zoo ver dan, als er door uwe hulp evangelisten en onderwijzers uitgezonden worden, krijgt gij gelijktijdig met Bestuurders in Europa verslag van hun werk.

Zoodoende, mijne Heeren, wordt uw plan om te generaliseren vervuld, zonder dat de zelfstandigheid der europesche genootschappen verloren gaat, ja zoodoende zou er een goed geheel tot stand kunnen komen. De Heer der gemeente verleene daartoe zijnen onmisbaren zegen.

Maar van waar zal zooveel geld komen, als voor dat werk noodig is? Ds. SCHUURMAN vraagt om *f* 500,000, en nu reeds roept men ach en wee! Doch *f* 500,000 is veel te weinig ook naar het plan van Ds. SCHUURMAN. Uit de toelichting blijkt, dat zulk een kapitaal jaarlijksch ± *f* 25,000 opbrengt. En de jaarlijksche begrooting van Ds. SCHUURMAN is *f* 27,380, er zouden dus *f* 2380 te kort komen; doch dit gering te kort zou gemakkelijk door vrijwillige giften kunnen gedekt worden. Maar, helaas! Ds. SCHUURMAN heeft bij zijne begrooting de toekomst uit het oog verloren. Hij spreekt alleen van een klein begin; maar de geheele zaak wordt

spoedig groot. Voor het begin dan stelt hij voor het eigenlijke doel, het werk der evangelisten en onderwijzers slechts de som van *f* 2400, en nogtans zal het seminarium met 36 kweelingen beginnen en ten minste opklimmen tot 50. Nemen wij nu aan, dat, wegens sterfgevallen, mislukkingen, enz., om de 3 jaren maar 30 kunnen uitgezonden worden, dan zouden de uitgaven zijn 30 × 40 × 12, of

na 3 jaren	*f* 14,400 +	voorbereidingskosten	en	inspecteur	*f* 25,980 =	*f* 40,380
» 6 »	» 28,800 +	»	»	»	» 25,980 =	» 54,780
» 9 »	» 43,200 +	»	»	»	» 25,980 =	» 69,180

Deze jaarlijksche som vereischt bijkans, volgens nadere toelichting, een kapitaal van *f* 1,500,000. En wil men het plan wijzigen, als te voren aangetoond is, dan zullen de uitgaven eerder vermeerderen dan verminderen. Van waar zal toch dit groote kapitaal komen?

Begreep elk christen zijnen duren pligt, dan zou spoedig dit kapitaal, ja meer dan het dubbele bijeen zijn gebracht. Alle ingezetenen van Nederlandsch-indië toch, zoowel als elk Nederlander hebben dure verpligtingen aan Indië. Immers Nederland, van den Koning tot den geringsten onderdaan, heeft bloei en welstand aan Indië te danken; en wij allen, die in Indië wonen, van den Gouverneur-generaal tot den geringsten Europeaan, eten het brood van den inlander. Wat is nu billijker, dan dat een iegelijk van ons eene milde gave voor het wezenlijk geluk van den inlander bijdrage? Dat de evangelisatie het wezenlijk geluk van den inlander in de Minahasa bevordert, behoeft geen betoog meer. Bijkans algemeen, door personen van verschillende rigtingen, is dit openlijk erkend. Wat het Evangelie in de Minahasa gewerkt heeft, zal het ook elders werken, omdat het eene Goddelijke kracht bezit. De Israëliet moest jaarlijks een tiende tot instandhouding van de godsdienst bijdragen.

Het Israelitisch volk, als volk van God, was daartoe verpligt; wij Christenen hebben zulk eene wettelijke verpligting niet; maar wat de knecht gedwongen moest doen, dat betaamt het kind vrijwillig te doen. Wij Christenen zijn Gods kinderen, en daarom behooren wij ook vrijwillig te offeren; een ieder, die waren prijs stelt op den naam van CHRISTUS, zal het gaarne doen. Medechristen! hebt gij den Heer JEZUS lief? Beseft gij de groote weldaad, die Hij ons bewezen heeft, en het groote voorregt, zijn discipel genaamd te mogen worden? Zoo ja, dan moogt gij omtrent zijne bevelen ook niet onverschillig zijn.

Nog eens, de Israëliet moest jaarlijks een tiende geven; vele Heidenen geven aan hunne afgoden meer dan een tiende; en de Christen?! .... Is het te veel, mijn medechristen! wanneer wij slechts een jaar 5 pCt. en vervolgens elk jaar 1 pCt. van ons geheel inkomen geven voor de evangelisatie? Christenen in Indië en Nederland, ik roep u allen toe: ontfermt u over den armen inlander, opent uwe beurs, geeft gaarne, geeft rijkelijk, geeft meer dan boven is aangestipt. Wilt gij het Bataviasche genootschap niet ondersteunen, welaan! doet dan uwe gaven toekomen aan dat genootschap hetwelk u het naaste staat. Zoo zullen ook wij in de Minahasa doen, wij zullen van het onze aan deze missie geven, om evangelisten en onderwijzers naar elders te kunnen zenden. Spot niet, medechristen, met deze oproeping! Maakt deze heilige zaak niet belagchelijk! Niet mij, maar u zelven zult gij daarmede schaden en onteeren. En gij, rijke medebroeder, zeg niet, dat is te veel, dan zou ik *f* 1000, *f* 10,000 en welligt nog meer moeten storten! Is uw inkomen werkelijk zoo groot, dan houdt gij in overvloed voor u en de uwen over. Broeder! zeide onze dierbare Heiland ook: „het is te veel," toen Hij voor u, voor mij, voor

ons allen den troon zijner heerlijkheid verliet? Neen, Hij, de Hoogheerlijke, achtte het geenen roof Gode gelijk te zijn, maar vernietigde zichzelven, en werd gehoorzaam tot den dood des kruises.

Deze woorden zijn u bekend, maar vergelijk die daad eens met uwe gaven van duizenden! Och, hoe gering en hoe nietig is dan uwe, is dan onze gifte. Zij is als een droppel vergeleken bij den Oceaan! En dan durft gij, die zooveel overhoudt, terwijl de Heer zich geheel gaf, nog zeggen: Het is te veel? Gaf Hij ons niet een voorbeeld om gezind te worden, gelijk Hij gezind was, en om te wandelen gelijk Hij gewandeld heeft?

Welk eene zware taak heeft de Zoon Gods voor het heil der wereld verrigt! Eene stal zijne woning, eene kribbe zijne wieg, een kruis zijn sterfbed. Maar nu wil de Heer ook, dat deze zijne groote liefde alom verkondigd worde. Niet te vergeefs wil Hij hebben gearbeid, gestreden en geleden. Nu eischt Hij van u, van mij, van alle Christenen, dat wij Hem belijden zullen voor de menschen, dat wij het zout der aarde en het licht der wereld zullen worden. Daarom ook zeide Hij, toen Hij deze wereld stond te verlaten: „Gaat henen onderwijst al de volken.” Dit bevel geldt ook u en mij. De Heer eischt uwe medewerking. Wilt gij zijn discipel zijn, dan moogt gij, rijk of arm, hoog of laag, u aan die medewerking niet onttrekken. Dien vrijwillig den Heer met uwe gave, die Hij u geschonken heeft, en maak u vrienden uit den onregtvaardigen mammon. Dan zal de Heer ook u eens toeroepen: „Kom gij gezegende mijns vaders! beërf het koningrijk, 't welk voor u bereid is van de grondlegging der wereld! Want ik ben hongerig geweest en gij hebt mij te eten, het brood des levens, gegeven.”

Hiermede, hooggeachte Heeren, heb ik de mij voorgestelde taak volbracht. Ontvangt deze regels in liefde, waarmede ze ook geschreven zijn. De Heer der Gemeente leide en besture uwe beraadslagingen tot verheerlijking van Zijnen grooten naam.

TOMOHON, 10 Januarij 1872. N. PH. WILKEN.

NASCHRIFT.

Het is welligt niet overbodig hier, ten behoeve van den lezer, die dit Tijdschrift niet geregeld onder de oogen krijgt, aan te teekenen, dat reeds in den vorigen jaargang, blz. 28, 167 en 383, stukken over het zelfde onderwerp voorkomen. Het blijkt niet, dat de Heer WILKEN van deze stukken kennis genomen heeft. Ik acht dit zelfs niet waarschijnlijk. Zeker traden de verschillende schrijvers geheel zelfstandig zonder eenige ruggespraak op. Dit moet wel van eenige beteekenis zijn voor hen, die „indische specialiteiten" en „europesche theoristen" wèl willen onderscheiden hebben!

Wie het wel meent met Indië moet wenschen, dat te Batavia iets, veel meer dan thans voor de evangelisatie gedaan worde. Zou dit niet kunnen geschieden, als men daar rekening hield met het bestaande, hier en elders? De redeneringen en becijferingen van den Heer WILKEN

bevestigen mij in het gevoelen, bij mij vooral op historischen grondslag berustende, dat te Batavia voor de zending als zoodanig weinig, of niets, gedaan kan worden. Waarom toch grijpt men niet aan wat voor de hand ligt, wat slechts op goedė organisatie wacht, om resultaten op te leveren, waarover al wat christelijk denkt, in Nederland en in Indië zich verblijden zal?

5 Junij 1872. J. C. NEURDENBURG.

ONZE EISCHEN;

DE TJAHAJA SIJANG.

(Vervolg van bladzijde 26.)

En nu, onze eischen!

Zijn zij bevredigd door het medegedeelde? Is de belangstelling en medewerking onder de inlanders, is de stof, zijn de onderwerpen zóó, als wij die gaarne wenschen zouden? Ja en neen.

Het goede mag niet voorbijgezien, maar dient dankbaar erkend te worden. Vóór veertig, neen vóór vijf en twintig jaren, en later nog, zou men een blad als de Tjahaja Sijang hebben kunnen oprigten, maar zeker zou het getal lezers veel kleiner zijn geweest, en de medewerking van inlanders, nihil. Er is eene beweging op het gebied van den geest ontstaan, die zich hoe langer zoo verder mededeelt, en waardoor degenen onder het volk, die voorop gaan, of het meest deelnemen aan die beweging, zich al te huis gevoelen in een kring van denkbeelden, die aan hunne vaderen vreemd waren; en dat enkelen, en betrekkelijk velen, zich aangespoord vinden, uit welke beweegredenen dan ook, om zich in dien stroom met eere eenen weg te banen, of ook de roeispaan trachten te hanteeren, is een bewijs, dat het element, waarin zij zich bewegen, hun begint eigen te worden. En al moge nu de kring hunner denkbeelden

nog niet uitgebreid zijn, toch getuigen reeds enkele onderwerpen, dat zij beginnen rond te zien, en een' blik achter zich weten te werpen.

Het is waar, die onderwerpen doelen meest op maatschappelijke toestanden van een weinig verheven peil, en waarbij niet veel ontwikkeling van den geest verondersteld behoeft te worden: alleen de stukken over kennis en kunst der Minahasa, het landmeten, en de amuletten teekenen een' hoogeren trap. Maar nergens nog vinden wij een' blik geslagen op de toekomst; er is nog geene sprake van opvoeding, huiselijk leven, maatschappelijke betrekkingen, enz. Zij hebben daarvoor nog geen oog. Evenmin verneemt men iets van vergelijking van vroegere toestanden met de tegenwoordige en détails, of ook aanwijzing van wat er goeds bij de ouden gevonden werd, met wenken voor het opkomend geslacht. Over een en ander en meer van dien aard zou genoeg te zeggen zijn, maar hunne aandacht valt daarop niet, hun blik is niet geoefend om de tegenstellingen goed in het oog te vatten, en het jongste geslacht is te weinig bekend met hetgeen vroeger was. Het ergert mij dikwijls, zulk eene onwetendheid, zoo weinig belangstelling, zulk eene verwaarloozing, ja zulk eene ontaarding waar te nemen. De oorzaken liggen voor een deel in de rigting van onderwijs en beschaving, zoo als die eerst werden ingevoerd en in de opvatting der zendelingen van het heidendom en al den aankleve van dien in het volksbestaan. Ik leg hier mijn' vinger op eene gewonde plek! Is het te wraken, dat de wensch bij wijlen bij mij opkomt, dat er op het terrein van zelfkennis bij het volk en waardering van toestanden meer beweging mogt ontstaan?! Overigens mag ik over gebrek aan medewerking onder het volk niet klagen, en

is die, wèl beschouwd, voldoende, terwijl het schijnt dat die eer toe- dan afneemt.

Onder de Europeanen, met name mijne collega's, heb ik niet veel medewerking. Ieder heeft genoeg aan de vervulling van de hem direct opgedragene taak. Alleen de BB. TENDELOO en WIERSMA leverden bijdragen, en buiten onzen kring vond ik voortdurend ijverige medewerking van den Heer L. G. VAN DER HOEK, hoofdonderwijzer aan de school voor zonen van inlandsche hoofden te Tondano. Wat ik van de hand der beide eerstgenoemden ontving, heb ik reeds genoemd; de laatstgenoemde leverde veel en velerlei, eene welkome verscheidenheid, waarvan veel, dat door de inlanders met graagte vernomen werd. Hij gaf o. a. eene aankondiging van de zon- en maansverduisteringen in 1870 en 1871; eene berekening hoeveel meer koffij er kon verkregen worden, bij betere behandeling; het schadelijke van wit papier voor de oogen; over de uitkomsten van het onderwijs in Europa; iets over de school te Tondano; enz. Andere mededeelingen van zijne hand kwamen in menigte voor in de tweede categorie van leesstof, die door den inlander bij voorkeur wordt gezocht, ik bedoel de nieuwstijdingen.

Laat ons hierbij nog eene wijle vertoeven. De nieuwstijdingen! Dat is weder een uitgebreid veld ter ontginning. Bij een weinig nadenken bespeurt men al ras, dat ook deze rubriek voor verschillende behandeling vatbaar is. Men kan zeer laag bij den weg blijven, en zijn blad opvullen alleen met ongelukken en alledaagsche voorvallen, die, met eenige variatie op het thema, overal plaats vinden, als: moord, brand, diefstal, ongelukken, enz. Zeker zal men eene klasse van lezers vinden, die zich daarin kunnen vermeijen; de opsomming van

al die ellende moet echter op eenen redacteur een' zeer ontzenuwenden invloed uitoefenen, en eindelijk walging veroorzaken, terwijl zij voor het volk bepaaldelijk schadelijk werkt, door het al te vertrouwd te maken met de boosheid, die eindelijk toch ook in dien vorm aanstekelijk is. Zelden nam ik daarom hiervan iets op, dan zeer bijzondere voorvallen, als de brand van Konstantinopel, en enkele meer zoo. Wat mij ter oore kwam of werd toegezonden van plaatselijken aard, dat nam ik op, omdat dit de belangstelling waard is, en ook aanleiding kan geven tot nuttige opmerkingen.

Om de aantrekkelijkheid der stof, moet ik dus bedacht zijn, voortdurend op dit terrein veel te leveren, maar in de keuze van het nieuws houd ik zooveel mogelijk de nuttigheid in het oog. Daarom moeten wij ons wenden tot berigten, die van meer belang zijn, en mag ik het zoo eens zeggen, een ietwat hooger intellectueel standpunt innemen. Dat hebben ook de beide medewerkers WIERSMA en VAN DER HOEK zoo begrepen. Tot opheldering deel ik straks eenige staaltjes dier berigten mede, alles zeker oud en van mindere waarde voor meer ontwikkelde standen in Europa, maar toch voor het volk van evenveel gewigt. Immers ten blijke dat ook volksopvoeders in Nederland van dergelijk gevoelen zijn, wijs ik op het „1 cents Volksblad," en ik mag het hier niet onvermeld laten, dat vele der berigten uit dat blad door mij worden overgenomen. Zoo hebben wij dan ook berigten aangaande nuttige uitvindingen, groote mannen, bijzondere daden, wereldgebeurtenissen, raadgevingen voor dikwijls voorkomende ziekten of ongevallen. Soms neem ik anecdotes, snedige gezegden en grappige voorvallen op, voor zoover die oorspronkelijk kunnen

gevonden worden of, overgenomen, ook hier aantrekkelijk kunnen zijn. Kortom, in de berigten heerscht de grootst mogelijke verscheidenheid, en ten bewijze daarvan wil ik alleen eene opgave leveren van de berigten in de nommers van Januarij, Februarij en Maart 1870. Zij waren in Januarij: – Een nieuw horologe. – De wraak van een' bedrogen echtgenoot. – Een ongeluk in het Hippodrome. – Wreede straf in Japan. – Verlost uit den muil van een krokodil. – Ongeluk door een' tijger. – Een lage moord. – Het feestmaal der zwaarlijvigen in Amerika. – De schipbreuk der Carnatic. – Een vraat. – Zelfbehoud. – Een dure visch. – Een voorbeeld van kinderliefde in Amerika. – De life-preserver. – Eene schoone daad, (de stichting van STEWART te New-York).

Februarij. - De toestand van Spanje. – Mijnontploffing te Avondale. – Het dooden van meisjes onder de Babous. – Een vader bij het graf van een' zoon, die door eigen schuld vroeg gestorven was. – Eene nieuwe manier om apen te verdrijven op Sumatra. – „Verkeerd begrip", door een' onderwijzer bij zijne kinderen aangebracht omtrent de rondheid der aarde. - Een smid gefopt door een' soldaat. – Een vader, die zijn kind redt. – Opduikingen uit de Carnatic. – Verwoesting door storm, in het Buitenzorgsche. – Een gouden beeldje, gevonden in het Tĕgalsche. – In den strik, (een ontrouw echtgenoot betrapt). – Berigten uit de Minahasa.

Maart. Brand van een schip met petroleum in de haven van Bordeaux. – Godsdienstige dwaasheden van eene secte in Rusland. – Eijeren uitgebroed door zonnewarmte. – Onwetendheid leidt tot kwaad. – Onverwacht gevaar. – Middel tegen de koorts. – Een ander middel tegen de koorts. - Voorval met een' rhinoceros. – Scherts. – Ongeluk. – Hoe het volk in Engelsch Indië denkt over

de zonsverduistering. – Gemakkelijk middel tegen slangenbeten. – Gedresseerde muizen. – Geneesmiddel voor keelpijn. – Een spoorwegbrug tusschen Schotland en Ierland. – Onbeschaamd bedrog van een' heer, betaald gezet door een' koeli.

Mij dunkt, dat het genoemde voldoende is om eene voorstelling te doen vormen van hetgeen in de berigten wordt opgenomen. De verscheidenheid, men zal het toestemmen, is wel in acht genomen; en toch moet ik vermelden, dat sommigen die nog niet genoeg achten. Daar kwam de oorlog tusschen Frankrijk en Pruissen, en daarmede eene nieuwe en belangwekkende stof voor het blad, en op eenmaal was men er zeer mede ingenomen.

De eerste maal gaf ik een omstandig verslag van de zaak, voor zoover die uit de dagbladen en telegrammen was bekend geworden, en had ik de feiten, achtereenvolgens beschreven, zoodat het één geheel was, bij wijze van overzigt. Dat was echter sommigen nog niet genoeg. Men had uit enkele javaansche couranten gezien, hoe de berigten met elkander opvolgende data slechts kort vermeld werden, en men wilde telegrammen. Toen gaf ik een extra bijvoegsel van enkel telegrammen, en nu was de zaak gewonnen. „Zoo moet het zijn." Als men nu echter mogt meenen, dat ik allen voldeed, dan zou men een al te gemakkelijke voorstelling hebben van de publieke opinie. Ik kreeg brieven, waarin het leveren van telegrammen werd afgekeurd. „Alles lag daar te zeer door elkander." „Velen zouden ze zeker niet vatten." „Een algemeen overzigt was beter!"....... „Vielen gefallen ist schwer!"

Wat nu? Ik leverde sedert beide: én een algemeen overzigt, én de voornaamste telegrammen. Vreemde smaak, en dat onder inlanders! Nu werd eerst de courant

regt gewenscht. Het aantal inteekenaren nam dadelijk toe. In streken, waar zij nog weinig of niet was verspreid, nam men haar ook, en dit jaar (1871) zijn de abonnementen aanmerkelijk meer dan het vorige.

Mogt dus deze of gene criticus in Europa, die het blad ontvangt, al bij zichzelven de aanmerking gemaakt hebben, dat het toch al te zonderling klinkt, dat men voor de inlanders zulke uitvoerige mededeelingen omtrent een' oorlog in Europa opdischt, dan moge hij hier de overtuiging opdoen, dat het ons nog niet gegeven is, dadelijk te zeggen, wat al of niet in den smaak der inlanders valt, en dat een oordeel daarover al ligt voorbarig of scheef is.

Even uitgebreid als ik den gang des oorlogs in Europa beschreef, maakte ik, voor zoover mogelijk, melding van de voorvallen te Tientsin, en den aankleve van die. Het is mij echter niet gebleken, dat die gebeurtenis dezelfde belangstelling wekte. Misschien zou dit eerst plaats vinden, als er werkelijk een oorlog tegen China uitbrak.

Meer belang stelde men echter in den gang der onlusten te Bandjermasin (in dit jaar), en dewijl de Javasche couranten daarover zeer gedétailleerde berigten mededeelden; en de toestanden uit die nabuurschap nog beter konden worden begrepen, dan de europesche, beschreef ik de zaken ook uitvoerig tot veler genoegen.

Uit een en ander boven vermeld, had ik aan het slot des vorigen jaars lessen opgedaan voor den vervolge, en dewijl de inteekening toenam, konden wij de kosten te beter dekken, en was ik in staat voort duizend extra-bijbladen te leveren, meest gevuld met allerlei berigten.

Hoe aangenaam het ook moge zijn, dat de inteekening

vermeerderd is, toch kan het ons niet bevredigen, dat dit juist voor een groot deel is toe te schrijven aan berigten, die voor den inlander inderdaad van weinig belang kunnen zijn, en alleen zijne nieuwsgierigheid bevredigen! En hoe zal het zijn, als die prikkelende berigten ophouden, zoo als thans reeds het geval is? Stof is er genoeg, maar niet alle stof wekt belangstelling. Toch heb ik uit het voorgaande geleerd. Die nieuwsgierigheid is ook al geen verwerpelijke factor; het is nu maar de zaak om daarvan het voordeeligst gebruik te maken ten nutte der bevolking.

Het zal den lezer gebleken zijn, dat wij ons tot heden meest bewogen hebben op het terrein van maatschappelijke en intellectuele ontwikkeling. Men weet echter genoeg, dat wij ook de zedelijk-godsdienstige ontwikkeling in ons programma hebben opgenomen. Het behoeft dan ook niet opzettelijk vermeld te worden, dat die, waar het pas geeft, zoowel bij hoofdartikelen, als berigten, enz. niet uit het oog wordt verloren. Men behoeft immers juist geen speciaal godsdienstige of zedekundige onderwerpen te behandelen, om godsdienst in het leven te bevorderen.

Die strekking komt echter meer bepaaldelijk te pas in het bijblad, dat expresselijk voor godsdienstige onderwerpen bestemd is. Laat ons thans hierbij de aandacht bepalen.

Hoe ik tot eene afscheiding van die stof gekomen ben, heb ik in mijn eerste schrijven over de Tjahaja Sijang vermeld. Ook na een bijna driejarig bestaan van het blad ben ik in dit opzigt niet van gevoelen veranderd, maar door vele gegevens bevestigd in mijne overtuiging, dat men die zaak niet dwingen mag; dat

de ontwikkeling der Minahasa zich in twee stroomen scheidt: ééne, die ik den stroom der beschaving, en eene andere, die ik den stroom der godsdienstige ontwikkeling zou willen noemen.

Het was zoo niet bedoeld, dat weet ik, toen de eerste zendelingen, en de latere op hun voetspoor, godsdienst en beschaving beide brachten, hand aan hand, de een den ander steunend. Maar men heeft de ontwikkeling van een volk, en den gang, dien zij nemen wil, niet geheel in zijne magt. (1) Men kan daarop invloed uitoefenen, men kan ze trachten te leiden, maar haar te dwingen in het gareel van subjectieve overtuiging, dat gaat niet. Of het goed zou zijn, als wij dit konden, is eene vruchtelooze quaestie, dewijl de werkelijkheid toch de onmogelijkheid bewijst, en de geschiedenis der beschaving en godsdienst onder alle volken het luide predikt, dat de ontwikkelingsgang in beide van zooveel invloeden, gebeurtenissen, personen, aanleg der volken, en maatschappelijke toestanden afhankelijk is, dat het onzinnigheid mag heeten, dat alles te willen ignoreren, en blindelings te willen voortroeijen tegen wind en stroom. Verstandiger is, den toestand in zijne ware gestalte te willen zien, en zijn bestaan te erkennen, om daarnaar zijn werk in te rigten, misschien wel in sommige opzigten zijne methode te wijzigen.

Genoeg, het is een feit, dat in de Minahasa die twee stroomen bestaan, voor velen geheel gescheiden, en beide te zamen slechts door enkelen naar behooren gewaardeerd. Meestal vindt men eene overhelling naar eene of andere zijde. Men heeft daarmede te rekenen, wil men niet doelloos in het rond tasten, en het komt mij voor, dat

(1) De zendelingen zijn niet de eenigen, die hun' invloed doen gelden. Er zijn velen, en er is velerlei, dat invloed uitoefent.

eene erkenning van den toestand, en dien te willen nemen, zoo als hij is, altijd meer kans aanbiedt om wegen en middelen te vinden, om er het beste van te maken, dan dat men zich tot dat gedeelte rigt, dat in éénen geest en ééne rigting met ons medegaat.

Dat geldt ook voor ons Maandblad.

Er zijn er, voor wie de maatschappelijke belangen alles zijn, het ééne noodige! De geest van het materialisme is daar werkzaam. Daar is eene onverschilligheid, een tegenzin, een afkeer van al wat naar godsdienst zweemt, eene ware religiophobie! Zal men ze afstooten? Mijns inziens zou dat verkeerd zijn, te meer dewijl dat streven van het leven, afgezien dat het éénzijdig op het stoffelijke gerigt is, toch ook regt van bestaan heeft. Voor zeker deel hebben de zendelingen tot het ontstaan van dat streven zelven medegewerkt. Het is dus pligt, dat in de hand te werken, en zooveel mogelijk te leiden. Toont men zich bereid den geest des tijds in deze te steunen, dan verkrijgt men ligter gelegenheid om ook andere beginselen in te prenten: boven alles moet men trachten, het vertrouwen te winnen; men moet het doen gevoelen, dat men het welzijn van allen beoogt!

Van daar dus de rigting van het blad om de verstandelijke en maatschappelijke ontwikkeling te bevorderen, zonder dat er voedsel wordt gegeven aan het materialisme. Maar er zijn anderen, en dat geldt geheele streken, waar de stroom der beschaving minder krachtig, en dan ook niet wild en verwoestend voortsnelt, waar men zich meer aan de godsdienst en hare soms plaatselijke vormen hecht. Daar heeft ook wel de beschaving gewerkt, maar meest voor zoover de zendelingen die gaarne zagen aangenomen, zonder de excessen en nadeelige gevolgen, die zij elders heeft veroorzaakt. Ook hier kan eenzij-

digheid ontstaan, eene eenzijdigheid, die met wantrouwen, zoo niet met verachting, nederziet op het streven naar verstandelijken en stoffelijken vooruitgang, en daarom ook niet gediend wil zijn van lectuur, die zulk eene strekking heeft. Hun aantal is wel niet zoo groot, als men zich wel eens voorstelt, maar dat er zijn is reden genoeg om ten hunnen gerieve ook iets afzonderlijks te geven. Voor hen zijn dan de bijbladen inzonderheid welkom.

Wat onze wenschen in deze zijn, laat zich ligt bevroeden. Gaarne zagen wij den toestand anders, en zou het ons aangenaam zijn, als men ook in deze „het een deed, en het andere niet naliet." Zeker, het zou meer met een christelijk normale levensbeschouwing strooken, als wij in het blad geen scheiding behoefden te maken tusschen een en ander; maar wilden wij dat dwingen, dan verloren wij een groot deel onzer abonnenten, die van de stof in het bijblad, als geprononceerd godsdienstige lectuur, niet gediend zijn, ... en misschien wel zouden vreezen, nu en dan op een onderwerp te stuiten, dat hunne volkomene antipathie tegen het blad zou wekken! Die toestand is blijkbaar eene andere dan die waarin de journalistiek in Nederland zich bevindt. In de „Provinciale Groninger-courant" vind ik b.v. uitgebreide verslagen van de godsdienstige voorlezingen, gedurende het vorige wintersaisoen te Groningen gehouden, en die stof huwt zich daar vreedzaam met het oorlogs-, handels-, kunst- en ander nieuws. Zóó moet het, dunkt mij, zijn. De geestelijke factor van ons bestaan, moet niet afgescheiden zijn van de overige levensuitingen, maar in de Minahasa is dit voor velen het geval. Dat ik echter geen te strenge afscheiding in het oog houd, heb ik boven reeds doen gevoelen.

Wat nu de stof van het bijblad aangaat, daarover is

het oordeel zeer uitéénloopend. Terwijl ik van ver, uit de Molukkos de betuiging verneem, dat het zóó moet zijn, dat men het bezigt bij godsdienst- of bijbeloefeningen, en terwijl de waardering in de Minahasa ook al verschilt, vernam ik uit Nederland over de eerste nommers (1869) de volkomene afkeuring, uitgenomen van een stukje, dat zich bewoog op ethnographisch gebied. Men noemde de stof flaauw, vervelend, en dus zeker ondoelmatig. Zulk oordeel moet ik mij getroosten; alleen kan ik een en ander mededeelen over die stof, wat den inhoud aanbelangt, opdat ook anderen daarover eenigszins kunnen oordeelen. Maar dit mag ik wel beweren: als die stof droog en vervelend is, dan zijn ook de beste stukken uit het „bijbelsch Dagschrift", en van het „1 cents Volksblad", en van de „Herald of Mercy", en meer dergelijke, waaruit vertalingen geleverd zijn, eveneens vervelend. Over mijne eigene stukken, over godsdienst, Zondagsviering, christelijke feesten, enz. mag ik niet oordeelen; maar zeker mag ik zeggen, dat toon en uitvoering geen aanleiding kunnen geven tot verveling.

Medewerking vond ik ook voor het bijblad bij mijne collegen niet veel. Br. SCHAAFSMA liet enkele stukjes achter, en Br. BETTINK leverde ook een stukje. Met dankbaarheid moet ik gewagen van den arbeid van Br. WIERSMA, die reeds in 1869 is begonnen met eene tafereelmatige behandeling van de kerkgeschiedenis, en waarvoor om de andere maand een geheel bijblad bestemd is. Hij is daarmede thans gevorderd tot LUTHER. De behandeling der kerkgeschiedenis in het blad, zal wel het zelfde oordeel moeten dragen, als die der Algemeene geschiedenis. Maar wie dat oordeel wil uitbrengen, bedenke eerst dat iets dergelijks, nog niet bestaat, dat onze meesters, die een groot deel der inteekenaars uit-

maken, en de kweekelingen der beide kweekscholen, wel met die geschiedenis bekend mogen worden, en dat dus hier eene stof wordt aangeboden, die voor de helft der lezers directe behoefte is. Overigens is het wel opmerkelijk, dat de redactie der „Bianglala" bijna ter zelfder tijd ook vervolgstukken van de kerkgeschiedenis opnam. Bovendien is er geen twijfel aan, dat ook anderen die geschiedenis met genoegen lezen.

En nu volge hier eene eenvoudige opgave van de onderwerpen in het bijblad behandeld, opdat de lezer eenigszins bekend worde met den aard daarvan.

In het Februarij-nommer vinden wij: 1. Zondagsviering, – oorsprong, maatschappelijk en godsdienstig nut, met toelichting uit geschiedenis en ervaring. 2. „Zoo iemand wil dèszelfs wil doen," enz. Joh. 7:17, naar het hollandsch door mijne dochter. 3. Een goed gebed, door Br. SCHAAFSMA, naar de „Herald of Mercy". 4. Een plaatsvervanger, – Carlo Donaldi, door denzelfden. 5. Eeuwigheid, door eene dame, die zich teekent Sarena. 6. Het geweten.

Van dit nommer is mij inzonderheid bekend, dat het zeer de aandacht getrokken heeft, en met graagte gelezen is. Voor sommigen was de verklaring der Zondagsviering zeer welkom, voor anderen had de geschiedenis van den plaatsvervanger groote aantrekkelijkheid. Ik heb daarvan een ongekunsteld bewijs ontvangen van een degelijk lezer.

In het April-nommer komt voor: 1. Godzaligheid – de levende godsdienst. 1 Tim. IV: 8. 2. De zegepraal des Christendoms op Madagascar, (geschiedkundig), door Br. BETTINK. 3. Eene proeve van eene betere psalmberijming, door Br. D. (Ps. I, II.) 4. „Wat baat het een mensch" Mat. 16: 26, door Sarena (Het lot uit

de loterij.) 5. De beste schat, (de schipbreukeling met zijn' Bijbel), door J. TIWOW. 6. Godsdienst het schoonste sieraad der vrouw, door Sarena.

Men zal moeten toestemmen, dat het hier niet ontbreekt aan verscheidenheid; ik geloof dan ook niet, dat dit blad bij iemand verveling zal hebben veroorzaakt. De europesche criticus bedenke, dat hier geen stof kan worden aangeboden, die ook voor hem iets nieuws kan inhouden of zijne belangstelling wekken. „Il faut juger les écrits selon leurs dates" – èn naar het standpunt der lezers voor wie geschreven wordt!

In het nommer van Junij kwam het volgende voor: 1. Godsdienst voor kinderen. 2. De schoenmaker te Alexandrië, door Sarena. 3. Eene schoone begrafenis (van een' amerikaanschen matroos, door kapitein en equipage te Kema), door M. CUMANTAS. 4. Psalmen, als boven (Ps. III, V, VIII.) 5. De bekeering van een' soldaat, door Br. SCHAAFSMA, uit „Good News".

Ik behoef hier en vervolgens niet meer te wijzen op de verscheidenheid. Ik vervolg hier de opgave. In het nommer van Augustus werd opgenomen: 1. Godsdienst voor kinderen (vervolg). 2. Te laat, door Sarena. 3. Het tegenwoordige en toekomende leven, door een' kweekeling der kweekschool, P. SINGAL. 4. Psalmen, als voren (Ps. XIX; XXV). 5. Eene regtvaardiging van eene andere godsdienst, (eene heidin omtrent de christelijke), door J. TIWOW. 6. Eene gelijkenis (oorspronkelijk), door eenen meester.

In het nommer van October leest men:

1. Godsdienst des harten (met toelichting uit geschiedenis en ervaring). 2. De zonde, door P. SINGAL. 3. Een kind, geen kind, (naar het „1 cents Volksblad", door mijne dochter). 4. Ned Wright, – de bekeerde dief.

5. Psalmen, als voren (Ps. XXXII, XXXIII). 5. Werken met lust (de vrijwillige herstelling van de kerk te Amoerang), door P. LUTAM.

Eindelijk vond men in het nummer van December:

1. Over den oorlog (motto: oorlog een vloek). 2. Het roode kruis. 3. Heidensche gewoonten bij doodenfeesten der Christenen, door een' kweekeling der kweekschool. 4. Kleine steentjes (de dronkaard en zijne flesch.)

Naar aanleiding van mijne hoofdartikelen in het bijblad, veroorlove men mij hier mijne gedachten mede te deelen aangaande het gehalte van het Christendom in de Minahasa. Komt mijne voorstelling welligt in strijd met onze eischen in dit opzigt, het is eene reden te meer haar te berde te brengen.

Het zal den opmerkzamen lezer niet ontgaan zijn, dat de hoofdartikelen in het bijblad eene doorgaande gelijke strekking hebben. In het vorige jaar (1869) handelde ik achtereenvolgens over godsdienst in het algemeen, met het doel, om, vooral door heenwijzing naar en vergelijking met de godsdienst van de heidensche periode bij de Minahassers, heldere en ware begrippen omtrent de godsdienst, en bijzonder de christelijke, bij te brengen. Het wezen van de godsdienst en de waarde van sommige vormen wilde ik duidelijk maken. In 1870 handelde ik meer bepaaldelijk over godsdienst in het leven, ook over godsdienst voor kinderen, en godsdienst des harten. Sprak ik in 1869 meer met het oog op hen, die verkeerde begrippen omtrent de godsdienst hebben, en zich ook uiterlijk van haar vervreemden, in 1870 vestigde ik het oog op de groote massa, die niet afkeerig is van godsdienst, maar in de opvatting van haar wezen zeer laag blijft staan: zij, die

eigenlijk alleen den naam en de vormen kennen, zonder naar den zin te vragen. Dit is het standpunt der groote menigte. Dat zich niemand over dit oordeel verwondere! De waarheid eischt, dat wij de toestanden zonder vooringenomenheid bezien.

Wat is het gehalte des Christendoms in de Minahasa?

Het is hier niet de quaestie hoe de Minahasers tot het Christendom gekomen zijn. Ik heb dit elders aangetoond. Toch valt het niet te ontkennen, dat de oorzaken, en de wijze van toetreding, de meerdere of mindere ernst, de kracht der overtuiging, zoo die bestaat, en de mate van helderheid van begrip der zaak, van directen invloed moeten zijn op het latere gehalte. Maar ter andere zijde kunnen later weder zoo vele factoren werkzaam geweest zijn, om het aanvankelijk uitzigt op eenig gehalte te wijzigen, in voor- of nadeeligen zin, dat men afgaande op het gebrekkige of loffelijke bij de invoering niet à priori tot een noodzakelijk gehalte kan of mag besluiten. Bovendien hangen de eischen omtrent eene degelijke evangelisatie zoo naauw zamen met menigte van belangrijke vraagstukken, als: Christendom en beschaving; door het Christendom tot de gemeente, of omgekeerd; methode van onderwijs, prediking, enz. enz., dat ons bestek dergelijke uiteenzetting der zaak niet zou toelaten. Voor ons doel is zij echter ook overbodig. Wij willen ons bepalen bij den feitelijken toestand, waarbij enkele aanwijzingen van oorzaken van zelf te berde komen. Meermalen heb ik den Alifoer in de heidensche periode, godsdienstig genoemd. Ik behoef mijne zienswijze in deze niet te wijzigen. Immers was het geheele leven van den Alifoer met zijne godsdienst zaamgeweven, even als bij de meeste natuurvolken; en was hij van de geboorte tot aan zijn' dood, bij alle omstandigheden des levens, in

voor- en tegenspoed, bij gezondheid en ziekte, bij vruchtbare en onvruchtbare tijden, in huis en tuin en op reis, het voorwerp van de ietwat grillige zorg der goden, en wist hij zich voortdurend onder hunne magt. Hij deed dan ook geen' stap op zijn' levensweg, zonder daarin de goden te kennen, naar den eisch, dien zijne godsdienst, bij hem, de gewoonte der vaderen, hem stelde. Hij deed dat alles stipt, uit vrees; maar dat belette niet, dat dezelfde godsdienst, die gewoonte der vaderen, hem tal van uitwegen en listen aan de hand deed, om de strenge consequentie van die eischen te ontduiken, waar òf de stoffelijke schade door eene rigtige toepassing te groot zou zijn, òf de eisch in strijd kwam met maatschappelijke toestanden, die later ontstaan waren, die eene magt daarstellen, waartegen men zich niet vermag te verzetten. Men wierp het met de goden op een accoordje. Zoo als de mensch is, zoo is zijne godsdienst: dat transigeren met beginselen is een hoofdtrek in het volkskarakter van den Minahaser.

Behoef ik te zeggen, dat men in de hoofdzaak het gehalte van het Christendom bij den Minahaser bij analogie kan opmaken uit die korte schets van het gehalte van zijne godsdienst als heiden? De verwisseling van godsdienst kan de natuur, met hare logische uitingen, bij het individu niet veranderen; voor zoover er nieuwe beginselen onder een volk worden ingeplant kunnen die eerst hare werking vertoonen bij opvolgende geslachten. Welnu, in het accoord van de godsdienstige aspiratiën van den Minahaser, klinkt de snaar van „inwendigen Anklang" zeer zwak. Dat zij geheel zou ontbreken, beweer ik niet, maar slechts nu en dan kan men haar trillen waarnemen. Wij laten de kunstgrepen en later ontstane vormen, die op het effect berekend waren,

geheel buiten rekening; wij zullen ook niet ontkennen, dat de priesters zelfbewust bedrog pleegden, maar toch kan men bij hen zelfs geen Ahnung ontkennen van eenen dieper liggenden godsdienstzin in het algemeen. De ernst, die zij bij sommige handelingen vertoonden, geeft althans eenig regt tot dat vermoeden. Veelmeer trof men dit aan bij godsdienstige leeken. Het geheimzinnige trok hen aan: zij begrepen, als oningewijden, niets van al de formaliteiten bij de fosso's en de strenge eischen van tal van verbodsbepalingen; maar zij volgden ze op met eene naauwgezetheid, inderdaad eene betere zaak waardig.

Ziedaar genoegzame gegevens om aan te toonen, wat wij met grond verwachten mogen van eenen overgang tot het Christendom van zoo jeugdigen datum, terwijl het geslacht, dat de eerstelingen leverde, nog niet is voorbijgegaan. Wij hebben hier wat gunstig luidt, maar ook wat ons waarschuwt tegen te groote verwachtingen. Het is eene gunstige voorwaarde, die neiging tot godsdienst, en aanleg om die met ernst en naauwgezetheid aan te nemen en hare voorschriften op te volgen. En toch moet ik ook hier zelfs, zonder toe te geven aan pessimisme, doen bedenken, dat men dien gunstigen trek niet overschatte. Want men vergete het niet: de naauwgezetheid in de volbrenging der strenge eischen van de heidensche godsdienst, was niet de vrucht van overtuiging en vrijwillige toewijding, maar integendeel een gevolg van de slaafsche vrees, waarin zij door bijgeloof en een naijverig priesterdom gehouden werden, en zulke beweegredenen hebben voor eene zuivere en degelijke aanneming van het Christendom geen waarde. En toch is er geen twijfel aan, dat de groote menigte tot het Christendom is gekomen, met geen andere voorstelling, dan dat zij zich overgaven aan

eene andere orde van zaken en eene andere magt, het concrete idée van „godsdienst” bij hen, - en de bewijzen zijn genoeg voorhanden, dat zij ook bij hunnen overgang met vreesachtige omzigtigheid vroegen, wat zij alzoo in acht moesten nemen, en van de nieuw erkende magt konden verwachten. Zie, bij het meerendeel was het geen overtuiging, voortspruitende uit een helder inzigt van de geheel eenige waarde van het Christendom, en nog minder, wat men vroeger, te veel afgaande op betuigingen, aannam, een zoeken naar de zaligheid hunner ziel. In de beste gevallen, en deze behoorden niet geheel tot de uitzonderingen, was men gekomen tot het begrip en de erkenning, dat de voorvaderlijke godsdienst niet waar was, eene veroordeeling die eigenlijk alleen sommige bijgeloovigheden en kunstgrepen der priesters kon gelden, terwijl zij van het essentieel goede in hunne godsdienst geen het minste begrip hadden. Zij hoopten of meenden in het Christendom iets beters te vinden, maar het essentieel betere konden zij ook hier evenmin bevatten. Dat God een geest is, en die Hem aanbidden, hem moeten aanbidden in geest en in waarheid, dat lag nog buiten of boven hunne bevatting en hun streven.

Voor zooveel men nu het Christendom bracht in wettische vormen, kon men uit die naauwgezette heidenen ook eens gemeenten van naauwgezette, zegge wettische christenen vormen, en waar de rigting der voorgangers in dien geest het werk der zending drijft, vindt men ook inderdaad de beste gemeenten, d.w.z. gemeenten, die met naauwgezetheid de christelijke godsdienstpligten waarnemen. Men vindt daar een getrouw bezoek van de onderlinge bijeenkomsten, bloeijende catechisaties, opgewekten godsdienstigen geest, naauwkeurig

toezigt op elkander onderling, enz. Maar vraagt men mij of ik dat alles aanmerk als vrucht van heldere overtuiging en zelfstandige toewijding, dan moet ik daarop ontkennend antwoorden: ik zie daarin slechs den zelfden slaafschen geest als in de heidensche periode, maar onder anderen vorm. Waar men zulk eene strenge ascetische rigting niet volgt, vindt men van dat alles veel minder of niets, hoewel door de persoonlijkheid der voorgangers toch een opgewekt christelijk leven kan ontstaan; maar overigens blijkt het maar al te zeer, dat bij meerdere vrijheid ook veel minder naauwgezetheid heerscht; dat er dus niet is te bogen op overtuiging en zelfstandige toewijding, en het inwendig gehalte dier godsdienstige uitingen nog luttel is. Godsdienst des harten, godsdienst in het leven, voortspruitende uit zelfbewuste instemming met en opname van het christelijk beginsel, is nog schaarsch. Ik wil niet ontkennen, dat er enkele uitnemenden zijn, van wie men met vrijmoedigheid een ander getuigenis kan geven, maar zij behooren tot heden tot de uitzonderingen.

Maar, eilieve! mag men zich hierover verwonderen? Welke opvatting had het volk van vroeger her van godsdienst? Was het niet deze, dat men gehouden was aan de stipte nakoming van tal van vormen, onder bedreiging van straf, en van den toorn der goden bij veronachtzaming van een of ander! En heeft dat idée in anderen vorm ook niet post gevat in de voorstelling en het hart der neophyten in de Minahasa? Hoe zou men het anders mogen verwachten, waar zóó weinig is vóórgewerkt, waar nog zóó lage trap van ontwikkeling bestaat, waar het begrip nog zóó weinig geoefend is, dat eene geestelijke opvatting van de godsdienst nog slechts bij enkelen is doorgedrongen?!

Zietdaar eenige wenken omtrent den toestand en het gehalte des Christendoms in de Minahasa, die ons alligt stof kunnen geven om over onze methode, de directe eischen van onze werkzaamheden en de rigting van ons streven op godsdienstig gebied na te denken. Er is meer, maar ik wensch dit in een ander schrijven te bespreken. Zooveel mag wel gebleken zijn, dat ik niet zonder gewigtige redenen de onderwerpen koos, die ik in de hoofdartikelen van het bijblad behandelde.

Onze eischen! Het is gebleken, dat zij in vele opzigten niet op goede gronden rusten, en wij ze over het geheel zullen moeten matigen. Een naauwkeurig onderzoek naar de bestaande toestanden noopt ons tot deze erkentenis; en ten aanzien van het doel, dat wij beoogen, is het besluit van matiging in onze eischen alleszins raadzaam. Die stemming zal er ons toe brengen, degelijke kennis op te doen van het volk, en zijne behoeften, en neigingen, en goede of schadelijke hoedanigheden, meerderen of minderen aanleg, kortom van het geheele volksbestaan, opdat wij zullen kunnen weten, met eenige zekerheid, wat ons te doen staat om het volk te leiden.

TANAWANGKO, Augustus 1871. N. GRAAFLAND.

DE WAJANG.

(Vervolg van blz. 116.)

§ 3.

Laat ons nu eens rondzien, welk personeel er bij eene wajang-voorstelling werkzaam is.

Reeds meermalen noemden wij boven den naam des mans, dien wij u thans voorstellen als den hoofdpersoon bij eene voorstelling. Voor hem is de eereplaats! Gij ziet hem daar vóór de k ĕ l i r, met de voeten gekruist onder het ligchaam, op een matje zitten. Het is de k j a ï - ḍ a l a n g of t j a r m a. Hij toch is de man, de k j a ï, op wien alles aankomt; hij leidt de voorstelling; naar hem rigten zich allen en alles. Hij bezielt de toeschouwende en belangstellend luisterende menigte door zijne taal; hij is de afgod der met heldere oogen en gespannen aandacht luisterende jeugd, anders bewegelijk en babbelende, maar nu doodstil en bedaard; alleen bij treffende passages en geestige zetten des ḍ a l a n g 's barst men in hartelijk gelach uit, en deelt elkander luid zijne opmerkingen meê, zoo doende, de reeds al te lang in bedwang gehouden tongen en lachspieren den vrijen teugel gevende. Allen, oud en jong, behandelen den ḍ a l a n g met eene zekere piëteit, en men zal wel zorgen, dat alles uit den weg geruimd of voorkomen wordt, wat hem onaangenaam zou kunnen stemmen of hinderlijk zijn bij zijne voordragt.

„Maar" zoo vraagt men: „hoe is die man tot de waardigheid van ḍalang gekomen? Hoe en waar deed hij zijne bekwaamheid op, en van waar kreeg hij een diploma?"

Wij hopen, dat het beantwoorden van deze vragen geen oorzaak zal zijn, dat de eerbied, dien wij getracht hebben den lezer voor hem in te boezemen, vermindere. Want de ḍalang bezit geen diploma; aan geen academie verwief hij na ijverige studie zijn' titel; van wetenschappelijke opleiding is nooit sprake geweest. Neen, in de publieke opinie bezit hij zijn diploma. Toen hij als jongeling al of niet lezen geleerd had, ging hij zoo dikwijls mogelijk andere ḍalang's hooren, of getrouw een' enkelen als leerling en dienaar volgen, om op zekeren dag zelf als ḍalang op te treden, na daartoe al of niet door eenen anderen of door vrienden aangemoedigd te zijn geworden.

Onlangs bevonden wij ons in de desa W...., waar wij een bezoek brachten bij ANOE, die voor zijnen zoon, een' jongen van 16 à 17 jaar, een oude wajang karoetjil had gekocht voor een span buffels, eene waarde van ± *f* 100 vertegenwoordigende. Na de wajang beschouwd en besproken te hebben, kwam het gesprek ook op zijnen zoon. „En hoe zal die 't nu aanleggen om de bekwaamheid en vaardigheid te verkrijgen, om eenmaal als ḍalang te kunnen optreden?" „Wel, hij zal overal gaan luisteren, mijnheer! waar eene wajangvertooning plaats heeft. Zóó kan hij de verhalen door luisteren langzamerhand uit het hoofd leeren, en goed afzien hoe andere ḍalang's doen." „Kan de jongen ook lezen?" „Een weinig, jawel mijnheer!" „En hebt gij nu ook de boeken voor hem, waaruit hij de wajangverhalen kan leeren kennen en die bestuderen?" „Neen

mijnheer!" „Maar hoe zal hij 't dan maken? Luisteren alléén zal hem toch wel niet genoeg op de hoogte der geschiedenis brengen!" „Och, wat zal ik u zeggen, mijnheer? Wij zijn maar arme menschen. Ook kan hij zien hier of daar een boek te leen te krijgen." „Daar zijn eenige wajang-verhalen in druk verschenen; dezer dagen nog een nieuw, getiteld: Danoe-maja, maar dit is een verhaal voor de wajang-poerwa, te Soerakarta verkrijgbaar. Als ik je er pleizier mêe kan doen, dan wil ik je wel helpen om die te krijgen. Zij zijn niet zeer duur." „Ja wel mijnheer! Na afloop van den oogst van dit jaar. Ik heb nu nog geen geld!"

Dit laatste is maar half waar; de man kan het zeer goed betalen, als hij maar wil. Doch dit daargelaten. De bedoelde jongeling ziet er niet dom uit. Hoogstwaarschijnlijk zal hij zijn doel wel bereiken, en eenmaal nog als ḍalang in de desa optreden. Naar zijn uiterlijk en zijne stem te oordeelen, zal hij dan niet veel minder zijn dan zoo menige andere ḍalang. Wij hebben wel kennis gemaakt met ḍalang's, die volstrekt niet lezen konden, met eene drooge en heesche, doffe stem, en die wat zij weten, alleen door afluisteren en vragen te weten zijn gekomen. Moeten wij in dezulken iets roemen, dan is 't hun geheugen, dat van die verhalen nog zoo veel heeft weten te bewaren, de verbeelding en gevatheid, die het ontbrekende wel weet aan te vullen, de vaardigheid om zich uit te drukken, en hun geluk, dat het volk zoo spoedig tevreden is.

Meer solide is echter de opleiding, die een jongeling krijgt, als hij eenen anderen ḍalaṇg getrouw volgt. Deze maakt hem dan met de verhalen, de gezangen, de muziek, de gewoonten en eigenaardigheden eens ḍalang's bekend; hij geeft hem zijne boeken, pakĕm,

om die te lezen en uit het hoofd te leeren; en heeft hij dan reeds eenige vorderingen gemaakt, dan helpt hij ook bij iedere voorstelling. Men noemt hem dan tjantriq, eene benaming, die men ook den dienaar van een' tapa geeft, en waarop wij wijzen, als bijzonderheid, hoezeer de wajang een positief javaansch, karakter vertoont, ook in hare taal. Zoo heet in de wajang de tapa bij voorkeur: adjar; zoo gebruikt de ḍalang spreekwijzen in meer of minder zuiver kawi, waarvan men de afzonderlijke woorden dikwijls niet eens verstaat, ja, waarvan men wel eene geheel verkeerde verklaring geeft, hoewel die verkeerde verklaringen constant en algemeen plaats hebben, en waarvan het bespottelijk zou klinken, als men die in een gewoon dagelijksch gesprek wilde gebruiken. Doch dit in het voorbijgaan; wij keeren tot den tjantriq terug.

Heeft er dan nu eene wajang-voorstelling plaats, dan mag de tjantriq de voorstelling openen (moetjoeq'i). De ḍalang plaatst zich zoolang onder de muzikanten. Het is echter geen vereischte, ja, meestal is 't zelfs niet het geval, dat het verhaal van den tjantriq in verband staat met hetgeen de ḍalang na hem zal voordragen. In ieder geval duurt het slechts kort, en eindigt altijd met een' oorlog, prang-boeta, waarna onder het spelen der muziek de ḍalang opstaat, en zijne plaats gaat innemen (manggoeng). Men begrijpt alzoo, dat het optreden van een' tjantriq bij eene voorstelling niet alleen niet noodzakelijk is, maar hem uitsluitend om zijns zelfswil als eene gunst toegestaan wordt, eene gunst echter, die men met alle liefde bewijst; namelijk, in de desa of kampong; want de hoofden kiezen zich altijd iemand tot ḍalang, die als zoodanig reeds een' goeden naam heeft, en het zou minder voegzaam zijn, dat bij hen een leerling optrad.

En zoo kunnen wij door het gezegde alreeds het besluit opmaken, dat de gehalte der verschillende ḍalang's al zeer onderscheiden moet zijn. Dit is ook werkelijk het geval. Wel zeer zeker dient men onderscheid te maken, tusschen den eenen en den anderen ḍalang. Natuurlijk dat men in de desa's de ḍalang's van het minste gehalte moet zoeken. Hoe velen zijn er, die niet eens kunnen lezen! En men kan gemakkelijk nagaan, wat er bij dezulken van de verhalen teregt komt. Natuurlijke aanleg moet bij hen goedmaken, wat zij in vorming en kennis te kort komen. En ook daarin zijn allen elkander niet gelijk. Niet allen bezitten in gelijke mate de gave om goed te kunnen verhalen; het geluid en de kracht der stem en longen is, vooral door opiumgebruik en soms door zwaren arbeid op het veld, bij dezen en genen dikwijls zeer onaangenaam en moeijelijk om aan te hooren; het geheugen laat hen dikwijls maar al te zeer in den steek, en dan moeten vernuft en geestigheid goed maken, wat onbekwaamheid bederft. En zietdaar het gevaarlijkste punt in de werkzaamheid des ḍalang's. Dan worden vaste termen, in wezenlijk of vermeend kawi, verklaard; maar soms geheel in strijd met de gewone javaansche verklaring; dan komen er uitwijdingen over alles en allen, die soms wel eens gevat, luimig, ernstig en goed kunnen zijn, doch maar al te dikwijls ook zeer flaauw, onkiesch, vuil, onrein! Ook ernstige en zedelijke toepassingen, zelfs godsdienstige, mag de ḍalang zich veroorloven; maar 't ware dikwijls beter, dat hij die maar voor zich had gehouden. In 't kort, de ḍalang der desa laat dikwijls niet alleen veel te wenschen over; maar 't ware van velen hunner te hopen, dat zij konden besluiten om maar nooit weêr als ḍalang op te treden.

Daar zijn echter in de desa's, doch vooral in de steden, ḍalang's, die ver boven de zoo even bedoelde uitmunten. Het zijn vooral die, welke tegelijk voor hoofden en aanzienlijke inlanders spelen. Niet alleen, dat zij lezen en schrijven kunnen, maar dikwijls bezitten zij eene opmerkelijke kennis van javaansche geschriften. En dit niet alleen als bloot geheugenwerk; zoodat zij niet slechts regels, maar geheele bladzijden letterlijk uit het hoofd kunnen opzeggen, en die ook in het gesprek zeer verstandig weten aan te wenden. Het zijn dan menschen, die zeer goed bespraakt zijn, eene verbazende woorden- en termenkennis toonen te bezitten, die volmaakt bekend met alles wat javaansche literatuur, overlevering, beleefdheid en wellevendheid heet, een gesprek op de meest innemende en belangwekkende wijze weten gaande te houden. Dezen zijn geheel in hun element, als zij over javaansche historie of muziek en zang kunnen redeneren; het is hun dan aan te zien, dat zij zich op bekend terrein bewegen, en, zeker van hetgeen zij beweren en volhouden, al hun vernuft en gevatheid laten schitteren door geschiedkundige aanhalingen en vleijende of teregtwijzende toepassingen. Worden zij ontboden, om hier of daar op te treden, en is 't hun van te voren aangezegd, welk verhaal zij moeten voordragen, dan zullen zij vooraf te huis hun geschrift, pakĕm, nazien, en ook wel meênemen, hoewel dit laatste toch zeer zeldzaam. En zoo hebben zij zich weder een' kuil gegraven, waarin zij maar al te dikwijls vallen. Hoe toch zou 't mogelijk zijn, dat men van 's avonds 8 à 9 uur tot den volgenden morgen, of wel een' dag en nacht aanhoudend uit het hoofd zou kunnen spreken; laat 't zelfs door jaren lange oefening heeten gememoriseerd te zijn! Ook dan moet bij hen 't vernuft wêer groote

dienst doen, en 't is niet alles even onberispelijk wat zij voortbrengen. En dit kan ons te minder bevreemden, als wij weten, hoe zelfs in de geschreven verhalen menigten van flaauwe aardigheden, niets beteekenende uitdrukkingen, vuile historiën en lamme voorstellingen voorkomen. Doch al is 't nu het geval, dat een ḍalang zijn pakĕm meêbrengt, dan is hij daarom nog niet gehouden, dat onafgebroken te volgen. Soms wijzigt hij zelfs wel op last van den gastheer den gang der historie, of slaat er iets uit over. Hoe dit evenwel zij, wij moeten den ḍalang niet alleen van ons standpunt beschouwen, als op zich zelf staande, maar veeleer als een' landgenoot zijner hoorders en hoorderessen; en dit geldt ook van die ḍalang's welke aan de hoven en bij de hoogst geplaatste inlanders te Soerakarta en Djokjokarta optreden, hoewel ons persoonlijk onbekend. Deze zullen zeker de meest ontwikkelde en de geleerdste van allen zijn. En toch stelt de Heer WINTER (Jav. Zamenspr. bl. 290 vg.) ons hen voor als zeer gebrekkig in het verstaan der verhalen, die zij zelf gedurig voordragen. Het kawi, de oude dichtertaal der Javanen, komt veel in hunne voordragten en zangen voor, doch vaak verstaan zij er vele woorden en zelfs volzinnen niet van, zoodat hunne verklaringen kant noch wal raken. Laat ons hun daar niet te hard over vallen, bij de wetenschap, dat de westersche geleerden van europeschen naam nog maar al te zeer voor vele moeijelijkheden in het verklaren dier oude talen moeten blijven staan. In ieder geval is de ḍalang, als hij daar vóór de kĕlir zit, werkelijk verheven boven al zijn hoorders. Hij is de spil, waarop bij de voorstelling alles draait, de ziel van het geheele drama. Het reukoffer wordt ontstoken, als hij zijne voordragt zal aanvangen; het spijsoffer staat gereed aan zijne zijde,

en straks zullen wij vernemen, hoe ook het bijgeloof zich van zijnen persoon heeft meester gemaakt, en hij dan als redder uit de magt eens boozen geestes kan optreden of een vermeend gevaar afwenden.

De ḍalang is niet alleen redenaar, hij is tegelijk zanger. Gedurig wordt zijn verhaal, dat nu eens beschrijvend is, dan weêr in den vorm eener zamenspraak wordt voorgedragen, vervangen door gezang, daarbij immer begeleid door muziek. Het eenvoudige verhaal noemt men djantoer'an; de zamenspraak potjap'an. Meermalen draagt de ḍalang een djantoer'an op zangerige wijze voor, in welk geval zij rĕnggan heet. Onderscheiden hiervan is de ada-ada. In de Lampah'an-palasara komt tweemaal (p. 70, 80) een ada-ada voor; in de Wajang-prĕgiwa slechts éénmaal. De taal der beide ada-ada's in de Waj. palasara is niet onderscheiden van die der djantoer'an. In de Waj. prĕgiwa is het kawi-taal. In de bedoeling der djantoer'an, rĕnggan en ada-ada is geen onderscheid te ontdekken. De onderscheiding schijnt alleen op de wijze van voordragt betrekking te hebben. Bij de rĕnggan is echter geen vaste wijze van voordragt, m.a.w. zangmaat of wijze, voorgeschreven; het is niet dan eene zangerige voordragt van een djantoer'an. En hierin is de rĕnggan bepaaldelijk onderscheiden van de ada-ada die aan vaste zangwijzen gebonden is. Men onderscheidt dan met het oog daarop vier onderscheiden ada-ada; te weten:

1. Ada-ada-sanga.	3. Ada-ada-Mataram'an.
2. » » palar'an.	4. » » koena.

Van dezen behooren n°. 1 en 2 des avonds en 's morgens, en n°. 3 en 4 gedurende den nacht gezongen te worden. Beneden zal de lezer kennis kunnen maken met

den inhoud zoowel van djantoer'an als rĕnggan, enz. en thans laten wij die dus verder rusten.

Na al het gezegde zal men zich reeds eenige voorstelling omtrent den maatschappelijken rang en de positie des ḍalang's gevormd hebben. Hierin is natuurlijk ook weêr groot verschil tusschen hen. De ḍalang der doekoeh'an Kw.... bezat tot vóór kort nog een' ouden wajang-toestel met gamĕlan. Daar hij finantieel, voornamelijk door te sterk opiumgebruik, zeer achteruit ging, heeft hij zijne wajang en gamĕlan verkocht voor *f* 130. Toch blijft hij nog altijd ḍalang. Wordt hij nu hier of daar gevraagd op te treden, dan huurt hij een wajang, waarvoor hij voornamelijk bij Chinezen teregt kan, daar er onder hen verscheidenen zijn, die eene wajang bezitten en verhuren. Ook aanzienlijke inlanders en hoofden bezitten meestal een wajang, en willen zij eene wajang-partij geven, dan ontbieden zij hunnen ḍalang. Dit is doorgaans een man van naam en eenig fortuin, en bij het volk bekend, als de ḍalang van dit of dat hoofd. Wij kennen er als zoodanig een', die betrekkelijk zeer gefortuneerd is, en zelf eene zeer mooije wajang-poerwa bezit, naar hij zegt, eene waarde van *f* 1200 vertegenwoordigende. Deze laatste soort ḍalang's gevoelen zich altijd min of meer boven de collega's verheven; zoowel in kennis als fortuin zijn zij het dan ook in den regel, en is 't hun te vergeven, als zij nu en dan laten gevoelen, hoe innig zij zich van hunne meerderheid bewust zijn.

't Is echter te betreuren, dat bij de meesten het overmatig gebruik van opium zoowel finantieelen ondergang veroorzaakt, als de ligchaamskrachten sloopt. Onlangs verzocht een ḍalang mij om medicijnen. Zijne stem was schor, droog en onaangenaam van klank; de ademhaling moeijelijk

en pijnlijk; hoe is die man daaraan gekomen? Aldus verhaalt hij: vroeger scheelde hem niets aan borst of longen noch keel. Maar het werd hem moeijelijk een' ganschen nacht met de voeten gekruist onder het ligchaam te zitten verhalen, dikwijls op plaatsen waar het erg togtte. Nu en dan gevoelde hij zich zelfs door den slaap overmand. Tot op dien tijd had hij nog geen opium gebruikt. Toen werd hem de raad gegeven, een weinig daarvan te gebruiken. Hij gevoelde, dat 't hem hielp. Maar de hoeveelheid moest gedurig vermeerderd worden, wilde hij er uitwerking van behouden. Middelerwijl begon zijne stem te veranderen, en minder helder en krachtig te worden. Langzaam, maar toch merkbaar voelde hij, dat ook zijne borst innerlijk aangedaan werd; zijne ademhaling was dikwijls zeer kort en pijnlijk. En nu was zijne stem geheel veranderd, heesch, droog, en zijne borst pijnlijk. „Mijnheer, zoudt u me daar niet af kunnen helpen? Ik wil trachten het opiumgebruik na te laten. Zou ik dat kunnen, en toch nog sterk genoeg blijven om als ḍalang te kunnen optreden? Ik behoef het niet om de kosten te laten, maar ik gevoel, dat mijn ligchaam er onder lijdt en er door verwoest wordt." En dit is in 't kort de geschiedenis van zeer veel ḍalang's. De levenswijze der mindere klasse onder hen, het zware werken op het veld, in regen en wind soms, slechte behuizing en verzorging des ligchaams, vooral door zich bloot te stellen aan togt, grootendeels naakt loopen, slecht voedsel, en verwaarloozing bij verkoudheid, koorts, enz., redenen genoeg om te vermoeden, dat menigeen bezwaarlijk een' geheelen nacht, of een' dag en nacht, soms wel eenige dagen en nachten achtereen, het zal kunnen volhouden te spreken, om niet te zeggen, te schreeuwen, vooral bij het gezang.

De verdiensten van een' ḍalang laten zich moeijelijk juist opgeven. De één stelt zijn talent ook wel op meerder prijs dan de ander. De gewoonte wil, dat een inlandsch hoofd zijnen ḍalang geen loon geeft, behalve bij groote feesten het een of ander kleedingstuk. Dit laatste schijnt echter nog niet eens regel te zijn. Wil men de wajang vertoond hebben, dan wordt de ḍalang eenvoudig ontboden, en geeft men hem, zoolang hij speelt, te eten en te drinken en den noodigen opium. Men rekent dit gratis-optreden als eene eer voor den ḍalang, eene aanbeveling bij het publiek, en, last not least, als.... heeredienst. Hij is daardoor vrij van alle overige heerediensten, die het volk gewoonlijk moet vervullen. Alleen heeft hij zijne jaarlijksche bedrijfsbelasting te betalen, die varieert van *f* 2,— tot *f* 8,— 's jaars, naar gelang van inkomsten en vermogen.

Speelt zulk een ḍalang in zijne eigene kampoeng, dan moet men hem daarvoor vergoeding geven, wijl hij ook zijn aandeel in de kampoeng-diensten moet presteren.

In de desa bestaat ook eene soortgelijke adat. Zijne desa-genooten geven hem geen vergoeding, als hij voor hen speelt. Als zij zulks verlangen, dan moet hij ook gereed zijn, mits men hem tijdig waarschuwe; doch dit komt gedurende de West-moeson al zeer zeldzaam voor. Waar hij echter buiten zijne desa ontboden wordt, eischt hij betaling naar eigen goedvinden. Ter vergoeding ontvangt de ḍalang van zijne desa een half-koeli-aandeel sawah, en is vrij van cultuurdiensten en pacht; (behalve van desadiensten, als nachtwacht, enz., en bedrijfsbelasting.) Deze regeling is hier en daar belangrijk gewijzigd. Zelfs kennen wij een' ḍalang in de desa Dj.... Gr.... die ook van zijn desagenooten betaling vordert, doch dan ook geen enkel voorregt geniet. Zijne

verpligte diensten laat hij gewoonlijk tegen vergoeding door een' ander' waarnemen.

Beneden zullen wij nog nader vernemen, welke de verdiensten van een' ḍalang kunnen zijn, als hij buiten zijne desa speelt.

In de desa is gewoonlijk de ḍalang de eenige persoon, die bij eene wajang-voorstelling spreekt of zingt. Bij de inlandsche hoofden, van een' mantri af tot den radèn-adipati, heeft men echter nog de zangeres, in Krama en Ngoko Talèḍèq genaamd. Meermalen hoorden wij 't echter als het ngoko gebruiken van het krama tanḍaq.

De publieke opinie ziet altijd met eenige minachting neder op deze klasse van vrouwen. Het wordt als eene schande en oneer voor eene familie beschouwd, als eene der vrouwelijke leden als zangeres optreedt. Waarom? Omdat daarmêe altijd eene onzedelijke levenswijze gepaard gaat. Het zou eene dwaasheid zijn, deze zangeressen te willen vergelijken met onze actrices of zangeressen. Zij mogen beiden niet op éénen dag genoemd worden!

Wij hebben 't reeds te kennen gegeven: de inlandsche zangeres is niets meer of minder dan eene publieke vrouw; haar verblijf is dan ook in eene afzonderlijke kampoeng bij een' bordeelhouder, grĕma of tjanṭangbaloeng genoemd, wiens erf uitsluitend door dergelijke vrouwen bewoond wordt, en dan pandjoen'an of lèndjèr-soré geheeten wordt. Men kan daar soms tot een aanzienlijk aantal vrouwen bijeenvinden; helaas! maar al te vaak velen onder haar, die met de afschuwelijkste ziekten, een gevolg van losbandigheid en ontucht, behebt zijn, eene ware pest voor de maatschappij! Hoe menigmalen hadden wij niet reeds personen bij ons, die om

medicijnen kwamen verzoeken tegen geheime ziekten daar opgedaan! In den regel komen alle verdiensten van deze vrouwen aan haren loerah, zoo noemt men den bordeelhouder, die haar daarvoor woning, voedsel en kleeding geeft. Zij zijn dan in waarheid zijn eigendom, zijn middel van bestaan, waaruit hij zooveel mogelijk voordeel zoekt te behalen. Genoeg, de geschiedenis der publieke vrouw in de europesche steden, zoowel de oorzaken, die haar in het bordeel brengen als haar leven en verblijf aldaar, wordt dikwijls volkomen op Java teruggevonden. Als kenschetsing van het inlandsche familieleven ten gevolge der polygamie deelen wij hier alleen nog mêe, wat onlangs plaats had, en wel meer zoo gebeurt, dat een man om de eene of andere reden zijne tweede vrouw verwaarloosde, en haar de gewone verzorging en eere onthield. Toch wilde hij haar niet vrij laten gaan. Welnu, de vrouw wist een krachtig middel aan te wenden. Zij verliet het huis, en begaf zich naar eene pandjoen'an, er voor zorgende, dat de man dit al heel spoedig te weten kwam. Een van tweeën moest nu gebeuren, òf de man zou haar terug halen, en zij meêgaan, onder belofte van betere behandeling; òf hij zou haar eenvoudig aan haar lot overlaten, ingeval hij dergelijke daad als schandelijk en schaamteloos beschouwde. In het zoo even bedoelde geval had het laatste plaats. En gelijk dat ook meermalen geschiedt, na een paar dagen wachtens, verliet die vrouw wêer het bordeel, en kon vrij gaan werwaarts zij wilde. Het gebeurt echter ook dikwijls, dat zoodanige vrouw in het bordeel blijft, en als publieke vrouw gaat leven.

Is een meisje of vrouw dan nu eenmaal in zulk een bordeel opgenomen, dan krijgt zij zangles. Haar loerah bespeelt een rĕbab, waarbij eene der andere vrouwen zingt, en

dan heeft zij van deze de verschillende melodiën te leeren. Met opzet zeggen wij melodiën, want van gezangen of liederen kan eigenlijk geen sprake zijn. Als zij de wijs eenmaal weet en kan zingen, maakt zij zelve er de woorden op, naar die haar onder het zingen invallen, waarvoor gewoonlijk de zoogenaamde wangsallan dienen, eene soort van beeldspraak, bestaande uit twee regels, waarvan de eerste het beeld of beeldsprakige, en de tweede de verklaring bevat. Als nu hier of daar eene wajang-voorstelling plaats zal hebben, wordt aan den grĕma om eene zangeres verzocht, die dan deze of gene daarvoor aanwijst. Gedurende de voorstelling begeleidt dan wel vervangt zij den ḍalang, en heeft alleen op de zangwijzen te letten. Zij gebruikt er al of niet woorden bij, naar eigen goedvinden, in ieder geval hebben de woorden van haar gezang, niets met het verhaal des ḍalang's gemeen.

Voor ons gehoor is het stemgeluid en gezang dezer zangeressen in den regel niet aangenaam of welluidend. Doorgaans forceren zij haar orgaan, haar zingen wordt dikwijls schreeuwen. Gebruiken zij al woorden, dan zijn deze toch meestal niet of bijna niet verstaanbaar. Het houden van een' zijden slèndang voor den mond onder het zingen, eene gewoonte door de welvoegelijkheid dringend gevorderd, kan niet bevorderlijk zijn voor het welluidende van haren zang. Bedenken wij nu daarbij, dat zij meestal veel te veel opium gebruiken, en zeer ongeregeld en slordig leven, en bij eene wajang-voorstelling ook wel de rol van publieke vrouwen ten behoeve der gasten niet verzaken, dan zullen wij de waarde van zulke zangeressen al vrij wel kunnen vermoeden, en van ons standpunt niet veel aantrekkelijks in haren zang kunnen vinden.

In hoever de zang en de zangeressen aan de hoven in de vorstenlanden gelijk of onderscheiden zijn van de beschrevene, kunnen wij niet zeggen. Voor beoefenaren van het Javaansch teekenen wij hier alleen nog aan, dat in 1866 te *Samarang* werd uitgegeven: [illegible]

De zangeres die men gewoonlijk op markten en straten ontmoet, is niet veel anders dan de boven beschrevene. Gewoonlijk oefent zij echter haar bedrijf voor eigen rekening uit, woont op zich zelve, al of niet met haren of eenen man, of wel met meer mannen, die haar tevens als muziekanten begeleiden, en dan is zij misschien ligchamelijk en zedelijk nog iets lager gezonken dan de andere. Wel ware het te wenschen, dat meer algemeen plaats had, hetgeen Dr. KOORDERS in zijne reisaanteekeningen opmerkt, dat „te *Lĕbak*" „geene *ronggèng's*", (eene andere benaming voor de boven beschreven zangeressen, de *talèdèq*.) „die pest voor de bevolking, geduld worden."

Zoowel de *ḍalang* als de zangeres worden bij eene *wajang*-voorstelling immer begeleid door muziek. De personen, die de instrumenten bespelen, de muziekanten, heeten *nijaga* of *wijaga* en *pandjaq*.

Dat een *pandjaq*, een' *medehelper* van een' *nijaga* zou zijn, is ons nog niet voorgekomen. In de *Kĕdiri* zijn *nijaga* en *pandjaq*, beiden „muziekanten", van elkander in niets onderscheiden, dan in woonplaats.

Een *grĕma* houdt er altijd een stel *gamĕlan* op na, en heeft daarvoor vaste personen, die deze bespelen. Deze muziekanten behooren bij de *pandjoen'an* en worden *pandjaq* genoemd.

Een *wijaga* woont op zich zelf in de kampoeng, bezit

zelf al of niet een gamĕlan, en is er meestal tegelijk landbouwer of handelaar bij, daar hij zelden in het eerste alleen een voldoend middel van bestaan kan vinden. De gewoonte brengt hier meê, dat de hoofden wijaga's voor zich laten spelen, doch waar er soms een of meer te kort mogen komen, zal men zich ook van een pandjaq bedienen. Zoo gebeurt 't ook, dat, als in eene desa een wijaga uitgenoodigd wordt, op dezen of genen dag te komen spelen, hij eerst tot andere wijaga's zich begeeft, doch als hij zijn vereischt getal niet vol kan krijgen, zal hij zich tot een grĕma wenden, en hem om hulp verzoeken, om op den bepaalden dag één of meerderen zijner muziekanten, namelijk pandjaq, hem te willen afstaan.

Ziet ze daar dan nu achter hun instrument zitten! Hoe dood kalm en bedaard bespelen zij dat! Ge kunt 't hun zoo aanzien, geen oogenblik is er quaestie van of zij wel zeker zijn van hunne partij! Geen druppel zweet, geen enkele trek van bijzondere inspanning vertoont zich op hun gelaat, al spelen zij ook vier en twintig uren lang. Zij kennen alleen ligchamelijke vermoeidheid door het lange zitten en het wakker blijven: hunne ziel blijft zoo vlak als een spiegelglas!

En toch zou men zich vergissen, als men meende, dat die inlandsche muziekanten, welke men daar zonder een' orchestmeester met een' dirigeerstok in de hand, of blad papier vóór zich, ziet spelen, geheel en al van kennis en bekwaamheid ontbloot waren! 't Is waar, hunne kennis en wetenschap is eene overgeleverde, die niet beschreven wordt; maar toch zullen er duizenden personen aangetroffen worden, die nooit in staat zullen zijn een instrument naar eisch te bespelen. Zelfs onder de muziekanten onderscheidt men wel degelijk meer of minder bekwame. Gehoor, geheugen, om de verschillende me-

lodiën op zijn' tijd onmiddellijk te kunnen spelen, gevoel om juist in de maat, niet al te hard of te zacht te spelen, zietdaar waar het vooral op aan komt! Maar wat is 't? Er is geen ontwikkeling, geen vooruitgang in de kunst! Éénmaal er achter, éénmaal het gevat, de slag beet hebbende, is men dan ook klaar voor zijn geheele leven. Men weet voortaan van nieuwe partijen noch repetities! 't Is of wordt geen wetenschap, maar veelmeer een slag, eene vaardigheid, en een enkele maal een' verkeerden toon aan te slaan, och! 't hindert zoo heel veel niet! En zoo laat 't zich begrijpen, met hoe weinig liefde, hartstogt en kunstzin men in den regel zijn instrument bespelen zal! De meesten spelen dan ook, omdat zij nu eenmaal de kunst verstaan, en op die wijze wat verdienen kunnen. En dit op niet zoo geheel onaangename wijze! Men wordt bediend en rijkelijk van het noodige voorzien, zoo als dat op een feest behoort, en keert welgemoed huiswaarts met nog eenig geld in den zak.

Hoeveel het werkzaam personeel bij eene wajang-voorstelling voor zijne diensten ontvangt, is moeijelijk te zeggen. De betaling door den gastheer geschiedt aan den eigenaar der wajang of den ḍalang. Wat deze laatste nu weêr aan het overige personeel uitkeert, is zeer verschillend. Soms heeft men eene vaste overeenkomst gesloten. Zoo hoorden wij onlangs van een' ḍalang, die een wajang-karoetjil bezit, dat hij voor zich het dubbel deel der overige personen behoudt; zoodat 't wel gebeurt, dat de muziekanten voor één dag spelens vijftig centen krijgen, en hij zelf *f* 1.— behoudt. Zoo weten wij ook, dat iemand gedurende éénen morgen een gamĕlan liet spelen, waarbij zes man werkzaam waren, en

daarvoor *f* 6.— en één maal eten betaalde. Een ander liet de wajang-karoetjil spelen, en betaalde voor één dag en nacht *f* 6.— en twee maal eten. Elders betaalde men voor eenen enkelen nacht zoowel *f* 10.— als *f* 6.—; en bij eene trouwpartij speelde eenigen tijd geleden een gamĕlan, waarvoor 7 man noodig waren, gedurende vijf dagen voor *f* 25.—, plus dagelijks tweemaal eten, eenige malen koffij met of zonder gebak en vruchten, opium en de beteldoos met eene rijke hoeveelheid tabak. Nog kennen wij een' anderen ḍalang, die eene wajang-poerwa bezit, en in de nabijheid zijner woning gedurende ééne nacht voor *f* 13.— à *f* 15.— speelt; en is 't verder weg, voor *f* 20.— à *f* 25.— en wel meer, plus de noodige spijzen en dranken. Daar deze ḍalang eene zeer goede reputatie bezit, heeft hij 't ook zeer druk, en vaart hij er zeer wel bij. Doch wij weten ook wel van andere ḍalang's, dat zij zeer zeldzaam ontboden worden, en dan ook zoo weinig met hunne wajang verdienen, dat hun spelen niets meer dan eene bijzaak, en de landbouw hun eigenlijk middel van bestaan is.

Waar men nu 's nachts laat spelen, moet de blèntjong of wajang-lamp door den gastheer met olie gevuld worden. De olie, die er 's morgens nog overig is, komt ten voordeele van den ḍalang. En nu is deze laatste slim genoeg, om de lamp zoodanig te laten branden, dat zij tegen den morgen nog gevuld moet worden, en haar dan verder zeer flaauw te laten branden, door de pit af te knijpen en in den tuit terug te duwen, opdat het overschot olie der moeite waard zal zijn. En zóó vallen er dan wel eens een paar onaangename woorden tusschen den heer des huizes en den ḍalang over het donker branden eener pas gevulde lamp!

De Heer WINTER verhaalt ons dat, vóór 25 à 30 jaar

te Soerakarta het loon van een' ḍalang was, voor één dag of nacht zonder de kost ƒ 20.—, plus ƒ 1.— amfioen, de kosten van het vervoeren van wajangtoestel en instrumenten, en als hij 's nachts speelt, de olie voor de lamp. Neemt men een' ḍalang in den kost, dan betaalt men hem ƒ 10.—, geeft hem tweemaal te eten, 's morgens en 's avonds, bestaande uit eene rijsttafel, goed voorzien van toespijzen en het verder noodige en eindelijk de sadjèn.

Boven hebben wij deze al genoemd en doen kennen als het onmisbaar (spijs-) offer bij eene voorstelling. Volgens den Heer WINTER bestaat zij te Soerakarta uit: 1 dangan (eene zekere maat) rijst, 1 kokosnoot, 1 pakje suiker (javaansche) van twee koekjes, 1 tros pisang, een pakje ingrediënten voor het betelkaauwen, een fleschje reukolie, een streng (inlandsch) garen, 1 gepofte kip, ƒ 1.— opium, reukcigaren en mĕnjan. De verschillende opgaven, die wij in de desa kregen, verschillen nog al met deze opsomming. Bij geen enkele komen de reukcigaren, en slechts nu en dan komt de reuk-olie voor. Daarentegen komen wel sĕkar-borèh en baḍèg voor. En, wij zeiden het reeds, een enkele ḍalang begint al den gastheer de geheele sadjèn kwijt te schelden, tegen eene vergoeding in geld, welk bedrag zeer afwisselend is. Een en ander is echter voldoende, om den lezer eenig begrip te geven van de kosten, die eene wajang-partij noodwendig vereischt, en het verklaarbaar te maken, dat het geven van zulk een feest niet tot de dagelijksche zorgen van den desaman behoort.

C. POENSEN.

('t Vervolg in het volgende stuk.)

BOEKAANKONDIGING.

Allgemeiner Missions-Atlas, nach Originalquellen bearbeitet von Dr. R. GRUNDEMANN, Prediger. Gotha. Justus Perthes 1867–71.

Reeds lang was het mijn voornemen, dit werk van Dr. GRUNDEMANN in ons tijdschrift aan te kondigen; bij nader inzien heb ik echter gemeend, daarmede te moeten wachten tot het compleet zou zijn. Een volledig overzigt en doorloopende beoordeeling van alles wat hier geleverd wordt, behoeft men echter niet te verwachten; trouwens het zou al zeer afschrikkend zijn voor den lezer wegens de vele geographische namen, die ik dan noodzakelijk zou moeten aanhalen. Ik zal mij dus tot algemeene opmerkingen bepalen, en slechts hier en daar bij het een of ander zendingveld meer opzettelijk stilstaan.

Vermeerdering der kennis van de zending, vooral bij hen die reeds voor haar werkzaam zijn, bv. predikanten, die zendingbidstonden houden, was het eigenlijk doel van den bewerker van dezen atlas. Hij heeft zeer teregt begrepen, dat geographie een onmisbare grondslag is voor die kennis. Met een' ijver en eene naauwkeurigheid, die in het algemeen grooten lof verdienen, is hij te werk gegaan bij het teekenen der verschillende kaarten, die ons hier worden aangeboden. Hij drukt dan ook in de voorrede zijn vertrouwen uit, dat zijn werk, hoewel door geen' man van het vak bearbeid, ook door geographen

ter hand genomen zal worden, en dat er ook voor hen menige nieuwe bijzonderheid in te vinden zal zijn. In dit gezegde ligt geen overdrijving, als men op de bronnen let, waaruit hij geput heeft, en waarvan de geographen maar al te dikwijls geen gebruik maken, namelijk een overgroot aantal zendingberigten van verschillende genootschappen. Bovendien heeft hij voor zijn' atlas nog veel te danken aan mededeelingen van zendelingen en met de zending in betrekking staande personen, tot wie hij zich met verzoek om nadere inlichting had gewend. Let men nu op de groote beteekenis der zending in zoovele streken, waar de zendingposten tevens de middelpunten van beschaving zijn, waar dikwijls ook de meeste geographische kennis van het een of ander land te vinden is, dan zal men moeten erkennen dat deze atlas ook voor de algemeene aardrijkskunde alleszins eene aanwinst genoemd mag worden. Eenige der eerst verschenen afleveringen zijn dan ook reeds door PETERMANN in zijne „Mittheilungen" met lof vermeld. Van den anderen kant zal welligt deze of gene aanmerken, dat vele zendingposten onbeduidende plaatsen zijn, dat men niet zelden leest, dat zij na korten tijd weer worden opgeheven en met andere verwisseld, en men betrekkelijk weinig verneemt van de vruchten of resultaten der zending in een aantal landstreken, zoodat het nut van zulk een' atlas twijfelachtig wordt. Hiertegen valt echter te zeggen, dat opheffing van zendingposten na korten tijd van bestaan geen regel, maar uitzondering is, dat onbeduidende plaatsen meermalen juist door de zending tot betrekkelijke welvaart en bloei zijn geraakt en bovendien dat men niet te spoedig vruchten moet verwachten van de nog zoo jonge evangelische zending, die in verschillende landen met zeer verschillende bezwaren te kampen heeft, terwijl

het ook aankomt op hetgeen men onder vruchten of resultaten der zending verstaat; dikwijls bespeurt men daarvan het minst in de grootere steden, die toch op geene kaart, al ware zij geen zendingkaart, zouden mogen ontbreken. Geographie is geen wetenschap, die voor het groote publiek veel aantrekkelijkheid bezit; in onzen tijd evenwel neemt de belangstelling in haar, ook in ons land, gaandeweg toe, en wij hopen, dat ook deze atlas tot bevordering daarvan moge strekken.

Grundemann's atlas bevat kaarten, in het geheel 72, van verschillende streken van Azië, Afrika, Amerika en Polynesië, die als zendingvelden te beschouwen zijn. Bovendien geeft hij nog eene overzigtskaart van elk der genoemde werelddeelen, van Amerika eene van de noorder- en eene van de zuiderhelft. Op die van Azië en Afrika zijn door verschillende kleuren en kleurschakeringen en hachering ook de verschillende godsdiensten en de digtheid der bevolking aangegeven. Van Voor-indië geeft hij eene dergelijke kaart, die bovendien ook het verschil van talen voorstelt. De zendingvelden van Azië geeft hij ons te aanschouwen op 29 afzonderlijke kaarten, die van Afrika op 29, van Amerika op 9 en van Polynesië op 11; de overzigtskaarten zijn hier niet bij gerekend. De kaarten zijn over het algemeen als helder en duidelijk te roemen. Aan elke kaart zijn enkele bladzijden tekst toegevoegd, waarin de bewerker van den atlas eene zeer beknopte geographische en ethnographische schets van het land en een naar verhouding eenigszins uitvoeriger historisch overzigt der zending op dat gebied levert, waaraan hier en daar opmerkingen tot verklaring der kaart zijn toegevoegd. De eene schets is natuurlijk beter geslaagd dan de andere; eene der beste, wat het geographische betreft, schijnt mij die der Samoa- of Zeevaarderseilanden in

Polynesië, waarom ik hier dat gedeelte als proeve geef: „Reeds menigeen, die de eilanden van Polynesië beschreef, moest van de Samoagroep bekennen, dat het onmogelijk was met woorden eene voorstelling van hare schoonheid te geven, die niet te zeer beneden de werkelijkheid staat. Verhevenheid, met liefelijkheid gepaard, gaat hier zelfs alles te boven wat van Tahiti, de koningin der Zuidzee, geroemd mog worden. De stille lagune, van de branding der zee gescheiden door haren gordel van riffen, omsluit vruchtbare vlakten met kokosbosschen. Verder op sluiten zich daaraan zacht glooijende hoogten, met de omvangrijke boomkroonen van het oorspronkelijk woud (Urwald) bekleed, waaronder niet de digt in elkander geslingerde, ondoordringbare plantengroei zich vertoont, die men elders onder de keerkringen vindt, maar waar in de koele schaduw slechts eene meer uiteenwassende vegetatie (bv. de gevederde varen) haar gebied heeft, terwijl in de takken liefelijk kirrende duiven en andere vogels in den prachtigsten bonten vedertooi huizen. Hier en daar echter verheft zich boven den bergrug een aanzienlijke top, die vroeger vuur en verderf dreigde, maar nu uitgedoofd is. Daar en ginds komt eene schilderachtige groep steile basaltrotsen te voorschijn, waaraan snelstroomende beken ruischende watervallen vormen, terwijl op andere plaatsen het water in poreusen tufsteen zich zijn onderaardsch bed uitgehold heeft. Het gezegde heeft inzonderheid betrekking op de eilanden Oepoloe en Toetoeïla; Savaii is meer een wild bergland, en daalt vaak met kusten van steile klippen in de zee af. – De vlakteinhoud der vier voornaamste eilanden komt nabij dien van het hertogdom Saksen Koburg Gotha. De woonplaatsen liggen met weinige uitzonderingen slechts aan de kust, terwijl in het binnenland sporen van oude dorpen uit vroegeren tijd bewaard

zijn gebleven. De bevolking is in aantal afgenomen, maar, zoo als men uit die omstandigheid kan opmaken, reeds vóór zij in aanraking kwam met Europeanen, want de ontdekkers der groep vonden de inboorlingen reeds tot woonplaatsen aan de kust beperkt. Thans bedraagt hun aantal 34,700. (1) De Samoaners worden na de bewoners der Tonga-eilanden voor de schoonste Polynesiërs gehouden, enz." Daar het den lezer welligt belang zal inboezemen iets te vernemen van hetgeen de schrijver over Nederlandsch-indië zegt, zoo neem ik een gedeelte daarvan over, zonder commentaar: „Eerst in nieuweren tijd schijnt de koloniale regering minder angstig aan de zending eene meerdere speelruimte te vergunnen en een sedert een tiental jaren in Holland ontwaakte zendingijver, waaraan vijf nieuwe zendelinggenootschappen hun ontstaan te danken hebben, haast zich van die meerdere vrijheid gebruik te maken. Het oudere Rotterdamsche genootschap en het Rhijnsche zijn reeds langer werkzaam en enkele op zich zelf staande zoogenaamde Gossnersche mannen, ten deele in dienst der regering, zijn hier en daar aan den arbeid, terwijl het Engelsch genootschap voor de verbreiding van het evangelie in Sĕrawak mede de handen aan het werk slaat. – Al deze krachten zijn echter op verre na niet opgewassen voor hare taak. En toch is hier een zendingveld, dat zóó uitlokt, zóó zeer spoedige hulp behoeft, als weinige andere. Verscheidene millioenen Heidenen wachten op de verkondiging des heils. Het zijn stammen met levenskracht, die een' bijzonder vruchtbaren bodem voor het zaad des evangelies vormen. Niet gelijk de

(1) Indien zij althans niet door den bekenden menschenroof tot verkrijging van arbeiders verminderd is, die naar het schijnt, in den laatsten tijd weer is toegenomen. De bevolking van Saksen Koburg Gotha, zegt GRUNDEMANN in eene noot, bedraagt 164,500 zielen.

Zuidzeeeilanders moeten zij ter elfder ure nog geroepen worden, om nog slechts vóór hun aanstaand uitsterven de genade van den Heiland te ondervinden, maar die kan in hen tot eene kracht des levens worden, waaruit een vernieuwd krachtig volksbestaan met degelijke ontwikkeling van sociale en politieke krachten zou kunnen voortspruiten. Maar velen worden met elk jaar, eer de betere hulp op komt dagen, in de strikken van den islam gevangen, die hen in diep verval van zeden stort, even als hij de kiem tot het verderf van een volksleven in zich omdraagt. – Menig zendelinggenootschap kiest zich een' zwaren arbeid onder volken, waarin eene heidensche beschaving door langen stil werkenden invloed der europesche eerst te gronde gerigt moet worden, aleer een geschikte bodem voor de christelijke zending op eenigszins uitgebreide schaal voorhanden is. Zeker zou het werk op deze eilanden veel meer vruchten geven. Onder de genoemde volken heeft men over 20 of 50 jaren nog dezelfde, zoo al niet eene betere gelegenheid – hier daarentegen ligt gevaar in het uitstel, enz." Overigens mogen wij tamelijk tevreden zijn over hetgeen omtrent verschillende streken van Nederlandsch-indië wordt medegedeeld, al ontbreekt het hier niet aan dwalingen en onnauwkeurigheden en weglating van bijzonderheden, die naar mijn inzien, eerder dan andere min belangrijke vermeld hadden moeten worden. Zoo bv., als men leest, dat de Javaan van alle voortbrengselen van den grond een bepaald gedeelte aan het gouvernement moet opbrengen, dat de Balinezen meerendeels Boeddhisten zijn, dat niets gezegd wordt van de werkzaamheid der afgevaardigden van het Nederlandsch Bijbelgenootschap op Java en Borneo (GERICKE en HARDELAND), enz. enz. In geographisch opzigt hebben de kaarten, die wij hier van

Java, gedeelten van Sumatra, van Borneo en Celebes en de Molukken ontvangen, minder waarde dan andere thans bestaande; maar voor het eigenlijk doel van den bewerker, namelijk kennis der zendingvelden, zijn zij zeer bruikbaar, ja nog meer geschikt dan andere. Ware het mogelijk geweest, ze op eenigszins grooter schaal te bewerken, dan zouden zij zeker nog beter aan het oogmerk beantwoorden.

Met enkele opmerkingen omtrent eenige kaarten van andere streken en den daarbij gevoegden tekst, meenen wij in deze aankondiging te mogen volstaan. De overzigtskaart van Azië is eenigszins te klein, zoodat een gedeelte van het Noorden van dit werelddeel, o.a. van Siberië en Kamschatka en verder ook Java met de zoogenaamde kleine Soenda-eilanden en een deel van Sumatra ontbreken. Ten onregte worden daar de Oxus en Jaxartes in plaats van Sir Daria en Amoe Daria beide Amoe Daria genoemd. Overdreven is het zeker, als wij lezen dat het Boeddhisme meer dan eenige andere heidensche godsdienst hinderpalen aan het evangelie in den weg stelt. Ik laat in het midden, of men niet met even veel regt het zelfde zou kunnen zeggen van het Brahmanisme; maar bij de Parsi's althans heeft de evangelisatie tot dusverre nog minder bijval en meer tegenstand gevonden, dan bij de Boeddhisten.

Van de godsdienst der Polynesiërs lezen wij: „die Religion wurzelte in einer complicirten Mythologie, die bei gemeinsamen Anklängen auf den verschiedenen Gruppen sich verschieden gestaltet hatte. Unförmliche Götzen von Holz verehrte man an jenen einsamen Plätzen der Marais, die nur zu oft mit dem Blute der Schlachtopfer besudelt wurden". De grondslag van de godsdienst der Polynesiërs was vereering der voorouders, met die woorden

van GRUNDEMANN is zij niet duidelijk als zoodanig gekarakteriseerd.

Wij zouden nog wel in het algemeen de aanmerking willen maken, dat hier en daar wel eens bijzonderheden van minder belang in den bij de kaarten gevoegden tekst vermeld zijn, terwijl feiten van meer beteekenis ontbreken. Zoo bv. lezen wij in vergelijking van de opgaven omtrent het aantal bekeerlingen in verscheidene landen te weinig van het schoolwezen door de zending in het leven geroepen. GRAAFLAND's kweekschool van onderwijzers te Tanawangko wordt niet eens genoemd; van de verdiensten van zoovele zendelingen voor taal-, land- en volkenkunde, waarvan althans enkele bijzonderheden aangestipt hadden kunnen worden, vernemen wij niets. Maar misschien zouden wij op die wijze te veel willen vergen, en niet dankbaar genoeg zijn voor de groote moeite die de Heer GRUNDEMANN zich heeft getroost. Terwijl wij tot nog toe slechts kaarten van het zendingterrein van enkele genootschappen bezaten, geeft GRUNDEMANN ons hier een overzigt van het veld, waarop alle of genoegzaam alle genootschappen werkzaam zijn. De bijgevoegde tekst is een zeer voldoende leiddraad tot inleiding in de kennis van het een of ander bepaald gebied. Ook de onpartijdigheid, waarmede de bewerker hier en daar zijn oordeel uitspreekt, verdient geroemd te worden, bv. waar hij over de licht- en schaduwzijden van de zending in Polynesië handelt. De atlas voorziet in eene wezenlijke behoefte, en wij vertrouwen, dat hij regt welkom zal zijn aan alle zendingvrienden, terwijl bovendien ieder, die opheldering zoekt omtrent de eene of andere geographische bijzonderheid, waaromtrent andere bestaande kaarten hem in den steek laten, GRUNDEMANN's werk dikwijls met vrucht

zal kunnen raadplegen. Bij den vooruitgang der geographische wetenschap in onze dagen zullen enkele kaarten spoedig verouderd zijn, bv. die van Madagascar, waarover de Heer GRANDIDIER weldra, naar het schijnt, een in vele opzigten nieuw licht zal doen opgaan. Wij hopen daarom van harte, dat de bewerker door een ruim debiet nog eens in staat gesteld worde, ons eene tweede uitgave te bezorgen.

G. K. NIEMANN.

HET OPSTOPPEN VAN DEN NEUS MET TABAK.

In de „Mededeelingen van het Nederlandsch zendelinggenootschap", het 14e deel blz. 34, las ik over het in Europa verouderde gebruik van den neus op te stoppen met tabak. Deze gewoonte bestaat op Java echter nog tegenwoordig. Eene pruim tabak in den mond heet soesoer; doch wordt zulk eene prop in den neus gestopt, zoo noemt men ze soempĕl. Veelal gebruiken de Javanen dit middel, om, wanneer zij gedurende de vasten niet rooken of pruimen mogen, zich toch door dien tabaksgeur wat op te frisschen. Regtgeloovigen evenwel beweren, dat het vasten door zulk een gebruik van onwaarde is. Het volk, waaronder de minste regtgeloovigen gevonden worden, maakt van deze gewoonte dan ook het meest gebruik.

WISÉLIUS.

DE WAJANG.

(Vervolg van blz. 222.)

§ 4.

Het verhaal, dat een ḍalang gedurende eene voorstelling doet, noemt men in Ngoko Lakon en in Krama Lampahan. De lengte van zulk een verhaal is onbepaald. Voor de geschiedenis van Rama bijv. heeft men, om die geheel af te handelen, tot 7, 8 à 9 nachten noodig. Doch waar men slechts éénen nacht de wajang laat spelen, neemt men een deel dier historie; en zoo handelt men met ieder ander deel der geschiedenis; gelijk men dan ook vele lakon's heeft, die in een' nacht afgehandeld worden. Het aantal bestaande lakon's op te geven, is ondoenlijk. (1)

Doch evenmin als ooit een ḍalang zich getrouw aan een geschreven verhaal houdt, maar daaruit naar eigen goedvinden of op verlangen van den gastheer weg laat of wel daaraan toevoegt, gelijk hij zich dan ook maar zeer zelden van zijn boek – pakĕm – gedurende de voorstelling bedient, – kan even zeker een vaardige ḍalang of schrijver eigenlijk iedere gebeurtenis bewerken tot een wajangverhaal. Aan de hoven of bij aanzienlijke inlan-

(1) Poensen heeft aan zijn stuk de titels der Lampahans toegevoegd, die in de bibliotheek van het Ned. Bijbelgenootschap gevonden worden. Men zie die in de opgave der Jav. Hss. van dit Gen. door Prof. Veth. T. N. I. September 1870. G. K. N.

ders in de vorstenlanden zal de ḍalang zich, naar wij vermoeden, meestal meer of minder getrouw aan zijn pakĕm houden, en daarvan gedurende de voorstelling ook getrouw gebruik maken; doch vooral in de desa is dit geheel anders. Boven hadden wij reeds gelegenheid bij de bespreking der ḍalang's daaromtrent voldoende mededeelingen te doen. Waar een ḍalang in het geheel niet of zeer gebrekkig lezen kan, of ook wel in het geheel geen pakĕm bezit, of ooit bezeten heeft, kan men zich alzoo voorstellen, wat er van die verhalen in den regel teregt moet komen.

Dit neemt echter niet weg, dat iedere lampahan eigenaardig aan eene bepaalde wajang verbonden is, en de minst-ontwikkelde ḍalang wel weet, tot welke wajang een gegeven lampahan behoort, als hij slechts weet, waarover die handelt.

De lezer dient namelijk te weten, dat iedere lampahan in een zeker tijdvak speelt, en voor zoodanig tijdvak eene bepaalde wajang aangewezen is. In den loop onzer behandeling spraken wij reeds meermalen van deze of die wajang; wij willen die nu afzonderlijk in geregelde orde bespreken, en in korte opgaven meêdeelen welke geschiedenissen tot eene bepaalde wajang geacht worden te behooren:

1. De wajang-poerwa.

De benaming poerwa, d. i. begin, oorsprong, oorspronkelijk, dikwijls volkomen gelijk aan het hoogduitsche ur, bijv. in Urwald, dat in het javaansch alas-poerwa is, doet ons reeds terstond vermoeden, tot welk tijdperk de geschiedenis behoort, aan welke de stof voor de lampahan's dezer wajang ontleend is. Het is dat tijdperk, tot hetwelk het begin behoort; de tijd toen de goden en hemelsche wezens met de menschen meer of

minder gemeenzaam verkeerden, en de menschen tot hemelsche wezens werden; het is de oude mythische geschiedenis; of naar javaansche wijze van uitdrukken: kala djaman tanah djawi taqsih kadéwan. Van den eersten oorsprong aller dingen, of, meer javaansch uitgedrukt: van maniq-maja, de namen der eerst geschapen verheven wezens, met welke de geschiedenis dan een' aanvang heet te nemen, loopt dit tijdperk tot den grooten oorlog, bekend onder den naam: Brata-joeda, met welken dit tijdperk gesloten is, d.i. tot op ongeveer de 7e eeuw onzer jaartelling.

Boven hebben wij reeds over de wajang en gamĕlan gesproken, die voor de voordragt der verhalen uit dit tijdperk behooren gebezigd te worden. Hoewel zij eigenlijk alleen bij avond en nacht behoort gespeeld te worden, gebeurt het toch dikwijls dat dit ook bij dag plaats heeft.

2. De wajang-gĕdog.

De lampahan's dezer wajang zijn ontleend aan het tijdvak, dat zich onmiddellijk aan het voorgaande aansluit, doorloopende tot op het rijk van Madja paït. De meest bekende lampahan's dezer serie zijn die, welke ontleend zijn aan de geschiedenis van radèn-Pandji-Koeda-Wanèng-Pati, een' prins van Djĕnggala.

Ook de wajang bèbèr en de Topèng (zie hieronder sub 5 en 7) gebruiken deze lampahan's; even als die der wajang poerwa ook in de wajang-wong opgevoerd worden.

Over den toestel voor deze wajang en de muziek spraken wij boven reeds in de §§ 1 en 2.

Opmerking verdient, dat al sedert jaren in Kĕdiri uiterst zeldzaam, zoo ooit, deze wajang vertoond wordt.

Volgens verklaringen door ḍalang's ons gegeven, is de reden daarvan, dat in deze wajang rijken vermeld worden, die vroeger in Kĕdiri aangetroffen werden en sedert zijn verdwenen. Werd nu deze wajang hier opgevoerd, dan zou dit zeker ziekte of pestilentie onder de bevolking veroorzaken, als teekenen van toorn der goden, wegens de vermetelheid en het gebrek aan eerbied voor de voorvaderen bij de bevolking. Ja, er werd ons als vaste waarheid bij verteld, hoe het is geschied, dat een ḍalang die zich toch vermeette deze wajang te vertoonen, onder het spelen door den toorn des Allerhoogsten getroffen werd, op eene wijze, die wij hier kieschheidshalve onvermeld laten.

Dit alles neemt echter niet weg, dat de geschiedenissen dezer wajang toch wel degelijk opgevoerd worden, doch de toestel der wajang-poerwa of karoetjil dan daarvoor gebezigd wordt.

Even als de wajang-poerwa behoort deze wajang alleen bij nacht vertoond te worden, doch daarvan wijkt men ook dikwijls af, door haar ook bij dag te spelen.

3. De wajang-karoetjil of kaliṭiq, – wajang-golèq.

Tafereelen uit den tijd van de rijken Madjapaït, Padjadjaran en Mataram worden in de lampahan's der wajang-karoetjil (= kaliṭiq) behandeld.

De toestel dezer wajang en de muziek beschreven wij boven in de §§ 1 en 2.

De regel wil, dat deze wajang alleen bij dag vertoond worde, doch daaraan stoort men zich al zeer weinig, en laat haar evenzeer bij nacht spelen.

Volgens Dr. DE HOLLANDER (H. p. 382) wordt deze wajang in westelijk-Java ook wel wajang golèq

genoemd. Meer eigenaardig en naauwkeurig hoorden wij dezen naam aan eene „Chinesche wajang" geven, in welke de beelden volkomen gelijk zijn aan onze aangekleede poppen, en zoo als zij ook in onze poppenkast voorkomen. Daardoor verschillen zij dan ook nog al belangrijk van de poppen der wajang-karoetjil, die niet aangekleed doch slechts beschilderd worden, en die in vorm digter de platte beelden der wajang-poerwa, dan de ronde dezer wajang-golèq naderen. Een enkele maal wordt deze wajang-golèq ook, naar men zegt, door rondtrekkende Javanen in Kĕdiri vertoond; meestal Javanen van Soerabaja afkomstig, waar deze wajang ook veel meer gespeeld schijnt te worden. Zij zouden dan lampahan's voordragen, al naar de persoon, voor wien zij spelen, zulks verlangt.

4. De wajang-wong (Ngoko); Ringgit-tijang (Krama).

„In den ouden tijd", zoo lezen wij Jav. Zam. I p. 299, „bestond ook nog eene wajang-vertooning, bij welke „menschen optraden, in het Soerakarta'sche, ingevoerd „door Kangdjĕng-Goesti-Pangéran-Adipati-Mang„koe-Nagara de I[e] doch wordt daar tegenwoordig niet „meer opgevoerd. Naar men zegt, zou zij te Djokjo„karta nog wel eens vertoond worden", hetgeen ook ons mondeling bevestigd werd. Dr. DE HOLLANDER schrijft (H. I, p. 383) dat „deze wajang vooral in de Soendalanden zeer gezocht is, en oneigenlijk den naam van „wajang draagt, daar zij niet door poppen, maar door „menschen wordt voorgesteld."

Naar men zegt, behoort de Gamĕlan-Salèndro bij deze wajang, behandelt zij de onderwerpen der wajang-poerwa, en speelt alleen des nachts.

5. Topèng en Tamèng-glèlèng.

In het wezen der zaak zijn deze voorstellingen niet onderscheiden van de genoemde wajang's. Zij gelijken op de sub 4 beschreven wajang-wong, in zoover als er menschen optreden; doch op de overige wajang's wat gang, wijze van opvoering, en muziek betreft. De topèng gebruikt een masker voor het gelaat, „doch niet als die voor den vorst speelt, als wanneer „zij ook zelven hunne rollen voordragen" (H. I, p. 383), dat bij de tamèng-glèlèng niet het geval is. Overigens zijn zij gekleed naar eisch van de rol, die zij te vervullen hebben.

Bij de topèng bevinden zich in een afzonderlijk vertrek 10, 15, 20, of zooveel personen als men ter beschikking heeft. De ḍalang draagt zijn verhaal voor, zoo als dat bijv. bij de wajang-poerwa of gĕḍog het geval is, en dan treden twee, drie of meer personen op, die zich precies zoo behooren te gedragen, als de ḍalang zijne poppen zou bewegen als hij de wajang-poerwa of gĕḍog vertoonde. Zoo is de topèng alleen in dit opzigt van de genoemde wajang's onderscheiden, dat menschen de plaats der poppen innemen. Een kĕlir komt bij deze voorstellingen, die des daags en des nachts plaats hebben, niet te pas. De volgende instrumenten worden bespeeld: gĕndèr, kĕṭoeq, kĕnong, kĕmpoel, kĕnḍang en saron-baroeng.

De tamèng-glèlèng, die tegenwoordig niets meer dan een dans is, onder begeleiding van zang en muziek, doch waarbij in vroegere jaren ook een ḍalang moet gefungeerd hebben, die dan de lampahan's der wajang-poerwa voordroeg, bespraken wij reeds boven § 2, sub 13, de gamèlan-tjara-bali.

Topèng-barangan noemt men de topèng, als zij door rondtrekkende kunstenaars vertoond wordt; meestal

is 't niet veel bijzonders wat deze lui, die er zeer armoedig en ellendig uitzien, aan de toeschouwers te genieten geven. Zij spelen meestal juist zoo lang als de persoon voor wien zij spelen dat verlangt, vooral dikwijls vóór of naast een waroeng, hetzij 1 uur, 2 uur, of langer, en berekenen dan de kosten bij babaq's d.w.z. deelen of afdeelingen van een verhaal of lampahan. Zij beginnen gewoonlijk maar te spelen, en als zij bevallen zegt men hun gedurig nog maar een babaq verder te gaan. De lezer heeft hieruit reeds de gevolgtrekking gemaakt, dat één dezer personen dan als ḍalang fungeert, terwijl de andere spelen. Gewoonlijk lossen zij elkander hierin af, als de voorstelling wat lang duurt, die gewoonlijk door een gĕndèr, een saron, kĕṭoeq, en kĕnḍang begeleid wordt, doch waarin natuurlijk nog al variatie is, naar het vermogen der kunstenaars.

Bij H. I, p. 383 lezen wij ook nog van topèng-babaq'an. Hoogstwaarschijnlijk is hiermede hetzelfde bedoeld, wat wij zoo even topèng-barangan noemden. Wij lezen echter daaromtrent ter aangehaalde plaatse: „Dit is eene straatvertooning, die door twee gemaskerden, „een man en eene vrouw, somtijds ook door meerderen „uitgevoerd, bijna dagelijks te Batavia en in de ommelanden te zien is. Onder begeleiding van eene trom en een „paar bekkens, dansen zij, en zingen daarbij beurtelings „liedjes (panton's), die zeer onbeduidend en dikwijls „vrij onzedelijk zijn. Bestaat 't gezelschap uit meer dan „twee personen, dan breiden zij hun' werkkring somtijds „uit, en geven vertooningen, waarbij Chinezen, Arabieren, „of andere personen op eene belagchelijke wijze worden „voorgesteld."

In dit laatste zijn zij misschien gelijk aan, of naderen althans tot den loedroeg of baḍoet. Vroeger gaven

gaven wij reeds de beschrijving van eene zoodanige voorstelling. 't Zijn niet alleen Chinezen en Arabieren, die zij in een belagchelijk daglicht weten te stellen. De onbeperkte vrijheid, die den loedroeg gelaten wordt, om te zeggen en voor te stellen wat hem goeddunkt, zoodat wel niemand het wagen zal, zulk een' man in zijne voordragt te storen, is oorzaak, dat hij soms wel hooggeplaatste ambtenaren, industriëlen, of wie dan ook, aan de lach- en spotzucht der menigte durft prijs geven.

Dikwijls is de loedroeg ook tegelijk toovenaar, en besluit hij zijne vertooningen met eenige toovenarijen (gĕndaman). De toeren, die zij dan voorstellen, vindt de inlander veel sterker, dan die van onze goochelaars, want „deze laatsten gebruiken zooveel toestel!"

Het volgende is eene proef van de vertooning eens inlandschen goochelaars. De man ontkleedt zich geheel tot op een zeer kort, naauw broekje na. Dan laat hij zich de handen op den rug vastbinden, en gaat op den aarden vloer gehurkt zitten. Een ander bedekt hem nu met eene mand, van bamboe gevlochten. Deze is zoo ruim, dat vervolgens een ander man van eene trom voorzien, zich bij hem begeeft. Als er nu op de trom geslagen wordt, nadert iemand de mand, en vraagt, wat de man verlangt. Hij zal dan bijv. al de borden vragen, die er maar bijeen te brengen zijn, 40, 50 in getal. Deze worden hem in de mand gegeven. Slaat nu wêer de trom, dan is dat een teeken, dat de goochelaar gereed is, en dan kan men de borden terugkrijgen. Deze zijn dan met allerlei eetwaren, rijst met toebehooren, gevuld, die de tweede man, één voor één, van onder de mand, overgeeft!

Een andere toer. De loedroeg neemt eene kom of bak, en vult die met rijst. Daarna legt hij er een kip-

penei in, omgeven van kĕmiri-noten. Na verloop van eenige oogenblikken vraagt hij, welke plant of gewas men wil, dat uit het ei zal opschieten. Eene djaraq-plant? Goed- en niet lang duurt het, of men ziet zich de plant ontwikkelen, en langzamerhand opschieten met takken en bladeren, juist zoo als dat in de natuur plaats heeft.

A. „Hoe is dat mogelijk?"

B. „Dat weet ik niet! Ik weet alleen, dat 't zóó „gebeurt. Ik heb het zelf gezien!"

C. „Dat weet ik wèl! Die man heeft zijne ziel aan „den duivel verkocht, en daarvoor stelt deze hem in „staat, zulke dingen te kunnen doen! Zóó wordt tegelijk „verklaard, waarom hij geen gereedschap of toestel noodig „heeft!" (1)

6. Lènggèr, kĕmblaq.

Dit zijn beide benamingen van eene wijze van dansen. De eerste geschiedt door 4, als vrouwen gekleede, mannen. De tweede is een dans, bij de santri-birahi (Meded. VIII, p. 226) in zwang. Ook de tamèngglèlèng behoort onder deze rubriek genoemd te worden; doch daar zij niets bijzonders voor ons tegenwoordig doel ter nadere beschouwing aanbieden, kunnen wij met de bloote vermelding volstaan.

7. Ten slotte noemen wij nog de wajang-bèbèr. Bij deze wajang gebruikt men in het geheel geen losse

---

(1) Van eene dergelijke vertooning leest men o. a. ook in sommige maleische verhalen en in reisbeschrijvingen van Europeanen, b.v. van een' manggaboom, die binnen een uur uit den grond opschoot, en vruchten droeg. Een schrijver in de Edinburgh Review (Jan. 1872) zegt daarvan: »Wij hebben wijlen Lord MACAULAY hooren zeggen, dat dit het eenig goochelstuk was, dat hij ooit in het Oosten of Westen zag, dat hem voor 't oogenblik een' indruk van bovennatuurlijken invloed gaf". – De uitdrukking: »heeft zijne ziel aan den duivel verkocht", is zeker als eene vrije vertaling te beschouwen. G. K. N.

poppen. Deze worden nu op rollen van eene soort van inlandsch papier geteekend en gekleurd, en naar den loop van het verhaal door den ḍalang ontrold en aangewezen. Zij wordt vooral in westelijk Java vertoond, en is in Kĕḍiri zelfs niet eens bekend, dan bij een' zeer enkelen, die wel verre reizen heeft gemaakt, of toevallig daarvan gehoord heeft. Men verhaalt, dat alleen een rĕbab deze wajang begeleidt.

HOOFDSTUK II.

Eene wajangvoorstelling.

Bij SI-ANOE zal van avond de wajang vertoond worden. Hij is een goede kennis van ons. Reeds langen tijd geleden heeft hij de gelofte (kaoel) gedaan, dat als zijne vrouw, die geruimen tijd nog al gesukkeld heeft, volkomen zou herstellen, hij dan eene wajang-partij zou geven. Naar gewoonte heeft hij geruimen tijd, vergissen wij ons niet, wel een paar maanden afgewacht, of de beterschap zich ook zou bevestigen. Gelukkig, zijne vrouw is niet wêer ongesteld geweest of ingestort, en nu meent hij 't er op goeden grond voor te mogen houden, dat zij waarlijk hersteld is.

Naauwgezet als ieder inlander in het nakomen van gedane geloften, heeft hij een paar weken geleden alreeds met een' ḍalang uit de stad gesproken, en met hem de noodige afspraken gemaakt, zoowel omtrent de kosten, als den dag. Want ziet ge, ook dit laatste is al weêr zoo geheel en al onverschillig niet. Zij zijn dan omtrent den dag van heden overeengekomen; en dien ten gevolge is de gansche toestel reeds van morgen gearriveerd.

Anoe heeft gezorgd, dat de plaats er voor gereed was, door het opzetten van een betrekkelijk ruim vertrek, onmiddellijk aan zijn huis verbonden. Zijne vrouw heeft 't ook sedert een paar dagen vrij druk gehad, en 't was gelukkig, dat er bij de uitgenoodigde familie ook eenige vrouwen waren, die haar konden helpen.

Natuurlijk hebben al de desalui al lang geweten, dat er van avond de wajang zou vertoond worden. Om een uur of zes was 't dan ook op 't erf al erg druk van af- en aanloopende menschen. De gamĕlan liet zich al eens van tijd tot tijd hooren, en zoo kwam men heel nieuwsgierig eens even kijken, hoe de wajang er uitzag. Onze jongen zeî straks al met eenige opgewondenheid tot ons: „Van avond zal de wajang bij si-anoe vertoond worden!" De guit wist wel, dat het ons heel goed bekend was, en zijn berigt moest dan ook eigenlijk alleen maar als inleiding tot het verzoek dienen, of hij ook mogt gaan zien? Hij wist ook te vertellen, dat de wajang-poerwa zou vertoond worden. Wij zijn er zelf toen even naar toe gegaan, om de gelegenheid eens op te nemen.

De kĕlir met het halve maantje in het midden onder den bovenrand, was alreeds gespannen, en aan wêerszijde van de goenoeng'an stonden de poppen in rust tegen de kĕlir in de larappan van gadĕbog geschaard. Men begon juist met het opsteken der lichten. In het midden van het vertrek hangt eene wit glazen stolp met een olieglas er in, waarin eene groote pit brandt. Behalve nog een paar waterglazen, tot het zelfde doel van olie en eene pit voorzien, zijn aan de houten stijlen van het huis stukken van den stronk van den pisangboom gebonden met eene uitholling in de bovenzijde, waarin zwarte oliebakjes staan, over wier randen een pitje van

gedraaid katoen ligt te branden. Hier en daar heeft men nog een paar van die oliebakjes geplaatst op standaards van dikke bamboe, welke van onderen in drieën gespleten zijn en door stukjes bamboe van elkander gehouden worden, waardoor zij als op drie pootjes rusten. Mogt van nacht de wind wat sterk op het gebouw staan, en mogten de lichtjes dreigen uit te waaijen, dan heeft men daarvoor eenige vellen van de afgestroopte huid van den pisangboom gereed, die men als een doorschijnend scherm rond het bakje om de stijlen met rotan of bamboe vast bindt.

Maar komt, 't is nu ruim acht uur! Laat ons gaan! Treedt binnen! Ge ziet, de jeugd is goed vertegenwoordigd! Naauwelijks hebben de jongens de buffels in de kraal teruggebracht van de weide, of zij zijn, ter naauwernood tijd hebbende òm te eten, reeds herwaarts gekomen. Zij hebben alles al haarfijn opgenomen, en elkander opmerkingen en aanmerkingen mêegedeeld. Niets ontgaat hunne aandacht! Honderd tegen één, als wij morgen er zóóveel van zullen weten te vertellen als zij!

Dáár aan de regterzijde des ḍalang's, waar ge de mannen rookende en pruimende op de matten ziet zitten, staan een paar stoelen voor ons. Laat ons daar dan plaats nemen.

Hoort ge die muziek der gamĕlan? Dat is de taloe en wel de gĕnḍing-lobong. Zij is nog al helder en levendig. Iedere wajang-vertooning wordt met het spelen dezer gĕnḍing geopend; zij dient eigenlijk om aan te kondigen, dat de vertooning een' aanvang zal nemen, en men dus uitgenoodigd wordt, zich nêer te zetten. Is deze muziekwijze afgespeeld (ka-soewoeq), dan komt gewoonlijk, als die tegenwoordig is, eerst de tjantriq vóór, terwijl de ḍalang zich bij de gamĕ-

lan ophoudt. Boven hebben wij reeds mêegedeeld, dat het verhaal van den tjantriq niets uit staan heeft met de lakon, die de ḍalang zal voordragen. Is hij een reeds gevorderde tjantriq, dan zal hij ook wel eens een stuk van de eene of andere lampahan opvoeren; maar anders draagt hij gewoonlijk een kort verhaal voor, waartoe hij, de goenoeng'an van zijne plaats en ter zijde in de larappan gestoken hebbende, drie of vier poppen opneemt, en die op de plaats der goenoeng'an zet. Het is thans Adjar met zijn' zoon Djanaka. Deze laatste krijgt een' zoon, genaamd Bambang, die in strijd komt met den Ratoe-Boeta, welke strijd de Prang-Boeta heet. Hiermede loopt tijdelijk zijne voordragt af, en de goenoeng'an wordt wêer op hare plaats gesteld.

De tjantriq verlaat dan zijne plaats, om vervangen te worden door den ḍalang zelven, die zich onder het spelen der gĕnḍing-krawittan plaatst (manggoeng), en de goenoeng'an zingende van hare plaats neemt, om de personen op te voeren, met welke zijn verhaal een' aanvang zal nemen. Alsdan gaat hij over tot de benoeming en beschrijving der opgevoerde personen (djantoer'an), en laat die dan met elkander spreken, om ze weêr te laten vertrekken. Gewoonlijk is de hoofdpersoon een koning, en begeeft deze zich in het paleis (kĕdaton'an), waar hij eene zamenspraak houdt. Één der andere opgevoerde personen begeeft zich buiten het paleis naar de pasében (pasében-djaba), om vervolgens wêer den koning te ontmoeten, en zich op reis te begeven (djaran'an).

Nu verplaatst zich het verhaal naar elders, en krijgt men bijv. achtereenvolgens: adĕg-sabrang, njĕbarboeta, adĕg-goenoeng, prang-kĕmbang, mati-

boeta, adĕg-madoegara, tĕkan'ing-bambang, enz. enz. Dit zijn namelijk z.v.a. de technische benamingen voor de elkander opvolgende deelen van de lakon's. Is de ḍalang bijv. aan tĕkan'ing-bambang gekomen, dan is het zeker al ongeveer middernacht. Deze elkander opvolgende gebeurtenissen in het verhaal eens ḍalang's zijn door de kunst en gewoonte bevestigd. Gesteld, hij zou eens te lang achter elkander verhalen, zonder dat er een oorlog tusschen beiden kwam, ziet, dat zou niet goed zijn. Dat is zóó waar, dat als bijv. het verhaal zelf van geen' oorlog weet, en de ḍalang al eenigen tijd heeft voorgedragen, hij dan altijd wel gelegenheid zal weten te vinden, om er het verhaal van een' oorlog tusschen in te brengen; gelijk 't ook een vereischte is, dat tegen den morgen, als men uit elkander zal gaan, de voorstelling met een' oorlog besloten wordt. Natuurlijk meestal eigen vinding, maar zoo algemeen, dat het als een deel van het verhaal geworden is, en lieden, die gewoon zijn wajang-voorstellingen bij te wonen, precies weten welke en hoedanige strijd zal opgevoerd worden. Het doel daarmêe is om leven, drukte te weeg te brengen, eene levendige voorstelling te leveren, die de aandacht opwekt, en maakt dat men blijft luisteren.

Wordt hiermêe dan al spoedig heel wat tijd ingenomen, dan komt daar nog het gedurig herhaald gezang bij. Zoo wordt 't duidelijk, hoe een ḍalang al heel ligt een' geheelen nacht door kan spelen over éénе lakon; gelijk wij boven reeds meêdeelden, dat voor de geheele geschiedenis van Rama wel acht à negen nachten noodig zijn.

Laat ons nu vernemen, wat de ḍalang zal voordragen. Het zou ons moeijelijk vallen, zoo niet ondoenlijk zijn, den lezer thans een letterlijk verslag van eene

voordragt mêe te deelen; ja, wij zouden ook niet eens alles op papier mogen brengen, wat de ḍalang van tijd tot tijd kan voordragen. Het is ons om deze en andere reden verkieselijkst voorgekomen, eene gedeeltelijk zoo getrouw mogelijke vertaling te geven van ééne der lakon's, die Prof. ROORDA in manuscript van Java ontvangen hebbende, voor een paar jaar in druk heeft uitgegeven. Wij kozen de Lampahan Palasara. Wij zullen dit verhaal aanvankelijk woordelijk en verder in korte trekken mêedeelen, al datgene achterwege latende, wat ons eenigszins kwetsend of minder oorbaar voorkomt.

Zietdaar dan den ḍalang, de goenoeng'an wegnemende, om drie wajang-poppen daarvoor in de plaats te stellen. De eerste stelt voor: Praboe-Doergadéwa, ook Basoe-kĕṭi geheeten, de koning van Wiraṭa, een oud rijk, dat naar sommiger meening in het Malangsche moet bestaan hebben. (HAGEMAN II, p. 294.) De tweede is zijn staatsminister of patih, genaamd Roepakèntja; en de derde is de kroonprins, Radèn Doergandana. Omtrent den koning en zijn rijk houdt de ḍalang nu de volgende djantoer'an:

„Ziet, welk een land is dat éka-adi-dasa-poerwa! Eka beteekent, dat het een éénig; adi dat het een voortreffelijk land is; dasa dat het tien benamingen als attributen van zijne voortreffelijkheid draagt; en poerwa, dat het van alle landen het eerste is. Hoewel er vele door Hjang-Giri-Nata werden geschapen, overwelfd door het uitspansel, gedragen door de aarde, is er geen gelijk aan het rijk van Wiraṭa. Het wordt gezegd een waterrijk land te zijn met groote rivieren; al wat er geplant werd, groeide welig op; kleederen en eten waren er goedkoop; en pasir-awoekir! Pasir beteekent zee; woekir, berg. Daarom wordt het pasir-

awoekir genoemd, wijl het paleis aan de zee grensde, en van de aloen-aloen het uitzigt op het gebergte had.

„Spreken wij nu van hem, die genaamd wordt Praboe-Doerga-déwa. Doerga wil zeggen: magtig; déwa is bekend. Daarom wordt die vorst Doerga-déwa genaamd, wijl hij waarlijk de koning van een onbegrensd gebied was; van gemoed als iemand, die als paṇḍita geëerd wordt; lankmoedig en met welgevallen afstand doende van het aardsche, vergevende zijnen dienaren, die misdreven hadden; terwijl zijne vorstelijke giften en gaven, onafgebroken en rijkelijk vloeiden, gelijk de regen, die op de aarde valt. Alle helden, vorsten en boepati's van het eiland Java koesterden eerbiedig ontzag voor hem, en betoonden hem gehechtheid. Eerbiedig smeekten zij, de handen tegen elkander gehouden vóór het voorovergebogen hoofd, om zijn' zegen, en streefden er naar in hunne hulde volmaakt te zijn, als waren zij zijne onderdanen. Bij scharen brachten zij hunne schattingen op; als er tachtig voorwaarts kwamen, keerden er tachtig wêer terug. Opgepropt vol volks was 't op de pagĕlarran, als de boepati's voltallig hunne opwachting kwamen maken (op de vastgestelde dagen); in digt aanééngesloten rijen zaten zij vlak naast elkander met de beenen gekruisd onder het ligchaam, tot aan de beide waringin-boomen op het midden der aloen-aloen. Om zoo te zeggen, was 't, als of het hekwerk helde door de er tegenaangedrongen boepati's, die hunne opwachting kwamen maken.

„Ziet, de vorst van Wiraṭa was sĕḍih-kingkin-kémĕngan-badra-irawan. Sĕḍih beteekent: bedroefd; kingkin: bekommerd; kémĕngan: bezwaard; badra: de zon; en irawan: regenwolk; als de zon omgeven van lichtwolken. Hjang-Giwang-

kara was verduisterd, beneveld door den kommer van den vorst van Wiraṭa. Welke was toch de aanleiding tot dien kommer? Alleen zijne eerstgeborene eenige dochter, schoon van gedaante, de geliefde prinses Doergandini, maar die leed aan eene kwaal, waarmêe zij geboren was, en (van dien aard, dat) hare familie niet in hare nabijheid kon komen. Vele vorsten dongen naar hare hand, en boden brieven aan, om haar ten huwelijk te vragen, maar werden niet aangenomen, wijl de prinses ligchamelijk ongelukkig was."

Na deze djantoer'an houdt de ḍalang de volgende zamenspraak voor zijne poppen, en laat eerst optreden den koning.

Doergadéwa: „Kom hier vóór mij, zet u hier bij mij nêer; koester maar geen vrees over het een of ander, omdat ge door mij hier ontboden zijt."

Doergandana: „Uwe majesteits dienaar was zeer ontsteld en geschrikt, en min of meer verontrust, toen hij buiten was. Toen hij uwer majesteits bevel vernam, was 't hem als iemand, die door een' tijger besprongen werd, doch die hem miste; als iemand, die door een onwêer overvallen, den bliksem waarneemt, en (toch, door den schrik) niet weet van waar de donder. Toen hij (echter) in uwer majesteits tegenwoordigheid was gekomen, ziet, toen koesterde hij geene vrees meer!"

Doergadéwa: „Wat is dat nu, wat ge daar tot mij zegt? Ik begrijp nog niet wat de reden er van kan zijn, dat ge aldus tot mij spreekt!"

Doergandana: „Met uw verlof, sire! De reden, dat ik nu niet meer ongerust ben, is, wijl ik uwer majesteits toorn ken jegens uwer majesteits dienaren de santana's, mantri's of boepati's. Heeft iemand

hunner eene zonde begaan, waarop eene boete als straf gesteld is, dan treft hem ook gewisselijk (of onmiddelijk?) die boete; heeft iemand eene zonde begaan, waarop pijniging of de dood als straf gesteld is, dan treft hem ook die pijniging of wordt aan hem de doodstraf voltrokken. Ook ik, Doergandana, zelf, mogt ik ongehoorzaam zijn aan uwer majesteits bevel, zie, dan buig ik mij eerbiedig voor uwe majesteit ter aarde, mij niet bewust zijnde één' enkelen droppel bloed, of ééne enkele ademhaling (opsnuiving in de lucht door den neus) te bezitten. Uwe vorstelijke majesteit is 't, die ze bezit!"

Doergadéwa: „Gij spreekt als een zondaar, doergandana! Nutteloos is eene tirannieke en wreede behandeling. Dienaangaande pas ik er de spreekwoordelijke uitdrukking op toe: sa-koeda-koeda (= zoo als men paarden behandelt), d.i. een onschuldig minachtend en gewelddadig behandelen. Hoe groot zou dan de toorn van Hjang-Giri-Nata niet zijn! Ik pas er de spreekwijze op toe: taqsaka-monḍalika. Taqsaka beteekent: slang, en monḍalika: bloeddorstig. Met al hare bloeddorstigheid ligt 't toch niet in den aard van eene slang hare kinderen te verslinden!"

Doergandana: „Uw dienaar, sire! 't Is volkomen zoo als uwe majesteit zegt!"

Doergadéwa: „En waarom ik je dan nu in mijne tegenwoordigheid ontboden heb? Maak je niet lekker, als zou er altijd wat te smullen vallen. Er is nu geen gift of geschenk voor je, zoo als bijv. een wĕḍoeng van goed staal; een pĕnḍoq van oud goud; of een nieuwe kampoeh, aan welke de losse draden van het ongeweven einde van de schering nog zitten. De Orion is in vergelijking digt bij! Een worp met een stuk hout ver af!"

Doergandana: „Met uw verlof, sire! Zooveel als een zuchtje (van den wind); een stofje, dat door de lucht zweeft; of een vezeltje van eene vrucht van den arèn-boom, ik verwacht volstrekt geen gift van uwe majesteit! Ik ben reeds overladen; het heeft mij niet ontbroken aan uwe majesteits zegen! Neen, behalve uwer majesteits bevel, hetwelk ik dag en nacht wensch te ontvangen!"

Doergadéwa: „Goed, ik ben tevreden over uw huldebetoon, verhoogende mijne vorstelijke waardigheid, vernederende uw' eigen stand. Maar ik denk nu over iets anders, namelijk over uwe oudere zuster Doergandini, dat zij aan eene ongelukkige kwaal is lijdende. Zij is nu reeds meerderjarig! Evenwel is het moeijelijk de huwelijksaanzoeken der vorsten van de 25 rijken te beantwoorden. Ik heb de brieven om haar ten huwelijk te vragen ontvangen; – ten slotte is uwe zuster aan eene ongelukkige kwaal lijdende! Zij is niet misvormd ten gevolge van wonden; zij heeft geen uiterlijke ligchaamsgebreken; is ook niet mismaakt; maar niemand harer familie kan haar naken; zij is onuitstaanbaar, wegens de rotlucht, die van haar uitgaat. Ik weet niet, hoe zij aan die ziekte komt!"

Doergandana: „Met uw verlof, sire! Gesteld dat uwer majesteits dienaar eens medicijnen ging zoeken, dat hij maagdelijke wouden doorkruiste, eenzame bergen beklom, zich tot al de paṇḍita's wendde om geneesmiddelen, en als hij die dan uwe majesteit aanbood, zou er door hare toediening eenig heil van te wachten zijn voor de ziekte van mijne zuster Doergandini?"

Doergadéwa: „Denk nu maar niet over de toediening van medicijnen aan uwe zuster Doergandini. Die behandeling zou zonder nut zijn. Ik zou je wel eens willen vragen, of je 't ook maar niet goed zoudt

vinden, als ik uwe zuster maar van het hof verwijderde?"

Doergandana: „Uw dienaar, sire! Zie, ik ben uwer majesteits onderdanige dienaar! Laat staan wat uwer majesteits dochter, mijne zuster betreft, – al ware het ook, dat ik zelf had misdaan, ongehoorzaam zijnde aan uwer majesteits bevel, welaan, zóó als het uwe majesteit goed zal achten te bevelen!"

En statig de beide poppen bewegende, gaat de ḍalang onmiddellijk het volgende, moeijelijk te vertalen, gezang aanheffen, waarbij de gamĕlan hem begeleidt, spelende de gĕnding-nĕm:

„Uitermate schoon en prachtig flonkert de pracht der residentie, vereenigd met die van een gouden huis! Het vlamt dwarrelend in het paleis van Wiraṭa!

„Dĕnta-dĕnti-koesoema-warsi! Dĕnta beteekent: olifantstand; dĕnti: speeksel; koesoema: bloem; warsi: regen! Wat betreft de olifantstanden, zij gaan maar gedurig voort met uit te vallen, om voor nieuwe plaats te maken, en vallen ter aarde! Dĕnti is speeksel: ter aarde gevallen, kan dat niet weder opgelekt worden! Koesoema beteekent: bloem. Als hare bladeren afvallen, wordt zij eene verwelkte bloem! Warsi is: regen! Als de regen ter aarde valt, gaat zij regt door nederwaarts.

„De koning stond nu tegelijk op van zijnen gouden troon, en begaf zich in het paleis. De prins Doergandana volgde, regts en links omgeven van vrouwelijke hofbedienden, Tjéṭi, Inja, Pawongan, gelijk een vorst, die nog jongeling is.

„Reeds zijn zij het paleis binnengegaan; de poort Srimĕnganti gepasseerd, begeven zij zich naar de Banonkĕkĕlir."

„Verhalen wij nu iets anders, namelijk van haar, die zich in een der vorstelijke slaapvertrekken genaamd mondra kini, bevindt, waarlijk eene vrouw zeer bezwaard van gemoed; waarschijnlijk zou haar vader dat ontdekken, die daar haar verblijf naderde.”

En deze laatste woorden zijn zoodanig gesteld, dat daarin tegelijk de aanwijzing gegeven wordt, om nu de gĕnḍing-titi-pati te spelen, die den ḍalang begeleidt bij het zingen van de volgende rĕnggan:

„Maar laat ons nu kort nog eerst verhalen van haar, die zich in het vorstelijk slaapvertrek mondra kini, in hare bidkapel bevindt. Zij was de dochter van den koning Doergadéwa. Hoeveel kinderen had die vorst wel? Twee; de oudste was eene dochter, de jongste een prins van zeer schoone statuur. De dochter heette: de gouden prinses, de bloem der schoonen, de schoonste der gouden bloemen: Déwi-Doergandini! Waarlijk, zij was eene zeer schoone vrouw; wel geëvenredigd van lijf en leden; jeugdig van voorkomen, en met vorstelijke kleedij getooid. Om deze schoonste aller schoonen te beschrijven, zij was meer dan schoon, meer dan uitmuntend van gedaante, zou een boekdeel te klein zijn! Hoe zag zij er dan wel uit? Zij had zwart haar, de donkerblaauwe tint van den saffier hebbende, dat zich kronkelde in krullende lokken en reikte tot aan hare dijen, een helder licht verspreidend, geel gelaat. Ziet, als de regenboog waren hare glanzende wenkbraauwen, en haar glans vonkelde als de maan; haar voorhoofd als fijn wit marmer, was als een topaas; hare ooren schoten lichtstralen; hare bevallige wangen pasten bij zulk een geheel! Hare lippen waren als opengebroken manggistan; hare

zwarte tanden, de vleugels der kombang gelijk, schitterden verblindend; als zij lachte, die bloem der schoonen, was 't als het druppelen van stroop. Hare armen, van den elleboog af tot het uiteinde des middenvingers, hadden eene buitenwaartsche buiging, als die van eenen ivoren schietboog; hare fijne vingers liepen zoo spits toe als dorens; hare duimen geleken de tjabé-slang; hare pinken de vrucht der tandjoeng; hare middel- en ringvingers waren juist geschikt voor het bewerken van gouden waterlelies; hare boven de toppen der vingers uitstekende, met patjar roodgeverwde nagels, glinsterden bij avond, als door den wind mêegevoerde konang's. Hare fijn gevormde geëvenredigde armen waren zeer sierlijk; hare kleine langwerpige oogen geleken brillanten in beweging; en haar blik verspreidde een vonkelend licht. Hare innerlijke bewegingen waren op de slapen haars hoofds merkbaar. En trĕmbajoen-sĕḍĕng-anjoe-dĕnta! Dit wil zeggen: trĕmbajoen is: de borsten; sĕḍĕng; hiervan is de beteekenis bekend; anjoe wil zeggen: water; en dĕnta is eene soort gele kokosnoot, gaḍing genaamd, dus: de borsten der prinses van Wiraṭa waren te vergelijken met jonge gaḍing-kokosnoten, hare dijen waren gelijk omgekeerde poeḍaq-bloemen (die kegelvormig zijn); de binnenzijden van hare volkomen aan elkander sluitende dijen geleken op eene fraaije pangotschede; . . . . hare heupen waren bekoorlijk. Haar middel geleek de lĕmpé-slang; het was als een lĕmbing-mas, en in dunheid gelijk een kĕmit-bij. De onderste rib zich in eene evenredige opvolging aan de andere aansluitende, was haar middel fraai gebogen (d.i. dun) en zeer sierlijk. Haar hals was lang, gelijk een scheut van de gaḍoeng-plant; hare kaken waren gevormd als de (om het uit de hand glijden te voorkomen) met

een' stompen hoek aan het boveneinde gebogen steel van eene schop of dergelijk werktuig; hare enkels waren als gepolijst; hare kuiten als van goud; schoon was de buiging achter hare knieën (wade), die zich maar flaauw liet waarnemen; hare aderen waren klaar, donker, groenachtig doorschijnend."

„De prinses nu was zeer bedroefd en bezwaard van hart, wijl zij aan eene kwaal leed, waarmêe zij geboren was. Zij was niet misvormd ten gevolge van wonden, had geen uiterlijke ligchaamsgebreken, en was ook niet mismaakt; maar zij gaf eene rotlucht van zich. Daarom bad zij onafgebroken in heilige aandacht, er naar strevende door onthouding de zinnelijkheid te dooden. Te midden daarvan werd zij gestoord door de komst van haren vader. Spoedig boog zij zich, ter betooning van diepen eerbied, met het aangezigt op zijne voeten nêer, die met hare handen omvattende, en zeide lieftallig en vleijend:

„Mijnheer en koning! Mijne eerbiedige hulde zij uwe majesteit aangeboden onder uwe vorstelijke voeten!"

Doergadéwa: „Ach, mijn vorstelijk kind, mijne schoone! Vergeef het uwen vader, ik moet u van het hof verwijderen, en verbannen naar het woud, van wege uwe ongelukkige kwaal. Ik wil niet gaarne eene fout begaan jegens de goden!"

Doergandini: „Mijnheer en koning! Ik ben uwe majesteits onderdanigste dienares! Ook ik zelf bid dag en nacht om op de een of andere wijze te mogen sterven!"

En statig wêer zijne poppen bewegende, gaat de ḍalang begeleid door eene zachte muziek, verhalender wijze met de volgende rĕnggan voort:

„De vorst zag achter zich; het bevel den kroonprins Doergandana gegeven was reeds ten uitvoer gebragt;

hij bood onmiddellijk een' vorstelijken draagstoel aan. De bloem der schoonen maakte eene onderdanige dienaresse, en verwijderde zich daarop in gebogen houding op handen en voeten gaande uit de tegenwoordigheid haars vaders. De prins Doergandana begeleidde haar naar buiten, en week niet van achter haar. De poort Sri-mĕnganti gepasseerd zijnde, zag hij naar buiten op de pasében, waar het opgepropt vol was van de boepati's, en die daar de wacht hadden, om onmiddellijk 's vorsten bevelen te kunnen volbrengen. De prins Doergandana wenkte onmiddellijk de boepati's: „He, wat eene menigte! Maar laten er zoo velen zijn als 't wil...... is Paman Patih Roepa-Kèntja daar ook?"

En nu heeft de volgende zamenspraak plaats:

Doergandana: „He, Paman Patih! U moest eens even hier komen! Ik zal u zeggen waarom!"

Roepa-kèntja: „Ik kom, om te hooren welke orders er zijn. Wat wordt er verlangd dat mijn vorstelijke zoon naar buiten komt? Ik heb heden de wacht."

Doergandana: „Wel, Paman! wil u weten, waarom ik buiten kom? Ik heb een bevel van zijne majesteit te volbrengen. Het is het welbehagen des konings! mijne zuster te bannen!"

Roepa-kèntja: „Ach, mijn kind! Wat heeft zij misdaan? Zij, de bloem van het hof! Ik.... ik ben er geheel verslagen van!"

Doergandana: „O, mijne zuster heeft geen misdaad bedreven, Paman! Maar zij is bezocht door eene ongelukkige kwaal!"

Roepa-kèntja: „En wanneer zal zij vertrekken, mijn zoon? Dan zal ik alles in gereedheid brengen!"

Doergandana: „Hoewel het nu reeds in den namid-

dag is, zullen wij nu toch nog op reis gaan! Als de zon onder is, hebben wij onmiddellijk maneschijn!"

Na dit gesprek gaat de ḍalang onmiddellijk op zangerige wijze met de volgende rĕnggan voort:

„IJlings verwijderde zich nu de kjaï-patih, en gaf, begeleid van muziek, het volk bevelen.

„Weldra liet zich het eigenaardig geluid van elkander rakende pieken hooren, met het trappelend geluid van loopende paarden, en al de drukte van krijgslieden, die hunne wapenen in orde brengen. De prins Doergandana ontbood den opperstalmeester, en verlangde zijn paard in vollen dos. (Gelijk zulks alleen aan vorsten en vorstelijke personen, en ook eenen bruidegom veroorloofd is) werd zijn paard door twee man aan wêerskanten aan een koord geleid; zoolang het nog niet bestegen was, was het dier zeer bewegelijk. Het was een margawati'sch vorstelijk rijpaard; een afstammeling van vorst Krĕsna's paard, genaamd tjipta-wlaka. Welke kleur had wel dit paard? Het was een roodachtige schimmel, en bezat al de 25 maṭi's. (1) Zijn dos was zeer prachtig; het had een gebit van poerasani-ijzer; fier, zou men het houden voor een' afstammeling van het beroemde paard (?) matjan-goegoeq; de zadelbok was van tjĕnḍana-sari hout, aan welks rand rondom ijzeren ringen met kleine tusschenruimten hingen, (die bij iedere beweging van het paard een eigenaardig geluid geven); het overtrek was van groen fluweel, rondom met een

(1) Onder mati verstaat men kringsgewijs vaneen groeijend haar, zoo als op de kruin van den mensch en het ligchaam van dieren, vooral paarden. In de Jav. Zamenspr. van WINTER, ed. T. ROORDA, worden 15 zulke mati's opgenoemd, waaraan het bijgeloof eene goede en 22, waaraan het eene slechte beteekenis hecht. Zie aldaar N°. 40. G. K. N.

zevenvoudig boven elkander opgenaaid plooisel in stolpplooijen. De beide van buffelleder gemaakte schilden aan weerszijde van den zadel afhangende, waren prachtig geschilderd, op wier veld achteruitschoppende leeuwen afgebeeld waren; de riemen der stijgbeugels waren met mĕnoer-zilver versierd; de stijgbeugels waren opengewerkt. De borstriem was van gele zijde, even als de staartriem. Fluks nam de prins Doergandana de pratjoeda in handen. Wat is dat een pratjoeda? Dat is een rijzweep. Zij was zeer dun aan het einde, en zoowel aan de beide einden van het dikke gedeelte als in het midden daarvan met figuren, die op de goenḍa-bloem geleken, besneden, waarin diamanten gezet waren. Daarom schitterde de zweep, wanneer zij opgeheven werd, als de zon; liep het paard in snellen draf, dan flikkerde zij als snel elkander opvolgend wêerlicht.

„Geruimen tijd bleef de prins Doergandana zijn paard beschouwen. Van achteren gezien was het (zoo rond) als de regenboog; van ter zijde als ware het een verwond hert; en zag men het van voren, dan was het als een tijger, die zich voetje voor voetje voorzigtig vooruit beweegt. Toen de prins het besteeg en de teugels in handen had, maakte het heel veel beweging met ligchaam en pooten, als ware het een wilde buffel!"

En in het oorspronkelijk ligt in de laatste uitdrukking weêr de aanwijzing voor de muziekanten om de gĕnḍing-Kĕbo-giro te spelen. Na deze wordt de gĕnḍing-soelaja gespeeld, die vervangen wordt door de volgende djantoer'an des ḍalang's:

„Laat ons nu spreken over Djonggring-Slaka! Hoe is wel zijn naam, die daar zijn' zetel heeft? Hij

is geheeten: Hjang-Tjatoer-Bodja! Tjatoer wil zeggen: vier; en Bodja: arm. En inderdaad, Baṭara-Goeroe bezit vier armen! Twee daarvan bewegen zich vrij; de twee andere zijn onveranderlijk op de borst over elkander gekruisd! Hjang-Tjatoer-Bodja nu is dezelfde als Hjang-Giri-Nata. Ziet, er is maar één Batara-Goeroe, en die heeft twee bijnamen. Giri beteekent: berg; en Nata: Koning. En inderdaad regeert Batara-Goeroe over alle bergen!"

„Wie is 't die daar ontboden was op de pagĕlar'an te Djonggring-Slaka, en voor Batara-Goeroe verscheen? Het was Hjang-Kanèka-Poetra van Sĕnḍang-Wangsoel'an! Aan de trappen van de séwakan bevonden zich zijn jongste zoon, genaamd Baṭara-Wisnoe en (?) Baṭara-Sambo. Nog waren zij met elkander in gesprek, toen zij geheel onverwacht verschrikt werden door eene hevige beroering in de natuur, (een teeken dat er eene zeer gewigtige gebeurtenis plaats had). Wat dit mogt beteekenen, kon geen der ontboden Déwa's zeggen."

De muziek geeft door een versneld, harder spelen de zoo-even vermelde beroering te kennen, om daarna te vertragen en zachter te spelen, en eindelijk te zwijgen, waarop de ḍalang de volgende zamenspraak voordraagt:

Batara-Goeroe: „Kakang-Narada!"

Narada: „Banṭèng: Warèng, Adi-Goeroe! Pĕngagar'an!" (1).

(1) De lezer moet weten, dat Narada hier met een spreekw. antwoordt. Bantèng is: een wilde stier of koe. Warèng: zoowel de naam van eenen boom, als van eene soort kleine hanen; en ook van een' afstammeling in het vijfde lid. Terwijl Pĕngagar'an beteekent: de houten, die men gebruikt om door wrijving of boring vuur te maken.

Batara-Goeroe: „Ge lijkt wel een jongen, die gekheid maakt, Kakang-Narada!"

Narada: „Aḍi-Goeroe! laat me u zeggen! Denk er niet te veel over, of versta me niet verkeerd. De banṭèng houdt zich op in het woud; een warèng bevindt zich in de stad; als iemand door middel van een paar stukken hout vuur maakt, ontstaat er eerst kawoel (d.i. fijne stof van de tegen elkander gewreven houten of van het ééne in het andere geboorde stuk hout. Vóór het vuur, krijgt men eerst die stof, d.i. kawoel). Hebt ge iets van bijzonder belang, dat ge mij hebt ontboden?"

Baṭara-Goeroe (lagchende van pleizier): „O wat kunt ge gekscheren! Maak er u maar niet ongerust over, dat ik u ontboden heb!"

Narada: „Ik ben er zeer ontsteld van! Wat is er van uw verlangen, Aḍi-Goeroe?"

Baṭara-Goeroe: „Wel, zie eens, Kakang-Narada! hoe alles in de Soeralaja (het godenverblijf) in wanorde verkeert! Daal eens spoedig nêer op de aarde, Kakang. Ieder mensch, hij zij man of vrouw, die een' glans aan zich heeft, ruk dien af als eene bloem (d.i. neem dien uit het leven weg). Misschien zijn zij de oorzaak dezer ontsteltenis in de Soeralaja. Ik kan de déwa's en déwi's met hen aanvullen. Want aan het getal van beiden in de Soeralaja ontbreken er nog!"

Narada: „He, wacht eens even, Aḍi-Goeroe! laat me eerst eens wat zeggen: Als ge wilt weten welke de oorzaak dezer beroering in het hemelrijk is, die is niet te zoeken in water, steen, blad of boom! Uwer majesteits zoon, Bĕgawan-Palasara is het, die haar veroorzaakt! Hij verlangt namelijk, dat hem even

als vroeger zijnen grootvader, toegestaan worde, te drinken van het water maniq-kaman daloe!" (1)

Baṭara-Goeroe: „Zoo, Kakang! Gij moet weten, dat Baṭara-Brama verzocht heeft, het gebruik van dit water te beletten. Want het zou in minachting geraken! Vele menschen zouden belijden déwa's te zijn, als ik hun toestond van het water maniq-kaman-daloe te drinken. Daarom heb ik aan het gebruik daarvan een einde gemaakt. Baṭara-Brama heeft mij verzocht, het gebruik daarvan, behalve aan de déwa's en baṭara's aan niemand toe te staan. Maar daal gij nu eens neder naar de plaats waar Palasara als tapa zijn verblijf houdt, en neem uwe neven, de dertig déwa's allen met u!"

Narada: „Als uwe majesteit niets meer te zeggen heeft, verzoek ik mijn afscheid te mogen nemen!"

„Een ruischend geluid verspreidde zich bij het vertrek van Narada met de dertig déwa's."

„Terwijl wij nu Hjang-Kaneka-Poetra zijne reis naar de aarde laten volbrengen, willen wij verhalen van de plaats der boetedoeningen, genaamd Woekir-atawoe. Ziet, welke glans van haar uitstraalt!"

Onder het spelen eener zachte muziek gaat de ḍalang met de volgende djantoer'an voort:

„Komt, laat ons verhalen van hem, die daar zijne boetedoeningen volbrengt. Hoe is die panḍita wel geheeten? Hij heet: Bĕgawan-Palasara! Onder honderd is er niet één, ja, onder duizend vindt men nog zijns gelijken niet! Waarlijk, hij is een satrija, schoon

(1) Een water dat, volgens de Jav. mythe, de kracht heeft hem die het drinkt het leven te schenken of onsterfelijk te maken. G. K. N.

van gestalte, met innigen lust voor het leven van een tapa bezield. Welke wijze van tapa volgde deze panḍita-vorst wel? Hij volgde er wel vijf, die aldus genoemd worden: 1°. (als) eene huilende koe; 2°. (als) eene vastgebonden paauw; 3°. (als) eene doorsijpelende gĕnṭong, eene soort pot; 4°. (als) een gamĕlan; 5°. (als) een die zich verschuilt. Deze vijf wijzen van tapa volbracht hij. 1°. (als) eene huilende koe; d.w.z. een panḍita, die veel van dansen houdt; 2°. (als) eene vastgebonden paauw; d.w.z. een panḍita die veel van talèḍèq's houdt; 3°. (als) eene doorzijpelende gĕnṭong, d.w.z. een pandita die van baḍèg en wragang houdt; hij mag die bewaren, maar niet drinken; 4°. (een) tapa (als een) gamĕlan; d.w.z. een panḍita, die er van houdt op een' boom of iets dergelijks gezeten, zich in het water met den stroom te laten mêevoeren; 5°. (een) tapa (die) zich verschuilt; d.w.z. een panḍita, die er van houdt, zich in het bosch op te houden zonder medgezel, alleen met zijne drie panakawan's. De oudste heette: Ki-Loerah-Sĕmar; de middelste: Bagoes-Nala-Garèng; de jongste: Bagoes-Pétroeq!"

Na gezang en muziek gaat de ḍalang aldus voort:

Sĕmar: „Wel, hoe zou dat toch wezen, mijne kinderen? Uw bĕndara bewaart ontzettend lang het stilzwijgen; hij zegt geen woord. Wat zou het zijn, dat hij door zijn tapa hoopt te verkrijgen?"

Nala-Garèng: „Dat moet u niet verkeerd verstaan, vader! De bĕndara zet aldus zijne boetedoening voort, wijl hij nog om kabangkit'an (d.i. bekwaamheid, wijsheid, enz.) wil smeeken!"

Pétroeq: „O, hé! dat lijkt er niets naar! Kang-Garèng is aan het dwalen door het heelal! De bĕndara wil zeker (door zijn tapa) een nieuw rijk stichten! Dàt is die kabangkit'an!"

Nala-Garèng: „En is dat dan geen kabangkit'an, Pétroeq? Dat is immers tĕmĕn (wèl zoo?)?"

Sĕmar: „Zeg eens, Nala-Garèng! aan wien verkoop je tĕmĕn?"

Nala-Garèng; „Wel .... aan vader verkoop ik tĕmĕn! De roode randen om je oogen zijn nat!"

Sĕmar: „Kijk, daaraan kan men nu merken, dat je (nog een kleine jongen bent, die) wel een broekje kan dragen, maar nog geen hoofddoek weet om te doen! Want je gaat veel te ver in je gekscheeren met een bejaard man."

Nala-Garèng, schreeuwende: „Pétroeq, ben je gek, dat je mijn steenpuist uitknijpt?"

„Geheel onverwacht worden zij in deze zamenspraak gestoord door de nederdaling van Hjang-Narada met de déwa's."

„Met levendige gebaren gaf Hjang-Narada te kennen, dat zij moesten zwijgen. Hij was gekleed in een priesterlijk bidkleed. Hij naderde, vatte Palasara om den hals, kuste hem en zeide:

„O gij gunsteling van Hjang-Oeloen! Palasara, mijn kleinzoon! Wèl volhardt gij in boete doen! Wat verlangt gij, mijn kind? Is 't u om bovennatuurlijk vermogen te doen? Maar wat ontbreekt u, mijn kind? Of verlangt gij schoonheïd? Maar in de geheele wereld is uws gelijken niet! Als gij wilt trouwen, zie, ik ben bereid u zeer schoone widadari's te geven!"

„Maar Palasara zweeg; hij sprak geen woord! Hij

bleef rustig in zijne biddende houding, met de armen gekruist over de borst, en verroerde zich niet. Het scheen wel, dat Hjang-Narada er verlegen meê werd. Wel sprak hij zeer veel, maar kreeg op niets bescheid. En links en regts om zich ziende, zei hij tot Baṭara-Brama:

„Zeg eens, Baṭara-Brama! Hoe wilt ge?"

Deze laatste wendt zich nu tot Palasara en zegt:

„Hoe is 't, Palasara? Je bent ontzettend koppig, om zoo de déwa's uit te putten! Welnu, sterf dan!

„En tegelijk zijne lans opheffende, wil hij daarmeê zijne borst doorsteken; maar zij kon hem niet kwetsen; zij gleed af! Ten tweeden male steekt Brama.... te vergeefs! Toen hij 't ten derden male beproefde, vertoonde zich op de borst van Palasara een schitterend licht, vlammende als een vuur!"

Fluks nadert nu Baṭara-Bajoe, vat Baṭara-Brama bij den arm, en begeeft zich vóór hem, zeggende:

„Wacht, Kakang-Baṭara-Brama! Ga heen! Laat mij nu eens mijn' gang gaan!"

„Hij wendt zich tot Palasara:

„Ja, Bagawan-Palasara! ik maak geen aanmerking op je schoone gestalte! Maar je bent wel wat erg trots! Niettegenstaande je nog wel déwa's te gast hebt, spreek je geen woord. Ajo, zeg! wat wil je? Het gaat waarlijk te ver met je vermetelheid tegen de déwa's!"

„En forsch den gordel van Palasara grijpende, wil hij hem opheffen; maar hij kon hem niet op krijgen. Plotseling werd hij (namelijk Baṭara-Bajoe) met lamheid geslagen; hij zonk krachteloos in één; er was geen

beweging meer in hem. Met vleijende woorden trachtte hij toen hem tot medelijden te bewegen; hij beloofde het nooit weêr te zullen doen!"

Ach, Koeloep-Palasara! Poen-Kaki (ik) vraagt om vergiffenis! Waarlijk, ik heb dit alleen op bevel gedaan! De heer heeft mij gezonden, om u te verzoeken!"

„Toen viel Pétroeq vooruittredende er op in, en blies, onder het uitspreken van een afzweringsgebed, op de kruin van Baṭara-Bajoe's hoofd, zeggende: „Zie zoo, déwa! maak nu maar gaauw, dat je weg komt! Waarom je voor niemendal afgesloofd, door iemand, die toch volstrekt zwijgen wil, tot spreken te willen dwingen!"

„Baṭara-Bajoe springt, kugchende en hoestende en brakende op; ach, Pétroeq! volg me as-je-blief, toch niet! Je stinkt zoo uit je adem! Nu met Palasara is waarlijk ook niet den gek te steken!"

De ḍalang gaat nu met de volgende rĕnggan voort:

„Ontsteld keerden nu de déwa's, ten hemel varende terug; sommigen naar hunne eigen woningen; anderen door elkander dwalende, als wisten zij niet werwaarts te vlugten. Alleen Hjang-Narada steeg op naar Djonggring-Slaka, gevolgd van Baṭara-Wisnoe."

„Terwijl wij nu Hjang-Narada zijn' weg laten vervolgen, willen wij spreken over Baṭara-Goeroe, die in spanning naar de komst van Hjang-Narada verlangde."

Baṭara-Goeroe: „Welkom, Kakang-Narada! Zet u hier bij mij neêr! En hoe is 't met je reis naar de

aarde, om uw' kleinzoon Palasara op de proef te stellen?"

Narada: Ik ben er heen geweest, Aḍi-Goeroe! Ik ben op de aarde neêrgedaald, en heb Palasara op de proef gesteld; maar ik gevoel mij niet in staat, het gedaan te krijgen. En ook al uwe kinderen, de déwa's zijn beschaamd gemaakt. Ik verzeker u, dat hij standvastig is in zijn tapa-oefeningen; hij raakte geen oogenblik van streek, toen ik hem op de proef stelde. Brama was vreeselijk boos; hij stak hem zonder ophouden met zijne lans.... Palasara verroerde zich zelfs niet! Zoodat de déwa's allen beschaamd terugkeerden!"

„Terwijl nu Hjang-Pramèsṭi dit verslag van Narada hoorde, werd hij ontzettend boos; zijne lippen beefden van toorn!"

Baṭara-Goeroe: „Kom, Kakang! maak je gereed! Laat me er zelf maar eens heengaan! Hij is blijkbaar slecht, je kleinzoon Palasara, en beseft niet, dat hij maar een schepsel is!"

Narada: „Zoo als u goed vindt, Aḍi-Goeroe! Ik ben geheel tot uw dienst!"

„Zij zijn opgestaan van hunne zetels! De djoewata's die hen volgden, staren van uit het luchtruim Baṭara-Goeroe en Narada na, die zich naar de verblijfplaats van Palasara begeven."

Baṭara-Goeroe: „Zeg eens, Kakang-Narada! Wij moesten ons in een paar witte ĕmprit's veranderen; ik zal dan het mannetje zijn, en gij het wijfje!"

Baṭara-Narada: „Goed, Aḍi-Goeroe! Ik ben tot uw dienst! Maar wees toch vooral voorzigtig, Aḍi-Goeroe! Met Palasara is niet de gek te steken!

Hij is zeer te vreezen. Wat zal ik er van zeggen, Aḍi-Goeroe? Vliegende vogels kunnen Palasara niet overtreffen; zij vallen ter aarde, en sterven!" (1)

Baṭara-Goeroe: „Ja, Kakang! wees maar niet bang! Ik ben in staat al het vreesverwekkende van Palasara onschadelijk te maken!"

„Reeds is het plan van Baṭara Goeroe verwezenlijkt; beide zijn veranderd in een paar witte ĕmprit's. Zij dalen neêr, begeven zich naar de hermitage van Woekiratawoe, en plaatsen zich midden op het hoofd van Palasara. Zeer behagelijk liefkozen zij daar elkander. Het duurde niet lang, of Panḍita-Palasara verschrikte op het hooren der stemmen van de ĕmprit's, die daar met elkander koosden op zijn' kruin. Hij zeî bij zich zelven: „Hoewel slechts vogels, kijk, hoe brutaal; dat durft zijn nest op den kruin van mijn hoofd maken!" Toen nam hij zijne handen van zijne borst, bewoog ze omhoog, en greep naar de vogels! Maar dat was mis! De witte ĕmprit's sprongen op, en vlogen de lucht in. Hij hen achterna! Snel was de vlugt der ĕmprit's; maar ook hij vervolgde hen snel, gelijk snel-elkander-opvolgend weêrlicht! Maar hij kon ze niet krijgen! Toen klom zijn toorn tot het uiterste . . . . hij nam zijn' boog, en spande er de pijl pasopati op."

Palasara: „Zeg, vogels! welke wezens zult gij worden als gij sterft?"

„Fluks heeft hij zijn boog aangelegd, de pijl vloog weg, en trof beide vogels tegelijk! Zij verdwenen, en

(1) Tenzij de bedoeling is, dat Narada juist eenen vogel (of vogels) boven het hoofd van Palasara zag zweven, en tegelijk ter aarde vallen en sterven, waarvoor de wijze van uitdrukking pleit, in welk geval aldus zou kunnen vertaald worden:

»Maar zie eens, Adi-Goeroe! wat is dat? Daar vliegen (een paar) vogels, die niet kunnen zweven boven Palasara; zij vallen ter aarde en sterven!"

in de gedaante van 2 dèwa's vlogen Baṭara-Goeroe en Narada, de slippen van elkanders kleed vasthoudende, door de lucht."

„Narada schaterde van pleizier . . . .
„Ha, ha, ha! nu zal 't er toe komen, dat mijn kleinzoon zijne vrouw komt te ontmoeten!"

„IJlings zette Palasara de beide vogels na, op welke hij had geschoten. Zij ontgingen hem, hij wist niet waar ze gebleven waren! Vóór zich eene rivier ziende, die hem belette zijne vervolging voort te zetten, hield hij stand. In bedenking staan blijvende, zag hij, dat aan de overzijde der rivier eene zeer schoone vrouw stond. Zijn hart ontstelde hevig! De drie panakawan's die hem volgden, kwamen tot hem."

Palasara: „Kakang-Sĕmar! Zie eens, aan de overzijde is eene vrouw! Kom, roep haar aan! Is zij een prajangan, dan zal zij verdwijnen! Is zij eene widadari, dan zal zij spoedig in de hoogte stijgen! Is zij een mensch, dan zal zij antwoorden! Laat haar hier heen komen, en tot ons oversteken! Ik zie, zij heeft daar eene schuit bij zich!"

Sĕmar: „Tot uw dienst, prins! Laat me haar maar toeroepen. Het schijnt wel, dat zij nog eene para-njaï bij zich heeft!"

(Roepende): „Hé, bibi! die daar achter zit! Steek hier tot ons over! Kom, si-boq aḍi! Mijn bĕndara heeft wat haast!"

„Maar zwijgen wij nu van Ki-loerah-sĕmar, aan wiens dringend roèpen geen gevolg werd gegeven. Spreken wij thans over de prinses, die daar op eene zandplaat aan den oever der rivier als kluizenaarster leefde. Dag en nacht was zij onafgebroken in gebed en smeeking! En waarin bestond haar vermaak? Alleen in bloemen!"

En in dit laatste woord ligt voor de muziekanten wêer de aanwijzing opgesloten, om de gĕnḍing-gambir-sawit te spelen, waarin de ḍalang met de volgende djantoer'an zijn verhaal voortzet:

„Genoeg! Vernemen wij nu wat er verder verhaald wordt. Die vrouw daar was de prinses, de dochter van den vorst van Wiraṭa, die naar het woud verbannen werd, en gevestigd aan den oever der rivier. Haar was een vaartuig tot hare verlustiging gegeven. Reeds lang was 't geleden, dat haar jongere broeder de prins Doergandana afscheid van haar genomen had, en naar de residentie teruggekeerd was. Zij bleef alleen achter, en leefde in eene hermitage aan den oever der rivier. Hoe was die prinses ook geheeten? Zij heette: de bloem der schoonen, Déwi-Doergandini! Haar toestand was zeer medelijdenswaardig. Des nachts ging zij in een hutje; des morgens kwam zij naar buiten, en begaf zich in het vaartuig, zich vermakende met op- en nêer te varen. De para-njaï hield (dan) het roer van het vaartuig; overigens was er niemand, die haar gezelschap hield; het vaartuig bewoog zich daarom maar langzaam voort. Tegen twaalf uur keerde zij naar den oever terug, en ging aan wal. Het zweet liep haar dan tappelings bij het gelaat nêer. Ware zij geen zeer schoone vrouw geweest, dan zou hare schoonheid zeker verdwenen zijn, wijl zij bestraald werd door de volle zon. Maar de zon verduisterde, wegens den glans der prinses! Dan boog zij zich voorover naar de rivier, en schepte water met de hand, om zich het zweet van het gelaat te wasschen.

„Toen hoorde zij dat er iemand riep; zij zag op, den met goud doorwerkten zijden sluijer opligtende. Haar

gelaat werd zigtbaar, een' schitterenden glans bezittende, de tweelingzuster van Sang-Hjang-Pratongga-pati!"

Sĕmar: „Boq-ajoe-njaï! Kom dan! Steek wat gaauw naar ons over!"

Nala-garèng: „Lah, het lijkt wel of vader daar een zot is! Oud zonder verstand! Dat roept zonder krama te gebruiken; niet ziende, dat die daar bij de vóórsteven zit een blinkend gelaat heeft als de volle maan! Pétroeq! zie eens! al den tijd, dat onze bĕndara hier wacht, spreekt hij geen woord!"

Pétroeq: „'t Is geen wonder, Kang-Garèng! De bĕndara is beteuterd! Ik sta ook te staroogen!"

Prinses: Zeg eens, bijoeng! Wat is dat toch voor iemand' die daar van de overzij staat te roepen? Wat heeft hij een boel te zeggen! Word ik geroepen of jij?"

Para-njaï: „Ja, Goesti, al is 't ook, dat men mij roept, zal uwe koninklijke hoogheid toch naar dien man moeten oversteken! Achter hem bevindt zich een 'satrija van schoone statuur; de glans van zijn gelaat laat zich blinkende onderscheiden!"

Prinses: „Als dat zoo is, bijang! breng dan de schuit in orde, en roei naar het midden. Maar wacht eens even! Ik zal me eerst wat kleeden."

Para-njaï: „Dat is goed, Goesti! Wees u toch vooral voorzigtig, en bind alles stijf vast! De geaardheid der afstammelingen van tapa-vorsten is zeer deftig te zijn, en de kampoeh en kasĕmĕq'an stevig om het ligchaam gebonden te hebben; opdat u straks van nabij gezien, niet beschaamd gemaakt worde!"

Prinses: Wel, bijang-inja! hoe spreek je daar nu! Ik ben niet van zins van mijn stuk te geraken (door te verlieven) op het zien van een' schoonen-

satrija. Maar mijne kwaal, bijang-inja! die beveel ik aan de déwa's aan! Ja, zeg eens bijang! hoe 't straks, als ik in zijne nabijheid ben, met dat bezwaar van mijn ligchaam aan te leggen?"

Para-njaï: Ja, Goesti! Ware 't toch iets, dat in een slènḍang op den rug, of aan een bamboe over den schouder kon gedragen worden, dan zou ik bereid zijn uwe kwaal over te nemen!"

„De prinses begaf zich daarop in de schuit."

„Toen zij nu in de schuit waren gezeten, voeren zij langzaam op- en af, naar het midden. Daar hielden zij stil; de prinses gevoelde zich min of meer verlegen, en ging daarom niet onmiddellijk door naar den (anderen) oever."

„Spreken wij nu van Ki-loerah-Sĕmar, die weêr bij herhaling riep, allerlei bewegingen met zijne handen makende. De prinses voldeed toen aan zijn verlangen en stuurde de schuit naar den oever!"

Prinses: „Bijang-inja! Hoe zal ik 't aanleggen als ik met een gevraagd word naar mijne afkomst, en wie mijn vader is?"

Para-njaï: „O, Goesti! maak u daar maar niet bekommerd over; uwe hoogheids dienares is wel in staat behoorlijk antwoord te geven. Ik zal straks ronduit zeggen, dat uwe koninklijke hoogheid prinses van Wiraṭa is, de dochter van koning Doergadewa!"

Prinses: „Goed, Bijang! Doe maar zoo als je 't het beste dunkt! Ik zie er ontzettend tegen op, hem bescheid te doen!"

„De para-njaï ging nu weêr aan 't pagaaijen; de

schuit voer voort, en legde aan den zuidelijken oever aan! Ki-loerah-Sĕmar, Nala-garèng en Pétroeq namen de prinses heel naauwkeurig op."

„Bagawan-Palasara nu, waarlijk een satrija van schoone statuur, zeide op vriendelijke en innemende wijze tot zijnen panakawan: „Zeg eens, kakang „houd jij je nu maar stil! Laat mij haar maar eens aanstonds ondervragen!"

„Met ingehouden adem naderde Palasara toen de prinses, gedurig naar Ki-Loerah-Sĕmar omziende. „Zeg eens" Kakang! wat stinkt hier zoo? Ik ben niet in staat het uit te houden!"

Sĕmar: „Ja, prins! Ik heb dat al lang geroken! Misschien is dat wel van die vrouwen in de schuit; ik kan echter niet zeggen, of 't die aan de vóór- of de achtersteven is!"

Nala-garèng: „Weet je wat, vader, ik geloof die vrouw aan den achtersteven! Zij ziet er net naar uit!"

„Pétroeq: „Je hebt gelijk, Ki-Garèng! Die vrouw aan den achtersteven stinkt zoo leelijk!"

Palasara: „Houd je stil, Kakang! praat niet al te hard! Als ze 't mogten hooren, zouden ze bang worden!"

Sĕmar: „Kom, kom! wat bang worden, prins? Het is me onmogelijk dien stank te verdragen. Wat is dat toch voor een stank, prins? Van een' bok, maar ze is toch geen bok! Van een kreng, maar ze is ook geen kreng!"

„Toen begonnen Nala-garèng en Pétroeq den neus in de lucht omhoog te houden."

Palasaro: „Kom, Kakang! vraag jij haar maar eens spoedig of ze een inḍang, prajangan, of wida-

dari is! Als zij een mensch is, Kakang! vraag haar dan waar ze van daan is!"

Sĕmar: „Ja wel, prins! Laat mij haar maar eens vragen!"

Sĕmar: „Aangenaam als het licht is mij uwe ontmoeting! Ik heb het geluk u welkom te mogen heeten! Het licht van eenen regtvaardigen! Het geluk der ontmoeting met iemand, dien men zelden ziet! Mag ik u vragen, van waar u komt? Is u een inḍang, een prajangan of eene widadari? Als u een mensch is, van waar is u dan afkomstig? En bij welken naam is 't dat men u noemt?"

Para-njaï: He, dikke paman! Ik zal 't u onbewimpeld zeggen: wij zijn geen met eene schuit rondzwervende visschers! Deze mijne goesti hier is eene dochter van den koning van Wiraṭa!"

Palasara: „En wat is de oorzaak, bibi! dat uwe goesti zich hier bevindt? En dat zonder geleide! Heeft zij ook eene zonde bedreven?"

Para-njaï: „O, neen! mijne goesti heeft in geen opzigt iets misdreven! Maar 't is, wijl zij aan eene ongelukkige kwaal lijdt, waarmeê zij geboren is! En die kwaal, zij bestaat niet in eene misvorming door wonden, of ligchaamsgebreken, of wel dat zij mismaakt is, neen! de kwaal van mijne goesti is deze, dat zij eenen reuk van zich geeft, die niet aangenaam is! Om die reden is zij herwaarts verbannen."

Palasara: „Gesteld eens, bibi! dat er iemand ware, die uwe goesti van hare kwaal kon verlossen, heeft zij voor dat geval ook eene gelofte gedaan?"

Para-njaï: „O dan zou zij zeer blijde zijn! Mijne goesti heeft al reeds de gelofte gedaan: wie haar van hare kwaal mogt verlossen, die zal zij als djoeroedang, pawongan of para-njaï dienen!"

Palasara: „Goed, bibi, maar dit kan niet met eene derde afgemaakt worden! Ik zal uwe goesti zelve hare belofte dienen te vragen!"

Para-njaï (tot de prinses): „Kom, mijn kind! mijne goesti! Bloem der schoonen! Welaan, dat u zelve dan nu spreke! Als u zelve het woord kan voeren, leidt 't misschien tot uwe hoogheids herstelling!"

Prinses: „Goed, bijang-ĕmban! ik zal alles doen, wat je zegt. Maar verzoek hem, als er wat onwelvoegelijks in mijn spreken mogt wezen, zoo goed te willen zijn, mij dat wel te willen vergeven!"

Para-njaï: „O, wees daarvoor niet bezorgd, goesti! Wacht, ik zal dien satrija, die beloofd heeft uwe hoogheid van hare kwaal te verlossen, verzoeken nog een woord tot hem te mogen spreken."

Para-njaï (tot Palasara): „Huiverig, als uwer hoogheids onderdanige dienares, zij 't mij veroorloofd, nog een enkel woord onbewimpeld tot u te mogen spreken. Mijne goesti, de prinses, is zeer onervaren! Zij kan nog niet een gesprek voeren met vreemde satrija's! Laat mij haar mogen zeggen, dat als straks er veel aan haar spreken mogt ontbreken, uwe hoogheids langmoedigheid groot zal zijn!"

Palasara: „Ja, bibi! wees maar niet bekommerd over de gebreken van uwe goesti, als zij tot mij spreekt!"

Prinses (tot Palasara): „Prins, laat me u mogen zeggen, dat ik deze gelofte heb gedaan: wie hij ook moge zijn, die mij zal kunnen verlossen van mijne kwaal, dien zal ik als djoeroe-dang, pawongan, of para-njaï dienen!"

Palasara: „Kom, bibi-ĕmban! wees getuige van de gelofte uwer goesti! En gij, Kakang-Sĕmar! wees met uwe kinderen, Nala-Garèng en Pétroeq, getuigen van de gelofte der prinses van Wiraṭa!"

De ḍalang geeft nu in een djantoer'an eene beschrijving van de wijze op welke de prinses, op het gebed van Palasara, verlost werd van hare kwaal. Tot aller verbazing, daar niemand gezien had, dat de prinses zwanger was, lag er tegelijk een zuigeling, ontstaan tegelijk met de verdwijning harer kwaal, vóór haar op den grond, schoon van gedaante, met een' schitterenden glans van op een voorwerp uitgespreid verguldsel, met eenen aangenamen geur aan zich. Sĕmar werd opgedragen het kindje te reinigen. Daarmeê gereed, bood hij het Palasara aan, die middelerwijl naast de prinses was gezeten, en haar geheel behandelde als zijne echtgenoot. Na onderling overleg, gaf Palasara het kind, een jongentje, den naam Gonda-mana.

Op voorstel van den prins gingen allen nu in de schuit van de prinses, om te spelevaren op de rivier. Palasara nam de prinses op zijn' schoot; de para-njaï nam het kindje; Ki-Loerah-Sĕmar hield de sirihdoos; Nalagarèng eene zilveren tabaksdoos met cigaartjes gevuld; en Pétroeq eene brandende lont om de cigaar aan te steken. Vooral Palasara gevoelde zich zeer aangenaam en gelukkig!

Toen zij nu eenigen tijd met spelevaren waren bezig geweest, ontstond er eene hevige beroerte in de natuur, tot groote ontsteltenis der déwa's en baṭara's in de Soeralaja, die nederdaalden om naar de oorzaak daarvan te onderzoeken. Baṭara-Endra was 't, die deze het eerst ontdekte; hij gaf daar onmiddellijk kennis van aan Baṭara-Brama, wien hij tevens voorstelde, Palasara en de prinses van Wiraṭa van elkander te scheiden.

Baṭara-Endra plaatste zich toen in eene eerbiedige houding met de handen over de borst geslagen en de voeten tegen elkander, eene wijze van bidden, ter verkrijging van bovennatuurlijke krachten. Weldra ontstond er dan ook een hevige dwarlwind; wind en stroom voerden

het bootje tot groote ontsteltenis van de spelevarenden, meê, tot het eindelijk aan den oever op eene zandplaat vast raakte. Te midden van al deze beroeringen had Palasara niet opgehouden, de prinses op zijn' schoot te houden. Zij vroeg hem eindelijk, wat die beroering der natuur toch wel mogt zijn? Palasara sprak haar zeer vleijende toe, en dat zij maar niet bang moest wezen. Misschien was 't wel eene bezoeking van déwas of baṭara's! Maar al werden zij ook op den bodem der zee neêrgeploft, moest zij toch niet van hem wijken!

De para-njaï zorgde middelerwijl voor den kleinen Gonda-mana. Zij hield hem trouw op haren schoot, hoewel luide haren angst te kennen gevende. Nala-Garèng en Pétroeq schenen wel niet aan gevaar te denken, daar zij zich allerlei ongepaste vrijheden jegens haar veroorloofden, wat zóó ver ging dat Sĕmar hen meende te moeten bestraffen.

Palasara legde nu aan allen het stilzwijgen op, en sprak met Sĕmar over de oorzaak dezer natuurberoering. De laatste ontveinst 't niet, hoewel in zeer vergoelijkende woorden, dat naar zijne meening Palasara zelf de oorzaak was, door zijne minder gepaste wijze van doen gedurende het spelevaren, dat vooral voor een' afstammeling van een tapa-vorst minder betamelijk was te achten. Nala-Garèng was echter van oordeel, dat Sĕmar den Bĕndara niet moest berispen over zoo iets! Hij vond 't zelf zeer begrijpelijk „met zulk eene mooije prinses gelijk de volle maan"! En Pétroeq was 't daar volkomen meê eens! Veeleer moest men den Bĕndara prijzen, dat hij zich nog zoo goed gehouden had! Hij althans zou zich niet zoo hebben kunnen inhouden! Een algemeen gelach was het loon voor zijn triviaal gezegde, waarop Palasara zich heel genoegelijk met de prinses ging onderhouden!

Nu bevond zich onder het bootje juist een Joejoe (1), zij bezat het vermogen, als een mensch hare gedachten te kunnen uitdrukken. Zij wilde het bootje beklimmen, doch dit viel haar zeer moeijelijk, daar zij zich in zwangeren staat bevond. Toch gelukte 't haar! Boven op den rand gekomen, viel zij naar beneden op den bodem van het bootje, baarde daar een kind, een meisje, dat er zeer schoon uitzag, en stierf. Algemeene verbazing! Nala-garèng is opgetogen over zulk eene heerlijke joejoe, en stelt Pétroeq voor, haar maar tegelijk te braden! Maar nu komt Sĕmar tusschen beiden! Hij vond 't zeer natuurlijk, dat die joejoe in het kraambed overleden was! Immers had zij haars gelijke niet gebaard! Zij mogten haar echter nog niets doen, daar hij eerst aan den Bĕndara kennis daarvan wilde geven.

Sĕmar nam toen het kindje op zijne armen, om het zijnen heer aan te bieden. Nala-garèng hield de doode joejoe, al maar aangespoord door Pétroeq, die achter hem stond, om haar te braden. Nala-garèng snaauwde hem al terug; zei hem dat hij ongeduldig was, en moest wachten op Sĕmar, die er Palasara over sprak. „Hij geleek wel een bango met eene korte wijde broek aan! Hij had een' mond als een linasang!"

Pétroeq is niet verlegen om een wederwoord! „Wel nu kom aan, Kang-Garèng! Je lijkt me al te keurig! Nu ja, als jij dan nu maar heel mooi waart! Je lijkt wel een bandot met een buisje aan!" (2)

Sĕmar legt beiden het zwijgen op, hij had geen ge-

(1) In het Woordenboek vindt men voor joejoe de beteekenis: eene kleine soort van kreeft, eene land- of rivierkrab. G. K. N.

(2) Prof. ROORDA teekent in zijne uitgave der Wajang Pala-sara aan, dat, volgens den heer RHEMREV, bandot een geitebok beteekent. In het Aanhangsel op het vervolg van GERICKE'S Woordenb. door P. JANSZ vindt men s. v. dat het woord hier (d. i. in Djapara) niet bekend is. G. K. N.

legenheid tot zijn' heer te spreken! Palasara vraagt hem, wat hij daar op zijne armen heeft? 't Lijkt wel een zuigeling! Sĕmar stemt hem dat toe, maar met de toelichting, dat het niet een kind van een mensch geboren was! Waar is 't dan een kind van? vraagt Palasara; hij sprak hem altijd zoo wonderlijk! Waarop Sĕmar hem vertelde, hetgeen er met de joejoe gebeurd was. Palasara staat de beide panakawan's niet toe de joejoe te braden; en Doergandini vraagt Sĕmar om het kindje. Zij nam het op haren schoot, en roemde deszelfs schoonheid! Palasaru is 't met haar eens, dat dit kind zeer goed van haar zou kunnen zijn. En verklaart Doergandini, dat bij naauwkeurige beschouwing dit kind dan ook volkomen op Palasara geleek; alleen was er dit onderscheid, dat het een meisje was! Palasara erkent 't dan ook voor zijn kind, een bijzonder geschenk van Déwa-Baṭara, maar geboren op eenigszins andere wijze dan gewoonlijk. Schoorvoetende komt echter de prinses nu met de opmerking voor den dag, dat zij zich voor de Inḍang, Prajangan, Djim en Pĕri wel een weinig beschaamd gevoelde! Die allen wisten zeker, hoeveel dagen zij pas waren vereenigd! Dat zou ongetwijfeld gepraat onder hen geven, dat zij nu reeds een kind hadden! En voor Palasara zou 't vernederend zijn te erkennen, dat 't een kind van een joejoe was!

Palasara zegt alles te willen doen wat zij verlangt. Hij laat zich 't kind aangeven, en verklaart, allen tot getuigen nemende, dat dit meisje Rĕkaṭawati zal heeten! Ook Gonda-mana laat hij nu bij zich brengen, en plaatst hem naast Rĕkaṭawati, waarna hij beiden vriendelijk toespreekt, en zich gelukkig met hen gevoelt. Hij trok 't zich echter zeer aan, dat Doergandini niet even als hij die kinderen lief had! Hij begaf zich toen in

eene biddende houding, met de armen gekruisd over de borst, en bad van de goden, dat zij de zuigelingen mogten aannemen en overvoeren naar het woud van Tjempala. Toen nam hij de armen van de borst, wierp de beide kinderen in de hoogte, waarop tegelijk een hevige dwarlwind opkwam, die ze beiden in de hoogte voerde, en overbracht naar het woud van Tjĕmpala. Aldaar hield zich in de eenzaamheid een tapa op, genaamd Bagawan-Djalasĕwonda met zijn' zoon, genaamd Radèn-Doermoeka, een jongeling schoon van gedaante, trots en fier.

Djalasĕwonda nam de beide kinderen als de zijnen aan. Door openbaring werd hij met de namen der kinderen, maar niet met die hunner moeder bekend gemaakt; wel, wie hun vader was, namelijk Palasara, die hem als een beroemd en verheven tapa reeds bekend was! Hij, zoowel als zijn zoon Doermoeka, verblijdde zich zeer in het bezit dezer kinderen, die hij als een geschenk der Déwa's aanmerkte.

Palasara en Doergandini hielden intusschen hun verblijf in eene hermitage te Gadjah-oja (Ngastina of Ngastina-poera). De prinses bleef echter voortdurend onverschilligheid jegens de liefkozingen van Palasara betoonen, ongenegen hem geheel ter wille te zijn. En als hij haar naar de reden daarvan vraagt, zegt zij, gedachtig te zijn, dat zij eene prinses is; misschien zou haar vader haar laten zoeken; als hij haar dan eens vond, reeds gehuwd met Palasara, hoewel nog geen koningrijk bezittende, wat zou zij dan aan haren vader den vorst van Wiraṭa moeten antwoorden? Palasara geeft haar toe, dat zij regt heeft, en noodigt haar met Sĕmar, Nala-garèng en Pétroeq uit, hem te ondersteunen in het gebed, onder het ontsteken van een reukoffer, opdat

door bovennatuurlijke kracht onmiddellijk eene rijksstad zou verrijzen! De Déwa-Baṭara namen zijn gebed gunstig op, en gaven hem al zijn verlangen! Er ontstond eene vreeselijke duisternis en erg weêr; toen het licht werd, was daar eene groote rijksstad ontstaan, tot groote verbazing van Sĕmar, Nala-Garèng en Pétroeq. De eerste roemt hare grootte; Doergandini acht, dat zij in grootte en schoonheid de stad Wiraṭa verre overtreft; en op aller vraag naar den naam dezer stad, neemt hij hen allen tot getuigen, dat hij haar: Ngastina heeft genoemd! En in dit getuigenisgeven volgde ook de natuur door hevige beweging en gedruisch.

Palasara bragt Doergandini daarna in het paleis, in een geurig slaapvertrek, waar alles gereed en in orde was. Zijne drie Panakawan's gelastte hij naar buiten te gaan, en bevelen uit te vaardigen, dat men de residentie in goede orde zou brengen, door 1. een ruime Aloen-aloen, 2. schoone wegen, en 3. een ruime pasar aan te leggen.

Na zich nu eenigen tijd in het paleis opgehouden te hebben, begaven Palasara en Doergandini zich naar buiten om te baden. Daarna kleedden zij zich in vorstelijke kleeding, zetten zich op eene rustbank neêr, omringd van hofjuffers, toen werd het eten voorgediend.

Weldra baarde Doergandini een' zoon, dien Palasara op plegtige wijze den naam: Abijasara, gaf.

('t Vervolg in het volgende stuk.)

C. POENSEN.

AANTEEKENINGEN OVER HET EILAND SAVOE.

Natuurlijke gesteldheid.

Het eiland Savoe, liggende nabij den 11^{en} graad zuiderbreedte, en den 122sten graad oosterlengte, is een onderdeel van de residentie Timor, en zal in grootte en omvang zoo ongeveer gelijk zijn aan de provincie Utrecht. Westwaarts en nabijgelegen is het kleine eiland Randjoewa (1), dat in grondgesteldheid en bevolking geheel met Savoe overeenkomt en met dit eiland dan ook gewoonlijk als één gerekend wordt. Het wat verder afgelegene eilandje Dana is onbewoond.

De bodem van Savoe, bestaande uit eene kalkformatie, is over het geheel rots- en steenachtig. Eene strook laag land, nu eens breeder dan smaller, omzoomt het eiland, slechts op enkele plaatsen afgebroken door vooruitspringende rotsen, die zich tot aan zee uitstrekken. Meer binnenwaarts verheft zich de bodem, en vertoont eene aaneenschakeling van heuvelen en vlakten. De hoogste punten zullen de 500 voeten niet te boven gaan. De diepe kloven tusschen deze heuvelen of bergen maken den daardoor en daar langs slingerenden weg soms vrij lastig voor den ruiter, die aan meer effen pad gewoon is. Voor den Savoenees echter bestaat daarin geenerlei bezwaar.

(1) Op de kaarten staat Banjoar, dat foutief is, (DERFELDEN v. H., Konink. mil. ac., Serné), Raei Djoea (PIJNAPPEL). J. C. N.

Savoe deelt, wat klimaat en bekleeding van den bodem aangaat, in het zelfde lot als de overige eilanden van den Timorschen archipel. Regen- en drooge tijd zijn hier gemeenlijk scherp afgescheiden. Terwijl in den droogen moeson, van het begin van April tot het einde van October, slechts zeldzaam een regenbui het plantenrijk verkwikt, kan daarentegen in het andere jaargetijde de regen soms dagen en weken achtereen aanhouden. Vooral tegen het einde van het drooge jaargetijde verkrijgt de natuur op deze eilanden een bijzonder dor en onbevallig aanzien. De onafgebroken zonnegloed, in vereeniging met den fellen en droogen oostewind, blakert en verschroeit al het lagere gewas, struik, plant en gras, zoodat veld en heuvel en dal, in plaats van door lieflijk groen het oog te bekoren, veelal door hun vaal en rosachtig uiterlijk het onaangenaam aandoen.

Een geheel tegenovergesteld tooneel vertoont zich in den regentijd. Dan is alles met het weelderigst groen bekleed, en was de plantengroei in den droogen tijd maanden lang belemmerd en onderdrukt, zij schijnt zich thans dubbel schadeloos te willen stellen, door al haar vermogen in onbeperkte kracht ten toon te spreiden, zelfs de onbehagelijke vormen van den kantigen steen en de hoekige rots met haar ruig kleed voor het oog verbergende.

Niet alleen het plantenrijk, maar ook mensch en dier zijn op deze eilanden in groote mate afhankelijk van den regen. Als de sluizen des hemels zijn geopend, dan moet daaruit de voorraad stroomen, waarop al, wat voor zijn bestaan het water niet kan ontberen, gedurende den droogen tijd moet leven en teren. Beek, wel en bron ontvangen dan hare voeding. Is de regen onvoldoende, dan ontstaat misgewas, schrale oogst, op sommige plaatsen zelfs gebrek aan drinkwater. Bij genoegzamen regen

zijn ook de voedingsmiddelen voor mensch en vee in ruimte voorhanden. Als aan het einde van den droogen tijd het verschroeide aardrijk naar water dorst en alles bij de drukkende hitte smachtend uitziet naar den regen, wanneer dan de eerste regendroppelen lavend en verkwikkend nederdalen, dan gelden hier vooral de woorden des dichters: „O Regen! O Zegen! Thans lescht gij den dorst van de aarde, geblaakt tot een dorrende korst!"

Van rivieren kan natuurlijk op Savoe geen sprake zijn. Aan de hellingen en in de verdiepingen der heuvels vindt men bronnen, die het ontstaan verleenen aan beken, die naar mate van den meerderen of minderen toevoer van water, eene grootere of geringere uitgestrektheids gronds kunnen bevochtigen. Het oostelijke deel des eilands, het regentschap Timo, is het ruimst van stroomend water voorzien. Op de lage gronden langs het strand, vooral in het westelijk gedeelte van het regentschap Seba, verkrijgt men allerwege water door gegraven putten. Tegen het laatst van den droogen tijd staat het water tamelijk laag in deze putten. Om zich het ophalen gemakkelijk te maken, neemt men hier het zelfde middel te baat als in Europa wel ten platten lande tot hetzelfde doel wordt aangewend. Op een' regtopstaanden paal beweegt zich een hefboom, waarvan het eene einde aan een touw een' blader-emmer draagt, die in den put afdaalt, terwijl aan het tegenovergestelde einde een steen is gebonden van genoegzame zwaarte om den gevulden emmer in evenwigt te houden.

In September 1770 bezocht de engelsche zeevaarder J. COOK, op zijne ontdekkingsreizen, ook het eiland Savoe. Dit was dus op een' tijd des jaars, dat het water in de putten sterk is gedaald. De beroemde Engelschman vertoefde in de baai van Seba enkele dagen, en verzamelde

behalve een lijstje van savoenesche woorden eenige mededeelingen over land en volk, die in zijne reisbeschrijving zijn opgenomen, doch niet vrij zijn van onnaauwkeurigheden. De reden nogtans waarom ik van het vertoef van COOK op Savoe, nu eene eeuw geleden, hier gewag maak, is gelegen in de bijzonderheid, die mij hier is medegedeeld, dat de bovenbedoelde wijze om het water uit de putten op te halen, der bevolking door hem werd geleerd. Opmerking verdient, dat elders, b. v. op Timor, waar even diepe putten zijn, dit middel niet in gebruik is.

Plantenrijk.

In de eerste plaats verdient hier genoemd te worden de lontarpalm (Borassus flabelliformis L.). (1) Wat de broodboom is voor den Zuidzee-eilander, de dadelpalm voor den Arabier, de sagopalm voor den Ambonees, dat, en nog meer dan dat, is de lontarpalm voor den bewoner van Savoe. De stam levert hem stijlen, sparren en planken voor zijne woning. Het blad dient hem tot dakbedekking en ter vervaardiging van allerlei vlechtwerk voor huiselijk gebruik, bennen, manden, zakken, doozen, matten en dergelijke. Het sap van den boom, versch getapt of tot stroop gekookt, maakt voor een groot deel der bevolking, even als op Rotti, het hoofdvoedsel uit, en de jonge vrucht wordt als eene verkwikkende ver-

(1) Borassus flabelliformis, meest bekend in de landen, waar hij overvloedig gevonden wordt, onder de benamingen van Tal, Tala, Tal gaha, Trinrajan, Lontar, (Palmeira of Palmyra), is een van de meest verspreide palmsoorten, van het N. O. van Arabia, tot in de golf van Bengalen, van 25° à 30° N. B. - 10° Z. B. Het eiland Timor wordt beschouwd als zijne zuidelijke grens. Een belangrijk overzigt van de verspreiding, den aard en het gebruik van dezen boom geeft BERTH. SEEMANN in zijne »Popular history of the palms and their allies", 1856.
J. C. N

snapering gegeten. Deze palmsoort is aan de eilanden van den Timorschen archipel bijzonder eigen. Zij groeit overal in het wild en de verspreid geraakte vrucht ontkiemt allerwege zonder eenige zorg, beschutting of besproeijing te behoeven. Inzonderheid op de lagere gronden en in de nabijheid van het strand wordt de lontarpalm op Savoe in groote menigte aangetroffen. Waar men den boom op bepaalde plaatsen begeert, wordt hij ook wel eens aangeplant. Met zijn' kaarsregten, donkergrijzen, hoogopgaanden stam en ijle kroon van stijve, regtopstaande, waaijervormige en puntig uitloopende bladeren op korten steel, heeft de lontarpalm al heel weinig bekoorlijks voor het oog. Anders is het met den kokospalm. Met zijne sierlijk gepluimde kroon van reusachtige, gevederde bladeren en rijke vruchtentrossen, mag hij wel de koning der indische palmen worden genoemd. Hij wordt op Savoe aangeplant, behoeft een' meer vochtigen grond dan de lontarpalm, en vereischt gedurende de drie eerste jaren van zijnen groei verzorging en bewaking, vooral tegen het vee, dat gaarne zijne jonge bladeren eet. Talrijk is de kokospalm te Timo, maar vooral te Seba, waar men hem op de lage gronden allerwege in tuinen van grooteren of kleineren omvang aantreft. Nevens den kokospalm vindt men daar ook den teederen en slanken pinang- of betelpalm, die mede een' vochtigen grond behoeft, en, hoewel sierlijk van vorm, in hoogte en omvang voor den kokospalm verre onderdoet. Behalve deze drie genoemde soorten heeft het rijk der palmen geene andere vertegenwoordigers op Savoe. De gebangpalm (corypha gebanga, Bl.), op Timor en Rotti zoo menigvuldig, komt op Savoe te zeldzaam voor om medegerekend te kunnen worden.

De gewone indische boomvruchten zijn op Savoe noch

in ruime verscheidenheid noch in grooten overvloed voorhanden. Wat men er echter van dien aard vindt is, evenzeer als de overige voortbrengselen van den grond, uitmuntend in zijne soort. Zoete oranjeappelen, waarvan twee soorten limoen tjina en limoen manis, en dezen in ruime hoeveelheid, geurige mangga's, een paar fijne pisangsoorten en voorts de broodvrucht, papaja, blimbing, djamboe en tamarinde zijn de voornaamste vruchten, die het eiland oplevert. Bovendien is er nog menige andere indische boomsoort: koesambie, dadap, bangkoedoe en anderen.

Savoe is overigens schraal bedeeld met zwaar geboomte. Eigenlijke bosschen vindt men er niet. Iedere boom heeft zijn' eigenaar, die daarvan zijn brandhout verkrijgt. Op de grenzen van Seba en Timo is een plek met eenig bosch, waarvan de boomen zorgvuldig tusschen beide regentschappen worden verdeeld, ter bekoming van eenig timmerhout. Overigens vertoont vooral het binnengedeelte van het eiland niets dan opene vlakten en onbeschaduwde heuvelen en laag gebergte, alles bedekt met een onafgebroken grastapijt, dat eene uitmuntende weide voor paarden en buffels aanbiedt. Op het nabijgelegene Randjoewa is, behalve de lontarpalm, het geboomte zelfs zoo schaarsch, dat men daar den buffeldrek tot langwerpige stukken vormt, en aldus gedroogd tot brandstof aanwendt.

Tot de veldvruchten behooren, behalve rijst en turksche tarw, katjang, pompoenen en watermeloenen en als aardvruchten komen verschillende soorten van obi's voor.

De rijstvelden zijn van geene groote uitgestrektheid; in de verdiepingen tusschen de heuvelen soms van zeer geringen omvang. Waar de grond er geschikt voor is, en tevens het noodige water kan verkregen worden, laat men niet na hem voor den rijstbouw te gebruiken. De

bewerking der velden geschiedt op dezelfde wijze als op de overige eilanden van den Timorschen archipel. Nadat de grond onder water is gezet, wordt hij door een' troep buffels, die op regelmatige wijze heen en weêr worden gedreven, betreden en gekneed, tot dat al het gras van de oppervlakte verdwenen is, en de grond den zachten en modderigen toestand verkregen heeft, die hem voor de beplanting of bezaaijing geschikt maakt.

Reeds voor jaren en bij veelvuldige herhaling is beproefd geworden, het gebruik van den ploeg op deze eilanden in te voeren. Ik zelf heb daartoe, bij vroeger verblijf te Babauw op Timor, met medewerking van het Gouvernement en op kosten van het Nederlandsch zendelinggenootschap, eene poging aangewend. Later trachtte de resident GRUDELBACH, met kracht en dwang zelfs, dit doel te bereiken. Doch ook zijne pogingen zijn ten eenenmale mislukt. De bevolking wil er zich niet aan gewennen. Waar het aantal buffels zoo groot is als in deze streken, waar sommige eigenaren deze dieren zelfs bij honderden tellen, daar schijnt men den ploeg te kunnen ontberen. En of eene bewerking der rijstvelden, zoo als die hier geschiedt, zooveel minder voordeel aanbrengt dan die met den ploeg, kan althans twijfelachtig schijnen, wanneer men in aanmerking neemt, dat in enkele andere gedeelten van Nederlandsch-indië, waar de ploeg zeer goed bekend en in algemeen gebruik is, desniettemin aldaar op sommige plaatsen, waar de buffels talrijk zijn, zoo als in Agam op Sumatra en Toerateja op Zuid-celebes, de rijstvelden op gelijke wijze als in den Timorschen archipel behandeld worden.

Terwijl de rijstvelden veelal het eigendom zijn der verschillende hoofden van hoogeren en lageren rang, is de djagong (turksche tarw) meer het voedingsmiddel voor

het algemeen. Voornamelijk de soort gierst, bekend onder den botanischen naam van Holcus Sorghum en waarvan de korrel eenige gelijkheid op boekweit heeft, wordt hier meest verbouwd. Even als men op Curaçao dit gewas met den naam van maïs of kleine maïs bestempelt, (1) zoo wordt het ook hier tot de djagong gerekend, en gewoonlijk in het Maleisch te Koepang djagong Rotti geheten. In het Savoeneesch heet de eigenlijke djagong (zea maïs) tĕrâi djâwa en de evengenoemde gierstsoort: tĕrâi hâwoe. De eerste benaming wijst op invoer van elders, de tweede duidt aan, dat dit gewas op Savoe (Hawoe) inheemsch is. Ook de andere gierstsoort met zeer kleine gele korrels (panicum miliaceum; Savoeneesch: oêhoe) komt op Savoe voor, doch wordt, als niet bijzonder gezocht, in geene ruime hoeveelheid verbouwd.

Tabak wordt veelvuldig aangeplant, en groeit er welig. Aan deze plant, in het drooge jaargetijde gekweekt en dagelijks door besproeijing bevochtigd, wordt veel zorg besteed. De productie is niet alleen voldoende voor de plaatselijke behoefte, maar de bereide tabak wordt mede in ruime hoeveelheid uitgevoerd naar Timor en Rotti, waar hij gemiddeld tegen *f* 30 tot *f* 35 de pikol, of 125 Amst. ponden, wordt betaald. Hoofdzakelijk dient deze tabak als bestanddeel bij het gebruik der sirih onder de inlandsche bevolking.

Dierenrijk.

Talrijk zijn paarden en buffels op Savoe. De eersten zijn van uitmuntend ras, en overtreffen in waarde die van

---

(1) Zie W. L. DE STURLER, Landbouw in Nederlandsch Oost-Indië, blz. 619.

Timor en Rotti. Ze worden uitgevoerd naar Timor, Java, en soms naar Mauritius. De prijs is van lieverlede in de laatste jaren gestegen. Een paard van vier voet rijnl. en daarboven kost van *f* 120 tot *f* 150. De vorige radja van Seba bood den Gouverneur-generaal SLOET VAN DE BEELE een geschenk aan van een bijzonder fraai zwart zesspan, waarvoor hij als tegengeschenk terug ontving eene sierlijk bewerkte zware zilveren sirihdoos, ter waarde van *f* 1000.

Schapen en geiten maar vooral varkens zijn overvloedig. De laatsten worden gevoed met loutarsap of lontarstroop en kokosnoten. Het vleesch is smakelijk, en wordt ook wel ingezouten naar Koepang gebracht, waar het zeer gezocht is.

Daar er geen eigenlijk bosch is, komt ook op Savoe geen wild voor, doch ontbreekt het overigens niet aan velerlei soorten van gevogelte en pluimgedierte, voornamelijk wilde eenden en kippen.

Terwijl men op Timor en Rotti de rijstvelden en djagongtuinen door omheiningen tegen het grazend vee tracht te beveiligen, volgt men op Savoe een' anderen weg, om hetzelfde doel te bereiken. Hier laat men de beplante velden en tuinen open liggen, doch verzamelt het vee binnen uitgestrekte omheiningen, waar binnen gedurende den regentijd genoegzaam gras en water voorhanden is tot voeding van de verzamelde paarden, buffels, schapen en geiten. Na den regentijd, wanneer ook de veldvruchten zijn ingezameld en langzamerhand het gras schaarsch begint te worden, wordt het vee wederom vrije weide verleend over het geheele eiland. Na de maand Julij begint het gras te verdorren, en verkrijgt volkomen het aanzien van hooi, doch ook als zoodanig blijft het een voldoend voedingsmiddel voor het vee.

De Savoenezen zijn zeer bedreven in het maken van

zulke omheiningen van opgestapelde ruwe steenen van allerlei vorm, die ze zoodanig weten te voegen en te vlijen, dat er een vrij gelijke oppervlakte of wand van gevormd wordt. Deze manier om het vee binnen zekere perken te sluiten en de beplante gronden open te laten, heeft het voordeel, dat men niet talrijke kleine omheiningen behoeft te maken, elk voor zich, waarvan de arbeid en het onderhoud veel meer tijd zouden kosten, dan het aanbrengen van eene algemeene omsluiting voor het vee, in gemeenschappelijken arbeid tot stand gebracht.

Delfstoffen.

Van delfstoffen op Savoe is zoo goed als niets bekend. Alleen vond ik in een vrij diep, smal ravijn, aan den voet van eene geweldige rots, eene bron van op het oog blaauw gekleurd water, op welks oppervlakte eene olieachtige substantie zigtbaar is, en dat de voorwerpen, afgevallen bladeren als anderszins, die er in drijven of zich aan den kant bevinden, met eene bruinachtige zelfstandigheid aanslaat. In de onmiddellijke nabijheid van deze bron vindt men ijzerkristallen in kogelvormige gedaante, van de grootte van eene erwt tot die van een' stuiter.

Bevolking.

Getalsterkte. De bevolking van Savoe werd vóór de vreeselijke pokken-epidemie van 1869 geschat op 25 tot 30000 zielen. Thans zal zij wel niet veel boven de 13000, en met inbegrip van Randjoewa, 16000 zielen bedragen.

Te Seba, dat thans eene bevolking van circa 5000 zielen heeft, bezweken aan de pokken 3808 personen. Allerwege zijn thans nog de sporen te aanschouwen van de treurige verwoestingen, door die geduchte ziekte aan-

gerigt, vooral in de vele ledige en verlatene huizen, waarvan de bewoners uitgestorven zijn. Van verscheidene huisgezinnen bleven slechts enkele kinderen over, die thans onder de zorg der kamponghoofden zijn gesteld. Aandoenlijk waren de berigten, die mij door ooggetuigen uit den tijd van het hevigst woeden der ziekte werden medegedeeld. In sommige woningen, waar geen enkele onaangetaste was overgebleven, werden de lijken der bezwekenen, door de nog levende lijders met groote moeite geduwd en geschoven tot buiten de woning, waar die lijken dan een prooi van honden en varkens werden. Waarschijnlijk is ook een aantal, waar ieder hulp behoefde en niemand hulp verleenen kon, door gebrek aan lavenis omgekomen. Sommigen namen de vlugt naar afgelegene plaatsen, en hoopten daar in grotten of spelonken het dreigende gevaar te ontkomen. Men verhaalde mij van groepen van vier of vijf personen, die men later allen in hunne wijkplaatsen aan de pokken bezweken vond.

Vreeselijk was de sterfte op Randjoewa. Wat hier volgt vernam ik uit den mond van den radja van Seba, die even na de epidemie dat eiland bezocht. Reeds waren de pokken op Savoe uitgebroken, toen de radja van Randjoewa zich tijdelijk hier bevond. Randjoewa was toen nog vrij gebleven. De radja keerde terug, met zich brengende de ontvangene geldswaarde van een aan den resident verkocht paard en eenig huisraad, dat hij van den posthouder had overgenomen. Na zijne terugkomst brak ook de ziekte op Randjoewa uit, en daar men thans de oorzaak meende gelegen te zijn in het overgebrachte geld en goed, besloot de radja beide in zee te werpen, mede op sterken aandrang van de bevolking. Toen de ziekte des niet te min bleef voortwoeden, zoo dat zelfs van eene kampong met ongeveer

300 inwoners slechts één kind overbleef, werd men te rade een menschenoffer ten zoen aan te bieden. Daartoe werd een slaaf gekozen. Deze zou in zee worden verdronken, in de smalle straat, die Randjoewa van Savoe scheidt. Doch toen alles daartoe in gereedheid was gebracht, werd het hoofd, dat met de uitvoering was belast, zelf door de pokken aangetast, en overleed kort daarna. Het voorgenomen offer bleef thans achterwege.

Randjoewa had vóór de pokken-epidemie eene bevolking van ongeveer 6000 zielen, waarvan thans niet veel meer dan de helft is over gebleven.

Gedurende de epidemie hebben zich enkele gevallen voorgedaan van personen, die voorheen de natuurlijke pokken hadden gehad, en daarvan zelfs geschonden waren, doch thans op nieuw door dezelfde ziekte werden aangetast, hoewel in een' ligteren graad.

De inenting en herinenting heeft ontegenzeggelijk ook op Savoe haar groot nut bewezen in het stuiten der pokziekte, en de meerdere sterfte op Randjoewa moet ook vooral geweten worden aan den onwil der bevolking jegens de vaccine. Thans is van gouvernementswege voor Savoe, als voor andere deelen dezer residentie, een inlandsch vaccinateur tegen eene vaste bezoldiging aangesteld.

Afkomst. Als eerste stamouders der Savoenezen worden genoemd MADJA-PAI en MADJA-MADA. Zij zouden zich op Randjoewa hebben nedergezet, terwijl van daar later Savoe is bevolkt geworden. Dat de eerste bewoners van Savoe Javanen waren, die bij den ondergang van MADJAPAIT in 1475 herwaarts zouden zijn gevlugt, is mij bij onderzoek op Savoe niet bevestigd geworden. Dat dit nogtans door sommige aanzienlijken van dit volk aan den Heer Dr. SALOMON MULLER, die als lid der natuurkundige

commissie zich in 1829 op Timor bevond, doch Savoe niet persoonlijk heeft bezocht, werd medegedeeld, kan niet als afdoend bewijs gelden, daar die vooronderstelling op grond van den naam MADJA-PAI veeleer van Europeanen afkomstig schijnt, en door sommige inlanders kan zijn overgenomen. (Men zie Dr. SALOMON MULLER, Reizen en onderzoekingen in den Indischen archipel, deel 2 blz. 278).

Met die eerste volkplanters zouden zich langzamerhand Timorezen, Rottinezen, Endehnezen en Boetonnezen hebben vermengd. Hieruit zou zich laten verklaren de opmerking, reeds door COOK gemaakt, dat de mannen in den vorm en de trekken van hun gelaat, onderling meer van elkander verschillen, dan gewoonlijk elders wordt aangetroffen, terwijl daarentegen de vrouwen meest alle op elkander gelijken. Dit laatste moet, in verband met het onmiddellijk voorafgaande, toch wel wat vreemd voorkomen. Ik, die jaren lang aan de verschillende typen der bevolking van den Timorschen archipel ben gewoon geraakt, en veelal op het eerste gezigt de stamverscheidenheid herken, kan ten aanzien der Savoenezen geenszins met de opmerking van COOK, ook bij Dr. DE HOLLANDER in zijne Handleiding bij de beoefening der land- en volkenkunde van Neêrlandsch Oost-indië overgenomen, instemmen. Integendeel de Savoenezen vertoonen juist een der meest sprekende typen in dezen archipel, vooral in het oog vallende door meer spitsen neus en groote oogen.

Taal. Ook de taal pleit tegen eene javaansche herkomst. Ware de eerste bevolking van Savoe van Java afkomstig, dan zouden in verloop van een viertal eeuwen de sporen der oorspronkelijke taal toch niet zoo geheel en al kunnen zijn verloren gegaan, dat er thans geen zweem zelfs meer van te bespeuren is.

Een enkel overeenstemmend woord als djåra (Javaansch

djaran), paard, kan niet in aanmerking komen. Ook in het Makassaarsch is djårang paard, in 't Rottineesch 'ngdåra. Overigens ontbreekt het maleische (of polynesische?) taalbestanddeel in het Savoeneesch in geenen deele, evenmin als in de overige talen van den Timorschen archipel.

Hierbij heeft soms eene verwisseling van verwante consonanten plaats. B. v. het Maleische batoe (steen, rots) wordt in het Timoreesch fatoe, Soloreesch: watoe, Savoeneesch: wewadoe. Het Maleische babi (varken) wordt in het Timoreesch: fafi, Rottineesch: bafi, Soloreesch: wawe, Savoeneesch: wassei. Zoo wordt het Maleische mata (oog) in het Savoeneesch namada; het Maleisch timor (oost) in het Savoeneesch dimo; het Maleisch poetih (wit) in het Savoeneesch poedi; het Maleisch bawah (beneden) in het Savoeneesch wawa, enz. (di bawah, pewawa).

Ook worden dikwerf de letters *h* en *s* in de uitspraak verwisseld. Zoo zal men een' Savoenees het maleische woord pohon (boom) hooren uitspreken als poso, Johan (eigennaam) als osa; doch menigvuldiger komt de verandering van *s* in *h* voor, eene verwisseling, die volgens de taalgeleerden ook in andere talen, b.v. in het Perzisch, niet geheel vreemd is, (b. v. Hindoe = Sindhoe). De Savoenezen noemen hun eiland ook niet Savoe maar Håwoe, insgelijks Moesara: Mehåra, en Seba: Hêbba. Voor haar, bladeren en gras wordt het zelfde woord gebruikt, namelijk råu, waarvan de beteekenis welligt door ons ruig of ruigte wordt uitgedrukt. Zoo råu-katto: hoofdhaar (kåtto: hoofd) råu-oeba: lett. mondhaar, d. i. knevel, enz. råu-åjoe: boombladeren, råu-djôeoe: gras. Dit schijnt niet voor den rijkdom der taal te pleiten.

Welluidend klinkt het Savoeneesch niet voor europesche ooren, vooral een zin als deze: aai ai aai ei, „veel vuur en veel water," te zamengesteld uit aai: veel, ai: vuur en ei: water; zoo heet duim in het Savoeneesch ai-ai; diep water: ei ai, en eene vrouwen sarong insgelijks ei.

Vrijen en slaven. De bevolking bestaat uit vrijen en slaven. De slavernij is echter op Savoe bij lang niet meer wat zij daar vroeger was, en er is thans slechts een zweem van den vroegeren toestand overgebleven. Nog geen twintig jaren geleden werden op een' rooftogt naar Randjoewa 120 personen tot slaven gemaakt. Geen menschenroof of slavenhandel noch uitvoer van slaven heeft er meer plaats.

Deze gunstige verandering is te danken aan den invloed van het Nederlandsche gouvernement. De tegenwoordige slaven zijn familie-slaven, die wel door erfenis overgaan, maar niet kunnen worden verkocht. Hun toestand is ook niet bijzonder bezwarend. Zij zijn in den regel genoegzaam gelijk aan vrije menschen. Alleen zijn zij verpligt tot eene jaarlijksche opbrengst aan den eigenaar, de mannen van eenige ponden tabak (15 Amst. ponden) en de vrouwen eene hoeveelheid gesponnen katoenen garen, ter zwaarte van 2½ Amst. pond. De kinderen van zoodanigen slaaf bij eene vrije vrouw volgen de moeder, doch de kinderen van een' vrijen man bij eene slavin zijn slaven.

Niet overal in deze residentie kan zich de zedelijke invloed van ons bestuur evenzeer doen gelden tot wering van slavernij en slavenhandel. Het is misschien wel wat al te sterk uitgedrukt wanneer in het politiek verslag van deze residentie over 1867 wordt gezegd: „Slavernij is hier in vollen bloei." Toch komen er meermalen gevallen van verkoop, heimelijken roof en uitvoer voor.

In gewesten als deze, waar het zelfbestuur aan de inlandsche vorsten is overgelaten, kan slavenhandel aan het Gouvernement wel eens moeijelijkheden baren, die soms tot subtiliteiten leiden. Eenige jaren geleden, het was reeds lang na de inwerkingtreding van art. 115 van het thans vigerend regeringsreglement, („uiterlijk op den 1en Januarij 1860 is de slavernij in geheel Nederlandsch-indië afgeschaft") werd door het hoofd van bestuur te dezer plaats aan de regering inlichting gevraagd, hoedanig te kunnen handelen aangaande een bezit van door handel verkregen slaven op het eiland Soemba. Dat schrijven heeft de regering geleid tot de volgende beschouwingen.

„Bij art. 15 van het Reglement op het beleid der regering mag niet uit het oog verloren worden, dat volgens het tweede lid van art. 27 van dat Reglement, de algemeene verordeningen (onder welke ook het Regeringsreglement zelf begrepen is) op die gedeelten van Nederlandsch-indië, alwaar het regt van zelfbestuur aan de inlandsche vorsten en volken is gelaten, slechts in zoo verre toepasselijk zijn, als met dat regt bestaanbaar is. In het tractaat met Soemba is het punt der slavernij behandeld bij art. 18, luidende: „De radja's voornoemd verbinden zich in hun gebied niet te dulden menschenroof en handel in menschen, noch den in- en uitvoer van slaven.

Volgens spraakgebruik en eene gezonde uitlegging hebben de uitdrukkingen menschenroof, handel in menschen en in- en uitvoer van slaven de volgende beteekenis:

„*Menschenroof:* het gewelddadig tot slaaf maken van vrije lieden.

„*Handel in menschen:* het koopen en verkoopen van menschen, die volgens het soembanesche regt geene slaven

zijn, en geenszins handel in slaven, daar, had het in de bedoeling gelegen den handel in slaven te verbieden, niet het woord menschen, maar het woord slaven zou zijn gebruikt geworden, en dan ook het verbod van buitenlandschen slavenhandel (in- en uitvoer van slaven) overbodig zou zijn geweest.

„*In- en uitvoer van slaven:* het invoeren en uitvoeren uit het eiland van slaven als handelswaar; kunnende het niet in de bedoeling hebben gelegen te verbieden, dat een vreemdeling bij een tijdelijk bezoek op Soëmba of een Soembanees bij eene korte reis naar de naburige eilanden, zijne slaven, die hem als roeijers of bedienden dienen, medeneemt. Volgens het tractaat is, alzoo, als niet uitdrukkelijk verboden, geoorloofd:

1. het bezit van slaven;
2. slavenhandel binnen het eiland;
3. het (in den archipel zoo veel voorkomende) tot slaaf maken wegens schuld, overeenkomstig 's lands instellingen.

„In het algemeen is het niet wenschelijk, dat de regering zich meer met zaken der slavernij in de landen, alwaar het zelfbestuur aan de inlandsche vorsten en volken gelaten is, inlate, dan zij bij wet of tractaat verpligt is te doen. Immers slavernij en pandelingschap zijn eeuwen oude en op de natuur der zaken gegronde instellingen van vele volken van den Indischen archipel en onmisbare raderen in hun maatschappelijk raderwerk."

Uit bovenstaande beschouwingen der Regering zou men althans mogen afleiden, dat in- en uitvoer van slaven als handelswaar, strafbaar wordt geacht.

Nu deed zich in 1866 het geval voor, dat tijdens een bezoek van den resident op Soemba toevallig aan het licht kwam, dat de nachoda of gezagvoerder van

een lomboksch vaartuig twee vrije soembanesche vrouwen had gekocht, en beiden reeds waren gebracht aan boord van het vaartuig, dat gereed lag tot vertrek naar Lombok. De zaak werd naauwkeurig onderzocht, en het koopen en uitvoeren dier beide vrouwen overtuigend bewezen. Op het vaartuig werd beslag gelegd, en dit met den nachoda en de twee vrouwen naar Koepang gebracht.

Hier had dus plaats: 1. het koopen van menschen, die geen slaven waren en 2. het uitvoeren daarvan als handelswaar.

De regering hiervan in kennis gesteld, nam de volgende beslissing. Zij die behooren tot een volk waaraan het zelfbestuur is overgelaten, zijn niet onderworpen aan de nederlandsch-indische regtsmagt, zoo lang zij niet begaan misdrijf tegen het Gouvernement of diens onderdanen of op Gouvernements grondgebied. Vaartuig en opvarenden behooren tot een volk (Lombok), waaraan het zelfbestuur is overgelaten, en de Soembanezen zijn niet regtstreeksche Gouvernements onderdanen en Soemba is niet regtstreeksch Gouvernements grondgebied. Op grond van dien kon de lomboksche nachoda met zijn vaartuig ongedeerd vertrekken, doch konden de beide vrouwen, van welke eene inmiddels te Koepang was overleden, op vrije voeten worden gesteld.

In het vorige jaar gebeurde het nog, dat een inlandsch vaartuig van Endeh (op de zuidkust van Flores, en behoorende tot deze residentie) zeven knapen en meisjes van Soemba naar Endeh overvoerde. Toevallig werd dit aan den posthouder van Endeh bekend. De gezagvoerder beweerde, dat de kinderen aan boord waren gekomen, om een en ander te zien, en dat hij toen door eene plotseling opgekomen bui genoodzaakt was geweest, het anker te

ligten en zee te kiezen. De kinderen daarentegen verklaarden, dat zij naar boord waren gelokt, en dat daarop het vaartuig onder zeil was gegaan. Zij werden eerst naar Koepang en toen naar Soemba teruggezonden.

Zal men nu het Gouvernement beschuldigen, dat het niet krachtig genoeg de hand houdt aan de bepaling in art. 115 van het Regeringsreglement, „uiterlijk op 1 Januarij 1860 is de slavernij in geheel Nederlandsch-indië afgeschaft"? Dit zou onredelijk zijn. Dit Reglement werd ingevoerd den 1sten Mei 1855. In 1856 schreef ik in mijne „Aanteekeningen over het eiland Saleijer", (geplaatst in het eerste deel van dit Tijdschrift, op blz. 297), sprekende over de slaven onder de bevolking van dat eiland.

„Deze slaven moeten niet worden verward met de zoogenaamde geregistreerde slaven, die door het Gouvernement als lijfeigenen worden erkend, en wier emancipatie, bij het reglement op het beleid der Regering, op den 1sten Januarij 1860 is vastgesteld. Althans ik zou het betwijfelen, of die vrijverklaring zich verder dan de laatst bedoelde soort van lijfeigenen zal en kan uitstrekken, schoon dan ook de woorden van het Reglement eene ruimere opvatting schijnen te wettigen." De toestanden in onzen uitgestrekten archipel, met zijne bevolking van 25 of meer millioenen zielen, zijn zoo gansch verschillend. Hoe vele streken, die ons nog totaal onbekend zijn, of waar ons bestuur geen gezag of invloed kan oefenen!

Om ons alleen bij de residentie Timor te bepalen, daar zijn bijv. de binnenlanden van het groote eiland Flores, die nog door geen' Europeaan werden betreden. Wat daar is, en wat daar geschiedt, is ons ten eenenmale onbekend. Desgelijks het eiland Allor, waar de

oorspronkelijke bevolking nog op den laagsten trap van ontwikkeling staat. (1) Ook in de binnenlanden van het eiland Timor kan zich ons bestuur niet doen gelden, en op het eiland Soemba bestaat eerst sedert 1866 eenige vertegenwoordiging van ons gezag, alleen aan de noordkust.

Onze magt schiet te kort om allerwege met kracht op te treden, en al ware die magt ook daartoe voldoende, geene kracht van wapenen kan den maatschappelijken en zedelijken toestand van een onbeschaafd volk veranderen. Daartoe zijn andere middelen noodig. Zoo zal dan ook de slavernij en slavenhandel niet overal in onze bezittingen geheel kunnen worden geweerd, evenmin als zoo menig ander kwaad aan een' nog ruwen maatschappelijken toestand eigen.

Er is reeds veel gewonnen waar het Gouvernement den slavenhandel belemmert, tegengaat en uitgevoerde slaven op vrije voeten stelt, zoo als op Soemba, of waar zijn invloed de slavernij meerendeels heeft doen wijken, als op Savoe, of vooral, door bevordering van onderwijs en evangelisatie, dat maatschappelijk kwaad geheel heeft doen verdwijnen, als op het eiland Rotti.

(1) Aan de West- en Zuidkust van Allor hebben zich vreemdelingen van de naburige eilanden gevestigd, die het mohammedanisme belijden, eenigszins ontwikkeld zijn en handel drijven. De oorspronkelijke bewoners in het gebergte of middengedeelte des eilands zijn heidenen, woest en ongekleed. Geen Europeaan heeft zich daar nog gewaagd. In September 1870 deed de radja van Koewee op de zuidkust van Allor een' krijgstogt naar het gebergte, en werd daarin bijgestaan door hulptroepen van Oikoesie, een rijkje op Timor, onder portugeesch gezag. Eene bloedige slagting werd onder het bergvolk aangerigt, en twee en zeventig menschenhoofden werden als de bewijzen der behaalde zegepraal naar Oikoesi overgebracht. De bergbewoners waren echter op geduchte wraak bedacht. In Augustus des vorigen jaars overvielen zij de kampong van den radja van Koewee, verbrandden de woningen en prauwen aan het strand, en doodden honderd en zestien personen, zoo mannen als vrouwen en kinderen, wier afgehouwen hoofden zij met zich voerden.

Verdeeling des lands. Savoe is verdeeld in vier regentschappen, Seba, Timo, Moesara en Liai, terwijl het regentschap Mania, dat vroeger een' eigen' vorst had, thans bij Seba is gevoegd.

Volgens tamelijk betrouwbare schatting bedraagt de bevolking der vier regentschappen;

Seba (Hêbba)	5500	zielen.
Timo (Dîmo)	4000	„
Moesara (Mehâra) . . .	2000	„
Liai	1500	„
	13000	zielen.

Terwijl het nabijgelegen Randjoewa circa 3000 zielen zal tellen. Men mag aannemen, dat de bevolking van Savoe, door de pokken-epidemie thans stellig met $\frac{2}{5}$ verminderd, van lieverlede wederom tot hare vorige getalsterkte zal naderen. Bij vroegere overbevolking zochten vele Savoenezen hun onderhoud elders, en zoo woont ook te Koepang en omstreken een tamelijk aanzienlijk getal van dezen volkstam, terwijl op het eiland Soemba volgens de laatste opgave ± 300 Savoenezen gevestigd zijn.

Bestuur. Aan het hoofd van elk dezer staatjes, die vroeger wel eens met elkander oorlog voerden, staat een radja, in het Savoeneesch Doewâi genoemd. Deze zelfde naam wordt ook door de Savoenezen jegens Europeanen gebruikt, in plaats van ons „mijnheer", even als de Makassaren op dezelfde wijze hun „karaëng" bezigen. Nevens den radja, doch aan dezen ondergeschikt, staat de fettor, Savoeneesch weto, dien men met den rijksbestierder of Mangkoe Boemi in de Maleische rijken zou kunnen vergelijken. Sommige van deze fettors in den Timoreschen archipel, want men vindt hier dezelfde inrigting overal terug, bezitten eene zekere mate van zelfstandigheid tegenover den vorst, en voeren in de onder

hen staande kampongs een onbepaald gezag. De oorspronkelijke verhouding tusschen deze fettors en de vorsten is nog niet met juistheid in het licht gesteld. Het schijnt tot de inrigting van alle oostersche staten, groot en klein, te behooren, dat den vorst een tweede persoon of onderkoning ter zijde staat, dien hij hoort en raadpleegt, en die soms ook wel in zijne plaats handelend optreedt. Mindere hoofden zijn de temoekongs, die het bestuur over eene of meerdere kampongs voeren. Tot alle belangrijke handelingen behoeft de vorst hunne toestemming, zoodat het gezag van den vorst vrij beperkt is.

De radja wordt door den fettor en de temoekongs gekozen, en schoon zij in hunne keuze niet beperkt zijn tot de zonen van den overleden of afgetreden radja, zoo moet toch de nieuwe vorst tot dezelfde familie behooren.

Wordt de keuze door het hoofd van gewestelijk bestuur goedgekeurd, dan legt de radja ter hoofdplaats Koepang in het openbaar voor den vertegenwoordiger der regering den eed van trouw en gehoorzaamheid af aan het Nederlandsch-indisch Gouvernement. De formule van deze verbindtenis is sedert weinige jaren zeer vereenvoudigd, en luidt thans aldus: „Ik N. N. radja van ..... erken het Nederlandsch-indisch Gouvernement als mijnen opperheer, en beloof het als zoodanig ten allen tijde te zullen eerbiedigen en gehoorzamen. Ik beloof tot dat einde getrouw te zullen nakomen alle bevelen, die mij zullen gegeven worden door de door het Nederlandsch-indisch Gouvernement over mij te stellen magten". Ook de fettors leggen dezelfde verklaring af, en worden op gelijke wijze als de radja's geïnstalleerd. De evenvermelde verklaring wordt geschreven op eene perkamenten rol, aan het hoofd waarvan in fraaijen kleurendruk het Nederlandsch wapen prijkt, hebbende tot achtergrond den ge-

kroonden hermelijnen mantel met gouden franjes en kwasten, omgeven door lauriertakken, benevens de nederlandsche en oranje vlaggen. Deze rol wordt bewaard in eenen koker met de nationale kleuren beschilderd.

Bij de openbare aflegging van den eed wordt nog een oud gebruik in acht genomen. In een glas arak of brandewijn wordt eenig kruid en een geweerkogel gelegd. De resident steekt de punt van zijn' statiedegen in de aarde en roert daarmede even in het glas. Nu drinkt de geïnstalleerd wordende radja of fettor den gemengden drank, daarbij den kogel in den mond nemende. Deze symbolische handeling zou moeten beteekenen, dat bij ontrouw aan het Gouvernement de meineedige verdient door kogel en zwaard ten grave te dalen. Men zou thans deze handeling, bij wat meerdere ontwikkeling, van de meeste radja's, zeer gevoegelijk achterwege kunnen laten, vooral wegens den walgelijken drank.

Aan de verschillende kleine rijken in deze residentie wordt door het Gouvernement het regt van zelfbestuur overgelaten. De bovenvermelde verbindtenis, die door de radja's en fettors wordt bezworen, bevat anders eene verklaring van volkomen onderwerping aan het Nederlandsch-indisch Gouvernement. Naar gelang van omstandigheden kan dan ook het Gouvernement in ruimer of beperkter zin zijne magt doen gelden, en het is dus, zoo als het te regt in het politiek verslag van 1867 wordt uitgedrukt, in deze residentie „een politiek van geven en nemen."

Zoo werd in 1861 het landschap Maubara op Timor door ons Gouvernement aan Portugal afgestaan, in verband met de overneming van oostelijk Flores en Adonare.

Die afstand had plaats, niettegenstaande den verklaarden wensch der hoofden en van de bevolking om onder het Nederlandsch bestuur te blijven.

De hoofden weigerden de Nederlandsche vlag neêr te halen en de Portugesche te hijschen, en het heeft der nederlandsche commissie, die (onder de leiding van den militairen kommandant van Atapoepoe, den 1sten luitenant KESSLER) met de overgave was belast, moeite gekost om deze zaak op vreedzame wijze ten einde te brengen.

Als vertegenwoordiger van het Nederlandsch bestuur op Savoe is een posthouder te Seba gevestigd. Deze heeft zich eigenlijk niet regtstreeks in te laten met het inwendig bestuur des eilands, doch treedt in voorkomende omstandigheden en bij geschillen onder de radja's, raadgevend en aanwijzend op. Ook worden door zijne tusschenkomst, op verzoek der radja's, belangrijke misdrijven van diefstal of moord voor den resident te Koepang gebracht. Tevens verleent hij de noodige hulp aan de gezagvoerders van schepen, die somwijlen Savoe aandoen om paarden te koopen of zich van ververschingen te voorzien.

Godsdienstige begrippen der Savoenezen.

Hoogst moeijelijk is het inderdaad om eenige duidelijke voorstelling te verkrijgen van de godsdienstige begrippen der Savoenezen. Ik heb mij nog al moeite gegeven tot onderzoek, en mij daartoe gewend tot personen, die mij als de kundigsten in deze zaken waren aangewezen. Nogtans van geen enkele van hen, die als de meest bedrevenen in zaken van godsdienst werden genoemd, heb ik de gewenschte inlichtingen kunnen bekomen. Bij geen hunner bestond overeenstemming in hunne mededeelingen. Aan dezelfde goden werden bv., door verschillende personen, geheel verschillende eigenschappen en werkzaamheden toegeschreven. Bij niemand kon ik eenige aaneengeschakelde voorstelling van het geheel vinden. Hier en daar een brokstuk; de een kende meer namen

van bovennatuurlijke wezens dan de ander, doch nergens dezelfde begrippen en nergens eene voorstelling, die een goed verband in de verwarde mededeelingen zou kunnen brengen. Dit zelfde is evenzeer het geval met de godsdienstige begrippen op Timor, Rotti, Soemba, enz. en dit zelfde verschijnsel zal wel evenzeer elders worden aangetroffen onder volken, die geen afzonderlijken priesterstand kennen, geen letterschrift en daardoor geen litteratuur bezitten, en waar alles door mondelinge overlevering moet worden bewaard en voortgeplant. Van daar, dat er in den regel weinig staat is te maken op de zuiverheid en naauwkeurigheid der mededeelingen aangaande de godsdienstige begrippen van volken, door reizigers gegeven, die de volkstaal niet verstonden en slechts betrekkelijk korten tijd zich bij hen ophielden. De inlichtingen, die men alzoo verkrijgt, loopen zeer uit een, en zijn soms zonderling verward. Nu tracht de vreemdeling in deze verwarring eenige orde te brengen, en uit de meest uiteenloopende berigten een geheel te vormen, waarin een geleidelijk verband aanwezig schijnt, doch waarbij alleen het oordeel van den schrijver tot rigtsnoer dient, en voor de waarheid waarvan geen zekere waarborg bestaat. Alleen een grondige kennis der taal, van de overleveringen en oude volksgezangen kan licht in deze duisternis geven, en mogelijk tot eenige klaarheid brengen, wat in den loop der tijden bij het volk zelf beneveld is geraakt en in hunne voorstelling verward is geworden. Ik meen toch als zeker te mogen aannemen, dat ook de Savoenezen in vroegere tijden duidelijker voorstellingen van hunne godsdienst hebben gehad dan tegenwoordig, nu dienaangaande van lieverlede meer onverschilligheid is ontstaan.

De volgende aanteekeningen over de godsdienstige be-

grippen der Savoenezen bepalen zich dan ook bij eenige hoofdzaken, waarin betrekkelijk nog de meeste overeenstemming gevonden wordt

Als hoogste wezen wordt genoemd Dëo. Het kon zijn, zoo als dr. S. MÜLLER vermoedt, dat deze benaming van de Portugezen, die zich voor de Hollanders hier gevestigd hadden, overgenomen en dan van het portugesche Deos is ontleend. Zoo is ook te Koepang de chinesche tempel daar algemeen bekend onder den naam van „roemah (huis) Dëos." Nogtans waarschijnlijk is dat vermoeden van dr. MÜLLER niet. Dit hoogste wezen beveelt over alles, laat zon en maan schijnen, gebiedt den bliksem en donder, geeft regen en wind, doet boomen en veldvruchten groeijen en beschikt over leven en dood. Zelf is Dëo daarbij niet regtstreeks werkzaam, maar eenige ondergeschikte hemelgeesten volvoeren zijne bevelen. Twee der voornaamsten zijn: Poe-lodo-liroe en Poe-lodo-raë, waarvan de eerste zijn' werkkring vindt in de bovengewesten, de ander meer op de aarde. Poe-lodo-liroe heeft weder onder zich Latia, die den donder en bliksem geleidt, benevens Oêli-hîä (of Oêli-siä) Hiä-hêjo (of Sîasêjo), aan wie de regen en de wind zijn toevertrouwd. Bij langdurige droogte in den regentijd wordt hun wel eens een offer gebracht, bestaande in één zwart varken, een zwart schaap en eene zwarte kip. Bij het planten der veldvruchten, rijst, maïs, gierst, wordt de zegen van Poe-lodo-liroe en Poe-lodo-raë ingeroepen en hun ter eere een rood varken geslacht. Een weinig van het gekookte vleesch, vermengd met rijst, wordt in drie hoopjes verdeeld en hun als offer aangeboden. Men zegt, dat dit drievoudige offer tevens ter eere van Dëo, het opperste wezen, geschiedt.

Aan Poe-lodo-raë is ondergeschikt Maukia, de

god des oorlogs, wiens hulp wordt ingeroepen tot den strijd. Hem wordt een varken, schaap, kip of hond geofferd. De Savoenezen versmaden geenszins het eten van hondenvleesch, en dit is vooral onder de geringeren vrij algemeen in gebruik. In dit opzigt zijn dus, volgens Prof. C. C. BOCK, de Savoenezen de geringere standen in Europa in beschaving vooruit. Dr. BOCK zegt toch (in de 4e uitgave van „Das Buch vom gesunden und kranken Menschen", Hollandsche vertaling van Dr. N. B. DONKERSLOOT, 1e dl. blz. 241) „dat geciviliseerde menschen het vleesch van paarden, konijnen, honden, katten, ratten, enz. zoo weinig als voedsel gebruiken, geleid door eenen onverstandigen, zich eigen gemaakten afkeer, en in plaats daarvan liever bij aardappelen verhongeren, pleit niet voor eene hooge mate van beschaving." In de 8e oorspronkelijke uitgave, 1870, heb ik deze philippica niet aangetroffen.

Voorts worden genoemd Roêwé en Marga. Deze zouden eigenlijk een echtpaar zijn van de eerste voorouders der Savoenezen, dat vele nuttige voorschriften heeft nagelaten, ter bevordering van maatschappelijk welzijn, en dat, na hunnen dood, tot den rang van goden is verheven. Van hen zou ook afkomstig zijn het bevel om slechts één vrouw te nemen en het verbod van overspel.

Wie door een ongelukkig toeval om het leven komt, hetzij door moord of een' val uit den lontarpalm, wat bij het tappen van het lontarsap niet zelden gebeurt, wordt beschouwd als het ongenoegen van Roêwé op zich te hebben geladen. Zoo vindt men in de onmiddellijke nabijheid van de kampong te Seba een' offersteen aan Roêwé gewijd. Aan de boomtakken in de omgeving ziet men eenige kleedingstukken hangen, gedeeltelijk nog gaaf, gedeeltelijk vergaan, en voorts blader-

emmers benevens de gereedschappen, die bij het inzamelen van het lontarvocht benoodigd zijn. Alle deze voorwerpen zijn afkomstig van personen, die hunnen dood vonden door het nederstorten uit lontarboomen. Hunne kleederen en gereedschappen worden hier, Roêwé ten zoen, opgehangen, en, als zoodanig gewijd, is zelfs de aanraking van deze voorwerpen noodlottig. Zij blijven dan ook hangen tot ze geheel zijn vergaan. Tijdens mijn bezoek aan deze plaats hingen aan een' nabijzijnden boomtak de kleeding en gereedschappen van iemand, die weinige dagen te voren uit een' lontarboom was dood gevallen. Eenige heidensche Savoenezen, die ons vergezelden, hielden zich op een' eerbiedigen afstand, ten einde alle gevaar van aanraking met de aan Roêwé gewijde voorwerpen te vermijden. Eenige jonge lieden nogtans, die reeds gedoopt waren, wilden hier toonen, dat zij zich om dit bijgeloof volstrekt niet meer bekreunden. Zij eigenden zich niet alleen de nog bruikbare voorwerpen toe, maar vonden er ook, met jeugdigen moedwil, behagen in, om eenige hunner heidensche landgenooten te plagen en vrees aan te jagen, door den toeleg om dezen met die voorwerpen in aanraking te brengen. Deze bevreesde Savoenezen gingen daarop aan den loop, achtervolgd door de plaagzieke jongelieden, welk luidruchtig tooneel aanleiding gaf tot eene algemeene vrolijkheid.

Het booze beginsel in de wereld wordt vertegenwoordigd door Wângo, die zijn verblijf heeft in de lagere luchtgewesten, tusschen hemel en aarde. Hij is een booze geest, die tot kwaad verleidt en onheil brouwt. Men tracht zijne kwade bedoeling af te weren door een offer bestaande in eene jonge kip en wat rijst.

Aan Wângo ondergeschikt zijn Séö-âlli en Gâlarâë, die zich onder den grond ophouden, en daar de

lijken in de graven trachten te verslinden, alzoo hunnen vijandigen zin jegens de menschen nog na den dood van dezen openbarende.

Bovendien worden in de verschillende familiën de geesten der voorouders godsdienstig vereerd, en hun wordt een beduidende invloed op het lot hunner nakomelingen toegeschreven. Hoofdzakelijk bij ziekten wordt hunne hulp met offeranden ingeroepen.

Uit deze vereering der afgestorvenen blijkt reeds het geloof der Savoenezen aan een voortbestaan na den dood. Hiermede gaat gepaard een vaag begrip van vergelding, zoodat zij, die hier hunne medemenschen hebben gekweld en benadeeld, na den dood door Dëo en Poe-lôdo-lîroe naar een onaangenaam verblijf worden verwezen. Over het algemeen echter wordt het volgende leven beschouwd, als eene voortzetting van het tegenwoordige, in denzelfden stand en in dezelfde omstandigheden als waarin men hier verkeerde. De geest des afgestorvenen wordt verplaatst naar een ander eiland, vooral naar het eiland Soemba, waar hij zijne tuinen, boomen en vee weder terug vindt. De geest Amma-pîga-lâga is met het overvoeren belast. Deze overtogt kan nogtans niet eerder geschieden, dan nadat een doodenfeest, waarover straks nader, ter eere des afgestorvenen is aangerigt. Tot zoo lang blijft de ziel aan het strand van Savoe verwijlen. Is dit feest gevierd, dan brengt Amma-pîga-lâga zoowel de ziel des gestorvenen als die van de geslagte paarden en karbouwen naar Soemba over, waar allen gezamenlijk herleven.

In de nabijheid der hoofdkampongs trekken de aandacht een grooter of kleiner aantal, blijkbaar door menschenhanden, digt bij elkander geplaatste steenen van grooten omvang. Te Seba telde ik er vijftien, te

Moesara zeven en te Timo vier. Sommige dezer steenen, van ronden of ovalen vorm, hebben van zes tot acht voet in doorsnede, bij eene hoogte van drie tot vier voet. Onwillekeurig is de eerste gedachte bij het zien van deze enorme steenen, hoeveel kracht er wel is aangewend moeten worden om deze zware ligchamen van elders, over een heuvelachtig terrein, naar hunne tegenwoordige standplaatsen te slepen. Zeker zijn daartoe duizenden handen werkzaam geweest. Zij liggen daar sedert onheugelijke tijden, en blijkbaar hebben ze door verwering reeds beduidend in omvang verloren, terwijl enkelen door denzelfden invloed door midden gespleten zijn. De inlander beweert, dat deze gevaarten door bovennatuurlijke krachten daar ter plaatse zijn aangebracht. Aan de bovenzijde zijn deze steenen meer of minder plat. Zij zijn gewijd aan de verschillende hoogere en lagere godheden der Savoenezen, die hunne offers op deze steenen den goden aanbieden. Tegenwoordig is echter deze offerdienst tamelijk verwaarloosd en van weinig beteekenis. Toch zijn er, die de voorvaderlijke gewoonten blijven opvolgen. Zoo was er kortelings te Seba een offer gebracht, na een' brand, die een aantal huizen in den asch had gelegd, en dien men toeschreef aan het ongenoegen van den beschermgeest der kampong, die de plaats ontvloden was. Het offer, uit een paar kippen bestaande, moest nu dienen om den geest te verzoenen, en hem te bewegen tot de kampong terug te keeren. Schertsend vertoonde men mij een ruw geknutseld laddertje van ruim een Nederl. palm lengte, dat op den offersteen was geplaatst geweest, en waarmede men den beschermgeest het afdalen naar de aarde gemakkelijk had willen maken.

De godsdienstplegtigheden worden gewoonlijk verrigt door een persoon, die in het Savoeneesch den naam draagt

van Dëo-râë (1); in het maleisch noemt men hem hier toewan-tanah, d.i. „heer des lands." In elk regentschap of rijkje is er één. De benaming van Dëo-raë pleit geenszins voor den portugeschen oorsprong van het woord Dëo, vergel. blz. 306. Voert de vorst of radja het gebied over de bevolking, het land wordt geacht aan de zorgen van den toewan-tanah te zijn toevertrouwd. Van daar dat hij bij droogte, ziekte of andere algemeene onheilen, den goden hunne offers brengt. Ofschoon ondergeschikt aan den radja wordt de Dëoraë bij alle gewigtige zaken, door de hoofden geraadpleegd en heeft zijn gevoelen soms een' overwegenden invloed. Deze zelfde waardigheid bestaat ook bij de Rottinezen en Timorezen (Rottineesch: Dâë-lâma-toêwa; Timoreesch: Pâka-toêwa), en het is voor Europeanen nog niet geheel duidelijk, van waar de oorsprong dezer waardigheid is af te leiden, en hoe verre de invloed dier „heeren des lands" zich uitstrekt. Tegenover het europeesch bestuur stellen zij zich op den achtergrond; doch men beweert, dat zij bij onderlinge beraadslaging der hoofden, een' grooten invloed op de besluiten van dezen uitoefenen.

Enkele zeden en gewoonten.

Opmerking verdient, dat onder de Savoenezen alleen geoorloofd is het huwelijk met ééne vrouw, terwijl op de naburige eilanden de polygamie algemeen in zwang is. Echtscheiding is echter nog al gemakkelijk, en komt dan ook gansch niet zelden voor. Tot het aangaam van

---

(1) Râë, is zeker het zelfde woord dat bij VAN LIJNDEN (Natuurk. Tijdschr. v. N. I. Dl. II) raej, in sommige woordenlijsten rai geschreven wordt en land, aarde beteekent. Mag men welligt den bekenden timoreschen titel liorai met dit savoenesche deo râë vergelijken? G. K. N.

een huwelijk wordt alleen de toestemming der wederzijdsche ouders of familiebetrekkingen vereischt. Doch even als op Rotti en Timor, als trouwens bij zoo vele oudere en nieuwere volken, wordt ook hier door den man een zekere prijs voor zijne vrouw betaald. Bij de Timorezen en Rottinezen wordt deze prijs bélies genoemd, in het Savoeneesch: wêllie. Bij eerstgenoemde volken blijven de kinderen, wanneer geen bélies worden voldaan, het eigendom van de ouders of familie der vrouw, en kan de vader geene regten op zijne kinderen doen gelden; bij de Savoenezen vindt dit alleen plaats ten aanzien van het eerste en laatste kind, zoodat b.v. van drie kinderen één aan den vader behoort. Op Savoe worden de bélies ook niet aan de ouders, zoo als op Timor en Rotti, maar aan de broeders en zusters der vrouw voldaan. Voor minder gegoeden wordt het aangaan van een huwelijk, door de soms hooge eischen, bij de bepaling der bélies, nog al eens bemoeijelijkt. Bij huwelijken van voorname hoofden worden soms tot over de honderd buffels en eene hoeveelheid van zes of zeven nederlandsche oncen aan goud gevorderd, behalve andere artikelen van waarde.

De bélies onder deze volkstammen zijn dikwerf oorzaak van ernstige verwikkelingen onderling, en baren niet zelden ook aan het bestuur moeijelijkheden. Het Nederlandsch bestuur tracht deze, in het maatschappelijk belang, schadelijke gewoonte, waar het kan tegen te werken, doch is niet bij magte haar af te schaffen. Onder de christen inlanders verdwijnen de bélies van lieverlede, ofschoon sommigen, uit eigen belang, nog aan het aloude gebruik vasthouden. Tijdens de Heer E. resident van Timor was, sprak hij met een' christen inlander, een' Rottinees, in mijne tegenwoordigheid, over het afkeuringswaardige der bélies, in maatschappelijk

en christelijk opzigt, en noemde ze eene menschelijke verkeerdheid in strijd met Gods verordening, die EVA aan ADAM tot vrouw had gegeven, zonder bélies te nemen. „Wel zeker heeft ook ADAM bélies betaald" hernam de inlander glimlachend, en op de vraag welke dan, luidde het antwoord: „ADAM heeft er eene van zijne ribben voor moeten afstaan."

Bij de Rottinezen worden de dooden in kisten begraven. Deze kisten worden gemaakt uit den stam van den lontarpalm. Deze palmsoort is van onderen vrij dik, en vermindert langzamerhand naar boven in omvang. Men neemt daarom, volgens de lengte van het lijk een stuk van het benedengedeelte van den stam, dat overeenkomt met den vorm van het menschelijk ligchaam, aan het voeteneind smaller, aan het bovendeel breeder. Een deksel wordt ter behoorlijke hoogte afgekapt, en voorts het overige deel uitgehold, door verwijdering van het merg, dat, even als bij alle palmsoorten, vrij zacht is, en alzoo wordt de noodige ruimte verkregen tot berging van het lijk. Bij de Savoenezen daarentegen mogen geene kisten worden gebruikt. De lontarpalm, die op Rottie in grooten overvloed voorkomt, is op Savoe te zeer voor de behoeften der levenden benoodigd, dan dat men dien, ten behoeve der dooden, kan aanwenden. Het lijk wordt, overeenkomstig den stand en het vermogen van den overledene, in een geringer of aanzienlijker getal kains of inlandsche kleedingstukken gewikkeld, en in liggende houding begraven. Eene uitzondering op deze wijze van ter aarde bestellen maakt de Dëo-râë. Deze wordt in eene zittende houding begraven. Zijne ter aardebestelling geschiedt ook op eenigszins geheimzinnige wijze, onmiddellijk na het overlijden, terwijl toeschouwers bij de begravenis worden geweerd.

Bij de hoofden en meer gegoeden wordt soms eene zeer beduidende waarde aan kleedingstukken en gouden sieraden mede in het graf gegeven, waarvan men gelooft, dat deze voorwerpen den overledene in zijnen toekomstigen staat van dienst zullen zijn. Men beweert, dat op deze wijze, sedert eeuwen, een schat van goud in den grond van Savoe geborgen is. In vroegere tijden werden bij deze gelegenheid, en tot het zelfde doel, ook wel slaven van den overledene gedood.

Korter of langer tijd na het overlijden, naar gelang men met de noodige aanstalten gereed is kunnen komen, wordt een lijkfeest gevierd, waarvan de omvang en de duur overeenkomt met den rang des overledenen. Bij de aanzienlijken duurt dit feest negen of tien dagen, gedurende welken tijd een groot getal buffels, varkens en enkele paarden worden geslagt, op wier vleesch de talrijke gasten ruim worden onthaald. Eerst dan kan de geest des overledenen, zoo als bereids is vermeld, tot de plaats zijner bestemming geraken, waarheen hem dan tevens de zielen der geslagte dieren volgen.

Te Timo woonde ik ten deele het lijkfeest bij van den vorigen radja, die aan de pokken overleden was. In de ruime woning staat in het midden een stoel geplaatst, belegd met fijne inlandsche kain's of kleedingstukken. Op dezen zetel wordt de overledene verondersteld te zitten, zoo als hij nog in leven en bij het genot zijner volle gezondheid was. Rondom zitten zijne familiebetrekkingen en onderhoorigen. In zijne onmiddellijke nabijheid zijn de gouden en zilveren sieraden, hem behoorende, benevens eene menigte kostbare kleedingstukken opgehangen. Zoo wordt de overledene gedacht zich in het gezigt zijner schatten, familiebetrekkingen en onderhoorigen te verlustigen, als in de dagen van weleer. Thans

treedt eene vrouwelijke bediende naar den zetel, en biedt den vorst eene verkwikking aan. Maar ziet, de verkwikking wordt niet aangenomen; te vergeefs is ook de herhaalde aanbieding: de vorst is niet meer in het land der levenden! Een luid en algemeen klaaggeschrei vervangt de gespannen stilte, en als in wanhoop ijlen sommigen naar het smallere einde van de langwerpige op palen gebouwde woning, schoppen daar, als in radeloosheid, tegen de wanden, die nu, na te voren daartoe opzettelijk reeds te zijn losgemaakt, krakend naar beneden storten. Immers de dood van den heer des huizes brengt zijne woning als in een' ontredderden toestand! Dit is de aanvang van het treurfeest. Nacht en dag worden nu, bij tusschenpoozen, de weeklagten gehoord van een aantal vrouwen, die gedurende het feest in de woning blijven vertoeven, terwijl daar buiten, bijna onophoudelijk, door komende en gaande gasten op metalen bekkens (gongs) wordt geslagen. Maaltijden en gongspel blijft nu ten einde toe de hoofdzaak van het feest.

De Savoenees is goedhartig van aard, en, vooral bij eenige ontwikkeling, vrijmoedig in den omgang, ook met Europeanen. Zware misdrijven van moord of roof komen betrekkelijk zeldzaam voor, uitgezonderd veediefstal, waartoe de gelegenheid zich dan ook zoo gemakkelijk aanbiedt. Als gewoonlijk onder volken, die op een' kinderlijken trap van ontwikkeling staan, is ook bij de Savoenezen waarheidsliefde geenszins als hunne deugd te roemen. Liegen kunnen ze op verregaande wijze, als ze meenen dat hun belang dit medebrengt. Overigens zijn ze opgeruimd van geest, en als eene bijzondere eigenschap kan hunne zanglustigheid worden aangemerkt. Zoowel in de kroon der palmen, waar hij zijn' nectar inzamelt, als bij den arbeid in zijne tuinen; in zijne woning en op den

weg, door oud en door jong, bij dag en bij nacht: allerwege en ten allen tijde kan men den Savoenees zijnen zang hooren aanheffen.

Een geliefkoosd volksspel is het pêdôä. Hierbij scharen mannen en vrouwen, knapen en meisjes zich in eenen kring, waarbij ieder de handen, met uitgestrekte armen, op de schouders van zijn' nevenman, ter regter- en linkerzijde, laat rusten, zoodat de kring van boven wel gesloten is, doch overigens tusschen de personen eene kleine ruimte open blijft. Op de voeten is een van bladeren gevlochten mandje of zakje vastgehecht, dat voor de helft met kleine steentjes of inlandsche groene erwten (katjang) is gevuld. Een voorganger begint den zang, waarbij de overigen telkens in koor invallen. Inmiddels draait de kring zeer langzaam rond, terwijl men de maat slaat, door het gelijktijdig en regelmatig stampen met de voeten, waarbij de steentjes of erwten een dof doch hoorbaar geluid geven in de drooge bladerzakjes. Allengs wordt de zang vlugger, en in gelijke mate versnelt zich het draaijen van den kring en het stampen der voeten. Eindelijk geschiedt een en ander met zooveel spoed en inspanning, dat men ten slotte van vermoeidheid eindigt. Evenwel, na kleine pooze rustens, begint men op nieuw, en zet dit spel alzoo voort, tot men eerst met middernacht huiswaarts keert. Dit vermaak wordt namelijk bij maneschijn genoten, bij en kort vóór en ná volle maan. Geen maan verspreidt, bij droog weder, haar zacht en helder licht over Savoe, of ook elders waar Savoenezen wonen, zonder dat men zich op verschillende plaatsen in het pédôä verlustigt. Het is voldoende wanneer slechts enkelen een' aanvang maken, weldra stroomen de danslustigen van alle kanten toe. Geen spijs of drank wordt bij het spel genuttigd, en

onbehoorlijkheden vinden er hoogst zelden bij plaats.

Is het p é d ô â aan geen' tijd des jaars gebonden, anders is dit gelegen met sommige andere spelen, die alleen op vastgestelde tijden geschieden. Zoo het p é p á h i, een krijgsspel en dus alleen door mannen uitgevoerd, dat éénmaal 's jaars, kort voor den aanvang van den regentijd, plaats vindt. Het speet mij, dat ik van dit spel, of liever spiegelgevecht geen ooggetuige kon zijn. Het zou te L e b a plaats hebben eenige weinige dagen na mijn bestemd vertrek. Doch ik was aan de scheepsgelegenheid gebonden, en kon mijn vertrek niet uitstellen. Ik moest er mij nu mede vergenoegen, dat ik mij, op de plaats zelve, de bijzonderheden van dit spiegelgevecht liet aanduiden.

Op een heuvelachtig en met steenen bezaaid terrein, scheidt zich de mannelijke bevolking, op eenigen afstand van elkander, in twee partijen. Het hoofd is gedekt met een' stevigen hoed van buffelhuid en de linkerhand houdt een schild van dezelfde stof, langwerpig of rond van vorm. Reeds is een paar dagen te voren, door den Dëo-râë, een offer gebragt aan M u n k î a, den god des oorlogs, en nu de strijders gereed tegenover elkander staan, geeft hij, door een paar slagen op eene groote trom, het teeken tot den aanval. De strijd bestaat in het werpen met steenen, die men ter plaatse slechts voor het opnemen heeft, en het doel van den strijd om de tegenpartij op de vlugt te drijven. De krijgskunst bestaat in de vlugheid en juistheid in het werpen der steenen, en de handigheid en geoefendheid in zichzelven te dekken met de onophoudelijke bewegingen van het schild, daarbij trachtende verwarring onder de tegenpartij te brengen, en deze van hare plaats te verdrijven. Een digte steenregen daalt op de hoofdbedekking en de

schilden der strijdenden neder, waarvan elke partij zich digt aaneengesloten tracht te houden. Ligte verwondingen zijn bij deze gelegenheden niet zeldzaam, en zware komen ook nu en dan voor. En gelukt het aan de eene partij de andere op de vlugt te jagen, dan weergalmt de lucht van het gejuich der overwinnenden en het woelig tooneel eindigt met een algemeen gejoel en geschater der menigte.

De oorlogen in 't klein, die in vroegeren tijd, onder de Savoenezen wel eens voorkwamen, werden vooral gevoerd door het werpen met steenen. Dit is insgelijks het geval in de hoogere en steenachtige streken van Toratéja op Zuid-celebes. Gedurende mijn verblijf aldaar, omstreeks 1854 of 1855, werd in de bergstreken van Toratéja, nabij de Bonthainsche grenzen een geschil tusschen een paar Karaëng's beslecht door een' strijd, met steenen gevoerd, en waarbij een aantal doodelijk gewonden van het slagveld werd weggedragen. Later is Toratéja bij de gouvernementslanden ingelijfd.

Ook het pétâli-mâno of hanenvechten geschiedt alleen gedurende enkele dagen des jaars. Dit hanenvechten is op Savoe niet met die nadeelen verbonden als veelal elders in Nederlandsch-indië, waar den hanen lange scherpe mesjes (tâdji) aan de pooten worden gehecht en aanzienlijke sommen in weddingschap verspeeld. Daar is dit wreedaardig spel, op die wijze, een bron van veel kwaads. Hier laat men de hanen gewoonlijk met hunne natuurlijke sporen vechten, en de haan, die daarbij het onderspit delft, wordt het eigendom van den eigenaar van den overwinnenden haan. Meerder voordeel of schade is aan dit spel niet verbonden.

Péhêré-djâra is een algemeene wedren met paarden, waarbij echter geene andere bedoeling bestaat, dan de vlugheid en geoefendheid der paarden te doen blijken.

Ten slotte kan nog genoemd worden een worstelstrijd van jonge lieden, pélôerae geheten. Hierbij plaatsen zich een aantal jongelingen tegenover elkander, hebbende alleen het middellijf bedekt; elk grijpt zijne tegenpartij aan, en tracht die door krachtsinspanning en behendige wendingen tegen den grond te werpen, en alzoo de overwinning te verkrijgen.

Onder de gewoonten der Savoenezen verdient nog vermelding een gebruik, waarover ik elders reeds met een woord gesproken heb, (XVe dl. van dit Tijdschrift blz. 106), namelijk de besnijdenis. Zij hebben deze gemeen met de Rottinezen, Soembanezen en Timorezen en mogelijk met nog andere volksstammen van dezen archipel Het blijkt meer en meer, dat dit gebruik van zoo overouden oorsprong, bij veel meer volken in warme luchtstreken wordt aangetroffen, dan men vroeger wel vermoedde. In Afrika wordt de besnijdenis gevonden niet alleen bij de abyssinische Christenen, maar ook bij heidensche volksstammen, bij wie men aan geene indrukken van het Mohammedanisme denken kan. (Vergel. „Bijbelsch woordenboek voor het christelijk gezin," op het art. „Besnijdenis"). In de door J. D. PASTEUR in 't Hollandsch vertaalde „Reizen rondom de wereld, door JAMES COOK", komt in het X^e^ dl. blz. 251 eene mededeeling voor omtrent de besnijdenis, en de wijze waarop zij geschiedt, of althans geschiedde, op het eiland Otaheite in de zuidzee. In substantie komt dit berigt hierop neder: Een houtje (een stukje gespleten bamboes) wordt aan de bovenzijde onder het praeputium gestoken, dit met eene snede in de lengte door midden gedeeld en voorts de gescheiden deelen naar achteren geschoven, waar zij met de huid vergroeijen. Geheel op dezelfde wijze vindt de besnijdenis hier plaats, en wel op den ouderdom van om-

streeks 14 of 15 jaren. De Heer G. K. NIEMANN zegt in zijne „Inleiding tot de kennis van den Islam" blz. 474: „Het gevoelen, dat de besnijdenis, als een oud Polynesisch gebruik, reeds vóór den Islam hier en daar in den (Indischen) archipel zou bestaan hebben, heeft niet veel waarschijnlijks." Het boven medegedeelde bewijst echter de zekerheid. (1) Dezelfde schrijver meent ook, t. a p., dat tegen de waarschijnlijkheid pleit het gebruik van het arabisch woord sonnat in den zin van besnijdenis, waarin het niet alleen in het Javaansch, maar ook in vele andere talen van den archipel voorkomt. Hierbij zij opgemerkt, dat de volksstammen van den Timorschen archipel een eigen woord voor die kunstbewerking gebruiken. In het Savoeneesch heet dit „bakka". De Heer N. zegt, op blz. 473, dat de besnijdenis van jongens in het Javaansch genoemd wordt tĕtaq. Indien dit woord dezelfde beteeekenis heeft als het maleische tĕtaq, dan zou de beteekenis van de javaansche uitdrukking niet zoo veel verschillen van het savoenesche bâkka:

---

(1) Omtrent het hier gezegde merk ik op: 1. dat ik in de aangehaalde passage alleen over den Indischen archipel spreek. Dat eene soort van besnijdenis in zwang is bij verschillende heidensche volken, die met geen Mohammedanen in aanraking zijn geweest, weet men sedert lang en wat (sommige eilanden van) Polynesie betreft, is het in die passage aangeduid. 2. Toen ik mijne Inleiding tot de kennis van den Islam schreef, die in 1861 verschenen is, kon ik nog uit geen enkel geschrift weten, dat de besnijdenis op Timor, Rotti, Soemba en Savoe in gebruik is. De Heer FREYSS had toen wel is waar reeds omtrent de heidensche bevolking van Midden-Flores berigt, dat eene soort van besnijdenis bij hen gebruikelijk was, doch deze mededeeling omtrent eene overigens zoo bijzonder weinig bekende streek kon hier zoo goed als niets bewijzen. Het thans door D. medegedeelde en andere, sedert bekend gewordene feiten maken het, zoo niet zeker, toch zeer waarschijnlijk, dat zij ook hier en daar in Nederl. indië als een oorspronkelijk heidensch gebruik is te beschouwen en juist niet door invloed van den Islam in genoemde streken in praktijk is gekomen.

G. K. N.

kloven, splijten, en dat mede gebezigd wordt van het kloven van hout. Zoo b.v. bâkka âjoe: hout kloven. Voor de bedoelde kunstbewerking wordt gezegd „bâkka wôeta". Er heeft bij deze gelegenheid geenerlei vertooning plaats, zoo als een enkele van Otaheite wordt medegedeeld. De zaak geschiedt onopgemerkt, en wordt verrigt door elk, die er eenige bedrevenheid in heeft verkregen. De handeling heeft ook geene verwantschap met de godsdienst, en is alleen, even als ook van Otaheite wordt opgemerkt, een maatregel van zindelijkheid. Deze bedoeling verklaart en wettigt het gebruik voldoende. Daaruit laat zich evenzeer de algemeenheid verklaren. Men kan dan ook instemmen met het oordeel van den hoogleeraar H. MUNTINGHE in zijn uitnemend werk „Geschiedenis der menschheid naar den Bijbel" (III[e] dl. blz. 182 der Aanmerkingen, eerste uitgaaf): „Het nut der besnijdenis, ter bevordering van de reinheid van dat gedeelte des ligchaams, moet zeker zeer in het oogloopend zijn bij die volken, bij welke dezelve in gebruik is: immers dit schijnt de eenige reden te zijn, waarom zij zoo algemeen kon worden bij onderscheidene volken, die geen de minste onderlinge gemeenschap met elkander hebben."

Kleeding en woning.

De oorspronkelijke kleeding der Savoenezen bestaat uit katoenen stoffen van eigen weefsel, en alleen in het patroon der bloemen verschillende van die der Rottinezen. De mannen hebben zoodanig doek ter lengte van ruim twee meter en ter breedte van ongeveer twaalf decimeter, aan de beide uiteinden van franjes voorzien, om het middel geslagen en tot aan de knieën afhangende, terwijl een gelijk kleedingstuk over de schouders wordt geworpen,

de borst bloot latende. Deze stoffen zijn sterk en duurzaam. Die van fijnere bewerking kosten eene waarde van 15 tot 20 gulden het stuk. Bij de vrouwen is het onderste kleedingstuk tot een' naauwen langen rok of sarong te zamen gevoegd, die tot op de voeten afhangt, om het middel is vastgehecht, en opwaarts tot boven de borsten reikt. Vele mannen hebben het hoofd met een' bonten doek van europeesch fabrikaat bedekt, die van Randjoewa immer van witte kleur; de vrouwen dragen het hoofd bloot, het haar, van voren met eene scheiding in het midden, en van achteren in een knot of wrong met zorg opgemaakt. Die haarscheiding van voren is een kenmerk van de savoenesche vrouwen, daar zij bij de andere volkstammen op de naburige eilanden niet aangetroffen wordt, en die haar ook een aangenamer en beschaafder voorkomen geeft. Ook munten de savoenesche vrouwen in zindelijkheid uit. Voorts versieren bij de gegoeden gouden ringen de ooren, en gouden ketenen en platen hals en borst, en bovendien snoeren van eene soort van koralen van geelachtige en bruine kleur, voor Europeanen van geen waarde, maar hooggeschat, en de fijnste soorten tegen goud opgewogen, onder alle de volksstammen van den Timorschen archipel. De herkomst dezer koralen schuilt in het duister. In een lang verleden zijn ze van elders aangebracht, van waar weet niemand te zeggen. Sommige Europeanen gissen van Japan, daar voor de komst der Europeanen, gelijk van elders bekend is, japansche vaartuigen in de Molukken ten handel kwamen. Anderen vermoeden van Venetië, dat, tot een paar eeuwen geleden, belangrijken handel in allerlei soorten van koralen dreef, en van waar zij, bij de eerste bezoeken der Portugezen, herwaarts zouden zijn gebracht. Dit blijven echter louter gissingen. Europesche hande-

laars hebben er hun voordeel in gezocht, deze koralen in Europa te laten namaken en ze voor echte hier te verkoopen. Het geoefend oog van den inlander wist echter terstond de valsche koralen van de echte te onderscheiden. Men denke aan de hooggeschatte tampajangs of oude, verglaasde aarden potten der Dajakkers op Bornëo.

Europesche katoenen stoffen zijn van lieverlede al tamelijk algemeen geworden onder de Savoenezen, en vele mannen dragen baadjes, en vele vrouwen sarongs en kabaaijen van europesche chits. Bij velen ook bestaat eene zucht tot navolging van de europesche kleederdragt, met name bij dat gedeelte van de mannelijke bevolking, dat onlangs tot het Christendom is overgegaan. Ofschoon ik mij altijd verklaard heb tegen die europesche navolging, bij de inlandsche Christenen in het algemeen, zoo moet toch worden erkend, dat de leden der voornamere familiën zich zeer goed in die kleeding voordoen. Meer dan eenige andere volksstam in dezen archipel nadert de savoenesche type tot de europesche, en menig volbloed Savonees in europesche kleeding, zou door een' vreemdeling stellig voor een' europeschen afstammeling (inlandsch kind) worden aangezien. Verscheidene der voornamere christenvrouwen, die zich kleeden met sarong en kabaaija, zag ik gebruik maken van zijden parasols, paarsch, blaauw, groen van kleur.

Ik herinner mij onlangs ergens gelezen te hebben van de verhandeling eens duitschen geleerde, ik meen GEIGER, over den onontwikkelden kleurenzin bij de oude volken, die blaauw en groen zwart noemen. Dit schijnt bij volken, die op een' lageren trap van ontwikkeling staan en de kleuren niet zoo fijn onderscheiden, overigens vrij algemeen. Ook hier noemt de inlander, ook de Timorees

en Rottinees, blaauw, zwart en men kent zelfs geen woord voor hetgeen wij blaauw noemen. In de woordenlijst gevoegd achter het werk van dr. s. MÜLLER, (waarin veel foutiefs), wordt åwoe opgegeven als beteekenende blaauw in het Savoeneesch. Dit is onnaauwkeurig. Awoe is in het Savoeneesch het Maleische åboe: asch, en van daar aschkleurig; djåra åwoe: een graauwe schimmel. Voor ligtgroen heeft men mengårroe, doch donkergroen wordt zwart genoemd. Wanneer het rijstgewas tot zekere hoogte is opgeschoten en zijne ligtgroene kleur verloren heeft, zegt de inlander hier algemeen, ook in 't Maleisch, als een gunstig teeken, dat het gewas „zwart is voor het oog." Het maleische woord biroe (blaauw) wordt niet gebruikt. Deze opmerking in het voorbijgaan.

In den bouw en de hoedanigheid der woningen van voornameren en geringeren bestaat natuurlijk, als overal elders, groot verschil. De woningen der meer gegoeden zijn hecht en stevig van bouw en met zorg afgewerkt. De lontarpalm levert alle benoodigde bouwstoffen tot het huis. Deze palm groeit zeer langzaam tot eene hoogte van 80 of 90 voet, en bereikt een' ouderdom van tot over de honderd jaren. Naarmate van den ouderdom, neemt de buitenste omtrek van den boom in digtheid en vastheid toe, wordt zwart van kleur en is in hardheid en duurzaamheid aan ijzerhout gelijk. In den grond echter houdt het minder lang. Dat buitenste gedeelte van den boom wordt gespleten tot sparren, stijlen en smalle planken, waarvan het splinterige hout, zooveel noodig, glad en gaaf wordt gekapt. De Savoenezen bezitten eene bijzondere bedrevenheid in de bewerking van deze houtsoort.

De huizen zijn van langwerpig vierkanten vorm, en staan op palen, zoodat de vloer van vier tot vijf of zes

voet boven den grond is verheven. Wanneer de ruimte beneden hoog genoeg is, zijn daar, op den beganen grond, zitplaatsen aangebracht, die breed genoeg zijn om tevens tot slaapplaatsen te dienen. Het bovendeel der woning, waarin ter hoogte van zes of zeven voet, eene zoldering is gemaakt, bestaat uit eene aanzienlijke ruimte, waarvan, ten dienste van den heer en de vrouw des huizes, een gedeelte is afgeschoten tot eene kamer, welke, als men het huis langs den trap binnen treedt, altijd aan de linkerzijde is. De kinderen en anderen, tot het huisgezin behoorende, vinden hunne slaapplaatsen in het ruimere vertrek, en de overigen, bedienden of onderhoorigen, beneden. De dakbedekking bestaat uit het blad van den lontarpalm, waarvan men beweert, als de dekking met zorg is geschied, dat zij wel twintig jaren en langer duren kan. De stookplaats of keuken is gewoonlijk buiten 's huis.

Het huis van den overleden radja van Timo is bijzonder groot, 63 voet lang en 20 voet breed. De opgave van COOK, bij dr. MULLER vermeld, dat sommige huizen wel vierhonderd voet lang zijn, is foutief. Ook het huis van den radja van Seba is een ruim en hecht gebouw, op europesche wijze gemeubeld met tafels en stoelen, ledikanten en rustbanken, spiegels en schilderijen. In de gewone savoenesche woningen is anders niet veel huisraad te aanschouwen, behalve een aantal van lontarblad gevlochten manden, bennen, matten en doozen. Europesche borden, kommen en glazen komen nog al vrij algemeen voor.

Handel en nijverheid.

Ofschoon de Savoenees ijveriger van aard is dan de Timorees, zoo staat hij in dit opzigt toch weder beneden

den Javaan.* Het eiland levert het noodige voor zijn levensonderhoud vrij gemakkelijk op, en geene overbevolking maakt het verkrijgen daarvan bezwaarlijk; de behoeften zijn weinige en de prikkel tot werkzaamheid derhalve niet scherp.

Uitgevoerd worden paarden naar Java, en soms naar Mauritius, tabak en stroop naar Timor; ingevoerd: onbewerkt katoen en pinangnoten van Timor en Boeton, en voorts van Koepang europesche lijnwaden, ijzerwerk en eenige kramerijen. Zout wordt op Savoe zelf verkregen, door verdamping van het zeewater, dat men in mandjes, van de bloemschede van den pinangboom vervaardigd, aan den invloed van de zonnehitte blootstelt. Potten en pannen worden van eene op het eiland voorkomende roode klei, voor eigen gebruik in genoegzame hoeveelheid, vervaardigd. De verkoop van tabak, en vooral van paarden, brengt voordeelen aan, die vooral zigtbaar zijn in de gouden sieraden, allerwege, maar vooral bij de hoofden in menigte ten toon gespreid.

Dewijl het eiland Savoe oostelijk van Koepang ligt, is de communicatie met kleinere zeilvaartuigen aan de gewone bezwaren van de moesons onderhevig. In den oostmoeson kon de overtogt naar Savoe, bij goeden wind, binnen de 24 uren geschieden, doch daarentegen die naar Koepang vijf of zes dagen, en niet zelden langer, vereischen. In den westmoeson is dit omgekeerd, terwijl bovendien in dit jaargetijde, door het onstuimige weder, de gemeenschap soms twee of drie maanden kan zijn gestremd. Gedurende den oostmoeson biedt Seba, daarentegen in den westmoeson Timo eene veilige reede aan. Sommige hoofden op Savoe zijn in het bezit van praauwen, groot genoeg voor de reis naar Timor. In het gunstige jaargetijde gaat mede, om de een of twee

maanden, eene van de gouvernements gewapende booten, te Koepang in station, naar Savoe en de andere eilanden dezer residentie, om brieven, gelden en goederen over te voeren, van welke gelegenheid dan tevens, door enkele passagiers kan worden gebruik gemaakt.

Inlandsche school.

Een tiental jaren geleden kwam, op verzoek van den vorigen radja van Seba, eerst op kosten der bevolking, later voor rekening van het Gouvernement, eene inlandschool in de hoofdkampong van dat regentschap tot stand. Ten tijde der Oostindische compagnie had reeds eene school te Seba bestaan; doch deze is later weder te niet gegaan. COOK spreekt ook in zijne reisbeschrijving van een' schoolmeester te Seba. Dit kan iemand van Koepang zijn geweest, die aan de kinderen van den posthouder en enkele anderen, eenig onderrigt heeft gegeven, zoo als dit nog wel eens op deze eilanden voorkomt. Dezelfde reiziger spreekt ook van eenige duizenden inlandsche Christenen op Savoe, wat zonder twijfel op een misverstand berust. In het kerkelijk archief te Koepang is aanwezig eene nominative lijst van al de Christenen, europesche en inlandsche, die aan het einde der vorige eeuw in deze residentie gevonden werden. Van Savoe komen daar slechts een paar namen van europesche afstammelingen in voor. Uit dat zelfde archief blijkt ook, dat de laatste predikant, die tot een kerkelijk bezoek naar Timor overkwam, namelijk FREDERIK LODEWIJK MULLER, ten jare 1802, mede eene dienstreis volbracht naar Rotti, doch niet naar Savoe is geweest. COOK bezocht dit eiland in 1772, en binnen een kwart eeuw zullen die duizenden Christenen, ik meen dat hij er 6000 opgeeft, toch wel niet spoorloos verdwenen zijn. Bij een kort bezoek en

onbekendheid met de taal, laat zich zulk een misverstand wel verklaren. Zoo betuigt de beroemde zeeman ook zijne bewondering over de kieschheid, waarmede de Savoenezen „de altaren aan Cloäcina gewijd", als bij geen ander bekend volk, wisten te verbergen. Immers gedurende een verblijf van ettelijke dagen aan den wal, had men die altaren niet kunnen ontdekken. Men wete echter, dat op Savoe, in dit opzigt, de bloote grond ten altaar dient, en blaffend en knorrend gedierte weldra de sporen der offeranden hebben uitgewischt.

De thans bestaande school te Seba heeft nog weinig nuts ten dienste der savoenesche jeugd opgeleverd, dewijl geen der drie onderwijzers, die sedert de oprigting aan haar hoofd stonden, de savoenesche taal verstond. En toch is de kennis dezer taal een onmisbaar vereischte voor een' onderwijzer op Savoe, waar de bekendheid met het Maleisch over het algemeen nog zeer gering is. Door den inspecteur van het inlandsch onderwijs werd daarom voorgesteld, een jong mensch van Savoe te Koepang, zoo veel doenlijk, tot onderwijzer te bekwamen en deze later den tegenwoordigen ambonschen onderwijzer te doen vervangen.

Te Moesara heeft de radja in het vorige jaar eene school opgerigt voor eigen rekening, of liever op kosten der bevolking. Er is daar een voldoend schoollocaal en eene geschikte meesterswoning. Ik vond er 32 leerlingen, allen jongens, gezeten aan vier schooltafels, bestaande elk uit eene plank van ruim een voet breed, en rustende op een paar ruwe schragen. Het onderwijs ging hier veel beter dan te Seba. Het werd gegeven door een jong mensch, die zich tijdelijk voor de betrekking van onderwijzer had beschikbaar gesteld, en volkomen te huis was in de savoenesche taal. Eigenlijk is hij een Soem-

banees, een zoon van een inlandsch hoofd op Soemba, doch van zijne jeugd af bij den radja van Seba aan huis geweest. Te Koepang had hij Maleisch geleerd, en ook van mij eenig onderrigt genoten. Hij is iemand van goeden aanleg, goed geheugen, gemoedelijken aard en van veel lust tot onderzoek. Er was in de school eene voldoende hoeveelheid maleische leerboekjes voor eerstbeginnenden. Ik gaf den onderwijzer den raad den schooltijd niet te lang te rekken, veel met de kinderen te spreken, hun te vertellen, hunne opmerkzaamheid op allerlei zaken en voorwerpen te vestigen, hen met allerlei aangenaam en nuttig bezig te houden, en het leeren van 't Maleisch als nevenzaak te behandelen. Ook de radja van Timo wenschte eene school te hebben en had reeds een gebouw, dat daartoe dienen kon, in de hoofdkampong laten oprigten.

Aan vatbaarheid ontbreekt het der javaansche jeugd evenmin als der rottinesche, en beide volkstammen kunnen in dit opzigt gelijk worden gesteld. Het blijft nogtans eene vraag van overwegend gewigt, ten aanzien van het inlandsch onderwijs, hoedanig dat onderwijs moet worden aangelegd, om het te doen beantwoorden aan de behoeften der inlandsche maatschappij. Lezen, schrijven, rekenen zijn een eerste en onmisbaar vereischte in de tegenwoordige europesche zamenleving, en den prikkel tot werkzaamheid kan men daar overlaten aan den onwederstaanbaren drang der behoefte. Hier komt mij voor den geest, het gezegde van een' javaanschen regent: „Wanneer de Heere God ijs op Java gaf, zou het hier aan vrije arbeiders niet ontbreken". Men kan echter niet zeggen, dat lezen, schrijven, cijferen de allereerste en algemeene behoefte is bij eene inlandsche maatschappij, die nog op lagen trap van ontwikkeling

staat. Veeleer dient zulk een volk eerst te worden geleid tot eene hoogte, waarop de genoemde kundigheden het tot eene behoefte worden. Hieraan moet het onderwijs dienstbaar worden gemaakt, en daartoe behoort het te worden ingerigt. (1)

Krachtens art. 4 van het koninklijk besluit van den 3en Mei 1871, n°. 17, houdende vaststelling der grondslagen, waarop het onderwijs van gouvernementswege aan de inlandsche bevolking gegeven, zal zijn gevestigd, is alle godsdienstig onderwijs op de gouvernements inlandsche scholen verboden, doch kunnen de schoollocalen, buiten de schooluren, beschikbaar worden gesteld voor het geven van onderwijs in de godsdienst.

Dien ten gevolge werd ook in deze residentie, op eene aanschrijving van den Directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid, het onderwijs in de godsdienst op de gouvernementsscholen, gedurende den schooltijd afgeschaft.

Wanneer het nu hierbij bleef, dan zou men daarmêe vrede kunnen nemen, en het eigenlijk onderwijs in de godsdienst daar waar het behoort, aan de kerk, kunnen overlaten. Maar wanneer men nu ook het voornemen, om de bij deze scholen aanwezige leermiddelen, zoo spoedig mogelijk, door andere te vervangen, zoo ver wil uitstrekken, dat niet alleen de Bijbelsche geschiedenis van de school wordt verbannen, maar ook zelfs die leesboekjes geweerd, waarin op enkele plaatsen iets van de Bijbelsche geschiedenis, of soms iets positief christelijks

(1) Moge deze opmerking ter harte genomen worden! Zij geldt eene fout, die zelfs maar al te zeer in onze scholen heerscht. Lezen, schrijven, rekenen zijn voortreffelijke leervakken, overal waar de rijpere jeugd en de volwassenen gelegenheid en lust hebben, om er gebruik van te maken, en waar boeken voor het volk gevonden worden. Waar dit niet zoo is, moet de school op andere wijze dienstig gemaakt worden aan de ontwikkeling van den geest en de vorming van het karakter. J. C. N.

voorkomt, dan zou ik meenen, dat dit geen verstandige en oordeelkundige toepassing van het koninklijk besluit kan worden genoemd.

Buiten de hoofdplaats Koepang vindt men op alle plaatsen, waar gouvernements inlandsche scholen in deze residentie bestaan, zoo min op Timor, als op Rotti en Savoe, eene mohammedaansche bevolking. De bevolking bestaat daar overal uitsluitend uit heidenen en een zeker aantal protestantsche Christenen. Bij de heidensche bevolking bestaat geenerlei vijandschap tegen het Christendom. Integendeel, men erkent volgaarne de meerderheid van het Christendom. Geene moeite zou het kosten om de heidenen bij duizenden te doopen, indien het alleen hierom te doen ware. Men denke aan den overgang tot het Christendom onlangs, zij het ook meerendeels eene uitwendige, van zoovele Savoenezen, nu tot een getal van 250 geklommen, waaronder meest alle de voorname hoofden van het eiland. Eenigen tijd geleden bezocht ik de gouvernementsschool te Baun, in het timoresche rijkje Amarassie. De radja verzocht mij toen, alle de scholieren, die daar tegenwoordig waren, bij deze gelegenheid maar te doopen en Christenen te maken. Ik zal wel niet behoeven te zeggen, dat ik aan dat verzoek niet voldeed, doch ik maak er alleen melding van, om te doen zien, dat men geenszins behoeft te vreezen, de heidenen hier door iets positief christelijks te zullen kwetsen.

Op de Gouvernements lagere scholen voor Europeanen en daarmede gelijkgestelden, worden thans ook inlanders en Chinezen toegelaten. Zal men nu op deze scholen gaan verbieden alles, wat met den Islam strijdt, en den Mohammedaan kan ergeren, niet alleen, maar ook evenzeer de leerboekjes, waarin van den éénen God, den

Schepper en Bestuurder van alles, en het ijdele van afgoderij en bijgeloof gewaagd wordt, en den Chinees aanstoot geven kan? Indien men consequent wil handelen, zal men daartoe moeten besluiten. Immers ook afgoderij en bijgeloof moeten worden ontzien en geëerbiedigd. Stelt men de school ook voor den Chinees open, dan heeft deze even veel regt, als de Jood en de Mohammedaan, te vorderen dat, volgens art. 19 van het Reglement op het lager onderwijs voor Europeanen, enz. in Nederlandsch-indië, zijne „godsdienstige begrippen" daar geen' aanstoot lijden. Doch, als reeds werd gezegd, van aanstoot of ergernis, door een onderwijs in christelijken zin, kan op de inlandsche scholen in deze residentie zelfs geen sprake zijn. Waarom zou men hier dan, ik spreek alleen van scholen in deze residentie, alles wat bepaald christelijk is van de school moeten weren? Ik kan daar geen verstandige reden voor vinden, en meen ook, dat zulk eene toepassing van het koninklijk besluit niet in de bedoeling van de Hooge regering kan gelegen zijn.

KOEPANG, Mei 1872.

W. M. DONSELAAR.

NASCHRIFT.

Nadat het bovenstaande reeds geschreven was, werd ik uitgenoodigd, mijn gevoelen mede te deelen aangaande een onderwerp in naauw verband staande met de inlandsche scholen in deze residentie. Dit gaf mij aanleiding tot eenige beschouwingen over die scholen, die hier nog eene plaats mogen vinden.

Reeds ten tijde van de Oost-indische compagnie bestonden er enkele scholen op Timor, Rotti en Savoe. Zij werden opgerigt door de Hervormde leeraars, die te Koepang van tijd tot tijd werkzaam waren. Godsdienstig onderwijs was daarbij de hoofdzaak, uitbreiding van het christendom het hoofddoel. Onderwijzers en onderwijs waren steeds hoogst gebrekkig. (Vergelijk het eerste openbare Algemeen verslag van den staat van het Schoolwezen in Nederlandsch-indië, onder ultimo 1849, blz. 1 en 2).

Wat er van toezigt op deze scholen en leiding van het onderwijs mag geweest zijn, doet zich vermoeden, wanneer men in aanmerking neemt, dat Koepang het eerst een' vasten predikant verkreeg in 1670, die reeds het volgende jaar overleed, en dat sinds dien tijd de gemeente afwisselend werd bezocht, of gedurende korten tijd een' vasten leeraar had, terwijl zoogenaamde krankbezoekers in den regel in de dienst voorzagen.

Toen de zendeling-leeraar R. LE BRUIJN in 1819, op uitnoodiging van den resident HAZAART, te Koepang werd geplaatst, was er in geen twintig jaren een christen-

leeraar in deze hoofdplaats gezien, en waren scholen en gemeenten geheel vervallen en verwaarloosd.

Door genoemden zendeling-leeraar werden in de omstreken van Koepang en op het eiland Rotti, met krachtdadige hulp van den resident HAZAART, een zeker getal scholen opgerigt, en bij regerings-resolutie van den 4den September 1819, n°. 4, voor zestien inlandsche christen-schoolmeesters in deze residentie, kleine bezoldigingen toegestaan. De onderwijzers ontvingen maandelijks *f* 6 van het Gouvernement en *f* 10 van het Zendelinggenootschap.

De Heer LE BRUIJN overleed in 1829, en werd opgevolgd door den zendeling-leeraar TER LINDEN. Door dezen werden nu alle de boven bedoelde scholen opgeheven en wel „wegens schandelijk en goddeloos gedrag der onderwijzers". (Maandberigt van het Nederlandsch zendelinggenootschap 1830, blz. 187). Slechts ééne school te Koepang en ééne te Babauw bleven bestaan.

TER LINDEN, reeds in 1832 overleden, werd in zijne betrekking te Koepang door den Heer HEIJMERING vervangen. Deze herstelde 5 scholen op Timor, en rigtte later nog 10 scholen op Rotti op.

De oprigting van al deze scholen geschiedde onder medewerking van den resident GRONOVIUS.

Zoo waren er in 1842 weder 16 inlandsche scholen aanwezig: 6 op Timor en 10 op Rotti. (Vergelijk bovengenoemd Algemeen verslag van het Schoolwezen in Nederlandsch-indië, blz. 82, waar echter de opgaaf van 10 scholen op Timor en 6 op Rotti foutief is, zoo mede Algemeen verslag 1856 blz. 130, waar ook dezelfde fout is overgenomen). Al de meesters werden nu door het Zendelinggenootschap bezoldigd, met uitzondering alleen van dien te Koepang.

Tijdens de inspectie van den afgevaardigde van het Nederlandsch zendelinggenootschap, den Heer L. J. VAN RHIJN, in 1847, bedroeg het getal scholen op Rotti 10 en op Timor, buiten Koepang 8, doch hiervan werden door den Heer VAN RHIJN een paar scholen, wegens gebrek aan belangstelling, opgeheven.

Door teleurstellingen van verschillenden aard daartoe geleid, besloot het Nederlandsch zendelinggenootschap in 1854 zijne timorsche missie, nadat het zich reeds ettelijke jaren vroeger van Rotti had terug getrokken, voor goed op te heffen, en hiermede is toen het werk van het Genootschap in deze residentie geëindigd.

Op Timor bleven nog tijdelijk vijf scholen door het zendelinggenootschap bekostigd, en op Rotti werden enkele scholen door de radja's, op kosten van de bevolking, eenigermate in stand gehouden. Uit het voorgaande blijkt: 1. dat de scholen in deze residentie sedert 1819 waren zendingscholen, waarvan het hoofddoel was kennis en beoefening des christendoms; 2. dat deze scholen tot stand kwamen met hulp en door den invloed van de hoofden van gewestelijk bestuur.

Doch niet alleen werden de scholen door den invloed der hoofden van bestuur gesticht, door den zelfden invloed werden zij ook in stand gehouden.

Gewoonlijk werden alle kinderen van 6 tot 14 jaren in een kampong of negerij opgeschreven en schoolpligtig verklaard. Ouders, ook heidensche, die onwillig waren hunne kinderen ter school te zenden, werden daartoe genoodzaakt, en schoolverzuim met boeten of blokarrest gestraft.

Op Timor werden deze straffen toegepast door de posthouders, op Rotti door de radja's, of ook in bijzondere gevallen, door den posthouder van dat eiland.

De opbrengst van bijenwas op het eiland Rotti, die

in voordeelige jaren circa *f* 2000 beliep, was door het Gouvernement tot onderhoud van de scholen op Rotti, afgestaan aan het Nederlandsch zendelinggenootschap. Daarvoor betaalde het Genootschap het traktement van den posthouder, die voor het geregeld schoolkomen der kinderen en de inning van het was te zorgen had. Sedert de bijen door een' geweldigen orkaan, in April 1843, grootendeels van het eiland verdreven waren, werd de opbrengst van was aanmerkelijk minder, en moest de inzameling door dwang worden voortgezet. In 1847 werd deze opbrengst door den Inspector VAN RHIJN, bij zijn bezoek op Rotti, in naam van het Nederlandsch zendelinggenootschap afgeschaft. (Reis van L. J. VAN RHIJN door den Indischen archipel, blz. 543 en 550).

Niet lang na de opheffing der timorsche missie werd dit gewest bezocht door Dr. S. A. BUDDINGH, belast van wege het Gouvernement met eene inspectie der scholen en protestantsche gemeenten in Nederlandsch-indië. Naar aanleiding dezer inspectie werd door Dr. BUDDING aan de regering voorgesteld om de vijf scholen op Timor van het zendelinggenootschap over te nemen, en niet alleen de t i e n scholen van dat genootschap op Rotti te herstellen, maar bovendien nog acht nieuwe daaraan toe te voegen, en alzoo in elk van de 18 regentschappen op Rotti eene school te vestigen.

Ingevolge dit voorstel werd door de Regering magtiging verleend, bij besluit van den 8sten Mei 1857, n°. 4, tot het overnemen van 5 scholen op Timor en de wederoprigting van 18 scholen (er hadden er slechts 10 bestaan) v o o r i n l a n d s c h e c h r i s t e n e n op het eiland Rotti.

Merkwaardig zijn de beschouwingen in den considerans van dit besluit, en hierop wensch ik vooral de aandacht te vestigen. Daarin wordt onder anderen gezegd:

„Overwegende, dat het meermalen is erkend regeringspligt te zijn, om daar, waar de bevolking tot het christendom is bekeerd, voor haar onderwijs blijvend te zorgen;

„dat, even als op andere plaatsen dit ook geldt voor de residentie Timor, en dat mitsdien door de Regering niet onvoltooid behoort te worden gelaten, wat daar door het zendelinggenootschap, met hare voorkennis en toelating is begonnen, en dit genootschap zijne timorsche missie heeft ingetrokken;

„dat dan ook moet worden beaamd de noodzakelijkheid om op Timor en Rotti .... de verlaten scholen weder in werking te brengen", enz.

Voorts wordt, conform het voorstel van Dr. BUDDINGH, in § 3 van dit besluit nog bepaald: „De onderwijzers der bedoelde scholen op de eilanden Rotti en Timor tevens te belasten met de dienst van voorgangers der gemeenten bij de godsdienstoefeningen op zon- en feestdagen."

Duidelijk blijkt uit de overwegingen der Regering:

1. dat zij van de veronderstelling uitgaat, dat de massa, of althans de meerderheid der bevolking, in de omstreken van Koepang en op het eiland Rotti het christendom belijdt;

2. dat zij de scholen op Timor en Rotti voor hare rekening neemt op grond van „erkende regeringspligt" om voor het onderwijs der inlandsche christenbevolking blijvend te zorgen; en

3. dat aan de scholen door de Regering een bepaald christelijk karakter is toegekend, ook blijkens de woorden „dat door de Regering niet onvoltooid behoort te worden gelaten, wat door het zendelinggenootschap is begonnen."

Bijzondere opmerking verdient nog in dit opzigt, dat toen een hoofd van gewestelijk bestuur de oprigting voorstelde van twee scholen, eene te Amarassie en eene te

Manoebait, als eene proeve om iets te doen tot de beschaving der woeste Timorezen in het gebergte, in het gouvernements besluit van den 4den Mei 1863, n°. 5, waarbij, krachtens magtiging des konings, die beide scholen worden toegestaan, aan deze scholen uitdrukkelijk het predicaat wordt toegevoegd van „christelijke," ofschoon de bevolking op de genoemde plaatsen uitsluitend eene heidensche is.

Steunt nu de oprigting der inlandsche scholen van wege het Gouvernement op den grondslag, dat de bevolking het christendom belijdt, dan ontzinkt deze grondslag voor verreweg het grootste deel, wanneer men weet, dat de bevolking van het eiland Rotti, bij matige berekening, 45000 zielen telt, terwijl het aantal christenen, bij ruime berekening nog geen 7000 bedraagt. Onder dit getal zijn namelijk tevens opgenomen degene, welke door christelijk onderwijs tot den doop worden voorbereid. Het getal der gedoopten is aanzienlijk minder. Op Timor bedraagt het getal inlandsche christenen buiten Koepang nog geen 2000. De niet-christelijke bevolking op Rotti en op Timor, buiten de hoofdplaats, bestaat uitsluitend uit heidenen.

Krachtens de toepassing ook in de residentie Koepang van het koninklijk besluit van 3 Mei 1871, n°. 17, wordt de christelijke strekking, vroeger door de regering aan de hier bestaande scholen toegekend, weder ontnomen, en is het meer dan waarschijnlijk, dat zelfs geen Bijbelsche geschiedenis op die scholen zal worden geduld. Hiermede schijnt dan ook te vervallen de overweging, die de regering tot het overnemen en stichten der scholen op Timor en Rotti leidde, blijkens haar bovenvermeld besluit van 8 Mei 1857, n°. 4, te weten „dat door de regering niet onvoltooid behoort te worden gelaten, wat hier door het zendelinggenootschap is begonnen."

Volgens de nieuwe verordeningen kan er toch geen sprake zijn van voortbouwen en voltooijen op den door het zendelinggenootschap gelegden grondslag, maar wel van een' geheel nieuwen bouw.

Ook heeft de regering zich afkeerig verklaard van het gebruik van dwangmiddelen, en wil van de zijde der ouders een geheel vrijwillige terschoolzenden hunner kinderen.

Er mag derhalve, op grond van de laatst vermelde redenen, worden aangenomen, dat de Regering met den tot dusverre hier bestaan hebbenden toestand gebroken heeft, en men thans alzoo met betrekking tot de scholen in deze residentie tot een keerpunt gekomen is.

Vóór dat men nu met den nieuwen bouw, waaraan aanzienlijke uitgaven verbonden zijn, begint, zou ik in ernstige overweging wenschen te geven, welke vooruitzigten daaraan onder eene bevolking als die van Timor en Rotti kunnen worden verbonden.

Zoo als de toestand thans is, kan hij onmogelijk blijven. De meesters zijn meerendeels van zeer gebrekkige bekwaamheid, en nog meer onverschillig dan onwetend. De opkomst der scholieren is hoogst treurig. Men vindt gansch niet zelden kinderen, die twee en drie jaren heeten ter school te gaan en nog niet eens kunnen spellen. Ik houd mij echter overtuigd, wanneer de onderwijzers niet zoo onverschillig en geestdoodend te werk gingen, en hun onderwijs wat meer aantrekkelijk wisten te maken, dat de opkomst ten deele beter zou zijn.

Wil de Regering geen' schooldwang, dan komt het mij wenschelijk voor, dat men als voorwaarde tot het blijvend bestaan eener school een minimum, b.v. van 25 of 30 leerlingen, stelle, die op den duur, wettige verhindering uitgenomen, het onderwijs bijwonen. Dan kan

het blijken, waar genoegzame belangstelling bestaat in het behoud eener school. Menige school zal dan wegvallen, maar wat men behoudt zal dan ook van beter gehalte zijn.

Ten slotte zij hier nog medegedeeld, dat door den Heer L J. VAN RHIJN, bovenvermeld, als uitslag zijner inspectie met betrekking tot de inlandsche scholen, in der tijd werd voorgesteld: afschaffing van alle, schooldwang bij de ouders, behoudens een' zedelijken dwang, en zich voornamelijk te bepalen bij de kinderen van christen ouders, waarbij meer verband tusschen school en huisgezin kan worden verwacht, dan bij heidensche ouders, die het onderwijs niet kunnen waarderen.

W. M. D.

EEN PAAR OPMERKINGEN, NAAR AANLEIDING VAN HET WOORD DOOR DEN HEER R. WIJNEN, GESPROKEN TER JAARVERGADERING VAN HET NEDERLANDSCH ZENDELINGGENOOTSCHAP (1871).

In het door mij laatst ontvangen nommer der Mededeelingen (deel XV, 3e stuk, blz. 257 en verv.) vind ik opgenomen „Een woord ter jaarvergadering gesproken, door den oud-resident van Timor R. WIJNEN."

In dat „woord" zet de Heer WIJNEN zijne meening uit een, op hoedanige wijze, volgens zijn inzigt, de zendingzaak dient gedreven te worden, om de heidenen „als van zelf en geleidelijk en zonder moeite" tot christenen te vormen.

Het ligt niet in mijne bedoeling een oordeel uit te spreken over de individuële zienswijze van den Heer WIJNEN aangaande de zending; doch ik meen een paar opmerkingen in het midden te moeten brengen, waar er in dat „woord" meer bepaald sprake is van de zending op Timor.

De Heer WIJNEN was gedurende tien maanden resident van Timor, en hij vond daar „eene maatschappij, waarvan het peil van zedelijkheid en godsdienst volstrekt niet in evenredigheid stond tot hetgeen het zijn kon, als men nagaat, dat meer dan 100 jaren geleden men daar reeds middelen verschaft had, om onderwijs en godsdienst onder de woeste en moordlustige Timorezen te brengen". Niettegenstaande eene eeuw geleden reeds 18 schoolmeesters op Timor aanwezig waren, kon in 1864 evenwel geen

vorst of vorstenzoon lezen of schrijven. Dat is treurig en weinig bemoedigend, en de Heer WIJNEN meende daarom in een zijner rapporten aan de Regering te mogen zeggen: „Er moet dus aan die zaak een ongekende kanker knagen".

Ik moet hier op de onjuistheid der voorstelling wijzen, die de grondslag is der onjuiste conclusie.

Volgens den Heer WIJNEN bewijzen de archieven op Timor, dat daar in 1761 aanwezig waren 3 doctoren, 1 predikant en 18 schoolmeesters. Wie echter dat bewijs in de archieven hier ter plaatse wilde zoeken, zou zich teleurgesteld vinden. Reeds in den tijd van den resident WIJNEN bestond dat document niet meer. Evenwel is het vroeger aanwezig geweest, blijkens de mededeeling van den zendelingleeraar G. HEIJMERING, die evengenoemde cijfers heeft opgenomen in zijne geschiedenis van Timor, geplaatst in een der oudere jaargangen van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië. (1) Waarschijnlijk is het stuk, benevens vele andere, door de witte mieren vernield. De Heer HEIJMERING deelt niet mede, waar die 18 schoolmeesters werkzaam waren, en bepaalt zich alleen bij de eenvoudige vermelding der bovenstaande numerieke opgave. Zeker is het nogtans, dat onder de eigenlijke Timoresche bevolking in het binnenland nooit scholen hebben bestaan, behalve in de nabijheid van de hoofdplaats, waar een paar scholen door het Nederlandsch zendelinggenootschap werden opgerigt, doch die later moesten worden opgeheven. Ook eene gouvernementsschool in de laatste jaren te Atapoepoe (Midden-Timor) tot stand gebracht, had slechts een kortstondig bestaan. Het zeer verspreid wonen der bevolking blijft onder de Timorezen een groot bezwaar tegen schoolonderwijs. Dit wordt

(1) Zie Tijdschr. v. N. Indië Jaargang. Deel IX (1847), blz. 173.

ook thans wederom ondervonden op de beide scholen in het rijk van Amarassie, waarvan ééne van wege het Gouvernement en de andere voor eigen rekening wordt onderhouden. Evenwel de tegenwoordige jeugdige radja van Amarassie heeft op die gouvernementsschool lezen en schrijven geleerd, en ook de oudste zoon van den radja van Taibenoe kon reeds, tijdens de Heer WIJNEN aan het hoofd van het bestuur stond, zeer goed lezen en schrijven.

Op welken grond echter de Heer WIJNEN kon meenen, dat reeds voor meer dan eene eeuw de middelen zijn verschaft, om onderwijs en godsdienst te brengen onder „de woeste en moordlustige Timorezen", d.i. in de tamelijk verwijderde binnenlanden, is mij onbekend.

Nimmer heeft daar school- of godsdienstonderwijs bestaan. Het is derhalve niet vreemd, dat daar geen der vorsten of vorstenzonen kan lezen noch schrijven. En toch grondt zich daarop de opmerking van den Heer WIJNEN, dat die uitkomst, in verband met die 18 schoolmeesters van 1761, treurig en weinig bemoedigend is.

De 18 schoolmeesters van 1761 zullen hunnen werkkring gevonden hebben te Koepang en omstreken en op het eiland Rotti, ook een enkele welligt op het eiland Savoe. En wat nu Rotti aangaat, daar kan het meerendeel der vorsten en vorstenzonen, zoowel lezen als schrijven.

Wat die 18 schoolmeesters zullen geweest zijn in kennis en ijver kunnen we in het midden laten. Hebben we thans nog, bij gemis aan opleiding, zooveel reden om te klagen over onkunde en gebrek aan ijver bij de meeste onderwijzers in deze residentie, meer dan waarschijnlijk zullen ze in 1761 nog van minder gehalte zijn geweest. Dat buitendien reeds zeer spoedig daarna, in den vervaltijd der Oostindische Compagnie, dat alles genoegzaam weder is te niet gegaan, zoodat er te Koepang zelfs ge-

durende circa eene halve eeuw geen predikant meer geplaatst werd, is van voldoende bekendheid.

Volgens meergenoemd berigt waren te Koepang in 1761 benevens die 18 schoolmeesters en 1 predikant, niet minder dan 3 doctoren. Men zou dus kunnen denken, dat de Oostindische Compagnie toen bijzonder goed zorg heeft gedragen voor de geneeskundige behandeling harer beambten en militairen. Merkwaardig in meer dan een opzigt is het rapport van den commissaris PARAVICINI, in 1756 herwaarts gezonden, welk rapport onlangs werd gepubliceerd door den Heer Mr. J. A. VAN DER CHIJS in het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde van het Bataviaasch genootschap van Kunsten en Wetenschappen. (1) Daar wordt van den toenmaligen 1sten geneesheer gezegd, dat hij van zijn vak niets af wist, zijnde hij als kuiper uit Nederland gekomen, en het desniettegenstaande beneden zijne waardigheid achtte, om in persoon de zieken te bezoeken, en dat daarom maar aan zijn adsistent overliet! Zoo weinig kan men soms op titels en benamingen van dien tijd afgaan. Uit dat zelfde stuk kan ook blijken, welk eene vreeselijke bloedschuld wij op Rotti nog hebben goed te maken.

Nog eene opmerking heb ik aangaande de voorstelling van de Roomsch-katholijke missie op Flores, door den Heer WIJNEN gegeven.

Daarvan meende ZEd. in 1864 te kunnen zeggen „de Katholijke missie op Flores, heeft meer kans van slagen; omdat men daar meer menschkundig te werk gaat. Daar komen of worden uit Europa uitgezonden broeders timmerlieden, smids, metselaars enz., die daar onder de leiding van den zoo verlichten en kundigen pastoor FRANZEN,

(1) Deel XVIII. (1871), blz. 209.

bij het volk ingeleid worden". Hier moet noodzakelijk een misverstand plaats hebben. Er is toch geen enkele europesche timmerman, smid, metselaar of andere ambachtsman door den pastoor FRANZEN bij het volk ingeleid geworden. Dat was niet alzoo tijdens de Heer WIJNEN resident van Timor was, en dat is niet alzoo geweest tot op heden toe. Wel is het getal pastoors te Larantoeka tot een drietal geklommen, doch van uitzenden van ambachtslieden is, tot dusverre althans, geen werk gemaakt. Eerst in het vorige jaar kwam een broeder over, die als huisverzorger bij de Heeren pastoors zijne diensten verrigt. De Heer WIJNEN had dus geen regt, om hier in den door hem bedoelden zin te spreken van een' meer menschkundigen weg door de Roomsche missie op Flores ingeslagen.

Ik meende de bovenstaande ophelderingen noodig te zijn tot eene meer juiste voorstelling van zaken, dan door den Heer WIJNEN is gegeven, ofschoon ik overigens geheel instem met de hoofdzaak door hem bedoeld, om bij de christelijke zending onder min ontwikkelde volken, ook vooral hunne stoffelijke belangen te behartigen, door bevordering van nijverheid, landbouw en ambachten, in de eerste plaats timmeren en smeden.

KOEPANG, 17 Februarij 1872.

W. M. DONSELAAR.

STAAT DER GEMEENTEN IN

WERKKRING.		GEMEENTE.	ZIELENTAL Ult°. 1871. Mann.	Vrouw.	Jong.	Meisj.	Zielen.	Totaal.	Totaal
Kediri. LEVI. - SOLÉMAN.	Distrikt Kotta Kediri.	Kotta Kediri....	15	17	19	11	= 62	......	.....
		Grempol	4	5	4	6	= 19		
		Sambi Rědja....	6	6	7	7	= 26		
		Adi Loewih.....	1	1	—	—	= 2		
		Tjangaq'an......	1	1	1	3	= 6		
		Totaal...	27	30	31	27	=	115	
JESO.	Distrikt Madjacata.	Wana Hasri ...	36	42	55	35	= 168	......	.....
		Sélang....... ..	2	2	3	4	= 11		
		Bandjar Rědja...	4	4	6	2	= 16		
		Totaal...	42	48	64	41	=	195	
MARKUS.	Distrikt Patjé.	Adi Toja.	23	26	54		= 103	......	.....
		Soember Gajam..	2	4	9		= 15		
		Totaal...	25	30	63		=	118	
SYLVANUS.	Distrikt Srengat.	Maron..........	25	26	41		=	92	.....
MARIOES.	Distrikt Papar.	Djati Wringin...	10	11	9	12	= 42		
		Papar	7	8	5	8	= 28		Totaal
		Totaal...	17	19	14	20	=	70	
							Totaal Kediri....	=	590
Malang. ZACHARIAS.		Paggěr Goenoeng.	9	6	8	6	= 29		
		Elders..........	10	9	13	5	= 37		
		Totaal ..	19	15	21	11	=	66	
ADRIAN.		Swaroe..........	37	40	31	43	= 151	......	.....
		Demangan	1	1	2	2	= 6		
		Senggoeroeh	1	1	—	1	= 3		
		Toelaq'an.......	1	1	2	—	= 4		
		Bansri...... ...	1	—	—	—	= 1		
		Adi Rědja......	1	1	2	—	= 4		
		Ngagliq	—	1	1	2	= 4		
		Totaal...	42	45	38	48	=	173	
									239
							Totaal Malang....		
							Totaal Kediri. - Malang.......		829

KEDIRI. - MALANG op ult°. 1871.

GEDOOPT.					HUWELIJKEN.		SCHOOLSTATEN.
Belijdenis.		Ouders.					
Mann.	Vrouw.	Jong.	Meisj.	Zielen.	Gesloten.	Ontbonden.	
7	7	6	1 =	21	5 paren.	....	5 Leerlingen.
4	4	9	6 =	23	7 »	....	18 j. 8 m. = 26 kind.
.....	......	......	......	......	....	1	10 j. 6 m. = 16 »
3	5	1	2 =	11	1 »	1	11 jongens.
—	—	1	1 =	2			
14	16	17	10 =	57			
				Totaal....	13 paren.	2	
......	......	......	......	......	....	....	20 j 18 m. = 38 k.

Hier zijn nog 11 ongedoopte kinde-
…en van christen ouders.

Nieuwelingen.

Volwassenen.

…waroe ...	4 m. 3 v. 1 j.	=	9 zielen.
Djaga Goeda	4 » 1 »	=	5 »
Goenoeng Gembloeng	1 m	=	1 »
	Totaal...		15 zielen.

C. POENSEN.

STAAT DER SCHOLEN IN DE MINAHASA,

op ult°. December 1871.

	NAMEN DER DISTRICTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ONDERWIJZERS.	Onder wiens leiding.	Getal kinderen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	gezet opkomend.	Voor wiens REKENING.
1	*Bantik*	Singkil	W. Woelloer	Linemann.	37	2	39	17	
2	*Ares*	Sawangan	J. Bolang		42	18	60	20	
3	*Klabat boven*	Kolongan	C. Oemboh		47	20	67	27	
4	*Kawangkoan*	Koemelemboeai	Z. Lapian	Ulfers.	77	33	110	75	
5	„	Karimbo	M. Kaligis		56	38	94	55	
6	„	Woewoek-malola	J. Liando		25	15	40	20	
7	„	Wakan	L. Toemewa		31	22	53	20	
8	„	Tewasen	J. Toemoejoe		57	38	95	25	
9	*Tompasso*	Tokin	J. Mowoto		38	36	74	40	
10	„	Wanga	J. Salangka		30	20	50	25	
11	„	Motoling	J. Lampoes		35	27	62	28	
12	„	Pontak	M. Rantoeng		47	23	70	40	
13	„	Raänan	M. Sarongsoing		54	9	63	35	
14	„	Mopolo	J. Rompas		28	26	54	32	
15	„	Lompad	J. Rasoew		25	24	49	25	
16	*Roemoön*	Roemoön bawah	S. Pangkej		86	42	128	20	
17	*Sonder*	Pakoe weroe	J. Koemaat		40	21	61	40	
18	„	Pakoe Oerej	A. Loemintang		48	16	64	20	
19	*Kawang* & *Roemoön*	Poïgar	L. Rompas		19	8	27	15	
20	*Tondano*	Makalisoeng	P. Mangij	Rooker.	30	18	48	46	
21	„	Rerer	J. Loïng		53	22	75	63	
22	„	Kolongan	H. Rotinsoeloe		26	14	40	38	
23	„	Sawangan	E. Toembel		22	14	36	31	
24	„	Kombij	S. Bengij		23	35	58	49	
25	„	Ranowangko	J. Regah		16	20	36	33	
26	„	Laloempej	J. Rambitan		35	15	50	49	
27	„	Toelap	E. Togas		23	23	46	35	
28	„	Kajoeroja	E. Sanggor		22	14	36	25	
29	„	Watoelanej	Chr. Tawaëng		19	16	35	29	
30	„	Telap	P. Makaliwej		59	34	93	81	
31	„	Watoemea	M. Legoh		35	28	63	58	
32	„	Eris	Jehez. Adam		45	30	75	50	
33	„	Tandengan	A. Kawengian		50	37	87	71	
34	„	Toelijan-ketjil	A. Pangalila		38	36	74	63	
35	„	Papakelan	A. Lewoe		31	16	47	44	
36	„	Koija	J. E. Giroth		57	30	87	45	

BB. Deze kolom zou moeten vervallen, daar toch geen gespecificeerde opgave van de Gouvernements en negerijscholen te leveren is. Wij hopen echter, dat ons deze opgaven een volgend jaar niet zullen onthouden worden. J. C. N.

	NAMEN DER DISTRICTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ONDERWIJZERS.	Onder wiens leiding.	Getal kinderen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	gezet opkomend.	Voor wiens REKENING.
37	*Tonsea*	Treman	N. Doemais	Tendeloo.	107	18	125	40	
38	„	Kassar	D. Bolang		89	29	118	56	
39	„	Toemaloentoeng	J. Inaraij		74	30	104	46	
40	„	Sawangan	H. Tontej		58	39	97	56	
41	„	Tenggari	F. Walanda		23	12	35	30	
42	„	Soekoer	E. Woeloer		41	23	64	24	
43	„	Matoengkas	J. Maramis		104	61	165	35	
44	„	Tatelloe	T. Pandej		70	50	120	31	
45	„	Talawaän	J. Mantiri		55	33	88	32	
46	„	Mapangit	F. Mantiri		45	24	69	24	
47	„	Tetej	S. Tirajoh		27	10	37	28	
48	„	Lilang	A. Maramis		41	19	60	24	
49	„	Lansot	A. Wuïsan		8	12	20	12	
50	„	Tandjong-merah	C. Worotikan		9	10	19	12	
51	*Likoepang*	Lompiss	D. Tangkilisan		45	19	64	37	
52	„	Sawangan	H. Tikoaloe		30	17	47	12	
53	„	Paslaten	M. Kaoenang		23	19	42	15	
54	„	Batoe	L. Roring		41	20	61	26	
55	*Sonder*	Sonder	J. Woeaten	Schwarz.	178	50	228	100	
56	„	Kijawa	P. Soemoeal		71	29	100	61	
57	„	Leilem	J. Regar		69	23	92	43	
58	„	Tintjep	A. Wajongkere		30	6	36	19	
59	„	Kapoja	T. Sangeroki		32	15	47	41	
60	„	Pinapalangko	E. Koho		37	20	57	46	
61	*Sarongsong*	Rambunan	H. Geroeng		35	19	54	18	
62	*Tombassian*	Pondan	S. Girot	van de Liefde.	43	47	90	38	
63	„	Ritej	E. Oroh		53	37	90	64	
64	*Kawangkoan*	Kanejan	L. Ratag		42	28	70	50	
65	„	Koreng	Z. Sinjal		55	23	78	50	
66	„	Paslaten	O. Ratag		39	41	80	12	
67	„	Pinamorongan	J. Worotitjan		40	29	69	30	
68	„	Woewoek	A. Rumengan		61	39	100	72	
69	„	Talaitad	P. Ondang		24	31	55	34	
70	„	Lapi	G. Rompas		42	41	83	63	
71	*Roemoön*	Roemoön-atas	J. Toemiwa		74	47	121	57	
72	*Sonder*	Toempa-än	D. Jacobus		33	27	60	42	
73	*Passan & Ratahan*	Ratahan	A. Lengkej	Wiersma.	64	10	74	24	
74	„	Pangaoe	F. Siwi		19	4	23	12	
75	„	Lindanen	E. Kolinog		21	3	24	5	
76	„	Tatengesan	C. Lontaän		20	7	27	11	
77	„	Benthenan	W. Sandag		18	4	22	9	
78	„	Wijaoew	J. Kawenas		18	4	22	13	
79	„	Liwoetoeng	E. Ginsoe		32	8	40	12	
80	„	Watoelinej	P. Lawongan		14	1	15	5	
81	*Tonsawang*	Tombatoe	J. Borang		65	14	79	14	
82	„	Moendoeng	P. Soepit		37	15	52	11	
83	„	Kali	J. Poloewan		32	12	44	14	
84	„	Silijan	L. Liwan		47	17	64	28	

	NAMEN DER DISTRIKTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ONDERWIJZERS.	Onder wiens leiding.	Getal kinderen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	gezet opkomend.	Voor wiens REKENING.
85	*Tombariri*	Lola	J. Roring	Bettink.	65	27	92	31	
86	"	Tara-tara	J. Tiwow		78	56	134	47	
87	"	Woloan	D. Pangemanan		61	32	93	31	
88	*Kakaskassen*	Koha	—		—	—	—	—	
89	*Tomohon*	Tomohon	E. Lasoet	Louwerier.	153	82	235	71	
90	"	Roeroekan	L. Lengkong		40	31	71	21	
91	"	Tataäran	S. Lantang		93	45	138	65	
92	*Sarongsong*	Sarongsong	A. Wajong		72	31	103	32	
93	"	Pinaras	M. Gosal		31	14	45	26	
94	"	Lahendong	A. Siwoe		45	38	83	30	
95	"	Tondango	A. Pijoh		33	22	55	36	
96	*Kakaskassen*	Kakaskassen	J. Toembelaka		57	25	82	16	
97	"	Kajawoe	N. Landah		32	8	40	22	
98	"	Kinilo	E. Malonda		57	27	84	11	
99	*Langowan*	Atep	G. Tampanawas	Schaafsma. — Brouwer.	43	19	62	30	
100	"	Palamba	S. Warouw		25	21	46	28	
101	"	Talawatoe	N. Laloe		22	12	34	20	
102	*Kakas*	Pasoh	A. Montolalu		60	38	98	40	
103	"	Panasen	A. Winokan		31	25	56	20	
104	"	Toulijan ketjil	P. Sumampouw		29	19	48	31	
105	"	Sombokej	J. Tawan		7	8	15	14	
106	"	Kajoewatoe	N. Roemajar		21	19	40	23	
107	"	Karor	N. Paokij		10	14	24	23	
108	*Remboken*	Remboken	J. Pangemanan		172	85	257	115	
109	"	Kasoeratan	J. Kaligis		40	16	56	35	
110	*Tompasso*	Tompasso	H. Kalangi		136	65	201	65	
111	"	Tollok	M. Mandang		42	19	61	31	
112	"	Kanonang	S. Umboh		38	19	57	18	
113	*Kawangkoan*	Kawangkoan	J. Soerentoe		96	20	116	63	
114	"	Tondegesan	A. Koehoe		32	22	54	41	
115	"	Kajoewi	M. Kaligis		32	18	50	33	
116	*Tombassian*	Tombassian-atas	J. Kamaseh		80	67	147	52	

RECAPITULATIE.

NAMEN DER ZENDELINGEN.	NAMEN DER ZENDINGPOSTEN.	Aantal scholen.	GETAL KINDEREN. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Gezet opkomend.	Voor wiens Rekening.	Aanmerking.
LINEMANN	Menado	3	126	40	166	64	Genootschap.	Behalve deze 116 Genootschapsscholen bestaan er in de Minahasa nog 12 Gouvernementsscholen, met ruim 1200 opgeschreven kinderen, waarvan ruim 500 gezet opkomen, en 26 Negerijscholen, met ongeveer 1000 opgeschreven en 500 gezet opkomende kinderen. Deze 38 scholen zijn in dezen Staat niet opgenomen, omdat den zendelingen toezigt en toegang tot die scholen ontzegd zijn.
ULFERS	Koemelemboeai	16	696	398	1094	515	„	
ROOKER	Tondano	17	584	402	986	810	„	
TENDELOO	Ajermadidi	18	890	445	1335	540	„	
SCHWARZ	Sonder	7	452	162	614	328	„	
VAN DE LIEFDE	Amoerang	11	506	390	896	512	„	
WIERSMA	Ratahan	12	387	99	486	158	„	
BETTINK	Tanawangko	4	204	115	319	109	„	
LOUWERIER	Tomohon	10	613	323	936	330	„	
SCHAAPSMA-BROUWER.	Langowan	18	916	506	1422	682	„	
	Totaal	116	5374	2880	8254	4048		

EENIGE ALGEMEENE OPGAVEN.

	gedoopt	volwassenen	kinderen,	lidmaten aangenomen,	huwelijken voltrokken.
Gedurende 1871 door Br. WILKEN	gedoopt	157	429	160	121
„ „ „ „ LINEMANN	„	143	74	61	25
„ „ „ „ ULFERS	„	78	216	57	53
„ „ „ „ ROOKER	„	3	558	744	154
„ „ „ „ TENDELOO	„	4	520	112	135
„ „ „ „ SCHWARZ	„	42	182	65	37
„ „ „ „ WIERSMA	„	30	84	—	30
„ „ „ „ BETTINK	„	145	80	21	22
„ „ „ „ LOUWERIER	„	44	108	37	28
„ „ „ „ BROUWER	„	201	764	—	211
in het Amoerangsche	„	52	278	—	56

Totaal...... gedoopt 899 volwassenen, 3293 kinderen, 1257 lidmaten aangenomen, 872 huwelijken voltrokken.

PROSPECTUS EINER JÄHRLICHEN MISSIONS-CHRONIK.

Onder bovenstaanden titel kondigt Dr. R. GRUNDEMANN, nu hij zijnen voortreffelijken Missions-atlas voltooid heeft, een nieuw werk aan, waarvan de beteekenis kan gekend worden uit de volgende algemeene inhoudsopgave.

In de eerste rubriek zal worden vermeld het belangrijkste, dat gedurende elk jaar op ieder zendingveld heeft plaats gehad: Alle veranderingen, uitbreidingen, beperkingen, zooveel mogelijk opgehelderd door mededeeling van feiten, die daartoe aanleiding gaven.

Eene tweede afdeeling zal gewijd zijn aan de geschiedenis der ontwikkeling van iedere zending, vooral ook met het oog op het christelijk leven. Dit overzigt zal echter slechts om de vijf jaar van iedere zending kunnen gegeven worden, zoodat gedurig een vijfde gedeelte van de gezamenlijke zendingen zal worden behandeld.

In eene derde afdeeling zal voorkomen de geschiedenis der genootschappen.

Verder zullen volgen statistieke overzigten.

En eindelijk eene verzameling van alle in de zendinggeschriften vervatte mededeelingen, die van wetenschappelijke waarde zijn op het gebied van land- en volkenkunde, taalkunde, natuurkunde, enz.

De hulp van alle zendelinggenootschappen wordt door den bekwamen schrijver en ijverigen zendingvriend ingeroepen.

a. Tot het geven van mededeelingen.

b. Tot het helpen bekostigen van de uitgave, die niet minder dan 1000 Reichsth. zal vorderen.

Dr. GRUNDEMANN heeft eenmaal verklaard, dat hij in onze »Mededeelingen" eene rijke bron vond voor de kennis van onze zendingen; hij heeft daarvan dan ook trouw gebruik gemaakt. Wij noodigen bij dezen onze zendelingen uit ook door bijzondere bijdragen mede te werken tot de volvoering van dit nieuwe werk, dat den Missions-atlas zal aanvullen.

Op onze Jaarvergadering werd voor een 80tal exx. ingeteekend, en wij vertrouwen, dat onder de Lezers van dit tijdschrift nog wel gevonden zullen worden, die tegen eene uitgave van 10 à 15 Sgr., (hoogstens *f* 1 Ned.) zich op de hoogte willen plaatsen en houden van het zendingwerk, te meer daar het niet wel mogelijk is, kennis te nemen van alle geschriften, die op dat gebied uit komen.

Dr. GRUNDEMANN ondervinde veel voorspoed en zegen op zijnen arbeid!

J. C. N.

DE WAJANG.

(Vervolg van blz. 280.)

Terwijl deze dingen te Ngastina geschiedden, kreeg de vorst van Wirața, genaamd Doergadéwa, de vader van Doergandini, een bezoek van een' pandita van Talkonda genaamd Sĕntanoe-déwa, met zijn' zoon Déwa-brata. Deze pandita was oorspronkelijk van een land van overzee, en had toen zijn verblijf te Ngawoe-awoe-langit. Terwijl hij zich daar nog bevond, was zijne vrouw overleden, en was hij, uit medelijden met zijnen zoon naar Java overgekomen, om zich eene vrouw te zoeken, die zijnen zoon tot moeder zou kunnen zijn. Nu had hij gehoord, dat Doergadéwa eene dochter bezat, en deze zou hij wel ten huwelijk willen vragen, en zelfs bereid zijn den vorst daarvoor te dienen. Doergadéwa moest hem echter verklaren, dat hij werkelijk eene dochter bezat; doch 't was zoo goed, als of hij er geene had, want reeds voor lang had hij haar van het hof moeten verwijderen, wegens eene ongelukkige kwaal, aan welke zij leed. Sĕntanoe-déwa vraagt nu, of die dochter nog in leven was, daar hij er dan zijn woord op gaf, haar van die ziekte te bevrijden, als zij daarna hem ter vrouw werd gegeven. De vorst Doergadéwa, was zeer ingenomen met dit voorstel, en ontbood onmiddellijk zijn' zoon Doergandana, dien hij gelastte zijne zuster Doergandini te gaan zoeken; en zoo hij haar

mogt vinden, onmiddellijk in eene tandoe naar het paleis terug te brengen. Doergandana neemt daarop afscheid, en vertrekt met gevolg.

Toen hij ter plaatse gekomen was, waar hij haar vroeger achtergelaten had, zag hij haar niet meer. Doch oostwaarts ziende, ontdekte hij eene groote stad, en besloot derwaarts te gaan. Op den weg vroeg hij naar den naam van de stad en dien van haren koning, en spoedde zich naar het paleis. In de poort staande, ontdekte hij zijne zuster, die daar naast Palasara met hun kind Abijasa, en omringd van de drie Panakawan's en hofjuffers gezeten was. Zij herkenden elkander terstond, en gewenkt door Doergandini begeeft Doergandana zich haastig naar binnen, buigt zich voor haar neder, en kust haar de voeten. Palasara, die Doergandana niet kent, vindt dit alles vreemd, doch wordt spoedig op de hoogte gebracht door Doergandini, die ook haren broeder vertelt, dat zij genezen was van hare kwaal, reeds gehuwd met Bagawan-Palasara, en zelfs reeds een' zoon had, genaamd Radèn-Abijasa. Ook Doergandana vertelt nu van zijne zijde, hoe het te Ngastina gesteld was, en welke de aanleiding van zijne reis en zoo geheel onverwachte komst te Ngastina was. Hij betuigt zijne blijde dankbaarheid over het geluk, zijne zuster in zulken staat te hebben mogen ontmoeten, en verzoekt dringend, dat hij haar met haar zoontje tot haren vader moge geleiden, opdat ook deze zich in haar geluk zòu mogen verheugen. Middelerwijl roept Doergandini haren zoon Abijasa, die, vernemende dat Doergandana zijn oom is, hem onmiddellijk om een paardje en een kris verzoekt. Doergandana belooft hem die, en neemt hem op zijn' schoot. Hij prijst zijne schoonheid, en voorspelt, dat zoodra zijn

grootvader hem ziet, hij hem zeker in vorstelijke kleeding zal steken.

Terwijl Doergandana nu zijn verzoek voordroeg, en zij er zamen over spraken, dat Doergandini met haar kind meê zou gaan om haren vader te bezoeken, werd het hart van Palasara geheel als omgekeerd en onverschillig voor Doergandini. Hij vindt heel goed, dat zij meê gaat, maar hij zelf zal niet meê gaan, evenmin als zijn zoon Abijasa. Hij gaat zelfs verder, en wil dat Doergandini alles zal meênemen, wat zij mogt verlangen, haar tegelijk te verstaan gevende, dat zij niet behoefde weder te keeren; het als de bepaling der goden verklarende, dat zij slechts zóó lang maar zouden gehuwd zijn tot zij een' zoon hadden. Alleen, dezen zoon mogt zij niet meênemen; hij moest bij hem blijven. Doergandini was zeer bedroefd, en ook verrast door dit besluit van Palasara, even als ook zijne drie Panakawan's, aan wie geboden was met Abijasa wat te gaan spelen.

Ziende dat Palasara niet meer te bewegen was, op zijn besluit terug te komen, berust Doergandini in haar lot, gaat naar buiten, en begeeft zich in de tandoe. Haar broeder Doergandana bleef echter nog binnen, om te beproeven of hij Palasara niet zou kunnen bewegen, op zijn besluit terug te komen. Te vergeefs! Als hij dan maar Abijasa mogt meênemen? Hij was nog zoo jong, en kon nog niet van zijne moeder gescheiden worden, want wie zou hem zogen? Palasara acht dit laatste in het minst geen bezwaar, want de afstammelingen van den berg Sĕpta-rĕngga – Palasara was afkomstig van den berg Sapta-arga – konden wel leven zonder gezoogd te worden! Nog houdt Doergandana niet op! Palasara verveelt dit gepraat, en

gelast hem dus nu maar op te houden en te vertrekken, daar hij anders te ver bij zijne zuster zou achterblijven.

Nu ontsteekt Doergandana in hevigen toorn, en wil hij Palasara te lijf, zelfs met zijne kris ..... doch plotseling valt hij in zwijm ter aarde! De bezwijming duurde echter niet lang. Weêr bijgekomen, vraagt hij vol ontzag, met allerlei vleitaal Palasara om vergiffenis en om zijn' zegen. Deze neemt zijne betuigingen goed op, en gelast hem op te staan, en huiswaarts te keeren als vroeger. Maar, wacht!... eer hij vertrekt, moet Palasara hem nog omtrent toekomstige getuigenissen het een en ander zeggen. „In het vervolg" – zoo zegt hij – „zult gij als koning regeren, en uwen vader in de regering over het rijk Wiraṭa vervangen! Ik geef (u) een' naam! Als gij als koning de regering zult hebben aanvaard, zult gij heeten: Mangsja-pati. Uw voorspoed zal niets te wenschen overlaten; gij zult uwe kinderen en kindskinderen in ongestoord geluk verzorgen. Als er dan later vijf panḍawa's zullen zijn (gij zult 't zelfs nog beleven, ḍi-mas! den strijd Brata-joeda) zullen uwe kinderen en kindskinderen met elkander strijden om het bezit van hun rijk! Weet! dan zal er een vorst opstaan, geheel zwart van vleesch en huid; ook van het zelfde geslacht met uwe kinderen en kindskinderen, de vijf Panḍawa's, en van dezelfde afstamming. Zie, ḍi-mas! onderrigt uwe kleinkinderen de Panḍawa's wèl, en zeg hun waarvoor zij dien zwarten vorst te erkennen hebben; dat zij niet denken, dat hij hun broeder is, maar dien der Baṭara's. Dat zij al zijne aanwijzingen opvolgen! Zie toe, di-mas! dat uwe kleinkinderen de Panḍawa's niet onverschillig zijn. Als dan later die strijd zal gestreden worden, ḍi-mas! zal geen uwer kinderen of kleinkinderen dien het eerst beginnen. Mogt

het gebeuren, dat zij het eerst den strijd beginnen, en geen acht geven op den tijd der Déwa's, dan zouden zij hun eigen kracht en die hunner broederen in den strijd verzwakken. Weet, ḍi-mas! dat er tijdens dezen krijg hemel noch hel zal zijn, alleen die zwarte vorst zal hemel en hel bezitten. Zie toe, ḍi-mas! dat gij mijn onderrigt volstrekt niet vergeet; maar dat naleeft!"

Doergandana: Met uw verlof! ik zal het op mijne kruin dragen; het zij gebonden aan de uiteinden mijner haren; het doordringe mijn ligchaam; het zij mij tot glans en bovennatuurlijk vermogen.

Doergandana, even verbaasd als verblijd over hetgeen Palasara hem heeft gezegd, krijgt nu zijn afscheid, en Palasara draagt hem vele groeten aan den vorst van Wiraṭa op.

Sĕmar: Radèn! Ik wensch u eene voorspoedige reis!

Doergandana: Dank je, Kakang-Sĕmar! Ik verzoek uw gebed. Ik geloof, dat ik binnen drie maanden hier terug zal zijn, om mijne opwachting bij Kang-Mas-Panĕmbahan te maken!

Nala-garèng: Ik zou u ook wel het een en ander willen opdragen, Bĕndara! Als u later terugkomt, moet u voor mij een lange sĕntagèn buikband meêbrengen!

Pétroeq: En ik, Bĕndara! zou u dan wel willen opdragen een woeriq-djingga-nila saroeng en kĕmbang-lĕpang kabaai! U moet 't vooral niet vergeten! Mag ik die sirihdoos houden, tot speelgoed voor uw' zoon?

Doergandana: Ja, ja! Pétroeq! maar den inhoud zou ik wel willen hebben om op reis te gebruiken!

Pétroeq: Hm, ja! tabak, die is noodzakelijk! Ik ben niet tevreden met op mijn' vinger te zuigen.

Doergandana: Nu, Kakang-Sĕmar! Vaartwel zamen! Ik heb reeds afscheid genomen van den Panĕmbahan!

Doergandana vertrekt nu met haast om zijne zuster in te halen, met wie hij de reis naar Wiraṭa voortzet. Behouden komen zij daar aan, waar de vorst Doergadéwa, wien de panḍita van Talkonḍa, genaamd Sĕntanoe-déwa, nog immer gezelschap houdt, beiden met smachtend verlangen verbeidt, en nu hartelijk welkom heet. Beiden vertellen daarna al hun wedervaren, en Doergadéwa vertroost zijne dochter over hare verstooting door Palasara. Hij, haar vader, is maar gelukkig, dat zij nu geheel gezond is! Alléén haar zoon Abijasa veroorzaakt haar nog bekommernis, daar hij nog zoo klein is, en zij hem niet heeft kunnen meênemen!

Terwijl zij zoo te zamen redeneerden, viel de panḍita van Talkonḍa hun in de rede om te vragen of deze Doergandini was? Het valt hem ligt, den vorst te vertroosten over hare verstooting door Palasara, waarin hij de verhooring zijner gebeden ziet. Zou hij minder zijn dan de panḍita van Ngastina? Wacht, hij zal den koning spoedig van het tegendeel overtuigen, door hem iets zeer wonderlijks te laten zien. En tegelijkertijd verandert hij een stuk ijzer in zijne hand in water – een' steen, in meel! De koning zou er dus zulk eene schade niet bij hebben, als hij hem zijne dochter ter vrouw gaf!

Met verbazing heeft Doergadéwa dit alles gehoord en gezien; hij is dan ook onmiddellijk bereid om zijne toestemming tot dit huwelijk te geven, waarmede zijn zoon Doergandana op de vraag naar zijn gevoelen dadelijk instemt.

Doergadéwa geeft nu zijne dochter aan Sĕntanoe –

déwa ter vrouwe, en beveelt dezen laatsten tegelijkertijd zijn' zoon Doergandana aan, opdat deze onmiddellijk na zijn overlijden, hem als koning van Wiraṭa opvolge.

't Schijnt wel, dat de koning verlangde, dat zijn stervensuur spoedig zou slaan! Toen hij zich, gevolgd van zijn' hofstoet, in het paleis had begeven, werd hij innerlijk hevig aangedaan; het was hem als of het ligchaam hem afgetrokken werd! Hij ging zijn bidkapel binnen, alleen gevolgd van de koningin, terwijl zijn hofstoet buiten voor de deur de wacht bleef houden.

Plotseling boog zich daar de vorst eerbiedig ter aarde, en ondernam het, zich als tot één massa zamen te pakken. Weldra was daar een gezant van Hjang-Oṭipati, die weder verdween met 's vorsten ligchaam en ziel tegelijk, een bewijs, dat de koning van Wiraṭa een beminde der Déwa's was, en zoo geschiedde wat hij verlangde!

Dit voorval bracht natuurlijk eene erge beweging en drukte in het paleis te weeg. De para-njaï's begaven zich onmiddellijk tot Doergandana, die nog steeds in gesprek was met Sĕntanoe-déwa, om hem berigt te geven van het overlijden zijns vaders, en ook dat het lijk verdwenen was! Hij was zeer aangedaan door dit berigt, doch Sĕntanoe-déwa wist hem te troosten door te wijzen op den zeer heerlijken hemel, die zijn vader nu ten deel was geworden. Hij deed hem tegelijk de vorstelijke staatsiekleeding aantrekken, op den gouden troon plaats nemen, en den volke bekend maken, dat hij Doergandana tot koning van Wiraṭa had verheven, wiens plegtige inhuldiging weldra plaats had, en die van toen af aan den naam droeg: Maha-radja-Praboe-Mangsja-pati!

Na afloop dezer plegtigheden begaf Sĕntanoe-déwa

zich in het paleis, en werd Déwi-Doergandini hem tot vrouw!

Abijasa kon intusschen zijne moeder maar niet vergeten. Gedurig vroeg hij zijnen vader waar zij was, en hoe ze zóó lang wegbleef, en dat hij naar haar toe wilde. Allerlei listen en uitvlugten, die men bedacht, om hem zijne moeder te doen vergeten, waren vergeefsch, en in het eind was Palasara wel gedwongen, hem onder geleide van de drie panakawan's naar zijne moeder te laten gaan.

De reis liep door wouden, die vol waren met allerlei wild gedierte. De glans van Abijasa straalde schitterend, en verspreidde zich over het woud. Afwisselend werd hij gedragen of liep hij tusschen de drie panakawan's. De dieren des wouds konden spreken als menschen, en vermaanden de reizigers tot voorzigtigheid, om zich nergens aan te stooten, want deze Abijasa was een gunsteling der goden. Hij wist dan ook volstrekt niet van vrees, in tegenstelling met zijne geleiders. Als hij weêr zelf wilde loopen, droeg Sĕmar hem liever uit vrees voor een' tijger, die hem misschien aanvallen zou. Doch Abijasa antwoordde dan tot aller verbazing van geen vrees te weten, want daar is er één die ziekte en dood in zijne hand heeft!

Langzaam ging de reis voorwaarts. Geen bloem zagen zij, of zij werd geplukt. Eindelijk bereikten zij toch de stad Wiráṭa. Zij begaven zich naar het paleis, en hielden stand aan de poort. Zij konden van daar den koning en de koningin met een jongentje op haren schoot onderscheiden, welke Sĕmar, na informatie, aan Abijasa verklaart te zijn: Doergandini zijne moeder, zijn stiefvader Sĕntanoe-déwa, en hun zoon Déwa-Brata. Doch ook Doergandini heeft haren zoon herkend.

Al ware hij ook rood en groen beschilderd, dan zou zij hem nog herkend hebben. Van blijdschap alles vergetende, staat zij plotseling op, zoodat de kleine Déwa-Brata van haar' schoot met zijn' neus tegen den grond valt en een buil in het voorhoofd krijgt, en vliegt naar Abijasa toe, dien zij weenende in hare armen neemt, luide hare blijdschap en haar geluk te kennen gevende. Abijasa verlangt nu van haar, dat zij maar tegelijk meê naar huis, naar Ngastina, terugkeere; doch zij, eene verzuchting slakende over zijne kinderlijkheid, weet eene afleiding aan het onderhoud te geven, door Sĕmar en zijne gezellen naar hun' welstand en dien van hunnen heer te vragen. Ook informeert zij zich of Palasara zich nog omtrent haar uitgelaten heeft, doch Sĕmar kan alleen berigten, dat zijn bĕndara hem bij zijn vertrek een' spoedigen terugkeer met Abijasa heeft aanbevolen. Om die reden zou hij dan ook nu wel weêr terug willen keeren. Zij had nu toch haar kind gezien en ontmoet! En ook uit vrees voor Sĕntanoe-déwa, die misschien minder met deze ontmoeting ingenomen zou zijn.

Deze laatste was werkelijk vreeselijk uit zijn humeur gebracht, door hetgeen daar plaats had. Hij was met zijn zoontje Déwa-Brata, die erg schreide, binnen gebleven, onderwijl Doergandini zich, met Abijasa in de armen, buiten met Sĕmar en zijne reisgenooten onderhield. Wat zou zij daar toch te doen hebben? En dat, weenende, met een kind in de armen! O, dat zal zeker een kind van dien paṇḍita van Ngastina zijn! Maar wat heeft zij nu nóg met hem te maken? Vroeger is vroeger, maar nu is nu! En dat alles zoo maar zonder hem kennis te geven! Houd je maar stil, Déwa-Brata! huil maar niet! Ga naar dien jongen

toe, dien je moeder daar op haar schoot heeft, en gooi hem met een' steen naar het hoofd! Déwa-Brata doet onmiddellijk wat zijn vader hem gezegd heeft, doch gooit ongelukkig mis, zoodat hij het hoofd van Nala-garèng raakt! Hij keert daarop gaauw terug, terwijl Nala-garèng staat te schreeuwen en te vloeken! „Wat is dat, Nala-garèng?" vraagt Abijasa, en is na bekomen antwoord tegelijk gereed om hem te wreken, hoewel zijne moeder en Sĕmar hem willen tegenhouden, daar hij nog zoo klein is! Maar dat kan hem niet schelen! Hij durft! „Waar is die steen?" Hij neemt dien op, vliegt Déwa-Brata na tot in zijns vaders nabijheid, en smijt hem toen den steen zoodanig naar het hoofd, dat hij ter aarde stort, waarop Abijasa spoedig de vlugt naar buiten neemt!

Sĕntanoe-déwa vertroost zijn kind, en zegt hem met weenen op te houden. Vreeselijk boos is hij. Hij zal zelf zijn' zoon wreken. Met een' rietstok zwaaijende, gaat hij naar buiten, en zegt Sĕmar en de zijnen, die met Abijasa tegelijk op de vlugt gingen, dat zij maar moesten vlugten, hij zou ze wel krijgen! Reeds aan zijn' zoon had hij gezegd, niet tevreden te zullen zijn, als hij dien jongen, Abijasa, niet gedood had, en hij vervolgt dan ook met dat doel de vlugtenden. Hoe bevreesd, Pétroeq en Nala-Garèng kunnen de verzoeking niet weêrstaan, tegelijk een gouden bokor met manggistan, pidjĕttan en andere vruchten meê te nemen; de vruchten laten zij verloren gaan, en dragen den bokor onder den arm, of zetten hem omgekeerd op het hoofd als een koeḍoeng. (1) Met hun drieën dragen zij

---

(1) Koedoeng, iets om het hoofd mede te bedekken (Woordenb. s. v.)
Q. K. N.

om de beurt Abijasa, steeds achterna gezet door Sĕntanoe-déwa tot buiten de muren van het paleis. De dikke Sĕmar hijgde naar zijn' adem van vermoeijenis.

Maar toen kwam er onverwachte hulp! Palasara, de uitstekende paṇḍita van Ngastina met bovennatuurlijke wetenschap en doorzigt toegerust, weet ook dat zijn zoon in moeijelijkheid verkeert. Hij zet zich in ernstig biddende houding, en ziet! in een oogenblik bevindt hij zich bij Sĕmar en de zijnen in het bosch! Abijasa vertelt zijn' vader onmiddellijk, dat zijn moeders man hem nazit, en hem wil vermoorden. „Ik heb 't je immers reeds gezegd, dat je moeder weêr getrouwd is, maar je wilde haar volstrekt achterna gaan! Zeg eens, Sĕmar! wat is er gebeurd?" En deze laatste geeft hem een verhaal van hetgeen wij reeds weten.

Zonderling is 't, dat Palasara die te Ngastina wist wat er te Wiraṭa gebeurde, op Sĕmar's verhaal allereerst de vraag laat volgen: „Kakang-Sĕmar! hoe ziet die paṇḍita van Talkoṇḍa er uit?" Was Sĕntanoe-déwa dan nog zoover achter, dat hij hem niet zien kon? Doch naauwelijks heeft Sĕmar geantwoord, of daar was hij ook bij hen! Sĕntanoe-déwa kent Palasara niet persoonlijk, en vraagt hem dus, groetende, wie hij is? Tot zijne verbazing heeft hij den vader van Abijasa dus vóór zich!

Terwijl Palasara nu Sĕmar gelast met Abijasa op zij te gaan, verneemt hij van Sĕntanoe-déwa hoe 't komt, dat hij hem daar ontmoet, waarop Palasara hem vraagt, wat zijn zoon gedaan heeft, dat hij hem zoo nazit en wil dooden? Hij, als vader, kon dat natuurlijk niet zoo maar toestaan! Wil Sĕntanoe-déwa, dat de beide jongens 't met elkaâr uitmaken, dan heeft hij er niets op tegen; maar daarvan wil Sĕntanoe-

déwa niet weten. Palasara neemt 't dus voor zijn' zoon op, en beide worden handgemeen, met het aanvankelijk ongelukkig gevolg voor Palasara, dat hij, door Sĕntanoe-déwa ter aarde geworpen, bewusteloos daar neêrlag, kermende van pijn, hijgende naar zijn' adem, en bloed opgevende.

Weldra kwam Palasara echter weêr bij; hij zag op, en zeî tot Sĕmar: „Nu! De hand van dien Sĕntanoe-déwa is van magtige werking, Kakang-Sĕmar!"

Sĕmar: Wees toch vooral voorzigtig, radèn! Hij kan ijzer in zijne hand nemen; 't smelt en wordt water; een steen, hij vergruist, en wordt meel! Zijn adem is vuur, zijn speeksel is vuur, van dien Sĕntanoe-dèwa!

Palasara: Ja, Kakang! zijne handen zijn als gloeijende kokosnootdoppen! Kom, Sĕntanoe-déwa! Laat ons zamen het krijgsgeschrei: djaja-mrĕta aanheffen!

Sĕntanoe-déwa: Ja, kom maar vooruit! Hier vóór me, Palasara! Als je 't maar uithoudt, dat ik je met mijne hand sla!

En tegelijk vatten beiden elkander weêr aan! Het toeval wilde, dat de blik van Sĕntanoe-déwa ter zijde afgetrokken werd, van welk oogenblik Palasara onmiddellijk gebruik maakt, en hem een' slag boven op het hoofd geeft, zoodat zijne tegenpartij achterovertuimelende, bewusteloos ter aarde valt. Doch, hoe ook getroffen, hij herstelt weldra, en de worsteling wordt weêr voortgezet. In den worstelstrijd, die nu volgde, bleek beider moed en onkwetsbaarheid. Toen ontstond er eene hevige natuurberoering; zon en maan verduisterden! De Déwa's, wier gejoel en gejuich het luchtruim vervulden, zagen wat er plaats had, en spoedig werd er kennis van gegeven aan Hjang-Giri-Nata, die terstond last gaf Hjang-Kanéka-Poetra van Sĕndang-wangsoel'an te ont-

bieden. Deze verscheen weldra, gevolgd van Baṭara-Wisnoe. Baṭara-Goeroe informeert zich nu bij hem naar hetgeen er op aarde voorviel, en gaf hem, na bekomen inlichting, te kennen, dat hij hem naar de aarde moest volgen, om de beide strijders van elkander te scheiden. Aan Baṭara-Wisnoe, dien hij hier Moerti noemt, gelast hij alles in gereedheid te brengen, ook de koe Andini (waarop Baṭara-Goeroe rijdende voorgesteld wordt), en zij vertrekken met hun drieën, gevolgd van de Déwa's.

Toen zij ter plaatse van den strijd gekomen waren, gaf Hjang-Pramèsṭi aan Narada last, zich tusschen de strijdenden te werpen, en ze met geweld van elkander te scheiden. Dit gedaan hebbende, zegt hij hun, eens te zien, wie daar achter hen is! Naauwelijks hebben zij ontdekt, dat zich Hjang-Djagad-nata daar bevindt, of beiden buigen zich eerbiedig voor hem ter aarde, kussen hem de voeten, die zij eerbiedig tusschen de beide handen houden, en bewijzen hem de meest onderdanige hulde. Baṭara-Goeroe neemt die goedgunstig aan, en betuigt hun zijne verwondering, dat zij zoo met elkander in strijd konden zijn! „Welaan, ik heb je beiden een voorstel te doen! Wat verkiest ge, hemelsche of aardsche zaligheid?"

Sĕntanoe-déwa: Met uw verlof! Als mijn Heer zijn' zoon de keus laat, dan worde mij toegestaan gelukkig op aarde te zijn, tot dat ik ete het stof van (= begraven worde op) het eiland Java!

Baṭara-Narada: Lah, dat is een bewijs, Aḍi-Goeroe! dat Sĕntanoe-déwa alleen maar zijn eigen geluk wil ter harte nemen, en er niet aan denkt, zijne kinderen en kleinkinderen ten zegen te verstrekken!

Baṭara-goeroe: 't Zij zoo, Kakang-Narada! laat

me toch maar doen al wat Sĕntanoe-déwa verlangt. Laat me nu uw' zoon Palasara eens het voorstel doen! En gij, Palasara! wat is uwe keus?

Palasara: Ik onderwerp mij onderdanig geheel aan wat mijn heer verlangt. Mogt mijn heer er genoegen in nemen, dan zou ik wel willen, dat mij werd gegeven de zaligheid in den hemel te smaken. Alleen is 't mijne bede, dat mijn zoon Abijasa, als hij meerderjarig zal zijn, tot koning van het rijk Ngastina moge verheven worden, en niet een ander zijne plaats inneme!

Baṭara-goeroe: O, dat is goed, mijn kind! Zie, ik sta je alles toe, wat je me daar verzoekt, van het begin tot het einde. Regeer als vorst over het rijk Ngastina! (namel. in zijn afstammelingen) Ḳakang-Narada! Ontbied hier uwen kleinzoon van Wiraṭa, Mangsjapati en zijne zuster, dat zij tegelijk getuigen zijn!

Toen de laatsten nu voor hem verschenen waren en hem hunne hulde hadden bewezen, rigtte hij tot Mangsjapati het woord, zeggende, dat hij éénen, namelijk Palasara, den strijd had laten verliezen, en hem onder de Déwa's zou opnemen! Maar Abijasa vertrouwde hij aan zijne zorg en dien van Sĕntanoe-déwa toe, dat zij hem van kleederen en eten zouden voorzien, daarin geen onderscheid makende met hunne eigene kinderen. Het oordeel der Déwa's zou over hem, Sĕntanoe-déwa, komen, als hij ongehoorzaam was! Deze laatste neemt den hem opgedragen last aan, en belooft, als Abijasa volwassen zal zijn, hem tot koning over Ngastina te verheffen. Baṭara-Goeroe neemt Mangsja-pati en Doergandini tot getuigen van Sĕntanoe-déwa's belofte! Aan Sĕmar, Pétroeq en Nala-Garèng draagt hij op, vooral goede zorg voor hunnen neef Abijasa te dragen. „En, gij, Mangsja-

pati en Sĕntanoe-déwa!" zoo gaat hij voort, „verblijft in de residentie Ngastina in geluk en zaligheid. Ik keer terug naar het godenverblijf."

Palasara: Kakang-Sĕmar! Breng uwen neef hier bij mij, dat ik hem nog eerst kusse.

Mijn kind, je moet maar heel gaauw groot worden! Ik zal er voor zorgen, dat je geen ongemakken overkomen! Wees gij volmaakt gelukkig in de residentie Ngastina; vader gaat naar het hemelrijk!

Abijasa: Vader, wáár wil je naar toe? Ik ga meê!

Palasara: Gij zult mij niet volgen, kind! Gij moet met uw' oom Sĕmar hier blijven! Wat gij ook zult verlangen, het zal alles geschieden, als uw oom Sĕmar er is!

Toen nu Palasara voleindigd had met bevelen te geven, waren al zijne wenschen vervuld, en verscheen hij voor Hjang-Giri-Nata. En toen deze gesproken had, antwoordden hem een verschrikkelijk gebulder en gedonder, tot eene getuigenis voor Sĕntanoe-déwa, dat hij wèl zou doen aan het rijk Ngastina, en hulde betoonen aan Abijasa, als den toekomstigen koning. Ook de Déwa's gaven hiervan getuigenis. Toen verhief zich bulderend zijne stem, zoodat alles buiten de stad zich bewoog, en verdween Palasara, die daardoor bewezen werd een volmaakt Paṇḍita te zijn, die de zinnelijkheid gedood had, tegelijk met Hjang-Giri-Nata!

Voorts wordt er verhaald, dat Sĕntanoe-déwa naar Ngastina verhuisde, en Sĕmar, Pétroeq en Nala-Garèng zich met elkander verheugden en feest vierden!

(*Wordt vervolgd.*)

DE GEMEENTEN OP LEITIMOR (EILAND AMBOINA) IN 1871.

Het is mij eene aangename taak, na een jaar in dezen mijnen nieuwen werkkring te hebben doorgebragt, u een en ander mede te deelen aangaande den toestand dezer gemeenten en den arbeid hier door mij verrigt.

De gemeenten, behoorende tot het bergdistrict van Leitimor, zijn negen in getal, en vormden weleer den werkkring van den te Hoetoemoeri gevestigden zendeling-leeraar. Na het vertrek van Br. SCHOT naar Amahai, in 1860, bleven die gemeenten, gelijk zoo menigmaal met onze maleische gemeenten, tot hare niet geringe schade, het geval was, aan zichzelven overgelaten, tot dat in 1864 een koninklijk besluit den predikanten van Amboina voorschreef, het tweemaal 's jaars bezoeken dier negerijen. De predikanten DIEST LORGION, BALSEM en V. HASSELT kweten zich van die dienst met veel ijver, de laatste zelfs, toen hij twee jaren lang de dienst ter hoofdplaats geheel alleen had te vervullen. Bij besluit van Z.Exc. den Gouverneur-generaal van Nederlandsch-indië, d.d. 15 December 1870, n°. 8, werd mij, gelijk u bekend is, tijdens mijn verblijf te Batavia, op voordragt van het kerkbestuur, deze werkkring toevertrouwd, met bijzondere vergunning, om in 't belang mijner gezondheid, te Amboina te wonen. Dat was al, wat het kerkbestuur voor mij gedaan kon krijgen; want,

hadden ook de doctoren, die mij destijds behandelden, eenstemmig en herhaaldelijk verklaard, dat eene reis naar Europa voor mij, evenzeer als voor mijne vrouw, dringend noodzakelijk was, de onzekere verhouding, waarin wij hier tot heden toe blijven, bood geenerlei grond aan, waarop men een verzoek om verlof naar Nederland zou kunnen baseren. Ik nam dus de vergunning, mij geschonken dankbaar aan, en had vooral reden, mij daarover te verheugen, toen ik in den afgeloopen regentijd een' hernieuwden aanval mijner kwaal had te doorstaan, terwijl mijne vrouw mede ruim twee maanden geneeskundige hulp noodig had. Tot het genootschap waagde ik het niet mij te wenden ter zake van een buitenlandsch verlof, overtuigd, dat bij den besten wil het Bestuur niet bij magte zou zijn, mij hulp te bieden. Het eenige, wat ik de vrijheid nam te doen, was, het genootschap eenige tegemoetkoming te vragen in mijne huishuur alhier, daar het Gouvernement mij hiertoe slechts *f* 20, en dus nog minder, dan wij weleer op buitenposten hadden, toestond, en ik in deze omstandigheden op den duur niet van de vergunning tot verblijf op Amboina kan blijven gebruik maken.

Niettegenstaande ik dus in het afgeloopen jaar met ziekte had te kampen, mag ik echter verzekeren, dat door Gods goedheid, mijn werk daaronder niet heeft behoeven te lijden. Van Maart tot Augustus nam ik, op verzoek van Ds. VAN HASSELT, die wegens ziekte verlof had bekomen naar de Minahasa, de predikdienst met de bediening van Doop- en Avondmaal en de voltrekking der huwelijken in de Maleische gemeente ter hoofdplaats waar, dewijl Ds. VAN DER VEN nog eerst sinds korten tijd hier en dus met de Maleische taal onbekend was. Buitendien bezocht ik nu en dan mijne buitengemeenten en na

terugkomst van Ds. VAN HASSELT kon ik die geregeld bezoeken. Behalve dat ik des Zondags in de nabijgelegen negerijën Soija-Atas en Hatalaij dienst deed, zoo vaak men slechts een' draagstoel te mijner beschikking stelde, heb ik in den loop des jaars al mijne gemeenten zesmaal bezocht, waarvan twee maal tot bediening des heiligen Avondmaals. Bij het bezoeken mijner gemeenten hield ik tevens telken male mij met de catechisanten bezig, terwijl ik twee malen onderzoek van lidmaten hield; of wel ik hield des avonds voor de gemeente eene bijbellezing. Het Kerstfeest bracht ik in de gemeente Ema (eene der grootste) door. Te Amboina hield ik wekelijks eene catechisatie met jonge lieden uit mijne gemeente, die daar verblijf houden, had eene hollandsche catechisatie met mijn dochtertje en de kinderen van Zr. VAN EKRIS, bezocht de inlandsche zieken in het militair hospitaal, en hield mij, op verzoek, twee morgens elke week onledig met het geven van godsdienstig en wetenschappelijk onderwijs aan eenige adspirant-onderwijzers, gewezen kweekelingen van Br. ROSKOTT, die sinds de opheffing van zijn Instituut geen geregeld onderwijs konden genieten, daar de kweekschool des Gouvernements nog altijd alleen op de begrooting bestaat. Ik heb hoop, dat van die jongeluî, met Mei a.s., een viertal met succes het gevorderd examen zal kunnen doen.

De kerkgebouwen der gemeenten op het gebergte laten over 't algemeen veel te wenschen over. Alleen de negerijën Kilang en Hatalaij bezitten behoorlijke gebouwen, luchtig, goed verlicht, ruim en netjes ingerigt. Vooral de kerk van Kilang is zeer fraai gebouwd, van glazen ramen en vloersteenen voorzien, met een' goed afgewerkten preekstoel, behoorlijke zitplaatsen en eene kerkekamer. De overige kerken zijn oud, klein en bedompt, die van

Soija-Atas en Nakoe worden bepaald gevaarlijk bij langer gebruik, daar al de houtwerken door de witte mieren zijn vernield. De kerk van Hoetoemoeri is ruim, ziet er van buiten goed uit, maar het inwendige is morsig en haveloos. Een voorname oorzaak van den ontredderden toestand der meeste kerken is, dat men in de meeste negerijën, zelfs in de groote negerij Hoetoemoeri tot voor korten tijd, jaren lang de kerken heeft gebruikt tot schoolgebouw. Het ware te wenschen, nu men onze christenscholen geheel aan allen invloed der godsdienst heeft onttrokken, dat men nu ook niet langer gebruik maakte van onze kerken als schoolgebouwen, te meer daar dit niet behoeft en een schoollokaal met weinig moeite is gezet. In kleine gemeenten als Leähari en Hoekoerila zou men dit bezwaarlijk kunnen vorderen, maar wanneer desniettegenstaande Leähari een schoolgebouw heeft, is het enkel aan onverschilligheid van den Regent te wijten, wanneer eene groote negerij er geen bouwt. Reinigde men nu des Zaturdags maar behoorlijk het gebouw, en ruimde men het op, dan zou dit nog minder zijn; maar men ziet des Zondags soms allerlei vuil in de kerk; en borden, kaarten en wat dies meer, zij blijven staan en aan den muur hangen. Soms gebeurt het, dat, bij het gebruik der kerk als school, allerlei min passende tooneelen daarin voorvallen. Zoo gebeurde het in het vorige jaar te Soija-atas dat de militaire troepen bij eenen marsch derwaarts de kerk open vindende, dewijl daar eenige kinderen (zonder meester) aan het leeren (?) waren, dit gebouw tot rustplaats kozen, en ontslagen van den militairen band, terwijl de officieren, die de troep geleidden, in de regentswoning waren, gingen zitten kaartspelen, eten en drinken, vuile eijerschalen in de kerkzakjes deden, op den preekstoel allerlei

grimassen maakten en vuile liedjes zongen. Dat de gemeente zoo iets met ergernis ziet gebeuren, behoef ik wel niet te zeggen. Maar toen ik er over klaagde, „wel" zei men: „de troepen moesten toch rusten, het gebouw was een schoolgebouw, en al was 't eene kerk, wat zou 't er toch aan doen, of daar nu al eens wat gekheid verkocht werd, we waren toch tegenwoordig te zeer verlicht, om daarin nog ergernis te vinden; vond de gemeente er die in, waarom zorgde ze dan niet, dat de kerk gesloten bleef," enz. enz.

De gelden, die de gemeenten in hare bijeenkomsten te zamen brengen, gaan voor 't grootste deel naar Amboina, waar de inhoud der bussen elke drie maanden bij de diakenen wordt gestort, aangezien onze gemeenten zelve geen' kerkeraad hebben. Van al die armengelden geniet slechts ééne bedeelde in het gebergte (te Ema) eenigen onderstand. Wel wordt er bij de zondagsgodsdienstoefeningen ook nog voor de kerk gecollecteerd, maar dat schijnt weinig op te brengen, of wel die gelden schijnen in der tijd slecht bestuurd te zijn geweest, als ik naga hoe arm het ameublement der meeste kerken is. Ik zou wel geneigd zijn, het laatste te denken, daar ik bij mijne komst die gelden hier onder verantwoording van den Regent, dáár van een' der meesters, ginds van een „orang-toewa-agama" vond, en de boeken, waarin die gelden behoorden verantwoord te zijn, op enkele plaatsen zoek waren, op andere eerst sinds kort aangelegd, of groote gapingen aanbiedende. De kontroleur der afdeeling heeft zich toen daarmede bemoeid, en daarop wat orde gesteld, even als op het behoorlijk aanhouden der verschillende gemeente-registers, die mede bijna overal schromelijk in de war waren. Het zou om een en ander wel te wenschen zijn, dat we een' eigen' kerkeraad kregen,

zonder 't welk ik mij ook al liever niet met deze geldelijke zaken zou bemoeijen, en waardoor alles op orde zou komen, de gelden in de gemeenten zelven zouden blijven, en behoorlijk jaarlijks aan de rekenkamer verantwoord worden. Maar de zaak is slechts, van waar de geschikte personen te bekomen? Onder de meesters zijn er weinigen, die ik tot kerkeraadsleden zou wenschen aangesteld te zien, en nog minder onder de regenten, van welke men weder, zoo men hen niet benoemde, allerlei tegenstand zou hebben te wachten. Tot heden toe hadden deze gemeenten, uitgezonderd Hoetoemoeri, dat een kristallen stel heeft, geen Doop- en Avondmaal-stel. Ik begon daarom met eene algemeene deelneming van alle lidmaten te vragen tot den aankoop van een eenvoudig doch solide stel, zoodat de gemeenten nu een behoorlijk en duurzaam servies hebben. Bij het gezang der gemeente wordt op de meeste plaatsen van fluiten van verschillende grootte gebruik gemaakt; hier en daar is dat spel vrij goed en melodieus; maar op andere plaatsen dient het slechts, om het gezang te ontstemmen. Over 't algemeen doet het accompagnement der fluiten het kerkgezang een slepend en draaijend karakter aannemen. Hiertoe dragen ook veel bij de op Ambon zoo algemeen gehouden bijeenkomsten tot psalmgezang, (die ook nog wel om andere redenen min wenschelijk zijn), waarbij men den ganschen nacht bijéén is, en doorbrengt met het achtereenvolgens opdreunen van eene reeks van psalmverzen, en waardoor men van jongs af leert, machinaal woorden en wijzen te volgen, waarop dan in de kerk weinig meer wordt gelet. Om nu hierin eenige verandering te brengen, zou ik de tahlîls (gezangen) op het gebergte willen invoeren, die niet algemeen bekend zijn en alleen op Hoetoemoeri gebruikt worden, doch

sinds we hier ons depôt niet meer hebben, is de vraag hoe aan die boeken te komen. Zou het genootschap hierin mijne gemeenten kunnen te gemoet komen? Een duizendtal zou, mits de prijs niet te hoog gesteld zij, wel geplaatst kunnen worden.

De inlandsche schoolmeesters, te Soija Atas 1, te Hatalaij 1, te Nakoe 1, te Kilang 2, te Ema 2, te Hoekoerila 1, te Leahari 1, te Roetong 1, te Hoetoemoeri 2, zijn tot heden nog steeds de voorgangers bij de openbare godsdienstoefening. De zondagdienst is den eersten meester (dáár, waar zich meerdere bevinden), de gebedsuren zijn den tweeden aanvertrouwd. Gewoonlijk echter verdeelen ze de beurten naar goedvinden. Deze meesters zijn vooral in den laatsten tijd ware amphibiën geworden. In de kerk zijn zij de dienaren van CHRISTUS, in de school mogen zij van Hem niet spreken, hoewel enkel protestantsche kinderen die bezoeken. Wat de kerkdienst betreft, staan ze onder den zendelingleeraar, maar in den grond der zaak hebben ze niets met hem te maken, want ze zijn schoolmeesters, en nemen enkel de kerkdienst waar, en als schoolmeesters zijn ze onderworpen aan den Kontroleur en den Adjunct-inspecteur van onderwijs. 't Is te wenschen, dat aan dezen toestand een einde kome. Bedroevend is het, dat er zoo getalmd wordt met de opleiding van inlandsche geestelijken, die wij nu éénmaal niet meer kunnen ontberen, en welke opleiding zamenhangt met de aanstelling der hulppredikers voor Amboina. Er zijn onder de meesters, omtrent wie ik alle reden van blijdschap heb, wat betreft hun werk in de gemeente en met name in opzigt tot het catechetisch onderwijs, zoo als bijv. te Ema en Nakoe, en vooral te Roetong; daarentegen zijn er met wie het ongelukkig gesteld is, zonder dat ik er iets

aan doen kan. Zoo bijv. te Kilang, waar de meesters het werk veelal aan een' orang-toewa-agama overlaten, en de kennis der catechisanten armzalig was. Te Roetong, Ema, Hatalaij en Nakoe houden de meesters nog 1 of 2 afzonderlijke uren van onderwijs voor de catechisanten, behalve het hun bij vroeger schoolreglement voorgeschreven Donderdag-middaguur; de kennis der Bijbelsche geschiedenis en algemeene kennis der bijbelboeken was bij de leerlingen dáár over 't algemeen voldoende. Te Roetong, Ema, Hoetoemoeri en Hatalaij wordt des Zondag-avonds eene bespreking gehouden van de preek, des morgens gedaan. De meester van Roetong houdt buitendien nog des Woensdag-avonds eene bijbellezing in verschillende huizen bij beurten. Des Zaturdag-namiddags wordt overal het zoogenaamd „gebed" gehouden voor de leden der gemeente. De opkomst liet op vele plaatsen te wenschen over. Echter moet ik daarbij aanmerken, dat, wanneer ik de dienst vervulde, ik geene reden van klagen dienaangaande had, maar het getal kerkgangers gemeenlijk meer dan het dubbel beliep. Het is ten deele aan de weinige belangstelling van regenten, ten deele ook aan de wijze, waarop sommige meesters voorgaan, te wijten, dat de opkomst hier en daar niet beter is. Over 't algemeen is er niet veel roemens over het gehalte van godsdienst en zedelijkheid onder de bevolking. De levensbezigheden brengen mede, dat de huiselijke band niet zeer naauw is. De vrouwen, oud en jong, zijn wegens de nabijheid der hoofdplaats bijna geregeld alle dagen (velen zelfs op Zondag niet uitgezonderd) op de pasar te vinden, de mannen brengen den tijd meest in het bosch door, de kinderen blijven alzoo meest aan zich zelven overgelaten. Daarbij heerscht in de meeste negerijën op het gebergte een vrij sterk gebruik van sagoweer. De opvoeding der kinderen wordt

verwaarloosd, daar de vroegere schoolpligtigheid werd ingetrokken en de ouders hunne kinderen liever tot eigen voordeel gebruiken, dan hen te laten onderwijzen. Gedurige vermaningen dienaangaande, bij gelegenheid der doopsbediening, enz., schijnen niet veel te baten. Gewoonte doet alles af, en onder zulk een volk werkt de vrijheid slechts nadeelig. Te huis worden de kinderen reeds vroeg ingewijd in en gewend aan allerlei onzedelijke praat, ruwe bejegening, kwade praktijken en wat dies meer zij. Echter bestaat hier ook wel gunstige uitzondering; de negerij Roetong (vroeger een toonbeeld van allerlei goddeloosheid) is sinds de komst van dezen uitstekenden meester vele anderen ten voorbeeld, wat orde en ingetogenheid betreft. Meester en Regent waren tot heden toe zamen in één geest werkzaam. Men tracht echter op allerlei wijze die zamenwerking ten goede af te breken, den Regent in andere kringen te trekken, de bevolking tegen den meester op te zetten! Het volk is in de eene negerij niet beter of slechter, dan in de andere; alles hangt af van de wijze, waarop het wordt bestuurd en geleid. Iets verblijdends is, dat in mijne berggemeenten het leven buiten den echt merkelijk minder voorkomt, dan op de hoofdplaats niet alleen, maar ook dan op de eilanden buitenaf, o.a. op Noesalaut, waarover ik steeds veel te klagen had. Zoowel de verhouding van echte tot onechte geboorten, als het aantal gesloten huwelijken is daarvan ten bewijs. Arbeidzaamheid wordt daarentegen hier al even zeldzaam gevonden, als elders onder de Ambonezen. Het is ontegenzeggelijk waar, dat Ambon's bevolking een zwaar verlies heeft geleden bij de opheffing van het nagel-monopolie en bij de daarnevens opgelegde hoofdelijke belasting. Maar hoewel men nu in deze nabij de hoofdplaats gelegen dorpen heel wat zou kunnen doen, om op eene andere wijze eenige

welvaart te erlangen, bekommert men zich daarover volstrekt niet. 't Is hier op Amboina dagelijks te bespeuren, hoe de bevolking slechts leeft van 't geen God haar, zonder eenige moeite van hare zijde, laat groeijen, en zij, als ze slechts sago en wat vruchten en boombladeren (sajor) hebben, nog te lui zijn, om van hunne vischrijke kusten partij te trekken. Niets zoekt men te verdienen, of het moet zonder veel inspanning verkregen worden. Van diefstal en andere misdaden hoort men uiterst zelden, maar nog zeldzamer van iets, anderen ten goede verrigt. Een grof egoïsme heerscht in alles. De eenige prikkel tot het goede, de wet (titah), is opgeheven, en de gulden zon der vrijheid noodigt slechts uit tot een „dolce far niente". Tot de hoogste uitzondering behoort het, als in een of ander gezin sprake is van huiselijke godsdienst. De godsdienstigen uit den volke zijn de trouwe kerkgangers; is men dit, dan volbrengt men naar zijn idée zijn' schuldigen pligt, en heeft met den Hemel afgerekend. Het gebedsleven is den meesten eene ongekende zaak; van bewustheid van zonde en behoefte aan genade bemerkt men al zeer weinig; zijne verkeerdheden bedekt men voor 't oog der menschen door logen of vergôelijkt die met een beroep op de „biasa" (het gebruik, den grootsten afgod der inlanders); gaat men sterven, men roept een' meester of toewa-agama, om een gebed te doen, en daarmeê is men gerust. Op de hoofdplaats en onder de „beschaafden" is het geen zier beter; men weet niet, waarover men zich meer moet verbazen, over de ongehoorde domheid, dan wel over de verregaande verharding der harten. De omgang van vele christenen uit het gebergte met burgers of vreemdelingen ter hoofdplaats, is al even verderfelijk voor hen, als de bezoeken van sommige Europeanen, die in de negerijën hun „vermaak" gaan zoeken.

Vooral Hoetoemoeri geniet de eer van zulke bezoeken zeer vaak, en 't is dan ook die gemeente wel aan te zien. Desniettegenstaande moeten wij voorwaarts, en in Gods kracht zoeken, wat en waar onze hand bij magte is te werken. 't Schijnt wel, dat overal de strijd tusschen licht en duisternis in openbaarheid en hevigheid toeneemt. O, dat ons geloof dan ook mede toeneme, wetende dat de overwinning nooit aan de zijde der wereld kan zijn! De Heer vermeerdere daartoe ons aller gebed!

J. J. VERHOEFF.

Br. VERHOEFF, vertrok later, tot herstel van gezondheid, naar Nederland, maar overleed op reis. Het bovenstaande is het laatste, wat wij van zijne hand ontvingen. Hij trad in 1856 in dienst, en werkte sedert in de Molukken met trouw en ijver. Zijne weduwe kwam met haar dochtertje behouden in het Vaderland aan.

VERSLAG VAN HET EXAMEN DER KWEEKELINGEN EN ADSPIRANT-KWEEKELINGEN, AAN DE SCHOOL TOT OPLEIDING VAN INLANDSCHE VOORGANGERS TE TOMOHON, GEHOUDEN ALDAAR DEN 20sten EN 21sten DECEMBER 1871.

(Uitgebracht voor de zendelingvereeniging.)

Waarde Broeders!

De Commissie, door uwe Vereeniging aan de broederen WILKEN en LOUWERIER toegevoegd, tot afneming van bovengenoemde examens, verzoekt weinige oogenblikken uwe welwillende aandacht voor het korte verslag van hare verrigtingen en bevindingen, dat zij bij dezen de eer heeft u aan te bieden.

Den 19den December vereenigde zij zich te Tomohon, waar ook Br. BROUWER, ofschoon geen lid der Commissie uitmakende, zich liet vinden tot bijwoning der examina. De andere broeders waren verhinderd te komen. Na de vaststelling eener orde van werkzaamheden voor de twee volgende dagen, was het een punt van ernstige overweging bij de Commissie, met het oog op hen, die zich tot het admissie-examen aanmeldden, of zij nu reeds zou mogen overgaan tot de gestrenge toepassing van het beginsel: slechts adspiranten beneden den ouderdom van 30 jaar worden tot het examen toegelaten. Allen waren het daarin eens, dat dit in het algemeen in beginsel moest vastgehouden worden; maar men gevoelde het levendig, dat de strenge toepassing van dit beginsel, bij den aanvang, aan vele bezwaren is onderworpen, en men daarbij

zeer groot gevaar loopt van onregtvaardig te handelen ten aanzien van enkele onderwijzers, die, naar verstand en hart begaafd, lange jaren reeds hebben gearbeid in school en gemeente, daarbij overvloedige blijken hebben gegeven van hunne geschiktheid voor het werk van den Evangelist, en, bij vatbaarheid tot verdere ontwikkeling, vurige begeerte gevoelen voor het werk en het ambt van den Penoelong-indjil. Moest men dezulken van het examen weren, alleen omdat zij ouder zijn dan dertig jaar? In dit geval gold het den goeroe van Sonder, JOËL WOEATEN, een man, die sedert 1849 met ijver en goed gevolg werkzaam is geweest in school en gemeente, die in verstandelijke ontwikkeling geenszins behoeft achter te staan bij vele der jongere onderwijzers, welke zich nu hadden aangemeld; die eindelijk in 1868 reeds het admissie-examen voor Tomohon aflegde, toen zeer goed voldeed, doch niet werd aangenomen, omdat het examen destijds vergelijkend was. Ter conferentie was toen reeds vooraf bepaald, dat, hoewel het elken zendeling vrijstond twee of meer adspiranten aan het examen te doen deelnemen, er echter van ieder niet meer dan één adspirant als kweekeling zou worden aangenomen. Van de twaalf adspiranten stond de goeroe van Sonder, naar den uitslag van het examen n°. 5; degene, die met hem aan het examen had deelgenomen uit denzelfden werkkring, was echter beter geslaagd, derhalve werd JOËL WOEATEN toen niet aangenomen. Moest de man, met deze antecedenten, thans afgewezen worden, alleen omdat hij ouder dan 30 jaar was? De Commissie besloot hem aan het examen te laten deelnemen.

Dertien adspiranten hadden zich aangemeld, onder dezen echter twee voor de missie naar Savoe. Omtrent deze twee werd besloten, dat zij, bijaldien zij aan het examen

mogten voldoen, de lessen aan de kweekschool te Tomohon zouden bijwonen, tot den tijd van hun vertrek naar de plaats hunner bestemming.

Het eindexamen der kweekelingen had den 20sten in het kerkgebouw plaats. De loop daarvan blijke uit de volgende opgaaf.

Uren.		Vakken.	Examinatoren.
's morgens.	8–9	Maleische taal..............	Br. WILKEN.
»	9–10	Geloof en zedeleer............	» ROOKER.
»	10–11	Uitlegkunde en Bijbelkennis.....	» SCHWARZ.
»	11–12	Rekenkunde.................	» LOUWERIER.
's namiddags	2–3	Kerkgeschiedenis....	» SCHWARZ.
»	3–4	Hollandsche taal	» LOUWERIER.
»	4–5	Bijbelsche geschiedenis..........	» TENDELOO.
»	5–6	Aardrijkskunde................	» WILKEN.

Zoowel des morgens als des namiddags werden de werkzaamheden aangevangen en besloten met gezang en gebed. Aangenaam werden telkens daarbij gehoor en gevoel aangedaan door het welluidend, meerstemmig lied der kweekelingen, onder leiding van Br. LOUWERIER.

Bij alle vakken geschiedde het onderzoek geheel hoofdelijk, zoodat ieder kweekeling eene beurt bekwam. Slechts nu en dan werd, tot verlevendiging van de aandacht, eene vraag tot het algemeen gerigt.

Het examen in de Maleische taal werd door Br. WILKEN afgenomen, die eene aangewezene bladzijde uit de „Barang Hikajet" door de kweekelingen lezen liet, en daarop overging tot de behandeling der logische en grammaticale analyse. De meeste kweekelingen toonden vertrouwd te zijn met de onderscheidene benamingen der logische hoofdbestanddeelen van den zin, evenzoo met de soortverdeeling der woorden, welke zij over het geheel goed wisten te onderscheiden. Bedenken wij, aan hoe groote moeijelijkheid dit onderwijs moest onderhevig zijn, als gegeven

aan mannen, die schier alle notie misten van taalkunde, van de zamenstellende deelen van een' volzin, van het gebruik en de kracht der kleinere rededeelen, dan mogen wij de gemaakte vorderingen zeer gunstig noemen, en dit onderwijs aanvankelijk wel geslaagd.

Daarna werd geloof- en zedeleer behandeld. Bij het onderzoek naar de bijbelkennis der kweekelingen werd Handelingen 4: 1–20 tot leiddraad genomen. Naar aanleiding van het gelezene, werden nu vragen gedaan, op het gebied van uitlegkunde, geschiedenis, inleiding, pastoraal te huis behoorende. De gegevene antwoorden getuigden er van, dat de kweekelingen, met ijver en met verblijdende vruchten voor verstand en gemoed, het onderwijs in deze voor hen gewigtige vakken hadden bijgewoond.

Het onderzoek in de rekenkunde liep over den regel van drieën met benoemde tiendeelige en gewone breuken, en deed zien, dat de kweekelingen met de gronden der rekenkunde bekend waren.

Des namiddags kwamen nog aan de orde het onderzoek in de kerkgeschiedenis, (dit liep over de geschiedenis van de stichting der kerk, de eerste vervolgingen, de merkwaardige kerkleeraren gedurende de drie eerste eeuwen, eindelijk over de hoofdfeiten der kerkhervorming), in de hollandsche taal, de Bijbelsche geschiedenis, de aardrijkskunde. Ook de vorderingen in deze vakken gemaakt mogten bevredigend geacht worden.

Wat nu bepaaldelijk de hollandsche taal betreft, over den uitslag van dit onderwijs mag men, bij gematigde eischen, tevreden zijn. Br. LOUWERIER liet de examinandi een paar bladzijden uit de „Bijbelsche geschiedenis" van het Calwer-verein in het hollandsch lezen, het gelezene in het maleisch vertalen en vervolgens

analyseeren (logisch en grammaticaal). De vragen naar aanleiding van het gelezene geschiedden in het hollandsch, de antwoorden echter werden meestal in het maleisch gegeven. Het hollandsch-spreken ging slechts moeijelijk en gebrekkig; aan de uitspraak ontbrak, zelfs bij de besten, nog te veel om die zuiver te kunnen heeten. Daarover mogen wij ons intusschen geenszins verwonderen. Immers weten wij het, met welke bezwaren, vooral wat de uitspraak aangaat, dit onderwijs te kampen heeft. Ook werd met de invoering van de hollandsche taal als onderwijsvak te Tomohon niet bedoeld, dat wij penoelongs zouden krijgen, die geheele gesprekken in het hollandsch zouden kunnen voeren. Daartoe zou zelfs een cursus van vier of vijf jaren niet voldoende zijn. Het beoogde doel was, dat door bekendheid met het hollandsch onze penoelongs zich de gelegenheid zouden geopend zien tot verkrijging van meerdere kennis. Welnu, wij hebben reden te gelooven, dat onder deze eerste kweekelingen eenigen zijn, die, bij verdere hulp en leiding, het geleerde niet zullen vergeten, maar nog meerdere vorderingen welligt kunnen maken, zoodat zij, met eenige inspanning en een woordenboek naast zich, enkele boeken in de hollandsche taal geschreven, niet zonder vrucht voor zich, zullen kunnen lezen.

De 21ste werd gewijd aan het admissie-examen der adspiranten. De vereischten daartoe waren: 1°. duidelijk en verstaanbaar lezen; 2°. schrijven met eene goede, leesbare hand; 3°. rekenkunde; 4°. het maken van een kort opstel op papier; 5°. aardrijkskunde der Minahasa; 6°. Bijbelsche geschiedenis; 7°. bijbelkennis, geloofs- en zedeleer.

Voor ieder vak werd een getal punten vastgesteld, zóó dat het maximum aantal punten, dat behaald kon worden,

21 beliep. Gelijk den vorigen dag werd ook dit examen met gezang en gebed begonnen en besloten. Het nam een' aanvang met een onderzoek, door Br. ROOKER geleid, naar de beweegredenen, welke men had, om evangelieprediker te willen worden; terwijl tot ieder in het bijzonder de vraag werd gerigt: „Verklaart gij u bereid, om na afloop van den cursus te Tomohon te gaan werwaarts gij gezonden zult worden, zij het ook zelfs buiten de Minahasa?" Van allen, op drie na, mogten wij een bevestigend antwoord op deze vraag bekomen.

Een dezer drie antwoordde: „Ik kan daarop nog niets zeggen; later misschien, nu nog niet, want ik weet mijn geloof nog niet goed. Ik wensch juist adjar-penoelong te worden om te zien, of mijn geloof zal kunnen vermeerderd worden. Eerst na het einde van mijn' leertijd hier zal het kunnen blijken, of mijn geloof mij vrijheid geeft naar elders te gaan." De andere zeide: „Wanneer eerst mijne naaste betrekkingen, en dan mijn geheele geslacht en mijne bekenden niet meer in duisternis verkeeren, zal ik vrijmoedigheid gevoelen, uit dit land te gaan." De derde gaf bij herhaling, zeer behendig, verschillende ontwijkende antwoorden.

Het resultaat van het examen werd over het geheel niet ongunstig geacht. Hierbij dient echter gezegd te worden, dat de broeders, welke in 1868 het admissie-examen hadden bijgewoond, van oordeel waren, dat het met de kennis en verstandelijke ontwikkeling der adspiranten gansch niet beter gesteld was dan met die der adspiranten in 1868. De gestelde eischen waren die, welke men met regt van mannen mogt verlangen, die reeds eenigen tijd aan het hoofd van eene school en eene gemeente in de Minahasa werkzaam waren.

Aan zeven adspiranten werd medegedeeld, dat zij tot

kweekelingen waren aangenomen. Aan de drie, welke geene belofte hadden kunnen of willen geven omtrent hunne bereidvaardigheid om te gaan, werwaarts zij mogten gezonden worden, werd bekend gemaakt, dat de Commissie geene vrijmoedigheid had hen aan te nemen, tenzij op hare vraag door hen een bevestigend antwoord mogt worden gegeven. Dewijl zij in andere opzigten hadden voldaan, werd hun nu nog drie weken tijd gegeven om over de gestelde vraag na te denken. Daarna zouden zij, mondeling of schriftelijk, Br. WILKEN kennis geven van hun genomen besluit, waarnaar dan zou bepaald worden, of zij al dan niet tot de kweekschool zouden toegelaten worden.

Van de beide candidaten voor Savoe werd de eene aangenomen, en de andere, onder dankbetuiging voor zijne bereidvaardigheid, afgewezen. Hij had niet voldaan.

Met eene feestelijke godsdienstoefening des avonds ten half acht ure in de schoon verlichte kerk te Tomohon werden de werkzaamheden dezer twee dagen besloten. Br. ROOKER ging daarbij voor, sprekende over de woorden des Heeren tot PETRUS: „volg gij mij." (Joh. 21 : 22.) Aan het einde der godsdienstoefening plaatste Br. WILKEN zich vóór den kansel, de kweekelingen stelden zich in een' halven cirkel vóór hem, en, na hun een hartelijk, hoog ernstig woord tot afscheid te hebben toegesproken, overhandigde hij aan ieder hunner een' maleischen Bijbel in fraaijen band, tot aandenken aan de genotene opleiding aan de kweekschool, tot eene voortdurende herinnering en opwekking om met goeden moed en volharding het goede en heerlijke werk te volbrengen, waartoe zij hier werden voorbereid, en dat zij zich weldra in verschillende streken der Minahasa zouden toevertrouwd zien.

In elken Bijbel was het volgende geschreven:

„Kapada N. N. mendjadi akan tanda pengingatan deri pada pengadjaran jang ditarimanja di Tomohon.

„Pariksalah segala surat-suratan, karna kamu ini sangka mendapat kahidopan kĕkal didalamnja itu: maka segala itu djuga ada bersjaksi akan daku." Jahja 5: 39. (1)

Den Heer der kerk worden deze eerstelingen van Tomohons kweekschool bevolen. Hij geleide en behoede hen, Hij stelle hen ten zegen van velen in de Minahasa, en geve alzoo de beide geachte broeders voldoening te smaken van het gewigtige werk, dat zij met zooveel ijver en zoo groote naauwgezetheid in zijne kracht hebben aanvaard: — de opleiding van inlanders tot Evangeliepredikers onder inlanders!

Namens uwe Commissie,

SONDER, 15 April 1872. J. A. SCHWARZ.

---

(1) Aan N. N. ter gedachtenis aan het ontvangen onderwijs te Tomohon.

Onderzoekt de schriften, want gij meent in dezelve het eeuwige leven te hebben; en die zijn het die van mij getuigen. Joh. 5: 39.

NOG EEN EN ANDER OVER DE KWEEKSCHOOL VOOR HULPZENDELINGEN.

(Uit een' brief van Br. **N. Ph. WILKEN.**)

Met het oog op de kweekschool kon ik met dank aan God het jaar 1871 eindigen. Immers de eerste kweekelingen hebben den 20sten December, na een' driejarigen cursus, hun eindexamen voldoende afgelegd. De commissie voor het afnemen van dat examen zal u wel van de vorderingen der kweekelingen het noodige berigten. Br. LOUWERIER en ik hadden verzocht, dat de broeders de kweekelingen zouden examineren, om te doen zien, dat zij niet voor het examen, maar voor hunne bestemming waren voorbereid. Wij toch konden vooraf niet weten in welke vakken en gedeelten de broeders onderzoeken wilden; en de vakken, waarin wij vroegen, werden ons aangewezen. Examineren de onderwijzers, dan loopt men zoo ligt gevaar, dat het onderwijs wordt een klaarmaken voor het examen. Dan, hoewel de broeders u verslag van het examen zullen geven, zullen HH. BB. toch ook gaarne mijn oordeel over de kweekelingen willen vernemen. Over het algemeen ben ik met hunne vorderingen, christelijken zin en goed gedrag tevreden. In den Bijbel zijn zij ingeleid, en ik kan gerust verklaren, dat zij vrij wel daarin te huis zijn, en dat zij daaruit een' schat van kennis hebben verzameld. Het

van buiten leeren liet echter te wenschen over; welligt heb ik hun daarvan geen werk genoeg laten maken, en het heeft toch zijn groot nut. Wat den regel van het onderwijs betreft, verwijs ik u kortheidshalve naar mijnen brief d.d. 8 Januarij 1870. Behalve de gewenschte vorderingen en verplaatsing van eenige onderwijsuren is bijkans alles het zelfde gebleven. De gezondheidstoestand liet nog al te wenschen over. Vooral sukkelden eenigen met borst en keel. Trouwens de Minahaser is niet sterk van borst; bloedspuwing komt in dit land betrekkelijk veel voor. Daar bij komt voor onze kweekelingen, dat zij, die aan een zittend leven niet gewoon zijn, nu veel zitten moeten, hetwelk geenszins voor hunne gezondheid voordeelig is. De uitmuntende school-inspecteur, de Heer ROSKOPF, die ons omtrent het nieuwe schoolgebouw menigen nuttigen wenk gaf, gaf ons ook den raad, ter bevordering van gezondheid, om aan de schoolbanken leuningen te doen maken. Dezen raad volgen wij op.

De Bijbelsche geschiedenis heb ik met de kweekelingen breedvoerig en in de kleinste bijzonderheden behandeld. Wij hebben de geschiedenis niet alleen doorgewerkt, maar ook twee keer herhaald. Het Godsbestuur in de geschiedenis deed ik gedurig uitkomen, en toonde tevens aan, hoe God nog heden ons leven en lot bestuurt.

De geloofs- en zedeleer zijn wij twee keer doorgegaan, en wel naar het vraagboek en de handleiding van Br. ROOKER, en buitendien spraken wij nog uitgebreid over de tien geboden, de twaalf geloofsartikelen, het gebed des Heeren en over den heiligen doop en het heilige avondmaal. Bij deze behandeling worden de behoeften van onze gemeenten in het oog gehouden, en wordt alles op ons zelven toegepast.

Wij lazen zamen het evangelie van Mattheus, in ver-

band met Markus en Lukas, voorts het evangelie van Johannes, den 1sten brief van Johannes, den brief aan de Romeinen, den brief aan de Efezen, de beide brieven aan Timotheus, den brief aan Titus en de beide brieven aan de Korinthen. De vijf laatst genoemde brieven bespraken wij in de uren, die voor praktijk bestemd zijn. Menige nuttige les en vermaning voor ons zelven, zoowel als ook aanwijzing voor ons werk in de gemeente, mogten wij daaruit putten. Uit het oude Testament lazen wij de Psalmen, de profetiën omtrent Christus en hare vervulling, alsmede den profeet Jesaja. Ik vlei mij met de hoop, dat door dit onderzoek der heilige Schriften niet alleen onze kennis is vermeerderd, maar ook, dat wij daardoor in geloof, hoop en liefde zijn toegenomen.

In de praktische uren bespraken wij, zoo als te voren reeds is gezegd, de brieven aan Timotheus, Titus en die aan de Korinthers, alsmede menig onderwerp, dat tot de evangelisatie behoort. Voorts moesten zij te huis voor die uren schetsen van preken maken, dat wil zeggen thema's met hoofd- en onderdeelen; ik werkte dan ook vooraf die zelfde teksten uit. Het is goed, dat zij dat ook leeren. Overigens zijn zij, wanneer zij eene preek maken, geheel en al vrij. Sommigen van hen spreken liever zonder verdeeling, en behandelen den tekst vers voor vers; dit wensch ik trouwens ook, dat in acht genomen wordt bij het maken van schetsen. Ik koos voor dit werk de Handelingen der Apostelen, en met deze taak zijn wij tot het 24ste hoofdstuk gevorderd. Ik nam de Handelingen, ten 1ste om de keuze gemakkelijk te maken, ten 2de om hen zoodoende goed in de Handelingen in te leiden, en ten 3de om hen over geschiedenis te leeren preeken. Bij voorkeur toch zullen meesters en hulpzendelingen korte en veelal moeijelijke teksten

kiezen. Naar mijn inzien is dat niet goed, zij vormen zich zoodoende ligt eenen vasten kring, waarin zij zich bewegen, en spreken te algemeen, zoodat vele teksten voor een en dezelfde preek kunnen gebruikt worden. Door geschiedenis te behandelen wordt de blik van lieverlede ruimer; in de Bijbelsche geschiedenis toch vindt men een' schat van nuttige lessen; ook geeft ze ongezocht aanleiding tot vermaningen en opwekkingen. Bovendien is de geschiedenis de grondslag der christelijke leer; voor onze jeugdige gemeenten is ze daarom vooral van groot belang. Ik ga hun dan ook trouw in de behandeling der geschiedenis voor. Nu en dan echter kies ik een' korten tekst, en laat hun ook soms over een enkel vers eene schets of preek maken.

Aardrijkskunde heb ik, wat de mathematische betreft, behandeld naar het werk van Br. GRAAFLAND; voor de physische heeft Br. TENDELOO, voor de staatkundige van Nederlandsch Indië, Br. SCHWARZ, en voor die van de aarde in 't algemeen, Br. WIERSMA een stuk geschreven. Dezen drie broeders ben ik hartelijken dank verschuldigd, en dien dank spreek ik hier openlijk uit. Zij hebben door dat werk mijne taak aanmerkelijk verligt. Wel ware te wenschen, dat van die drie stukken een geheel gemaakt en dit gedrukt werd. Totnogtoe moeten de kweekelingen alles afschrijven, en dat rooft tijd, en noodzaakt hen nog meer te zitten. De staatkundige heb ik slechts in groote trekken met hen kunnen behandelen, hoewel wij alles te zamen gelezen hebben.

Met de regels der maleische taal verbond ik, zooveel mogelijk, die van de alfoersche. Voor de taal waren elke week twee uren bestemd; het eene uur besteedde ik aan de regels en het andere aan rede- en taalkundige ontleding. In dit een en ander hebben zij vrij goede

vorderingen gemaakt. Stellen echter laat veel te wenschen over; van twee of drie moet men zeggen, dat zij geen stijl hebben. Schermen met vreemde woorden, ja, dat kunnen zij. Gelukkig dat zij weinig te stellen hebben.

De practische oefeningen waren onderwijs geven en preeken. Drie keer in de week des avonds, wordt door mij onderwijs aan de gemeente gegeven. Geregeld moesten de kweekelingen, zoo ver de gezondheidstoestand dit gedoogde, dit onderwijs bijwonen, en weldra moesten zij mij bij beurten vervangen, bijv. Maandag ik, Woensdag een der kweekelingen, Vrijdag ik, Maandag een der kweekelingen, enz., en telkens moesten wij allen, behalve de ongestelden, wegens de kritiek tegenwoordig zijn. Het spijt mij, dat zij geene vrijmoedigheid genoeg hebben, om ook mijn onderwijs en mijne preeken te kritiseren; hoogst zelden slechts maakt deze en gene eene geringe aanmerking, als: wat te lang, wat te scherp, of dat zou ik zoo niet hebben durven zeggen. Hunne medekweekelingen echter kunnen zij geducht havenen. Dat geeft soms aanleiding tot redetwisten. Ik laat hen dan maar redetwisten, alleen zorg dragende, dat alles binnen de behoorlijke grenzen blijft. Maar niet alleen wij beoordeelen den spreker, ook uit de gemeente laten zich van tijd tot tijd stemmen hooren. Zoo vroeg eens iemand, na eene bijbellezing over den schat in den akker, waarbij de kweekeling de woorden van den Heer tot den rijken jongeling aanhaalde: „Wel meester, moeten wij dan ook onze zonden en begeerlijkheden aan de armen geven"? Zulke vragen leeren den spreker behoedzaam zijn. Over het algemeen voldoen zij in het preken en onderwijs geven vrij wel; en een der minsten van hen in kennis munt, behalve in catechisatie over geloofs- en zedeleer, in 't preken enz. uit. Hij heeft

eene bijzondere gave om vrijmoedig en natuurlijk te spreken. Eens vroeg hij in eene bijbellezing aan den zoon van den hoekoem-besar, die het digst bij hem zat: Zeg eens, broeder! zoudt gij ook niet wenschen, dat uw naam in den hemel opgeschreven stond?" En deze vraag deed hij zoo vriendelijk, zoo natuurlijk en ongezocht, dat de aangesprokene wel antwoorden moest.

Ziet daar, hooggeachte Bestuurders, een kort overzigt van het onderwijs, dat de kweekelingen gedurende drie jaren en twee maanden bij mij genoten. Broeder LOUWERIER zal wel over de door hem behandelde vakken schrijven.

NOG IETS OVER HET WAARNEMEN DER KLEUREN BIJ VERSCHILLENDE VOLKEN. (1)

In eene reeks van opstellen van den duitschen philoloog G. GEIGER, onder den titel Zur Entwickelungsgeschichte der Menschheit, onlangs na den dood des schrijvers in het licht gegeven, komt eene verhandeling voor: über den Farbensinn der Urzeit. Daarin wordt betoogd met betrekking tot de onderscheiding der kleuren, dat even als de overige vermogens van den mensch, niet terstond hun' tegenwoordigen trap van volmaaktheid hebben verkregen, ook zijne kleurwaarneming eerst van lieverlede tot meerdere ontwikkeling is gekomen.

Een naauwkeurig onderzoek heeft GEIGER het bewijs geleverd, dat in de oudste ons bekende literatuur nergens van blaauw gesproken wordt.

Dit geldt mede van de oud-israëlitische geschriften. Het Hebreeuwsche woord in onze Bijbelvertaling, Ex. 25: 4 en elders, door hemelsblaauw overgezet, moet volgens de taalkundigen, dan ook eigenlijk eene donkere kleur aanduiden, die van eene der soorten van purperslakken verkregen werd. De hoogleeraar H. MUNTINGHE, in zijne „Geschiedenis der menschheid naar den Bijbel"

---

(1) Wij ontvingen deze bijdrage te laat, om ze volgens de bedoeling van den schrijver nog op te nemen in zijne „Aanteekeningen over het eiland Savoe" (zie boven blz. 281, e. v.). Volledigheidshalve wordt hierbij gelaten, wat reeds blz. 323 voorkomt. J. C. N.

(2e dl. § 13) meent, dat deze kleur vervaardigd werd uit het sap van den sepia of inktvisch.

Volgens GEIGER beteekenden de meeste woorden, die tegenwoordig blaauw beduidden, vroeger zwart. Ons blaauw zou taalkundig verwant zijn met het engelsche black, en in 't oud-noordsch is blâmadhr een zwart man, een moor.

Van de groene kleur geldt iets dergelijks. Zijn onderzoek heeft GEIGER tot het besluit geleid, dat de waarneming van groen en blaauw bij de oude volken niet zoo scherp was als tegenwoordig; dat de indruk, die aldus gekleurde voorwerpen op hen maakten, niet zooveel verschilde van andere indrukken, dat zij behoefte gevoelden dien door bijzondere woorden aan te duiden. Donkerblaauw onderscheidden ze niet van zwart; lichtblaauw (d. i. blaauw met veel wit gemengd) verwarden zij met wit. Lichtgroen werd niet onderscheiden van geel of wit, donkergroen niet van zwart. De redactie van het weekblad voor Natuurwetenschap, Isis, in 't eerste nommer, Januarij 1872, de bovengenoemde verhandeling besprekende, voegt er aan toe: „Of er voor deze bewering verdere taalkundige gronden kunnen bijgebracht worden, en of de argumenten van GEIGER proefhoudend zijn, mogen de philologen beslissen. Uit een physiologisch oogpunt kan de mogelijkheid niet ontkend worden en pleit er zelfs voor."

Het verdient daarom opmerking, dat het zelfde verschijnsel, dat GEIGER bij de oude volken meent waar te nemen, ook thans nog evenzeer wordt aangetroffen bij volken, die op een' lageren trap van ontwikkeling staan en die de kleuren niet zoo scherp onderscheiden als meer beschaafden. Ook hier noemt de inlander zwart, wat wij blaauw noemen. Zelfs bestaat er geen woord in de talen

van den Timorschen archipel voor hetgeen wij met blaauw aanduiden. In het maleisch heeft men biroe voor blaauw, doch dit woord is ook te Koepang en omstreken slechts aan weinigen bekend en onder de gemengde bevolking hier, die met Europeanen in aanraking komt, hoort men in het dagelijksch leven gewoonlijk ons hollandsch woord blaauw gebruiken. Doch Timorezen, Rottinezen, Savoenezen hebben geen woord in hunne talen voor blaauw en noemen dit zwart. In de woordenlijst, gevoegd achter het meer genoemde werk van dr. S. MULLER — waarin veel foutief is — wordt âwoe opgegeven als in het Savoeneesch blaauw te beteekenen. Dit is onjuist. Awoe is in het Savoeneesch = het maleische âboe: asch, en van daar aschkleur, grijs. Zoo Savoeneesch, djâra âwoe: aschkleurig paard, graauwschimmel.

Voor lichtgroen heeft men mengârroe, doch donkergroen wordt mede zwart genoemd. Zoo zegt de inlander hier, ook in 't Maleisch, wanneer het rijstgewas tot zekere hoogte is opgeschoten en zijne lichtgroene kleur in wat donkerder groen is overgegaan, dat het gewas „zwart is voor het oog" als een gunstig teeken van den groei. Deze opmerking over kleurwaarneming, die mij in verband met GEIGER's verhandeling niet onbelangrijk voorkwam, vinde hier in het voorbijgaan eene plaats.

W. M. DONSELAAR.

Drukfouten en verbeteringen.

Pag. 62 reg. 10 v.v. *moet zijn:* »meëwerkend personeel zijn aldaar aan »die zijde van een langwerpig-vierkant wit doek of zeil, kĕlir »genaamd, over de breedte der pringgit'an gespannen, (waarover »zoo aanstonds nader), welke naar de pandapa gekeerd is. Aan »de andere of huiszijde" enz.

» 67 reg. 11 v.o. tijdelijk *m. z.* te gelijk.

» 76 onder A: *g.* Kĕnoeng *m. z.* Kĕnong (2 st.).
l. Saron » » Saron (2 st.).
onder B: *e.* Saron Pĕnĕroes *m. z.* Saron Pĕnĕroes (= Saron Pĕging.)
f. Kĕnong » » Kĕnong (2 st.)
m. Kĕmanaq » » Kĕmanaq (2 st.).
onder C: *h.* Gong » » Gong (2 st.).

» 84 *a.* Gambjong *m. z.* Gambjong (4 st.).
b. Klènang » » Klènang (4 st.).
en onder *e.* kĕmpoel *moet volgen:*
f. kĕnong.
en behoort achter *j:* Rodjèh (Deze was er vroeger bij in gebruik, nu niet meer).

» 85 reg. 12 *leze men:* »Zij bestaat dan uit een paar Angkloeng's en »één Goembĕng, die de dans en het gezang" enz.

» 85 reg. 1 v.o. *m. z. c.* Bonang-Tjara-Bali (2 stuks).

» 97 moet onder reg. 1: de hals (watangan) nog ingevoegd worden: de schroeven (pèngol = ꦥꦺꦔꦺꦴꦭ꧀) en moet: Tjĕngkoq (= ꦕꦼꦁꦏꦺꦴꦏ꧀) Tjèngkoq = ꦕꦺꦁꦏꦺꦴꦏ꧀ zijn.

» 106 reg. 19 Na: »niet)." voege men in: »Zij wordt met één taboeh »bespeeld, in vorm gelijk aan die der Dĕmoeng. Doch in het Soerabaja'sche schijnt men" enz.

